

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2023

1

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- JULIJANA VISOČNIK: **Nov miljnik s Koroške v kontekstu že znanih miljnikov z območja Celeje in njenega agra**..... 11
A New Milestone from Carinthia in the Context of the Already Known Milestones from Celeia and Its Ager
- JERNEJA FERLEŽ in ALJA LIPAVIC OŠTIR: **Vzroki za smrt in načini prebivanja med Kozjakom, Pohorjem in Haložami konec 19. stoletja**47
Causes of Death and Dwelling Patterns Between Kozjak, Pohorje and Haloze at the End of the 19th Century
- BARBARA VODOPIVEC: **O vlogi in pomenu avstrijskih uradnikov v okupirani Bosni in Hercegovini na primeru življenja in dela sodnika Augustina Oblaka (1867–1935)**..... 105
On the Role and Significance of Austrian Officials in Occupied Bosnia and Herzegovina: The Life and Work of Judge Augustin Oblak (1867–1935)
- IRENA SELIŠNIK: **1920 kot leto intenzivnih prizadevanj za volilno pravico žensk**..... 145
1920 as the Year of Intensive Efforts for Women's Right to Vote
- MATIC BATIČ in TOMAŽ IVEŠIČ: **Idejnopolitični profil Antona Korošca v tridesetih letih 20. stoletja**..... 169
Ideological and Political Profile of Anton Korošec in the 1930s
- META REMEC: **Traitors, Cowards, Martyrs, Heroes: Youth Suicide as a Socio-Historical Phenomenon in 1960s Slovenia**.....203
Izdajalci, strabopetci, mučenci, heroji: samomor med mladimi kot socialnozgodovinski fenomen v Sloveniji v 60. letih 20. stoletja

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

KLEMENTINA P. JURANČIČ and BERNHARD KETTEMANN:

Some Phonotactic Statements about the Slovene
Pronunciation of English Consonant Clusters from
the Perspective of MDH and Optimality Theory.....239

*Nekaj fonotaktičnih ugotovitev v zvezi z izgovorjavo
angleških soglasniških sklopov pri slovenskih govorcih z vidika
teorije zaznamovanosti MDH in Optimalnostne teorije*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 269

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 277

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2023-01

Nov miljnik s Koroške v kontekstu že znanih miljnikov z območja Celeje in njenega agra

Julijana Visočnik

Dr., docentka, arhivska svetovalka
Nadškofijski arhiv Ljubljana
Krekov trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Izvleček:

Marca 2022 so v okviru predhodnih arheoloških raziskav na območju gradnje tretje razvojne osi v kraju Podgorje pri Slovenj Gradcu naleteli na dragoceno najdbo rimskega miljnika, ki so ga evidentirali ob rimski cesti. Miljnik cesarja Aleksandra Severa bo na tem mestu prvič objavljen in predstavljen v skladu z metodologijo epigrafike. Spomenik z napisom je bil najden *in situ*, zato bo v veliko pomoč pri nadaljnjem raziskovanju trase rimske ceste, ki jo na tem delu še vedno poznamo le v obrisih. Novo odkritje miljnika z območja celejskega agra predstavlja izhodišče in spodbudo za predstavitev vseh miljnikov Celeje in postavitev novega v njihov kontekst.

Ključne besede:

Antika na Slovenskem, rimske ceste, miljniki, Aleksander Sever, epigrafika

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 11–46, 64 cit., 1 preglednica, 6 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Miljniki (*milliaria*)

Miljniki s svojimi napisi veljajo za posebno "podkategorijo" gradbenih oz. cesarskih napisov. Uporabljali so jih kot preproste označevalce, ki so jih postavljali ob rimskih državnih cestah (*viae publicae*),¹ in s katerih je bilo mogoče pridobiti dvoje pomembnih podatkov: oddaljenost od izhodiščne točke (*caput viae*)² ter seznanitev z osebo, ki je bila odgovorna za gradnjo oz. obnovo ceste. Za provinco Norik, torej tudi za velik del slovenskega prostora v antiki velja, da so t.i. *caput viae* municipiji in kolonije, kar ne velja povsod po Rimskem imperiju. Ob Donavi so za izhodišča štetja oddaljenosti lahko npr. porabili kar vojaške postojanke. Podoben sistem kot v Noriku je bil v rabi še v Cizalpinski Galiji, tudi v Narbonenški Galiji ter v Afriki.³ Na ta način miljniki v kombinaciji z drugimi antičnimi viri geografskega značaja (*Tabula Peutingeriana* ter oba itinerarija⁴) predstavljajo neprecenljivi vir za ugotavljanje tras rimskih cest (sploh v primeru, da jih najdemo *in situ*) ter vpogled v kronologijo gradbenih posegov na neki cesti. Neredko se namreč zgodi, da so na istem mestu našli več različnih miljnih kamnov, ki jih je mogoče datirati v zelo različna obdobja v zamiku desetletij ali celo stoletja. Gradbena obnovitvena dela na cestah so bila seveda nujna, sploh v času po markomanskih vojnah, ko so bile sledi barbarov vidne tudi na infrastrukturi. Včasih pa miljniki niso neposredno povezani z gradbenimi posegi, saj so jih s pridom koristili tudi kot sredstvo za obveščanje in propagando in so jih postavili tudi v primeru, ko se na cesti ni delalo. Napisi na miljnikih so namreč cesarjem služili tudi kot propagandni medij. Verjetneje se s tem srečamo v primeru, ko ime zaslužnega cesarja ni več zapisano v imenovalniku, temveč v dajalniku, kar bi že samo po sebi lahko pomenilo, da je miljnik in napis na njem bolj posvečen cesarju kakor cesti in oddaljenosti; njegov fokus se je torej spremenil.⁵

¹ Za osnovne podatke o državnih cestah, za katere je skrbela država, glej Anne Kolb, "Communications and Mobility in the Roman Empire", v: Christer Bruun in Jonathan Edmondson (ur.), *Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (Oxford, 2015), str. 650–654 (dalje: Kolb, "Communications and Mobility"); rimske ceste so delili na *viae privatae* in *viae publicae*, ki so jih zgradili na državnem zemljišču, financirali z državnimi sredstvi, uporabljali pa so jih lahko vsi.

² Za *caput viae* še vedno odlična študija Gordon J. Laing, "Milestones an the capita Viarum", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 39 (1908), str. 15–34 (dalje: Laing, "Milestones an the capita Viarum").

³ Laing, "Milestones an the capita Viarum", str. 33–34.

⁴ *Itinerarium Antonini* in *Itinerarium Burdigalense*.

⁵ O rabi imenovalnika ali dajalnika na napisih na miljnikih še posebej natančno spregovori Eberhard W. Sauer, "Milestones and Instability (mid-third to early fourth centuries AD)", *Ancient Society* 44 (2014), str. 261–263 (dalje: Sauer, "Milestones and Instability"). Za miljnike 3. in 4. stoletja dopušča možnost, da gre pri njih predvsem za izraz, morda dokaz, lojalnosti nekega območja napram cesarju, velikokrat pa ima zelo malo veze z dejanskimi deli na cesti. Ceste so pa gotovo predstavljale tisto mesto, ki je doseglo kar največ "občinstva", poglavje 6 (Sauer, "Milestones and Instability", str. 277–281).

Miljnike so ponavadi postavljali na bolj markantne točke, morda celo na križišča, da ne bi prihajalo do nejasnosti.⁶ Pomen miljnikov je mogoče še razširiti in jih vpeti v širši družbeni prostor. Do neke mere jih je mogoče razumeti tudi kot indikator gospodarskega razvoja neke regije ali morda celotne province. Noben prostor se ne more razvijati in napredovati, vzpostavljati stike in trgovati, če ni poskrbljeno za osnovno infrastrukturo, kamor v prvi vrsti sodijo ceste.⁷ Miljniki so tako uporabno gradivo tudi za preučevanje romanizacije, saj lahko z njihovo pomočjo ugotavljamo potek cest, ki jih je bilo treba najprej zgraditi ali vsaj utrditi, da so po njih lahko potovali vojaški oddelki, trgovci in vsi ostali. Šele z utrditvijo cest so se na stežaj odprla vrata rimski kulturi in s tem globalnemu napredovanju romanizacije.

Eberhard W. Sauer na svojstven način pokaže, da se je funkcija miljnikov začela bistveno spreminjati kmalu po 230 (gotovo ne po celotnem imperiju istočasno); od tega časa naprej je namreč miljnike mogoče razumeti predvsem kot medij izkazovanja politične lojalnosti. Le izjemoma so še odraz dejanskih del na cestah. V tem kontekstu lahko najbrž razumemo številčno dobro zastopane miljnike cesarjev 3. in 4. stoletja, saj je bilo v teh negotovih, nepredvidljivih in spremenljivih časih še posebej pomembno pokazati svojo pripadnost in zvestobo cesarjem, pa čeprav so vladali le kratek čas.⁸

Marca 2022 so v okviru predhodnih arheoloških raziskav na območju gradnje tretje razvojne osi v kraju Podgorje pri Slovenj Gradcu naleteli na dragoce-
no najdbo miljnika, ki so ga evidentirali ob rimski cesti. Izkazalo se je, da gre za miljnik cesarja Aleksandra Severa, ki ga do takrat na območju Celeje (*Celeia*) še

⁶ Francisco Lloris Beltrán, "Latin Epigraphy: The Main Types of Inscriptions", v: Christer Bruun in Jonathan Edmondson (ur.), *Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (Oxford, 2015), str. 94; Lawrence Keppie, *Understanding Roman Inscriptions* (London, 2001), str. 65–67; Anne Kolb, "Antike Strassenverzeichnisse – Wissensspeicher und Medien geographischer Raumerschließung", v: Dietrich Boschung, Thierry Greub, Jürgen Hammerstaedt (ur.), *Morphome des Wissens: Geographische Kenntnisse und ihre konkreten Ausformungen* (München, 2013), str. 202–204; Kolb, "Communications and mobility", str. 654–660. Za miljnike in ceste na splošno glej še: Werner Eck, "Straßen und ihre Denkmäler", v: Regula Frei-Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 17–39; Anne Kolb, "Römische Meilensteine: Stand der Forschung und Probleme", v: Regula Frei-Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 135–156; Michael Rathmann, "Die Städte und die Verwaltung", v: Regula Frei-Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 163–226; Anne Kolb, "Via ducta – Roman Road building: An introduction to its Significance, the Sources and the State of Research", v: Anne Kolb (ur.), *Roman roads* (Berlin–Boston, 2019), str. 3–21.

⁷ Na to je lepo opozorila tudi študija Kegla: Ewald Kegel, "Economic aspects of the Roman Empire. Through the epigraphic study of milestones", str. 1–17, dostopno na: https://www.academia.edu/9886706/Economic_aspects_of_the_Roman_empire_through_the_epigraphic_study_of_milestones, pridobljeno: 1. 3. 2023.

⁸ Sauer, "Milestones and Instability", str. 277–282, 290.

niso zabeležili, pa čeprav iz zaledja Celeje poznamo že 30 tovrstnih spomenikov. Miljnik je stal ob glavni državni cesti, ki je vodila iz Celeje, najbolj južnega noriškega municipija, na sever proti glavnemu mestu province Virun (*Virunum*). Čeprav so miljniki eni redkih rimskih napisov, ki jih je mogoče natančno datirati, v tem primeru zaradi posebnosti v napisu to ni bilo mogoče. Čas nastanka lahko tako zamejimo le na čas vladanja omenjenega cesarja, torej med leti 222 in 235. Odkritje trase vsaj dela rimske ceste bo v veliko pomoč pri nadaljnjem raziskovanju poteka trase, ki jo še vedno poznamo le v obrisih, naše vedenje pa bazira na terenskih pregledih Stanka Pahiča in Jaroslava Šašla pred približno pol stoletja.

Celejski miljniki v kontekstu provincialne in državne ceste mreže

Na območju Celeje je bilo do leta 2022 leta znanih 30 miljnih kamnov, ki jih lahko v veliki večini datiramo v 2. ali 3. stoletje. Večina teh obcestnih spomenikov razumljivo izvira iz okolice mesta (agra) in ne iz mesta samega, ki je bilo izhodišče (*caput viae*).

Celejski miljniki so v zadnjem času doživeli dve pomembni objavi; leta 2005 je izšel četrti zvezek *Corpus inscriptionum Latinarum* (CIL XVII, 4),⁹ kjer so zbrani vsi miljniki Celeje.¹⁰ Noriške miljnike je leta 2000 zbral in objavil že Gerhard Winkler,¹¹ vendar na tem mestu manjkajo miljniki, najdeni v tistem letu, ki jih štiri leta kasneje objavil Milan Lovenjak v reviji *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.¹² Poleg teh je potrebno spomniti še na starejše (načeloma prve) objave posameznih miljnih kamnov Jaroslava Šašla, Vere Kolšek, Alojza Bolte in ostalih.¹³

Kakor so cestne razdalje v Italiji merili od izhodiščnega miljnika, ki je bil postavljen na rimskem forumu, tako so rimski miljni kamni spremljali *viae*

⁹ *Illyricum et provinciae Europae Graecae, Miliaria provinciarum Raetiae et Norici (Corpus inscriptionum Latinarum (CIL) XVII, zv. 4 (2005)*, ur. Anne Kolb, Gerold Walser in Gerhard Winkler.

¹⁰ Niso pa bili vključeni v korpus *RICe* (Visočnik Julijana, *The Roman Inscriptions from Celeia and its Ager* (Celje, Ljubljana 2017)).

¹¹ Gerhard Winkler, "Die römischen Meilensteine von Noricum", *Pro Austria Romana* 50, št. 1–2 (2000), str. 11–21 (dalje: Winkler, "Die römischen Meilensteine").

¹² Milan Lovenjak, "Die neuen Meilensteine von Celje (Celeia, Noricum) aus den Jahren 161, 214 und 218 n. Chr.", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 146 (2004), str. 205–210.

¹³ Alojz Bolta, "Rimska miljnika iz Škofje vasi pri Celju", *Arheološki vestnik* 6 (1955), str. 316–319; Vera Kolšek, "Karakalin miljnik iz Celja", *Arheološki vestnik* 41 (1990), str. 649–652; Vera Kolšek, "Epigrafski in reliefni paberki na Celjskem", *Arheološki vestnik* 37 (1986), str. 371–372; Vera Kolšek, "Novi napisi in reliefi iz območja celejanskega municipija", *Arheološki vestnik* 30 (1979), str. 167–168; Vera Kolšek, "Dva miljnika iz Celja", *Arheološki vestnik* 11/12 (1960–1961), str. 147–151; Jaroslav Šašel, "A Milestone of Elagabalus in the Municipal Region of Celeia", *Živa antika* 6 (1956), str. 267–276 (= *Opera selecta*, 1992, str. 241–247); Gerhard Winkler, "Die römischen Meilensteine von Ivenca", *Arheološki vestnik* 23 (1972), str. 417–423.

*publicae*¹⁴ skozi province in šteli milje od regionalnih središč, ki so bila odgovorna za svoje cestne odseke.

Napis na miljniku vsebuje ime vladarja, ki je dal cesto zgraditi oziroma popraviti, in število milj (1 rimska milja = 1481,5 m) od mesta, kjer se je cesta začela. Ime cesarja je v večini primerov v imenovalniku, pozneje pa tudi v dajalniku, dodana je še njegova celotna titulatura, torej vse uradne funkcije, zato so miljniki tudi simbol oblasti.¹⁵ S prevzemom funkcije *cura viarum* so cesarji (Avgust, leta 20 pr. Kr.) dejansko postali tudi najvišji oskrbniki in graditelji cest v imperiju.¹⁶ Cesarjevemu imenu včasih sledi navedba o gradnji oziroma popravilu ceste ali mostu in postavitvi miljnika.¹⁷ Zvesti cesarski namestniki po provincah so dali občasno postaviti miljnike ne glede na opravljena cestna dela; njihovo funkcijo lahko takrat iščemo predvsem v propagandnih namenih.¹⁸ Vrednost miljniku se poveča, če ga najdemo na prvotnem mestu postavitve (*in situ*), saj je lahko osnova za topografijo rimskih cest. Takšnih je zelo malo; večino so namreč uporabili kot gradbeni material v bližnjih naseljih.¹⁹

Gradnja cest je doživela razcvet v času adoptivnih cesarjev: Trajana, Hadrijana in drugih. Ker je večji pomen dobivalo trgovanje s severom, so zgradili

¹⁴ Prim. Jaroslav Šašel, "Rimske ceste v Sloveniji", v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975), str. 75 (dalje: Šašel, "Rimske ceste"): "*Via publica* ... – označuje cesto, ki jo je preko provincialne administracije v normalnih razmerah dala trasirati, zgraditi, opremiti ter evidentirati centralna *cura viarum*, v prvi vrsti – podobno kot poštno službo – za armado in državni aparat; ostali koristniki, predvsem prevozniki zunaj Italije so plačevali cestnino oziroma analogne vzdrževalnine." Še natančnejšo definicijo obravnavanega tipa ceste je podal Michael Rathmann, *Untersuchungen zu den Reichsstrassen in den westlichen Provinzen des Imperium Romanum*. – Beihefte der Bonner Jahrbücher 55 (Mainz, 2003), str. 3 (dalje: Rathmann, *Untersuchungen*), kjer jo je razdelal na deset postavk, katerim je morala zadostiti. Izhajati pa je potrebno iz antične definicije, ki jo lahko najdemo pri Ulpianu (Dig. 43, 8, 2, 20–24), ki ceste ločuje na javne (*publicae*), privatne (*privatae*) in vaške (*vicinales*).

¹⁵ Prim. Rathmann, *Untersuchungen*, str. 120–121; v času republike ter pod cesarjema Avgustom in Tiberijem so napisi (imena, funkcije) vedno v nominativu, od Kaligule naprej se poleg teh (s formularjem v nominativu) začnejo pojavljati tudi tisti, ki imajo ves obrazec v dativu. S tem se začne preobrazba miljnikov iz t.i. gradbenih napisov v počastitvene. Obstajala je še tretja varianta, namreč tista, pri kateri je bil obrazec v ablativu.

¹⁶ Rathmann, *Untersuchungen*, str. 58.

¹⁷ Gerhard Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine in Noricum – Österreich*. Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in Württemberg und Hohenzollern (Stuttgart, 1985), str. 43–46 (dalje: Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*) predstavi obrazec, po katerem so bili miljniki sestavljeni; pri tem natančno razloži posamezne cesarjeve nazive in funkcije; prim. še delitev miljnikov v Elena Banzi, *I miliari come fonte topografica e storica. L' esempio della XI regio (Transpadana) e delle Alpes Cottiae*. Collection de l' école française de Rome 254 (Rome, 1999), str. 2–7 (dalje: Banzi, *I miliari come fonte*).

¹⁸ Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*, str. 15–16: kot primer navede številne miljnike cesarja Makrina in Diadumenijana (217/218), ki sta prišla na oblast za Septimijem Severom in Karakalo. Slednja sta cestno infrastrukturo skrbno obnovila, renoviranje v času Makrina in Diadumenijana tako ni bilo potrebno. Veliko število njunih miljnikov je imelo zgolj propagandno funkcijo (podobno je z miljniki Elagabala v južnem Noriku). Banzi, *I miliari come fonte*, str. 1–7 v uvodu predstavi miljnike kot objekte z dvema funkcijama: pokazatelji cest in propagandno sredstvo ("I miliari come indicatori stradali e come supporto propagandistico").

¹⁹ Šašel, "Rimske ceste", str. 82–86; prim. še Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*, str. 42–45.

t.i. noriško glavno cesto iz Akvileje preko Viruna (glavnega mesta province) v Lavriak. Antonin Pij pa je izgradil cestno mrežo v Zgornji Panoniji (s tem tudi znamenito prazgodovinsko jantarno pot). Gradnja cest, predvsem pa popravila, se je zavoljo premikov legij v Reciji, Noriku in Panoniji nadaljevala pod Severi.²⁰ Med leti 198 in 201 je obnovo cest v Noriku nadziral upravnik province (*legatus pro praetore*) *Marcus Iuventius Surus Proculus*, čigar ime je izpričano na posameznih miljnikih.²¹ Opravi je izredno delo na vseh "nadregionalnih" cestah v provinci. Politiko izgradnje cest je nadaljeval Karakala; zadnji cesar, ki je še gradil ceste, je bil Maksimin Tračan (235–238), v času Filipa Arabskega, Decija, in Trebonijana Gala pa so se vršile še posamezne izboljšave.²² Za čas 3. stoletja velja, da so najdbe miljnikov skoncentrirane na donavske province, kar je povezano z obnovenimi deli; povod za njih lahko iščemo v pogostih vojnih pohodih t.i. ilirskih vladarjev.²³

Prvi noriški miljniki so iz časa cesarja Trajana, sledijo Hadrijanovi in miljniki Antonina Pija; največ pa jih je dal postaviti Septimij Sever. Poleg že zgoraj omenjenih so izpričani še miljniki iz časa tetrahrije in nekateri drugi.²⁴ Kot se cesarji na celejskih miljnikih dobro ujemajo z zastopanostjo cesarjev na vseh noriških, se tudi celejski miljniki kot celota lepo skladajo z zgoraj povedanim o miljnikih v provincialnem okolju.

Seznam celejskih miljnikov – kronološki red²⁵

	Cesar	Objava	Datacija	Kraj najdbe
1.	Trajan	<i>CIL</i> XVII, 4, 120	101/102	Ivenca
2.	Trajan	<i>CIL</i> XVII, 4, 113	101/102	Škofja vas (v strugi Hudinje)
3.	Trajan	<i>CIL</i> XVII, 4, 125	101/102	Vitanje
4.	Trajan	<i>CIL</i> XVII, 4, 106	97/116	Arja vas
5.	Hadrijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 121	132	Ivenca

²⁰ Prim. še Rathmann, *Untersuchungen*, str. 82–84. Tudi na miljnikih iz ostalih omenjenih provinc (ne samo iz Norika) so poleg cesarja omenjeni še upravniki provinc, ki so bili v tem času posebej prizadevani na področju cestne infrastrukture.

²¹ Gerhard Winkler, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft* (Wien, 1969), str. 76, 83–89 ga postavi v leto 200 oziroma 201.

²² Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*, str. 11–16.

²³ Prim. Rathmann, *Untersuchungen*, str. 88.

²⁴ Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*, str. 46–63. Prim. še *CIL* XVII, 4.

²⁵ Povzeto po objavi v *CIL* XVII, 4.

6.	Hadrijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 114	10. dec. 131–9. dec. 132	Škofja vas (v strugi Hudinje)
7.	Antonin Pij	<i>CIL</i> XVII, 4, 122	142–145	Ivenca
8.	Antonin Pij	<i>CIL</i> XVII, 4, 130	142–145	Stranice
9.	Antonin Pij	<i>CIL</i> XVII, 4, 115	142–145	Škofja vas (struga Hudinje)
10.	Mark Avrelij in Lucij Ver	<i>CIL</i> XVII, 4, 110	med 7. marcem in 9. decembrom 161	Celje, Mariborska c. 47
11.	Septimij Sever Karakala Geta	<i>CIL</i> XVII, 4, 116	201	Škofja vas (v strugi Hudinje)
12.	Septimij Sever Karakala	<i>CIL</i> XVII, 4, 107	214	Celje, Muzejski trg 7
13.	Septimij Sever Karakala	<i>CIL</i> XVII, 4, 111	214	Celje, Mariborska c. 47
14.	Septimij Sever Karakala	<i>CIL</i> XVII, 4, 123	214	Ivenca
15.	Makrin Diadumenijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 126	218	Lindek pri Frankolovem
16.	Makrin Diadumenijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 124	218	Ivenca
17.	Makrin Diadumenijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 117	218	Škofja vas (struga Hudinje)
18.	Makrin Diadumenijan	<i>CIL</i> XVII, 4, 112	218	Celje, Mariborska c. 47
19.	Elagabal	<i>CIL</i> XVII, 4, 127	219	Lindek pri Frankolovem
20.	Elagabal	<i>CIL</i> XVII, 4, 108	219	Celje, križišče Jurčičeve ul. in Masarykovega nabrežja (pri Savinji)
21.	Maksim Tračan Maksim	<i>CIL</i> XVII, 4, 128	236	Stranice
22.	Maksim Tračan	<i>CIL</i> XVII, 4, 135	236	Brestanica
23.	Maksim Tračan Maksim	<i>CIL</i> XVII, 4, 129	236	Stranice
24.	Trebonijan Gal	<i>CIL</i> XVII, 4, 136	251–253	Brestanica
25.	Klavdij Gotik (268–270)	<i>CIL</i> XVII, 4, 109	sept. 268–9. dec. 268	Celje, križišče Jurčičeve ul. in Masarykovega nabrežja (pri Savinji)
26.	Konstancij I. Maksimin	<i>CIL</i> XVII, 4, 137	305	Brestanica
27.	Valerijan Ml.? Konstantin II.	<i>CIL</i> XVII, 4, 131	257/258 337–340	Stranice (Šmole)
28.	Konstans (337–350) Konstancij (337–361)	<i>CIL</i> XVII, 4, 119	3. st. sredina 4. st. (Constans I) sredina 4. st. (Constantius II)	Škofja vas (struga Hudinje)

29.	Valentinijan I. (364–375) Valens (364–378) Gratijan (367–383)	<i>CIL</i> XVII, 4, 132	367–383	Stranice (Šmole)
30.	Konstancij II.	<i>CIL</i> XVII, 4, 118	sredina 4. st.	Škofja vas (struga Hudinje)

Poleg 30 miljnikov tudi o poteku antičnih cest na celejskem prostoru govorijo še antični viri: poznoantična karta *Tabula Peutingeriana* ter dva itinerarija z vpisanimi postajami: *Itinerarium Antonini* in *Itinerarium Burdigalense*.²⁶

Nov miljniki s Koroške²⁷

Datum in kraj, najdišče, okoliščine najdbe

Arheološki intenzivni terenski pregled odprtih in zaprtih površin ter arheološki testni izkop na območju trase tretje razvojne osi v Škalah in Podgorju je izvedla ekipa PJP d.o.o. pod vodstvom Primoža Predana, ter pod strokovnim nadzorom Danijeke Brišnik z ZVKDS OE Celje in Mihele Kajzer z ZVKDS OE Maribor.²⁸ V okviru projekta so pregledali tri lokacije: lokacija I – Arheološko območje Miklavžin (EŠD 29677), ki je veliko okoli 6500 m², lokacija II – Arheološko območje Ob Suhadolnici (EŠD 29690), ki je veliko okoli 8200 m², in lokacija III – Rimska cesta Celeia – Virunum (EŠD 7954), ki je veliko okoli 1500 m². Dela na terenu so potekala 25. novembra 2020 in 4. marca 2022. Intenzivni terenski pregled in izkop ročnih testnih jam 1×1×1 m so na lokaciji I in II izvajali istočasno. Na lokaciji I so izkopali 6 ročnih testnih jarkov, na lokaciji II pa 8. Na lokaciji III so izkopali dva strojna testna jarka dolžine ca. 10 m in širine 1,5 m.²⁹ Na Mislinjski Dobravi – Rimski cesti Celeia – Virunum (EŠD 7954) sta bila torej znotraj zavarovanega območja kulturnega spomenika narejena dva strojna testna jarka z arheološkim dokumentiranjem z namenom natančno locirati potek rimske ceste. Jarka je bilo treba locirati na vzhodnem in zahodnem koncu območja in pravokotno na predviden potek rimske ceste in izkopati v dolžino ca. 10 m.³⁰

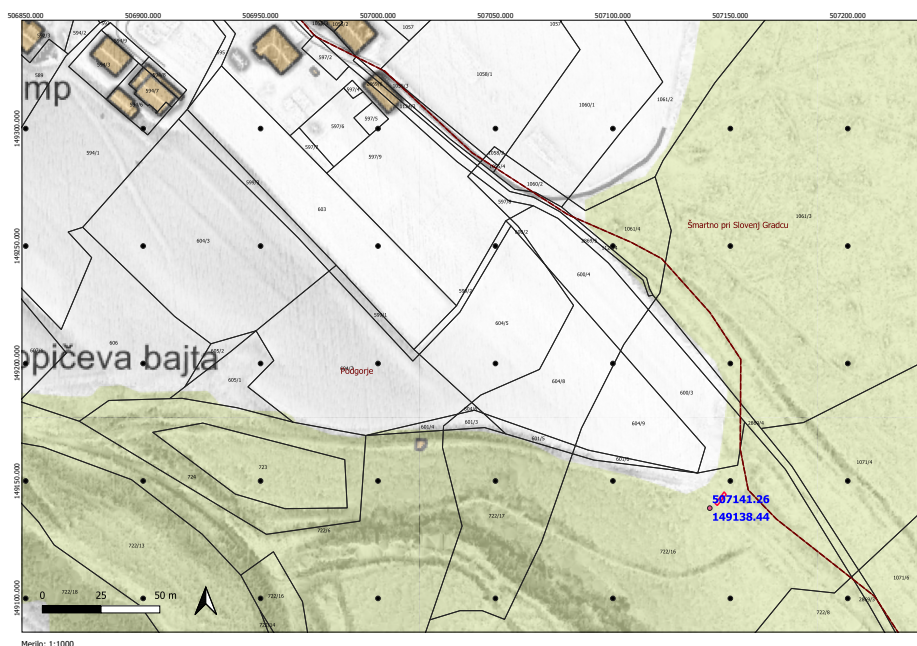
²⁶ Prim. Šašel, "Rimske ceste", str. 75.

²⁷ Danes je hranjen in razstavljen v avli mestne hiše v Slovenj Gradcu (Koroški pokrajinski muzej), inv. št. A5480.

²⁸ Vsem vpletenim se na tem mestu iskreno zahvaljum, da so mi to zanimivo najdbo prepustili v objavo ter mi ob tem posredovali vso dokumentacijo.

²⁹ Grega Čakš, Gojko Tica in Jasna Vinder, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah za vrednotenje arheološkega potenciala z ITP ter strojnimi in ročnimi testnimi sondami na območju gradnje tretje razvojne osi v Škalah in Podgorju*, april 2022, str. 5 (dalje: Čakš, Tica in Vinder, *Poročilo*)

³⁰ Čakš, Tica in Vinder, *Poročilo*, str. 12.

Mikrolokacija najdišča (računalniška obdelava: Aleš Brence, PJP d.o.o.)

Testna jarka 1 in 2, ki sta bila locirana na podlagi domnevne trase rimske ceste, katere podlaga je bilo delo Stanka Pahiča,³¹ sta bila v arheološkem smislu prazna.

Zaradi popolne odsotnosti arheoloških struktur v testnih jarkih 1 in 2 so se izvajalci arheološkega pregleda odločili za izkop še enega testnega jarka. Na podlagi pregleda bližnje okolice in vidnih posameznih prodnikov na gozdni poti so tretji testni jarek izkopali 30 m južneje od prvih dveh. V zadnjem testnem jarku so tako 4. marca 2022 našli nov miljni kamen z napisom in na ta način dokumentirali rimsko cesto. Zdi se, da so sedanjo gozdno pot speljali po rimski cesti. Na lidar posnetku ni mogoče opaziti drugih struktur, ki bi jih lahko interpretirali kot cesto/kolovoz.³²

³¹ Stanko Pahič, *Rimske ceste na Koroškem pred raziskovanjem* (Maribor, 1991), str. 50–60 (dalje: Pahič, *Rimske ceste na Koroškem*); Stanko Pahič, "Mislinja", *Varstvo spomenikov 17–19* (1974), str. 248; Stanko Pahič, "Mislinjska Dobrava", *Varstvo spomenikov 17–19* (1974), str. 201–202; Stanko Pahič, "Stari trg pri Slovenj Gradcu", *Varstvo spomenikov 17–19* (1974), str. 213–214.

³² Čakš, Tica in Vinder, *Poročilo*, str. 6.

Miljniki *in situ* (foto: Boris Tušek, PJP d.o.o.)

Trasa poteka po redkem mešanem gozdu na vzpetini Dobrova, severno od naselja Podgorje pri Slovenj Gradcu, v gozdu, do katerega se lahko pripeljemo po makadamski cesti, ki vodi mimo naslova Podgorje 20 (območje se imenuje Repnik in leži na severovzhodnem robu Podgorja; ime je dobilo po lastnikih domačije na tem območju; Repnikovi).

EŠD 7954 Mislinjska Dobrava – Rimska cesta Celeia – Virunum je cesta, ki poteka skoraj ravno od Mislinjske Dobreve proti Staremu trgu, nato približno sledi cesti Stari trg – Ravne na Koroškem do Sel.³³ Na osnovi testnega jarka 3 se je evidentiralo rimsko cesto, ki je bila sestavljena iz dobro utrjenih prodnikov, velikih do 25 x 10 x 3 cm, ki predstavljajo utrjeno podlago ceste in so postavljeni neposredno na geološko podlago. Nad utrjeno podlago se pojavi cestišče, ki je sestavljeno iz rumeno rjave peščene gline s 60% prodnikov, velikih

³³ Prav tam, str. 17.

Novi miljnik s
Koroške (računal-
niška obdelava: Aleš
Brence, PJP d.o.o.)

do 5×3×3 cm. Cestišče, brez obcestnih jarkov, je široko do 6 m in v globino meri do 15 cm.³⁴ Miljni kamen so našli na globini okoli 50 cm.

³⁴ Prav tam, str. 44–48.

Novi miljnik v Koroškem pokrajinskem muzeju (foto: Saša Djura Jelenko)

Opis: Marmornat miljnik sicer ni nedotaknjen in nepoškodovan, zdi pa se, da je napis, ki ne teče okoli valja, ohranjen skoraj v celoti. Le skrajne črke, torej začetek in konec vrstic, so ali poškodovane ali manjkajo (odklesane). Približno 1/3 nosilca spomenika je namreč na nek nenavaden način odklesana, površina tistega dela kamna nikakor ni enakomerna ali gladka. Razlog za to ni popolnoma jasen. Zdi se, da je šlo za naknadno obdelavo, ni pa jasno, kdaj je do nje prišlo. Zdi se, da je napis bil že vklesan, saj so tudi črke utrpеле posledice. Ker napis ni tekkel okoli celotnega valja, se ga je načeloma dalo brati z ene točke.

Črke so neenakomerne in razmeroma nepravilne, čeprav brez večjih posebnosti. Horizontalna hasta v črki A je neizrazita, mestoma se zdi, da je sploh ni. Preprosta ločilna znamenja v obliki pik so bila striktno uporabljena, le da danes

niso več povsod očitna. Primerov črk v ligaturi oz. v ligaturah ni. Sedemvrstični napis je ohranjen v celoti.

Dimenzije: Velikost spomenika: 180 (višina) x 40 (premer) cm; višina črk: 5,5–8,5 (v. 1), 5,0–7,5 (v. 2), 4,0–6,5 (v. 3, 4), 5,0–6,0 (v. 5), 4,5–6,0 (v. 6), 5,0–6,5 (v. 7) cm.

Transkripcija

*Imp(erator) Caes(ar), div[i]
Severi nep(os), d[i]-
vi Antonini M[a]-
g(ni) fil(ius), M(arcus) Avr(elius) Sev-
[e]r(us) Alexander
[A]vg(ustus) Pius Fel(ix), p[ontifex] [maximus],
trib(unicia) p(otestate), co(n)s(ul)
----- ?*

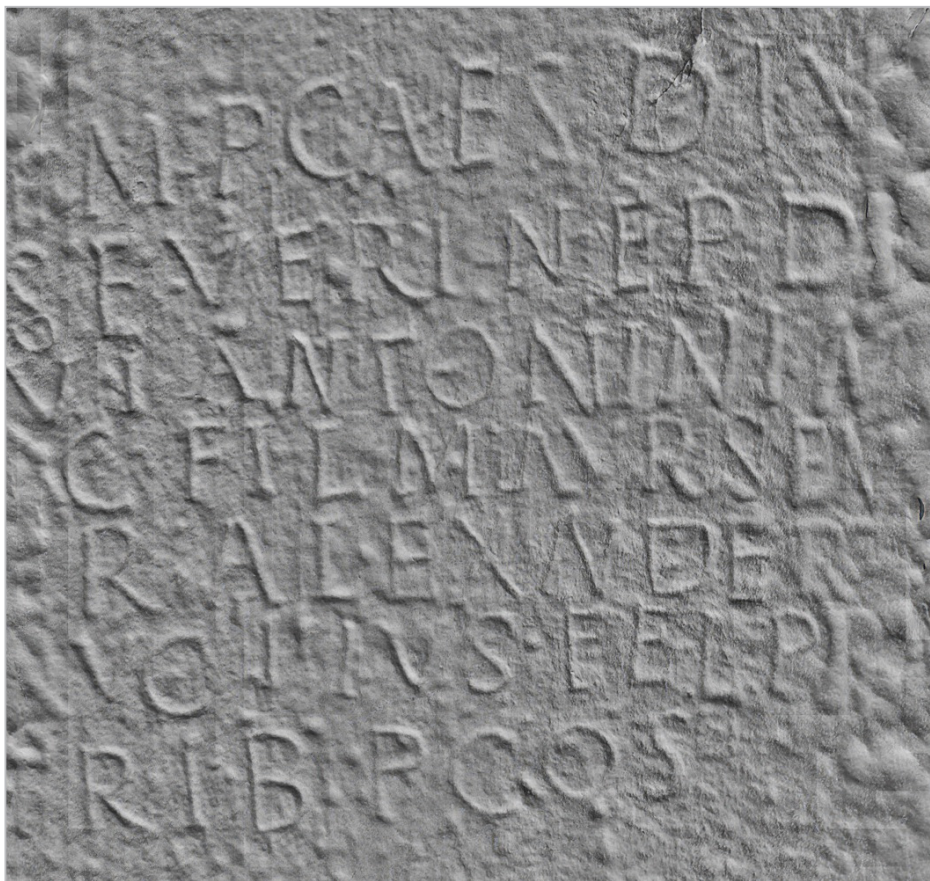
Prevod

Vladar Cezar, vnuk božanskega Severa, sin božanskega Antonina Velikega, Mark Avrelij Sever Aleksander Avgust, pobožen, srečen, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, konzul.

Komentar

Aleksander Sever je bil član severske dinastije, ki je v Rimu vladala od 193 (Septimij Sever), pa do 235, ko umre prav Aleksander Sever. Gre torej za čas, v katerega lahko postavimo obravnavani milnik. Vladavino Severov, Septimija Severa, Gete, Karakale, Elagabala, Aleksandra Severa, je prekinilo le kratko vladanje cesarja Makrina (217/218). V njihovem obdobju je bilo gospodarsko stanje v državi načeloma dobro, vpeljali so nove davke, ter ukinili določene privilegije za aristokracijo. Na področju religije se vedno bolj uveljavlja sinkretizem, ki je vztrajno tlakoval pot k monoteizmu. Ker so Severi vladali pretežno kot absolutni vladarji, senat skoraj ni več sodeloval pri sprejemanju pomembnih odločitev. Nemalo sredstev so namenili vojski, v kateri se je stanje občutno izboljšalo. Po smrti cesarja Aleksandra Severa se je vzpostavil politični vakuum in nastopila je resna kriza v imperiju. Senat in aristokracija sta bila skoraj brez moči, kar je nemalo prispevalo k vzponu vojske in njenih poveljnikov, ki so se pogosto znašli na političnem parketu.³⁵

³⁵ Mario Bartolini, *Roman Emperors: A Guide to the Men Who Ruled the Empires* (Yorkshire–Philadelphia, 2023), str. XVIII–XIX (daje: Bartolini, *Roman Emperors*); Rajko Bratož, *Rimska zgodovina. Del 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana* (Ljubljana, 2007), str. 289–307 (dalje: Bratož, *Rimska zgodovina*).

Napis na miljniku (foto: Boris Tušek, PJP d.o.o.)

Cesar Aleksander Sever je Rimu vladal od 13. marca 222 do februarja oz. marca 235. Rodil bi se naj 1. oktobra 208 v mestu *Arca Caesarea* v Feniciji očetu Gesiju Marcijanu (*Gessius Marcianus*) in mami Juliji Aviti Mameji (*Iulia Avita Mamaea*). Po smrti Makrina je leta 219, ko je bil star 10 let, spremljal novega cesarja Elagabala (svojega bratranca), v Rim. Z njim je v Rim prišla tudi mama Julija Mameja, ki se je povsem posvetila sinovi vzgoji in izobrazbi. Elagabal je Aleksandra Severa posinovil leta 221; in ko so Elagabala odstranili pretorijanci (222), je bil Aleksander Sever takoj razglašen za cesarja, pa čeprav je bil star šele 14 let: od takrat se je uradno imenoval Mark Avrelij Sever Aleksander. Čeprav se je družina izognila imenu "Antonin", ki so ga enačili z osovraženima Karakalo in Elagabalom, pa so

vendarle tudi o njem razširili govorice,³⁶ da je Karakalov nezakonski sin,³⁷ zato na napisih od marca 222 najdemo zapise *divi Antonini Pii filius*.³⁸

Nič nenavadno ni, da je v začetnem obdobju na vladanje mladeniča imela zelo velik vpliv njegova mati Mameja. Novi cesar se je odlikoval po vrlinah in se na ta način očitno razlikoval od ekcesov svojega predhodnika Elagabala. S svojim intelektom in skromnostjo bi naj celo spominjal na slovitega predhodnika Marka Avrelija. Vladal je drugače kot njegovi predhodniki; absolutistične tendence več niso bile v prvem planu, pri odločanju je pogosto sodeloval s senatom. V njegovem času so vpeljali pravne in upravne reforme, ki so bile pogosto uperjene v dobro osvobojenecv in sužnjev. Prav njegove vrline in sposobnost na področju administracije so prispevali k njegovi priljubljenosti med navadnim prebivalstvom. Ni se pa proslavil z vodstvenimi sposobnostmi in odločanjem, kar se je še posebej izkazalo pri dveh večjih vojaških posegih: na vzhodu in pri Germanih, kjer se je njegova življenjska pot tudi končala.³⁹ Za podobo dobrega in preudarnega vladarja se je pravzaprav skrivala šibka vladarska figura, ki se nikoli ni otresla materinega vpliva in ni bila pripravljena na izzive, ki so v tistem času že čakali rimske vladarje.⁴⁰ Leta 231 je odšel na vojaški pohod proti Perzijcem (Parti), zimo 232/233 je preživel v Antiohiji (Sirija), 25. septembra 233 pa je v Rimu slavil triumf nad Perzijci (Parti). V drugi polovici leta 234 se je odpravil na pohod proti Germanom in bil v februarju ali marcu 235 umorjen pri Mainzu (*Mogontiacum*) (skupaj z njim je bila umorjena tudi njegova mati Julija Mameja); oba je doletela *damatio memoria*, ki pa je bila ukinjena najpozneje maja ali junija 238, ko so ga posvetili v *divus* in dobil je naziv *divus Alexander*.⁴¹

Potek pridobivanja njegovih uradnih imen in nazivov je potekal takole: v maju oziroma juniju 218 ga je senat razglasil za sovražnika države, a ga je še junija istega leta rehabilitiral. 26. junija 221 ga je posinovil cesar Elagabal (bratranec, njuni materi sta bili namreč sestrji: Julija Sojmiada in Julija Mameja), podeljeno mu je bilo ime *Alexander* in povzdignjen je bil v cesarja (*Caesar*),

³⁶ Marjeta Šašel Kos, *V srcu rimskega imperija: zgodovina slovenskega prostora v antiki do vlade Maksimina Tračana* (Ljubljana, 2020), str. 282 (dalje: Šašel Kos, *V srcu rimskega imperija*).

³⁷ O tem pišeta zgodovinarja Herodijan (5, 3, 3) in Kasij Dion (78, 30, 3).

³⁸ Uradno ime cesarja Karakale je namreč bilo: *Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus*; od 213 naprej se na napisih najde tudi vzdevek *Magnus*, cf. Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie* (Darmstadt, 1996), str. 162 (dalje: Kienast, *Römische Kaisertabelle*).

³⁹ Bartolini, *Roman Emperors*, str. 47–48.

⁴⁰ Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 305.

⁴¹ Kienast, *Römische Kaisertabelle*, str. 177–182. Več o Rimskem cesarstvu v času njegovega vladanja, o njegovem prihodu na oblast, o vplivu matere in babice na njegovo delovanje, o udeležbi v vojaškem pohodu na vzhodu in o intervenciji na renskem limesu najdeš v monografiji John S. Mchugh, *Emperor Alexander Severus*, (South Yorkshire, 2017), poglavja 4–9, poudarek na poglavju 7 (str. 217–249). Glej še Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 305–307; Šašel Kos, *V srcu rimskega imperija*, str. 281–285.

od tod cesarska titulatura: *Imper. Caes. M. Aurelii Antonini Pii Felicis Aug. fil. divi Antonini Magni Pii nepos, divi Severi pronepos*, v kateri lahko iščemo tudi poskus narediti prevzem oblasti in njegovo vladavino čim bolj legitimno, saj jo izpeljemo vse do Septimija Severa. Aklamacija za cesarja s strani vojske je sledila 13. marca 222. Naslednji dan mu je senat podelil še nekatere častne cesarske nazive: *Augustus, pater patriae* in *pontifex maximus* in s tem dobimo njegovo celotno cesarsko titulature: *Imp. Caes. M. Aurelius Severus Alexander P. F. Aug.*, čemur sledi že zgoraj omenjeno nadaljevanje: *divi magni Antonini Pii filius, divi Severi Pii nepos*.⁴²

S pomočjo pravkar navedenih dejstev je mogoče razložiti tudi napis na koroškem miljniku. Do manjših odstopanj je morda prišlo v vrstnem redu cesarjevih titul, tudi imeni predhodnikov, na katera nasloni svojo vladanje, nista navedeni popolni, a drugih nejasnosti in nedoslednosti ni. Napis je namreč ohranjen skoraj v celoti, kljub temu da je približno 1/3 valja (od vrha do tal) grobo neobdelana ali naknadno preklesana, a ti posegi niso bistveno posegli na prostor samega napisa. Sledi so ostale samo na prvi in zadnji črki v vrstici, ostalo besedilo je nedotaknjeno, torej takšno, kot so ga zapisali ob nastanku.

Napis je tako mogoče rekonstruirati v celoti: začne se cesarjevim imenom *Imperator Caesar*, nadaljuje z navedbo njegovih predhodnikov oz. prednikov, da se je kot v mnogih primerih potrdila in še poudarila legitimnost njegove oblasti. V kronološkem redu sta tako navedena cesarja Septimij Sever (193–211), ob katerem piše *nepos* (vnuk), in cesar Karakala (211–217), ob katerem piše *filius*, torej sin. Sledi osrednji del cesarjevega imena (*Marcus Severus Alexander*) in njegova titulatura, ki pa je pomanjkljiva. Največji problem v vsakem primeru predstavlja zadnja vrstica. Razloga sta dva; obstoječa zadnja vrstica na miljniku ne bi smela biti zadnja, slediti bi moral še bistven in ključen del napisa. Napis je namreč nepopoln, ker manjka glagol, ki bi označeval gradnjo ali popravilo ceste: *fecit, munivit, refecit, poni iussit* ... Še bolj pa pogrešamo število, ki bi označevalo oddaljenost v miljah (*a Celeia* ?),⁴³ in črki M P (*milia pasuum*), ki sta služili za mersko enoto.⁴⁴ Nenavadna in nepopolna pa je tudi predzadnja vrstica, kjer sta omenjeni dve cesarski funkciji, ki sta ključni za datiranje napisa: tribunska oblast in konzulat. Obe tituli na napisu sicer sta,

⁴² Kienast, *Römische Kaisertabelle*, str. 177–178.

⁴³ Za potek rimske ceste na Koroškem, razdalje med postajami in upravno pripradnost posameznih delov glej Marjeta Šašel Kos, "Between Celeia and Virunum – The Roman Inscriptions from Southern Carinthia", v: *Carinthia Roman und der römische Welt*. Festschrift für Gernot Piccotini zum 60. Geburtstag (Klagenfurt, 2001), str. 193–205 (dalje: Šašel Kos, "Between Celeia and Virunum").

⁴⁴ Sauer omenja miljnike brez kakršnekoli oznake za oddaljenost; kot takšni naj ne bi bili nujen element kakršnih koli prizadevanj za ohranitev cest v uporabnem stanju, kar nakazuje na spremembo namembnosti te vrste spomenikov z napisi, prim. Sauer, "Milestones and Instability", str. 278.

a nobeni ni pridani števniki. Ne vemo torej, kolikokrat je bila cesarju podeljena oblast tribuna in kolikokrat je opravljal funkcijo konzula. Napisa na miljniku tako ni mogoče natančneje datirati. Ena od možnih razlag sicer je, da je napis nastal že v prvem letu vladanja, torej v letu 222, pa se klesanje števnikov I ni zdelo smiselno oz. je bilo celo odveč. Razlog pa morda lahko iščemo v samem časovnem okvirju nastanka; s cesarjem Aleksandrom Severom namreč počasi že prehajamo v obdobje nestabilnosti, nemira in nestanovitnosti, ki bi se naj po mnenju Sauerja kazala prav na miljnikih.⁴⁵ Miljniki iz časa 3. stoletja (predvsem od Aleksandra Severa naprej), tako več niso odraz del na cestah (morda le še izjemoma), ampak so predvsem izraz ali dokaz lojalnosti novim (vsakokratnim) cesarjem. Na tovrstnih miljnikih se tako marsikaj opušča: nazivov, povezanih z zmagami, praktično ni, tribunska oblast in konzulat pa nista striktno dokumentirana, če pa sta, pa ni nujno, da so ju šteli. Postavitev miljnika in s tem počastitev cesarja je sicer bila pomembna, navajanje vseh njegovih titul, služb, počastitev in oblasti pa se vedno bolj kaže kot pogrešljivo razkošje, ki se ga je vedno bolj pogosto opuščalo.⁴⁶

Če smo na ta način poskusili razložiti, zakaj ni števnikov ob *tribunicia potestatis* in ob besedi *consul* (oboje seveda okrajšano), lahko na podoben način navežemo tudi na manko glagolov, ki govorijo o delu na cesti (*fecit, muniuit, refecit, poni iussit*). Ker kakršnihkoli del na cesti dejansko ni bilo, zato ni bilo nobene potrebe po tem, da bi govorili o gradnji, obnovi, utrjevanju in čem podobnem. Miljniki primarno več niso imeli funkcije, zaradi katere so jih sploh začeli postavljati. Zaradi skoraj vseobsegajočega pomena počastitve cesarja, stopi v ozadje najverjetneje še druga njegova poglobljena funkcija, to je navajanje razdalj oz. oddaljenosti od izhodišča, torej v našem primeru od Celeje.⁴⁷ Pričakovana razdalja bi tako bila ca. 45 km (odvisno od poteka ceste), torej približno 30 milj.

Za cesarje severske dinastije (predvsem za Karakalo, Elagabala in Aleksandra Severa) velja, da so zapustili ogromno število miljnikov.⁴⁸ Na tem mestu nas predvsem zanimajo miljniki Aleksandra Severa v Noriku in obeh Panonijah. Z območja Celeje do sedaj ni bilo nobenega miljnika iz časa njegovega vladanja, tudi širše iz province Norik sta bila poznana le dva.⁴⁹ Veliko več jih je v obeh Panonijah, predvsem v Spodnji Panoniji (*Pannonia Inferior*) je njihovo število primerljivo s številom v severni Afriki, kjer jih je daleč največ.⁵⁰

⁴⁵ Sauer, "Milestones and Instability", str. 277–282, 290.

⁴⁶ Prav tam, str. 281–282.

⁴⁷ Šašel Kos, "Between Celeia and Virunum", str. 203.

⁴⁸ Rathmann, *Untersuchungen*, str. 85.

⁴⁹ Prav tam, str. 250; Winkler, *Die römischen Strassen und Meilensteine*, str. 53, št. 52.

⁵⁰ Rathmann, *Untersuchungen*, str. 248–250.

Ker sta do sedaj znana noriška miljnika samo dva, ju lahko za lažjo primerjavo z našim navedemo:

1. Ager Flavije Solve (*Flavia Solva*)

*Imp(erator) Caes(ar) Mar(cus) Aurel(ius) / Severus Alexander / Pius Felix Invictus Aug(ustus) / pont(ifex) max(imus) trib(unicia) potes(tate) / imp(erator) X co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) proco(n)s(ul) / dominus in[dul]/gentiss[im]us / a Sol(va) m(ilia) p(assuum) XL.*⁵¹

2. Ager Teurnije (*Teurnia*)

*Imp(erator) Caes(ar) / Marc(us) Aurel(ius) / Se]verus Alexan[der] / [pi]us fel(ix) Aug(ustus) / a T(eurnia) / III.*⁵²

V letu 2020 pa je bil objavljen še nov miljnik Aleksandra Severa iz agra Vindobone (torej iz Zgornje Panonije), ki se po zapisanem besedilu razlikuje od zgornjih "noriških", je pa mnogo bližje našemu:

Imp(erator) Caes(ar) divi Seve[ri] / Pii nepos d[i]vi Mag[ni] / Antonini fili-us M(arcus) Au[r(eliu)s] / Seve[r]us [[Alexander / pius felix]] Aug(ustus) pon[t(ifex)] max(imus) trib(unicia) potest(ate) VIII / co(n)s(ul) III procons(ul) p(ater) p(atriciae) po[n]tes / et vias vetustate conla[psas] / restituit a Vind(obona) m(ilia) p(assuum) X XX[--] ?⁵³

Kakor na koroškem miljniku je tudi tu oblast Aleksandra Severa izpeljana vse do začetnika severske dinastije (Septimija Severa), česar ne srečamo tako pogosto. Za primerjavo lahko na tem mestu navedemo kar 20 miljnikov Spodnje Panonije, med katerimi ni nobenega, na katerem bi na ta način želeli poudariti legitimnost cesarjeve oblasti oz. vladavine.⁵⁴ Poleg tega, ki je bila objavljen leta 2020, iz Zgornje Panonije poznamo še tri, pa tudi na teh cesarjeva titulatura ni navedena na ta način, pač pa preprosto z imenom in posameznimi funkcijami.⁵⁵ Naš miljnik in tisti s prostora Vindobone (Zgornja Panonija), sta si po besedilu sicer res podobna, a tudi med njima obstajajo razlike. "Vindobonski" je gotovo bolj popoln: kar zadeva titulature, cesarskih funkcij je več in vse so opremljene s števniki, kar pomeni, da je mogoča natančna datacija (10. december 228 / 9. december 229). Vrstni red zapisa cesarske titulature na obeh ni enak, na tem iz Zgornje Panonije je dodana še funkcija *proconsul* in častni

⁵¹ *CIL* XVII, 4, 1, 142; HD039134; lupa 6116.

⁵² *CIL* XVII, 4, 1, 177; HD006529; lupa 8481.

⁵³ Ekkehard Weber, "Ein römischer Meilenstein – und ein Problem", *Römisches Österreich* 43 (2020), str. 151–155; lupa 32004.

⁵⁴ Prim. HD005135, HD006033, HD007911, HD012157, HD012208, HD067840, HD073742, HD074686, HD074706, HD074712, HD074805, HD074812, HD074820, HD074888, HD074889, HD074892, HD074894, HD074899, HD074979, HD074980.

⁵⁵ HD074446, HD074457, HD074672.

naziv *pater patriae*, ki ju na našem sploh ni. Ima zadnjo oz. zadnji dve vrstici, ki pri našem koroškem manjkata, pa ne zato, ker bi bili odklesani ali na kak drug način odstranjeni, temveč ker ju iz nekega razloga nikoli niso zapisali. Na vindobonskem je mogoče opaziti še en detajl, ki prav tako manjka pri koroškem. Aleksandra Severa je namreč, kakor mnoge cesarje 3. stoletja, doletela *damnatio memoriae*, ki so jo sicer že leta 238 preklicali oz. ukinili,⁵⁶ a "škoda" na spomenikih, seveda tudi miljnikih je bila narejena. Iz tega razloga namreč na vindobonskem manjkajo tri besede: *Alexander, Pius, Felix*, ki so jih odklesali kmalu po smrti leta 235. Na koroškem miljniku do tega posega ni prišlo.

Datacija: Iz že navedenih razlogov miljnika ni mogoče natančneje datirati, omejimo se lahko le na čas vladanja cesarja Aleksandra Severa. Morda bi lahko dali prednost njegovemu prvemu letu vladanja, a tega žal ne moremo potrditi.

Rimska cesta na Koroško

Glavna rimska cesta čez slovenski prostor v antiki je vodila od zahoda proti vzhodu, od Akvileje do Petovione in naprej proti Savariji. Ta cesta je vsaj deloma potekala po prazgodovinski jantarni poti, ki je povezovala Baltik in Jadran. Vendar pa so se Rimljani gradnje cest lotili bolj celovito, sistematično in z obilo gradbene vneme; njihove ceste namreč veljajo sicer za osnovno, a vendar ključno infrastrukturo rimske države, za katero je praviloma poskrbela vojska. Okvirni potek rimske "avtoceste" čez slovenski prostor je načeloma znan, a je na njeni trasi še vedno veliko belih lis. Od nje so se na sever in na jug odcepljali kraki, ki so strateško dobro povezovali vsa rimska avtonomna mesta na Slovenskem, različne upravne enote (torej različna mesta znotraj iste ali različnih upravnih enot).

V primeru Celeje in njenega agra, ki predstavlja najbolj južni del province Norik, lahko sklepamo na dobro povezavo s preostalim (severnim) delom matične province, v prvi vrsti predvsem z glavnim mestom Virunom, ki je potekala čez današnjo slovensko pa tudi avstrijsko Koroško. Omenjena državna cesta je z vmesnimi postajami označena na antičnem zemljevidu *Tabula Peutingeriana*. Od Celeje do postaje z imenom *Upellis* je 13 milj; od te do Kolacione jih je 16; od Kolacione do Juene jih je 22, in od Juene do Viruna še dodatnih 23.⁵⁷

⁵⁶ Kienast, *Römische Kaisertabelle*, str. 177–178.

⁵⁷ Šašel, "Rimske ceste", 76–77.

V preteklosti sta se izoblikovali dve potencialni trasi te ceste.⁵⁸

1. varianta: Celje – Vojnik – Stranice – Vitanje – Paka – Lošperg – (Sv. Marjeta) – Dolič – Stari trg pri Slovenj Gradcu – Sele – (križišče Hanžič) – gostišče Dular – Kotlje – Preški vrh – Ravne – Zagrad – (cerkev sv. Barbare)⁵⁹ – Prevalje – Poljana.
2. varianta: od Celja do Starega trga pri Slovenj Gradcu čez Gorico – Per novo – Staro vas (Velenje) in Dolič.

Med Velenjem in Slovenj Gradcem se nakazuje še alternativa: Stara vas – Škale – Plešivec – Metulov vrh – Sv. Helena – (Sv. Lenart) – Šmiklavž – Stari trg pri Slovenj Gradcu.

Pri tem je bistveno lociranje postaje *Upellis* (imenovalnik: *Upellae* ?); mnogi, predvsem pa Pahič, so to postajo postavljali v Vitanje, drugi, v prvi vrsti Šašel, pa jo je bolj prepričljivo argumentiral v Stari vasi pri Velenju. Omenjeni razdalji med postajami ne nasprotujeta nobeni od obeh lokacij.⁶⁰ Vsi arheološki terenski pregledi ter testni izkopi trase rimske ceste na Koroškem še vedno bazirajo na delu Stanka Pahiča in tudi v našem primeru ni bilo nič drugače.⁶¹ V bližnji preteklosti arheološko pregledani odseki trase rimske ceste (predvsem na osnovi Pahičevih beležk), lanska najdba novega miljnika, ter arheološki pregledi, ki se še obetajo ob projektu gradnje tretje razvojne osi, kar kličejo po tem, da se Pahičeve zapiske ponovno natančno preuči in postavi v kontekst vseh novosti zadnjih let (novi pregledi,⁶² potrjeni odseki, lidarski podatki, in nena zadnje tudi nov miljnik). Nov miljnik pa kljub vsemu ne bo mogel pomagati pri dokončni potrditvi in razjasnitvi, kje je cesta na Koroško zavila, saj so ga našli že preveč na severu. Ker pa je bil najden *in situ*, lahko tudi z njegovo pomočjo potrdimo potek ceste na obravnavanem odseku.

⁵⁸ Franc Truhlar, "Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže", v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana, 1975), str. 103.

⁵⁹ Namesto cerkve sv. Barbare bi bila na tem mestu bolj smiselna Brančurnikova gostilna, cerkev je namreč na hribčku, dostop je zelo strm z obeh smeri, cesta je šla na tem mestu bolj verjetno po dolini, kar posredno dokazujejo tudi nagrobniki iz Zagrada (opomba arheologinje S. Djura Jelenko iz Koroškega pokrajinskega muzeja).

⁶⁰ Šašel, "Rimske ceste", str. 95; Jaroslav Šašel, "Upellae – Vitanje", *Zgodovinski časopis* 8 (1954), str. 125–130.

⁶¹ Pahič, *Rimske ceste na Koroškem*, str. 50–60.

⁶² Za posege na potencialni trasi ceste glej bazo: https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?data_id=dataSource_3-MK_ARHEO_6668-3692%3A34564&page=eArheologija&views=Prikaz-app%2CView-5, pridobljeno: 2. 3. 2023; npr. rimska cesta Celeia – Virunum v Kotljah (koda raziskave 21-0153, 21-0217, 19-0065, 18-0043).

konkreten razlog (gradbeni poseg na cesti, če je ta sploh obstajal) za postavitev, ne vemo, zakaj ga je obšla *damnatio memoriae* in glede na to, da je ležal ob trasi rimske ceste, se poraja vprašanje, zakaj je približno 1/3 spomenika ali neobdelana in v surovem stanju ali pa naknadno odklesana?! Po eni strani se namreč zdi, da do tega ni prišlo naknadno zaradi potrebe po nadaljnji rabi sekundarni uporabi, saj bi ga v tem primeru našli kje drugje, ne pa še vedno ob oz. celo na rimski cesti. Po drugi strani pa so poškodovane predvsem prve in zadnje črke vrstic, do česar bi lahko prišlo zaradi naknadnih posegov. Morda gre za kak primer polizdelka ali nedokončanega miljnika, ki so ga iz nekega razloga zavrgli. Na ta način bi sicer lahko razložili manjkajoči zadnji dve (?) vrstici, težko pa bi na ta način zagovarjali manko števnikov ob *tribunicia potestatis* in *consul*, saj naj ne bi bili čisto na koncu; črki p v *p(otestatis)* bi naj sledilo število in potem še *cos*. Morda bi sicer celo lahko razmišljali o tehnični napaki, ki je botrovala temu, da napis na miljniku niso nikoli dokončali. Kljub vsemu pa se zdi verjetneje, da je pomanjkljiva vsebina napisa bolj povezana s časom, v katerem je miljnik nastal. Primarna funkcija miljnikov merjenja razdalj in poročanja o delih na cesti je počasi izzvenela, začela stopati v ozadje, v prvi plan pa je prihajal miljnik kot medij propagande, ki je poročal o menjavi oblasti, o novih cesarjih. V tem kontekstu bi na koroškem miljniku lahko razumeli tudi navedbo pomembnih predhodnikov. Pripadnika severske dinastije Septimij Sever in Karala porabi-jo za utemeljitev oblasti Aleksandra Severa, vse ostalo se zdi manj pomembno. Novi miljnik je prvi miljnik Aleksandra Severa z območja Celeje in njenega agra, od koder je sicer poznanih že 30 tovrstnih spomenikov. Za celotno provinco Norik, pa tudi Zgornjo Panonijo velja, da so miljniki zadnjega cesarja severske dinastije bolj izjema kot pravilo (za razliko od Spodnje Panonije, kjer jih je kar 20). Izjemna in redka najdba bo gotovo v veliko pomoč pri natančnejšem določevanju trase rimske ceste, ki jo še vedno poznamo bolj v obrisih in predvidevanjih; samo na ta način jo bo mogoče fiksno začrtati in potrditi ali ovreči domneve Pahiča, Šašla ali koga drugega.

Da bi bilo novo najdbo lažje postaviti v kontekst obstoječih celejskih miljnikov, so kot priloga prispevku v katalogu zbrani vsi celejski miljniki s prepisom in prevodom v slovenščino, ki ga pri objavi rimskih napisov pogosto pogrešamo.

Julijana Visočnik

**A NEW MILESTONE FROM CARINTHIA IN THE CONTEXT
OF THE ALREADY KNOWN MILESTONES FROM CELEIA
AND ITS AGER**

SUMMARY

The Carinthian milestone certainly presents a very precious find but it doesn't allow an unambiguous and an ultimate explanation because of its specialities, imperfections and its declinations from common norms. It was found *in situ* by the Roman state road from Celeia to Virunum, which was rather precisely defined by Stanko Pahič and Jaroslav Šašel (as much as that was possible only by land surveys). This newly found milestone is therefore the first one of Celeia ager which is from the time of the emperor Alexander Severus, and it is also the first one which was found so far from Celeia to the north. Because of the insufficient data on it we cannot date it exactly, neither we can find out a concrete reason for erecting it (if there was any building reason on the road at all), we do not know why *damnatio memoriae* avoided it. According to the fact that this milestone was lying by the line of the Roman road there is also one more question: why is one third of the milestone either unwrought and in a raw state or was it cut away afterwards?! One explanation could be that the reason was not the later necessity of the secondary use of it – in this case it would be found somewhere else and not by or even on the Roman road. On the other hand we can see that only the first and the last letters of the lines are damaged, which could be the result of the later intervention. Maybe this milestone is an example of semimanufactures or an example of an unfinished milestone which was rejected because of an unknown reason. This could be the explanation for the absence of the two (?) final lines but this could not be an easy explanation for the missing numbers by *tribunicia potestatis* and *consul*, because they should not be entirely at the end; the letter p in *p(otestatis)* should be followed by a number and then also by *cos*. We could also conclude that there was a technical mistake which was the reason that the inscription on the milestone has never been finished. In spite of this it is more probable that the incomplete contents of the inscription on the milestone are connected with the time of its origin. The primary function of milestones was to measure distance and to inform about the work on roads, but this function began to disappear and it was becoming more and more unimportant. Milestones became the medium of the propaganda: to inform people about the change of authority and about new emperors. The statement of the important precursors on the Carinthian milestone could be understood in this context.

Septimius Severus and Caracalla, two members of Severan dynasty, were used for the confirmation of the authority of Alexander Sever; as was customary at that time.

The new milestone is the first milestone of Alexander Severus from the Celeia and its ager, where thirty such monuments are already known. The milestones of the last emperor of Severan dynasty are more or less an exception to the rule in the whole province of Norik and Upper Pannonia (while in Lower Pannonia there are twenty of them). This exceptional and rare find will certainly be an important help in the exact defining the line of the Roman road; in fact we still have, according to our presumptions, only a sketchy knowledge of it. This is the only way to trace it out firmly and to confirm or to reverse the hypothesis of Pahič, Šašel or anybody else.

The catalogue of all the Celeia milestones is added to this article in order to place the new find more easily into the context of consisting (already known) milestones of Celeia. All the Celeia milestones are transcribed and translated into Slovene, what we often miss in the publications of the Roman inscriptions.

PRILOGA: KATALOG MILJNIKOV IZ CELEJE IN NJENEGA AGRA⁶³

V katalogu so navedeni vsi miljniki iz celejskega agra z osnovnimi podatki: najdišče, transkripcija, prevod, datacija. Na tem mestu ne navajam vseh objav posameznih miljnikov, temveč samo zadnjo temeljno v *Corpus inscriptionum Latinarum* (CIL XVII, 4) in tiste v epigrafskih bazah, ki omogočajo hiter vpogled in pregled. Vrsti red miljnikov temelji na oddaljenosti od *caput viae*, torej od Celeje. Najdišče,⁶⁴ transkripcija in datacija so povzeti po zanesljivi objavi v *Corpus inscriptionum Latinarum*, dodan je le prevod v slovenščino, ki ga pri objavah rimskih napisov pogosto pogrešamo.

1. Celje, Muzejski trg 7

[Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Septimius Severus] / [Pius Pertinax Aug(ustus)], / [Arab(icus), Adiab(enicus), Part(hicus) max(imus)], / [pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) VIII], im[p(erator) XII, p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul) II, proco(n)s(ul)] / et Imp(erator) C[aes(ar) M(arcus) Aur(elius)] / Anto[ninus Pius] / Fel(ix) Aug(ustus), P[art(hicus) max(imus)], / Germ(anicus) max(imus), [trib(unicia)] / pot(estate) XVII, p(ater) p(atriciae), / miliaria v[etustate con] / lapsa r[estitui] iuss(erunt)]. / -----?

Prevod: Vladar Cezar Lucij Septimij Sever, pobožen, vztrajen, Avgust, zmagovalec v Arabiji, v Adjabeni in največji zmagovalec nad Parti, najvišji svečenik, ki mu je bila osemkrat podeljena oblast tribuna, dvanaestkrat vrhovni vojaški poveljnik, oče domovine, drugi konzul ter prokonzul in vladar cesar Mark Avrelij Antonin, pobožen, srečen, Avgust, največji zmagovalec nad Parti in največji zmagovalec nad Germani, ki mu je bila sedemnajstkrat podeljena oblast tribuna, oče domovine, sta ukazala obnoviti miljnike, ki so propadli od starosti.

Datacija: 214.

Objave: CIL XVII, 4, 107; HD039572; EDCS-27900353.

2. Celje, Jurčičeva ulica / Masarykovo nabrežje

Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Aur(elio) Anton[ino] / Pio Felici / Invict[o] Aug(usto), / divi Antonini / filio, divi Sever(i) / nepoti, co(n)s(uli) II, p(atriciae).

Prevod: Vladarju Cezarju Marku Avreliju Antoninu, pobožnemu, srečnemu, nepremagljivemu Avgustu, sinu božanskega Antonina, vnuku Severa, ki je bil drugi konzul, očetu domovine.

⁶³ V katalogu je navedenih 29 miljnikov, manjka CIL XVII, 4, 106, ker je danes brez napisa, a je bilo s pomočjo drugih miljnikov, ki so jih postavili v času cesarja Trajana, ugotoviti, da je iz istega obdobja.

⁶⁴ Pri najdišču je navedena le osnovna lokacija (torej večji kraj) in ne nianse, do katerih je prišlo pri nekaterih najdiščih, kjer so našli več miljnikov (npr. Stranice).

Datacija: 219.

Objave: CIL XVII, 4, 108; HD039574; EDCS-14400589; lupa 9529.

3. Celje, Jurčičeva ulica / Masarykovo nabrežje

Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Aureli(o) / Claudio / [P(io)] F(elici) Invicto / Aug(usto), p(ontifici) maximo, / tribunicia[e] / potes<ta>tis.

Prevod: Vladařu Cezarju Marku Avreliju Klavdiju, pobožnemu, srečnemu, nepremagljivemu Avgustu, najvišjemu svečeniku, ki mu je bila podeljena tribunska oblast ...

Datacija: Med septembrom in 9. decembrom 268.

Objave: CIL XVII, 4, 109; HD039575; EDCS-14400590; lupa 9528.

4. Celje, Mariborska c. 47

Imper[ato]rib(us) C[a]esarib(us) / M(arco) Aurelio Antonino Aug(usto), / trib(unicia) pot(estate) XV, co(n)s(uli) III et / L(ucio) Aurelio Vero Aug(usto), trib(unicia) / pot(estate), co(n)s(uli) II / I.

Prevod: Vladařjema Cezarjema, Marku Avreliju Antoninu Avgustu, ki mu je bila petnajstkrat podeljena oblast tribuna, tretjič konzul in Luciju Avreliju Veru Avgustu, ki mu je bila oblast tribuna podeljena dvakrat. I (milja od Celeje).

Datacija: Med 7. marcem in 9. decembrom 161.

Objave: CIL XVII, 4, 110; HD039576; EDCS-27900213; lupa 20179.

5. Celje, Mariborska 47

Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Sep(timius) Severus Pius / Pert(inax) Aug(ustus), Arab(icus), Ad<i>ab(enicus), Part(hicus) / max(imus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) VIII, / imp(erator) XII, p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul) et Imp(erator) Caes(ar) / Mar(cus) Aur(elius) Antoninus Pius / Fel(ix), Aug(ustus) Part(hicus) max(imus), Brit(annicus) max(imus), / Germ(anicus) max(imus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) / XVII, imp(erator) III, co(n)s(ul) III, miliaria / vetustate collapsa / restitui iusserunt / I.

Prevod: Vladař Cezar Lucij Septimij Sever, pobožen, vztrajen Avgust, zmagovalec v Arabiji, v Adjabeni in največji zmagovalec nad Parti, najvišji svečenik, ki mu je bila devetkrat podeljena oblast tribuna, dvanajstkrat vrhovni vojaški poveljnik, oče domovine, konzul in vladar Cezar Mark Avrelij Antonin pobožen, srečen, Avgust, največji zmagovalec nad Parti in največji zmagovalec nad Britanijo in Germani, najvišji svečenik, ki mu je bila sedemnajstkrat podeljena oblast tribuna, trikrat vrhovni vojaški poveljnik, četrtrič konzul, sta ukazala obnoviti miljnike, ki so propadli od starosti. I (milja).

Datacija: 214.

Objave: CIL XVII, 4, 111; HD039577; EDCS-27900214; lupa 20180.

6. Celje, Mariborska 47

Imp(erator) Caesar M(arcus) Opellius / Severus Macrinus Pius / Felix Aug(ustus), p(ontifex) m(aximus), trib(unicia) pot(estate) II, p(ater) p(atriae), / co(n)s(ul) et M(arcus) Opellius Antoninus / Diadumenianus / nobilissimus Caes(ar), / princeps(!) iuventutis, / providentissimi Augusti / fecerunt. A C(eleia) m(ille) p(assus).

Prevod: Vladar Cezar Mark Opelij Sever Makrin, pobožen, srečen, Avgust, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena dvakrat, oče domovine, konzul in Mark Opelij Antonin Diadumenijan, najplemenitejši Cezar, prvak med mladimi, naredila sta najbolj preudarna vladarja. Od Celeje 1 milja.

Datacija: 218.

Objave: CIL XVII, 4, 112; HD039578; EDCS-27900215; lupa 20181.

7. Škofja vas, v strugi Hudinje

Imp(erator) C(aesar) divi / Traian[i] Parthici f(ilius) / divi Nervae nepos / Traianus Hadrianus / Aug(ustus), po[n]t(ifex) max(imus), trib(unicia) / pot(estate) XVI, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae), proco(n)s(ul). / III

Prevod: Vladar Cezar, sin božanskega Trajana, zmagovalca nad Parti, vnuk Nerve, Trajan Hadrijan Avgust, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena šestnajstkrat, tretjič konzul, oče domovine, prokonzul. 3 (milje od Celeje).

Datacija: Med 10. decembrom 131 in 9. decembrom 132.

Objave: CIL XVII, 4, 114; HD005227; EDCS-14400645; lupa 9526.

8. Škofja vas, v strugi Hudinje

Imp(erator) Caesar T(itus) Aelius / Hadrianus Antoninus / Aug(ustus) Pius, p(ater) p(atriae), po(n)tifex / maximus, trib(unicia) potest(ate), / imp(erator) II, co(n)s(ul) III. / III

Prevod: Vladar Cezar Tit Elij Hadrijan Antonin Avgust Pij, oče domovine, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, dvakrat vrhovni vojaški poveljnik, tretjič konzul. 3 (milje od Celeje).

Datacija: 142–145.

Objave: CIL XVII, 4, 115; HD005230; EDCS-14400646; lupa 9257.

9. Škofja vas, v strugi Hudinje

Imp(erator) Caesar M(arcus) / Opellius Severus / Macrinus Pius / Felix Aug(ustus), p(ontifex) m(aximus), trib(unicia) / pot(estate) II, p(ater) p(atriae), co(n)s(ul), pro / co(n)s(ule) et M(arcus) Opellius / Antoninus / Diadumenianus / nobilissimus Caes(ar), / princeps(!) iuventutis, / providentissimi / Augusti fec(e)ru(n)t. / A C(eleia) m(ilia) p(assuum) / III.

Prevod: Vladar Cezar Mark Opelij Sever Makrin, pobožen, srečen, Avgust, najvišji

svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena dvakrat, oče domovine, konzul, prokonzul, in Mark Opelij Antonin Diadumenijan, najplemenitejši Cezar, prvak med mladimi, naredila najbolj preudarna vladarja. Od Celeje 3 milje.

Datacija: 218.

Objave: CIL XVII, 4, 117; HD005233; EDCS-14400642; lupa 20184.

10. Škofja vas, v strugi Hudinje

Napis A: *A[ur(el-)] ali A[ntonin]*

Napis B: *[D(omino) n(ostro) Fl]av[io Iul(io)] / Constanti / Aug(usto) / -----?*

Napis C: *D(omino) n(ostro) / Constantio / Pio Felici / Augusto.*

Napis D: *----- / Aug(ust-).*

Prevod: ... Našemu Gospodu Flaviju Juliju Konstansu Avgustu ... Našemu Gospodu Konstanciju, pobožnemu, srečnemu, Avgustu ... Avgust- ...

Datacija: Napis A: 3. stoletje; napis B: sredina 4. stoletja; napis C: sredina 4. stoletja; napis D: pred napisom D.

Objave: CIL XVII, 4, 119; HD005236 = EDCS-27900354 = lupa 20185.

11. Škofja vas, v strugi Hudinje

Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Sept(imius) / Severus Pius / Pertinax Aug(ustus), Arab(icus), / Adiabe(nicus), Parth(icus) max(imus), / pont(ifex) max(imus), trib(unicia) potest(ate) / VIII, imp(erator) XI, co(n)s(ul) II, pro / co(n)s(ule), p(ater) p(atriciae) et Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) / Aurel(ius) Antoninus Pius / Aug(ustus) Felix, trib(unicia) potest(ate) / III, pro co(n)s(ule) et P(ublius) Sept(imius) / Geta Caes(ar) miliaria / vetustate conlapsa(!) / [r]estituerunt curante / M(arco) Iuventio Suro Proculo, / leg(ato) pr(o) pr(aetore). A Celeie(!) m(ilia) p(assuum) / III.

Prevod: Vladar Cezar Lucij Septimij Sever pobožen, vztrajen, Avgust, zmagovalec v Arabiji, v Adjabeni, največji zmagovalec nad Parti, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena devetkrat, vrhovni vojaški poveljnik enajstkrat, konzul drugič, prokonzul, oče domovine in vladar Cezar Mark Avrelij Antonin, pobožen, Avgust, srečen, ki mu je bil oblast tribuna podeljena trikrat, prokonzul in Publij Septimij Geta, Cezar so obnovili miljnike, ki so propadli od starosti, za kar je poskrbel Mark Juventij Suro Procul, cesarski namestnik. Od Celeje 3 milje.

Datacija: 201.

Objave: CIL XVII, 4, 116; HD012566; EDCS-07400588; lupa 6642.

12. Škofja vas, v strugi Hudinje

Imp(erator) Nerva Tra[ianus] Caes(ar) Aug(ustus) / Ger(manicus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia) / pot(estate), p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul) III. / III.

Prevod: Vladar Nerva Trajan Cezar Avgust, zmagovalec nad Germani, najvišji

svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, oče domovine, četrtič konzul. 3 (milje od Celeje).

Datacija: 101/102.

Objave: CIL XVII, 4, 113; HD039579; EDCS-14400643; lupa 20182.

13. Škofja vas, v strugi Hudinje

D(omino) n(ostro) / Constantio / In[vi]c[ito] / Aug(usto), / -----

Prevod: Našemu gospodu Konstanciju, nepremagljivemu Avgustu ...

Datacija: Sredina 4. stoletja.

Objave: CIL XVII, 4, 118; HD039582; EDCS-14400644; lupa 20183.

14. Ivenca

Imp(erator) Nerva Traia/nus Caes(ar) Aug(ustus) Ger(manicus), / pont(ifex) max(imus),

trib(unicia) pot(estate), / p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul) III. / VI

Prevod: Vladar Nerva Trajan Cezar Avgust, zmagovalec nad Germani, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, oče domovine, četrtič konzul. 6 (milj od Celeje).

Datacija: 101/102.

Objave: CIL XVII, 4, 120; HD039584; EDCS-14501011; lupa 9676.

15. Ivenca

Imp(erator) Caesar divi / Traiani Parthici f(ilius) / divi Nervae nepos / Traianus Hadrianus / Aug(ustus), pontif(ex) max(imus), trib(unicia) / pot(estate) XVI, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriciae), proco(n)s(ul). / VI.

Prevod: Vladar Cezar, sin božanskega Trajana, zmagovalca nad Parti, vnuk božanskega Nerve, Trajan Hadrijan Avgust, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena šestnajstkrat, tretjič konzul, oče domovine, prokonzul. 6 (milj od Celeje).

Datacija: 132.

Objave: CIL XVII, 4, 121; HD039586; EDCS-14501012; lupa 9677.

16. Ivenca

Imp(erator) Caesar T(itus) Aelius / Hadrianus Antoninus / Aug(ustus) Pius, p(ater) p(atriciae), pontifex / maximus, trib(uniciae) potes<t>atis, / imp(erator) II, co(n)s(ul) III. / VI

Prevod: Vladar Cezar Tit Elij Hadrijan Antonin Avgust Pij, oče domovine, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, dvakrat vrhovni vojaški poveljnik, tretjič konzul. 6 (milj od Celeje).

Datacija: 142–145.

Objave: CIL XVII, 4, 122; HD039587; EDCS-14501013; lupa 9678.

17. Ivenca

Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Sept(imius) Severus Pius Pert(inax) Aug(ustus), / Arab(icus), Adiab(enicus), Part(hicus) max(imus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia) / pot(estate) VIII, imp(erator) XII, p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul), proco(n)s(ul) et Imp(erator) / Caes(ar) Mar(cus) Aur(elius) Antoninus Pius Fel(ix) Aug(ustus), / Part(hicus) max(imus), Brit(annicus) max(imus), Germ(anicus) max(imus), pont(ifex) / max(imus), trib(unicia) pot(estate) XVII, imp(erator) III, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriciae), / proco(n)s(ul) miliaria vetustate / conlabsa(!) restitui iusserunt. / VI.

Prevod: Vladar Cezar Lucij Septimij Sever, pobožen, vztrajen, Avgust, zmagovalec nad Arabijo, Adiabenijo, in največji zmagovalec nad Parti, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena osemkrat, dvanajstkrat vrhovni vojaški poveljnik, oče domovine, konzul, prokonzul in Vladar Cezar Mark Avrelj Antonin, pobožen, srečen, Avgust, največji zmagovalec nad Parti, Britanijo in Germani, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena sedemnajstkrat, trikrat najvišji vojaški poveljnik, četrtič konzul, oče domovine, prokonzul sta ukazala obnoviti miljnike, ki so se zrušili zaradi starosti.

Datacija: 214.

Objave: CIL XVII, 4, 123; HD039589; EDCS-14501014; lupa 9679.

18. Ivenca

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) / Opellius Severus / Macrinus Pius Fel(ix) Augustus, ponti/fex max(imus), trib(unicia) pot(estate) / II, p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul), procon/sul et M(arcus) Opellius / Antoninus Diadu(menianus) nobilissimus / Caes(ar), pr(i)ncept(i) iuventutis, / provide/ntissimi Aug(usti) fecerunt / VI // S C LX IIII S.

Prevod: Vladar Cezar Mark Opelij Sever Makrin pobožen, srečen, Avgust, najvišji svečenik, ki mu je bila oblast tribuna podeljena dvakrat, oče domovine, konzul, prokonzul, in Mark Opelij Antonin Diadumenijan, najplemenitejši Cezar, prvak med mladimi. Najbolj preudarna vladarja sta naredila. 6 (milj od Celeje). S C LX IIII S.

Datacija: 218.

Objave: CIL XVII, 4, 124; HD039590; EDCS-14501015; lupa 9680.

19. Vitanje

Imp(erator) Nerva Traia/nus Caes(ar) Aug(ustus) Ger(manicus), / pont(ifex) max(imus), tr[ib(unicia)] pot(estate), / p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul) IIII. / VIII.

Prevod: Vladar Nerva Trajan Cezar Avgust, zmagovalec nad Germani, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, oče domovine, četrtič konzul.

8 (milj od Celeje).

Datacija: 101/102.

Objave: CIL XVII, 4, 125; HD039592; EDCS-14501017; lupa 6130.

20. Lindek pri Frankolovem

[Imp(erator) Caes]ar M(arcus) / [[Opellius S]everus]] / [[Macrinu]s]] Pius / [Fel(ix) Aug(ustus)], p(ontifex) m(aximus), trib(unicia) / [pot(estate) II, p(ater) p(atriciae)], co(n)s(ul), proco(n)s(ul) / [et [[M(arcus) Opelliu]s]] Antoninus / [[[Diadum]enianus]] / [nobilissim]us Caesar, / [princeps] iuventut[is], / [providentissimi Aug(usti) fecerunt] / [-----]

Prevod: Vladar Cezar Mark Opelij Sever Makrin, pobožen, srečen, Avgust, najvišji svečenik, ki mu je bila dvakrat podeljena oblast tribuna, oče domovine, konzul, prokonzul in Mark Opelij Antonin Diadumenijan, najplemenitejši Cezar, prvak med mladimi, najbolj preudarna Avgusta sta naredila ...

Datacija: 218.

Objave: CIL XVII, 4, 126; HD039593; EDCS-14600266; lupa 8506.

21. Lindek pri Frankolovem

Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) / Aurelio / Ant[on]ino Pio / [Felici Invi]cto A[ug(usto)], / [divi Ant]onin[i] / [f(ilio), divi Se]veri / [nepoti, co(n)]s(uli) II, [p(atr)ri] p(atriciae)]. / [A] C(eleia) m(ilia) p(assuum) / IX.

Prevod: Vladarju Cezarju Marku Avreliju Antoninu, pobožnemu, srečnemu, nepremagljivemu Avgustu, sinu božanskega Antonina, vnuku božanskega Severa, drugič konzulu, očetu domovine. Od Celeje 9 milj.

Datacija: 219.

Objave: CIL XVII, 4, 127; HD039594; EDCS-14501016; lupa 22215.

22. Stranice

Imp(erator) Caes(ar) G(aius) Iul(ius) / Verus Maximinus P(ius) Feli(x) Invictus / Aug(ustus), pont(ifex) maxi(mus), / p(ater) p(atriciae), trib(unicia) pote(state), co(n)s(ul), / pro co(n)s(ule), imp(erator) bis /et G(aius) Iul(ius) Verus / Max[i]mus / [-----]

Prevod: Vladar Cezar Gaj Julij Ver Maksimin, pobožen, srečen, nepremagljiv Avgust, najvišji svečenik, oče domovine, ki mu je bila podeljena tribunska oblast, konzul, prokonzul, dvakrat najvišji vojaški poveljnik in Gaj Julij Ver Maksim ...

Datacija: 236.

Objave: CIL XVII, 4, 128; HD039595; EDCS-14501021; lupa 6720.

23. Stranice

[--- M]aximinus / [-----] / imp(erator) Bi[---] / [---]S[---] / [---]I[---] / [--- m] axi(mus) co(n)s(ul), tr(ibunicia) p[ot(estate) II, p[ro]co(n)s(ul) [---] / XI.

Prevod: ... Maksimin ... vrhovni vojaški poveljnik ... najvišji (svečenik?), konzul, ki mu je bila dvakrat podeljena oblast tribuna, prokonzul ... 11 (milj od Celeje).

Datacija: 236.

Objave: CIL XVII, 4, 129; HD039596; EDCS-14501020.

24. Stranice

Imp(erator) Caesar T(itus) Aelius / Hadrianus Antoninus / Aug(ustus) Pius, p(ater) p(atriae), pontifex / maximus, trib(unicia) potest(ate), / imp(erator) II, co(n)s(ul) III. / XII.

Prevod: Vladar Cezar Tit Elij Hadrijan Antonin Avgust Pij, oče domovine, najvišji svečenik, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, dvakrat vrhovni vojaški poveljnik, tretjič konzul. 12 (milj od Celeje).

Datacija: 142–145.

Objave: CIL XVII, 4, 130; HD039597; EDCS-14501022; lupa 6132.

25. Stranice

Napis A: *[D(omino)] n(ostro) Corn(elio) [Val(eriano)?] / nob(ilissimo) Caes(ari) / -----*

Napis B: *D(omino) n(ostro) Fl(avio) Cl(audio) / Constantino / Pio Felici Aug(usto), / b(ono) r(ei) p(ublicae) n(ato).*

Prevod: Našemu Gospodu Korneliju Valerijanu, najplemenitejšemu Cezarju, ... Našemu Gospodu Flaviju Klavdiju Konstantinu, pobožnemu, srečnemu, Avgustu, ki je bil rojen v dobro države.

Datacija: Napis A: 257/258, napis B: 337–340.

Objave: CIL XVII, 4, 131; HD039625; EDCS-14501018.

26. Stranice

[Fo]rtitudini dd(ominorum) nn(ostorum) / [Fl(avii)] Valentiniani et / Fl(avii) Valentis et Fl(avio) Gratiano(!) / invictissimorum princ(ipum) / constitutum. / A mari via a Celeia / [m(ilia) p(assuum) ---]

Prevod: Vzpostavljen za pogum naših gospodov Flavija Valentijana, Flavija Valensa in Flavija Gratijana, nepremagljivih princev. Cesta od morja preko Celeje ... (milj?).

Datacija: 36–383.

Objave: CIL XVII, 4, 132; HD039626; EDCS-14501019.

27. Brestanica

[Im]p(erator) Caes(ar) G(aius!) Iulius [Verus] / [M]aximinus Pius Fel[ix] Germ(anicus) / [max]imus Aug(ustus), pontife[us] maxim(us), / [p(ater) p(atriae)], tribuni(cia) potes(tate), co(n)s(ul), [pro]/[co(n)s(ul), imp(erator) bis et G(aius!) Iulius [Verus] / [Max]imus nobilissimus [Caes(ar)], / [princ(eps)]

iuventu[s]tis dom(i)ni in(d)u[lgent]/[tissimi], Germa(nici) max(imi). A Ce[leia]/m(ilia) p(assuum) XXXV.

Prevod: Vladar Cezar Gaj Julij Ver Maksimin, pobožen, srečen, največji zmagovalec nad Germani, Avgust, najvišji svečenik, oče domovine, ki mu je bila podeljena oblast tribuna, konzul, prokonzul, dvakrat vrhovni vojaški poveljnik in Gaj Julij Ver Maksim, najplemnitejši Cezar, prvak med mladimi, najbolj prizanesljivega gospoda, največjega zmagovalca nad Germani. Od Celeje 35 milj.

Datacija: 236.

Objave: CIL XVII, 4, 135; HD039629; EDCS-27900359.

28. Brestanica

Imp(eratori) C(aesar(i) C(aio) Vi)l(bio [Treboniano] Gal<I>[o et Volusiano Au]gg(ustis) /

Prevod: Vladarju Cezarju Gaju Vibiju Trebonijanu Galu in Volusijanu, Avgustoma ...

Datacija: 251–253.

Objave: CIL XVII, 4, 136; HD039630; EDCS-27900216.

29. Brestanica

Im[pp(eratoribus) Constantio] / [et Maxim]iano [Invictis] / [Augg(ustis)] e[t] Se[vero] / [et] M[ax]imi[no] / nob[ilis]simis / [Ca]ess(aribus). A Celeia / m(ilia) [p(assuum) X]XXV.

Prevod: Vladarjema Konstanciju in Maksimijanu, nepremagljivima Avgustoma in Severu in Maksiminu, najplemenitejšima Cezarjema. Od Celeje 35 milj.

Datacija: 305.

Objave: CIL XVII, 4, 137; HD039631; EDCS-27900360.

VIRI IN LITERATURA

EDCS – *Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby*, dostopno na: http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en, pridobljeno: 5. 3. 2023].
HD – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, dostopno na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de>, pridobljeno: 5. 3. 2023.
lupa – *Ubi Erat Lupa*. Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern, dostopno na: <http://lupa.at/>, pridobljeno: 5. 3. 2023.

Kolb, Anne, Walser, Gerold in Winkler, Gerhard (ur.), *Illyricum et provinciae Europae Graecae, Miliaria provinciarum Raetiae et Norici (Corpus inscriptionum Latinarum (CIL) XVII, zv. 4* (2005).

.....

Bartolini, Mario, *Roman Emperors: A Guide to the Men Who Ruled the Empires* (Yorshire–Philadelphia, 2023).

Banzi, Elena, *I miliari come fonte topografica e storica. L' esempio della XI regio (Transpadana) e delle Alpes Cottiae*. Collection de l' école française de Rome 254 (Rome, 1999).

Beltrán, Lloris Francisco, "Latin Epigraphy: The Main Types of Inscriptions", v: Christen Bruun in Jonathan Edmondson (ur.), *Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (Oxford, 2015), str. 89–110.

Bolta, Alojz, "Rimska miljniki iz Škofje vasi pri Celju", *Arheološki vestnik* 6 (1955), str. 316–319.

Bratož, Rajko, *Rimska zgodovina. Del 1, Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana* (Ljubljana, 2007).

Čakš Grega, Gojko Tica in Jasna Vinder, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah za vrednotenje arheološkega potenciala z ITP ter strojnimi in ročnimi testnimi sondami na območju gradnje tretje razvojne osi v Škalah in Podgorju* (april 2022).

Eck, Werner, "Straßen und ihre Denkmäler", v: Regula Frei–Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzog vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 17–39.

Freistolba Regula (ur.), *Siedlung und Verkehr im Römischen Reich: Römerstrassen zwischen*.

Kegel, Ewald, "Economic aspects of the Roman Empire. Through the epigraphic study of milestones", str. 1–17, dostopno na: https://www.academia.edu/9886706/Economic_aspects_of_the_Roman_empire_through_the_epigraphic_study_of_milestones, pridobljeno: 1. 3. 2023.

- Keppie, Lawrence**, *Understanding Roman inscriptions* (London, 2001).
- Kienast, Dietmar**, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie* (Darmstadt, 1996).
- Kolb, Anne**, "Römische Meilensteine: Stand der Forschung und Probleme", v: Regula Frei-Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 135–156;
- Kolb, Anne**, "Antike Strassenverzeichnisse – Wissensspeicher und Medien geographischer Raumerschließung", v: Dietrich Boschung, Thierry Greub in Jürgen Hammerstaedt (ur.), *Morphome des Wissens: Geographische Kenntnisse und ihre konkreten Ausformungen* (München, 2013), str. 192–221.
- Kolb, Anne**, "Communications and Mobility in the Roman Empire", v: Christer Bruun in Jonathan Edmondson (ur.), *Oxford Handbook of Roman Epigraphy* (Oxford, 2015), str. 649–670.
- Kolb, Anne**, "Via ducta – Roman Road building: An introduction to its Significance, the Sources and the State of Research", v: Anne Kolb (ur.), *Roman roads* (Berlin–Boston, 2019), str. 3–21.
- Kolšek, Vera**, "Dva miljnika iz Celja", *Arheološki vestnik* 11/12 (1961–1962), str. 147–151.
- Kolšek, Vera**, "Novi napisi in reliefi iz območja celejanskega minicipija", *Arheološki vestnik* 30 (1979), str. 167–171.
- Kolšek, Vera**, "Epigrafski in reliefni paberki na Celjskem", *Arheološki vestnik* 37 (1986), str. 371–383.
- Kolšek, Vera**, "Karakalin miljnik iz Celja", *Arheološki vestnik* 41 (1990), str. 649–652.
- Laing, J. Gordon**, "Milestones and capita viarum", *Proceedings of the American Philological Association*, 39 (1908), str. 15–34.
- Lovenjak, Milan**, "Die neuen Meilensteine von Celje (Celeia, Noricum) aus den Jahren 161, 214 und 218 n. Chr.", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 146 (2004), str. 205–210.
- McHugh, John S.**, *Emperor Alexander Severus* (South Yorkshire, 2017).
- Pahič, Stanko**, "Mislinja", *Varstvo spomenikov* 17–19 (1974), str. 248.
- Pahič, Stanko**, "Mislinjska Dobrava", *Varstvo spomenikov* 17–19 (1974), str. 201–202.
- Pahič, Stanko**, "Stari trg pri Slovenj Gradcu", *Varstvo spomenikov* 17–19 (1974), str. 213–214.
- Pahič, Stanko**, *Rimske ceste na Koroškem pred raziskovanjem*. Doneski k pravadnini Podravja 9 (Maribor, 1991).
- Rathmann, Michael**, "Die Städte und die Verwaltung", v: Regula Frei-Stolba (ur.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*, Akten des Kolloquiums zu Ehren von Prof. H. E. Herzig vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern (Bern, 2004), str. 163–226;

- Rathmann, Michael**, *Untersuchungen zu den Reichsstrassen in den westlichen Provinzen des Imperium Romanum*. Beihefte der Bonner Jahrbücher 55 (Mainz, 2003).
- Sauer, W. Eberhard**, "Milestones and Instability (mid-third to early fourth centuries AD)", *Ancient Society* 44 (1914), str. 257–305.
- Šašel, Jaroslav**, "Upellae – Vitanje", *Zgodovinski časopis* 8 (1954), str. 125–130.
- Šašel, Jaroslav**, "A Milestone of Elagabalus in the Municipal Region of Celeia", *Živa antika* 6 (1956), str. 267–276 (= *Opera selecta*, 1992, str. 241–247);
- Šašel, Jaroslav**, "Rimske ceste v Sloveniji", v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975), str. 74–99.
- Šašel Kos, Marjeta**, "Between Celeia and Virunum – The Roman Inscriptions from Southern Carinthia", v: *Carinthia Roman und die römische Welt*. Festschrift für Ger- not Piccotini zum 60. Geburtstag (Klagenfurt, 2001), str. 193–205.
- Šašel Kos, Marjeta**, *V srcu rimskega imperija. Zgodovina slovenskega prostora v antiki do vlade Maksimina Tračana* (Ljubljana, 2020).
- Truhlar, Franc**, "Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže", v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana, 1975), str. 99–104.
- Weber, Ekkehard**, "Ein römischer Meilenstein – und ein Problem", *Römisches Österreich* 43 (2020), str. 151–155.
- Winkler, Gerhard**, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft* (Wien, 1969).
- Winkler, Gerhard**, "Die römischen Meilensteine von Ivenca", *Arheološki vestnik* 23 (1972), str. 417–423.
- Winkler, Gerhard**, *Die römischen Strassen und Meilensteine in Noricum – Österreich*. Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in Württemberg und Hohenzollern (Stuttgart, 1985).
- Winkler, Gerhard**, "Die römischen Meilensteine von Noricum", *Pro Austria Romana* 50, št. 1–2 (2000), str. 11–21

DOI 10.32874/SHS.2023-02

Vzroki za smrt in načini prebivanja med Kozjakom, Pohorjem in Halozami konec 19. stoletja

Jerneja Ferlež

Dr., docentka
Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna ulica 5, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: jerneja.ferlez2012@gmail.com

Alja Lipavic Oštir

Dr., redna profesorica
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: alja.lipavic@um.si

Izvleček:

V članku prikazujemo povezanost bivalnih razmer in vzrokov za smrt, zabeleženih v 13.330 zapisih iz matičnih knjig s konca 19. stoletja za Maribor, Kozjak, Pohorje, Juršince in Cirkulane. Časovni in krajevni okvir utemeljujemo z razširjenostjo dimnic na območjih Pohorja in Kozjaka, ki jo skozi vire in literaturo v članku definiramo, prikažemo način življenja v dimnicah in njihov razvoj ter razkroj. Z analizo vzrokov smrti potrjujemo vzporednice med umiranjem za tuberkulozo v okolju industrializacije in urbanizacije (Maribor) v primerjavi s podeželjem (Pohorje, Kozjak) ter ugotavljamo, da dimnice niso statistično pomembno vplivale na razloge za smrt ali pa so njihov vpliv izničile druge življenjske okoliščine. Dokazujemo, da dovolj velik korpus zapisov eliminira anomalije nestrokovnega ugotavljanja vzrokov smrti in da parametra starost in spol v korpusu potrjujeta splošne ugotovitve za Štajersko ter nakazujeta možnosti nadaljnega raziskovanja.

Ključne besede:

bivalne razmere, dimnice, vzroki smrti, matične knjige, starost, spol

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 47–104, 145 cit., 6 preglednic, 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Eden od pokazateljev sodobne urejenosti v neki državni ali regionalni tvorbi je gotovo vodenje statistik o prebivalcih, ki posameznika spremljajo od rojstva do smrti. Kako zapleteno in odvisno od različnih dejavnikov je vodenje statistike prebivalstva, nam pokažejo posamezne statistike, zlasti če jih želimo razumeti in analizirati interdisciplinarno. Prav to želimo dokazati s prispevkom o bivalnih razmerah in vzrokih za smrt prebivalstva, kot so zabeleženi v primarnih virih za statistiko, tj. matičnih knjigah. V prispevku se omejujemo na čas ob koncu 19. stoletja in na nekatere kraje in območja Spodnje Štajerske in koroškega dela Dravske doline – v ospredju so Kozjak, Pohorje, Maribor, Juršinci in Cirkulane. Pri tem želimo predvsem sopostaviti dva pogleda – analizo podatkov o vzrokih smrti, navedenih v matičnih knjigah, in pregled bivalnih razmer v krajih in na območjih, ki jih želimo za izbrani čas primerjati med seboj. Izbor časa in krajev utemeljujemo z razširjenostjo posebnega bivalnega okolja – dimnic, ki so bile ob koncu 19. stoletja v določenih predelih Štajerske in Koroške še prisotno bivalno okolje. Rdeča nit prispevka je torej ugotavljanje povezav med enim in drugim, zlasti med prisotnostjo dima v bivalnih prostorih in boleznimi, za katerimi so ljudje umirali. Ob tem načenjamo še druge teme, ki se kažejo kot nujno povezljive z raziskovalnim vprašanjem o povezanosti med bivalnimi razmerami in vzroki umrljivosti. Te so: razširjenost in ohranjenost dimnic v drugi polovici 19. stoletja, njihove razvojne faze, oblike načina prebivanja v njih, vključno s prisotnostjo živali, zanesljivost podatkov o vzrokih smrti v matičnih knjigah ob koncu 19. stoletja, jezikovni vidik oz. razvijanje strokovne terminologije, ločevanje med vzroki in simptomi neke bolezni ter korelacije med sociodemografskima parametroma starost in spol ter vzroki umiranja. Prispevek temelji na statistični analizi korpusa 13.330 zapisov iz mrliških knjig iz nekaterih krajev oz. območij Spodnje Štajerske in koroškega dela Dravske doline, nastalimi med leti 1877 in 1899 na eni strani ter na analizi virov in literature o dimnicah kot obliki bivališča na drugi. Z njuno sopostavitvijo potrjujemo ali zavračamo postavljene hipoteze. Sklepi in analize nam dajejo nekaj odgovorov na vprašanje o povezanosti bivalnih razmer in vzrokov umiranja, obenem pa nakazujejo možnosti nadaljnjega raziskovanja. V prispevku bomo najprej osvetlili zanesljivost podatkov iz matičnih knjig, nato sledita analizi bivalnih razmer in podatkov.

¹ Članek je nastal v okviru programske skupine na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0372 (B): *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Zanesljivost podatkov iz matičnih knjig

Matične knjige so nedvomno izjemno pomemben vir informacij o prebivalstvu, saj omogočajo analize velikih količin podatkov, obenem pa ponujajo nabor informacij, ki so zanimive za različna raziskovalna področja; od zgodovine, etnologije do jezikoslovja idr. V zadnjih letih se je dostopnost podatkov izboljšala, tako so npr. matične knjige nekaterih delov bivše Habsburške monarhije dostopne na spletu (www.matricula-online.eu), med njimi tudi matične knjige Mariborske nadškofije. Zgodovinsko gledano izvira pojav matičnih knjig iz evidenc posameznih cerkvenih skupnosti, v omenjenem prostoru predvsem katoliške Cerkve. Cerkev je za svoje potrebe zapisovala podatke o rojstvih, porokah in smrtih svojih vernikov ter druge podatke. To se je spremenilo v 18. stoletju, ko je upravljanje monarhije zaradi upravnih, gospodarskih in vojaških razlogov potrebovalo zakonsko predpisano zbiranje podatkov o prebivalcih.² Država je potrebovala identifikacije posameznih oseb in njihovo statistično obravnavo. Rešitev je našla v vodenju knjig katoliške Cerkve (in kasneje drugih verskih skupnosti v monarhiji), ki je že imela dokaj dobro zgrajeno mrežo beleženja podatkov. Z vstopom države na področje vodenja matičnih knjig so te dobile status javno dostopnih virov, kar je bilo prvič zakonsko utemeljeno 1770 v času Marije Terezije in se je najprej nanašalo samo na zapisovanje imen očetov nezakonskih otrok. Naslednji in odločilni korak je bil narejen 1784 (*Josephinische Gesetzessammlung*) v času Jožefa II. s patentom, ki je katoliško Cerkev zavezoval k temu, da po dogovorjenih pravilih vodi cerkvene knjige. Do tega patenta so bile knjige vodene v latinščini, od patenta naprej so nastajali vpisi v nemščini.³

V Lavantinski škofiji najdemo zapise najprej v latinščini, po omenjenem patentu v nemščini, kar pa se začne spreminjati po letu 1871, ko najdemo prve zapise tudi v slovenščini.⁴ Prav tako so se za vpise od 1784 uporabljati tiskani formularji in tako so se nekdanji skladiščno večstavčno oblikovani vpisi spremenili v vnašanje podatkov v posamezne rubrike. Uporaba tiskanih formularjev ni bila enotna, primer: mrliška knjiga vasi Kamnica (pri Mariboru) je za leta 1788–1802 oblikovana tako, da je župnik sam oblikoval formular, mrliška knjiga za Celje je v istem času (1784–1802) že tiskan formular. Načeloma je veljalo, da je župnik mrliško knjigo, tudi če ni bila tiskana, izpolnil do konca, kar je npr.

² Prim. Wilfried Beimrohr, *Die Matriken (Personenstandsbücher) der Diözese Innsbruck und des Tiroler Anteils der Erzdiözese Salzburg* (Innsbruck, 1987), str. 3.

³ Prav tam.

⁴ Prim. Alja Lipavic Oštir in Gregor Škafar, "Matične knjige na prelomu iz 19. v 20. stoletje kot zrcalo jezikovne politike med Muro in Savo" (v tisku) (dalje: Lipavic Oštir in Škafar, "Matične knjige na prelomu iz 19. v 20. stoletje kot zrcalo jezikovne politike med Muro in Savo").

The image shows two pages of a historical church register (Sterberegister) from 1882. The pages are numbered 18 and 82. The register is organized into columns for date of death, age, sex, cause of death, and burial location. The text is in German and includes handwritten entries.

Tag des Sterbens.	Alter.	Sex.	Ursache des Todes.	Bestattungsort.
1882				
1882	17	Männlich	Blutpest	St. Marien
1882	17	Weiblich	Blutpest	St. Marien
1882	17	Männlich	Blutpest	St. Marien
1882	17	Weiblich	Blutpest	St. Marien

Del strani 196 in 197 iz mrliške knjige fare Pernice na Kozjaku, nekaj zapisov iz leta 1882. Knjiga je bila vodena v nemščini (NŠAM, Matične knjige Mariborske škofije 1877–1899, Mrliška knjiga Pernice 1801–1903, str. 196–197)

razvidno za mrliško knjigo župnije Sv. Marija v Mariboru (1774–1811), kjer se šele z letom 1812 začne uporaba tiskanega formularja. Glede rubrike o bolezni in načinu smrti ugotavlja Alois Ruhri za leto 1784, da se je v določenih primerih rubrika o tem lahko dodala, če je okrožni zdravnik ali pa preverjeni ranocelnik (nem. *Wundarzt*) potrdil vzrok smrti.⁵ V mrliških knjigah, ki smo jih uporabili v analizi, so bili dosledno povsod uporabljeni tiskani formularji, ki vsebujejo že tiskano rubriko o bolezni in smrti (več o tem kasneje).

Ne glede na zakonsko predpisano vodenje matičnih knjig od leta 1784 naprej je pri zapisih prihajalo seveda tudi do napak, na kar opozarja Irena Rožman, ki povzema tudi po Alekseju Kalcu (2006). Napake pri vodenju knjig deli na dve skupini; naključne in sistematčne. Do naključnih je prihajalo kot posledica župnikove bolezni, starosti, pozabljivosti ali nepoznavanja dekretov, zaradi česar so napačno ali nedosledno zapisali katere podatke. Sistematčne pomanjkljivosti so bile povezane z vpisi otrok, ki jih celo še v 19. stoletju niso dosledno vpisovali v matične knjige.⁶ Kalc ugotavlja, da je kvaliteta vodenja matičnih knjig od župnije do župnije lahko različna, kar je posledica lokalnih uradniških praks, ki so bile rezultat osebnih stališč, pa tudi lokalnega načina življenja.⁷

⁵ Alois Ruhri, *Die pfarrlichen Altmatriken in der Steiermark*. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 47 (1997) (Graz, 1997), str. 119.

⁶ Irena Rožman, "Analiza verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: metodološki vidiki", *Acta Histriae* 19, št. 4 (2011), str. 734–756 (dalje: Rožman, "Analiza verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: metodološki vidiki").

⁷ Aleksej Kalc, "O preučevanju demografije mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbarskega priseljevanja", *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006), str. 363–392, po Rožman, "Analiza verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: metodološki vidiki", str. 734–756.

V naši analizi smo kot gradivo uporabili samo mrliške knjige (nem. *Sterbebuch*, *Sterb-Register*). Zapisi v njih vsebujejo naslednje podatke: zaporedna številka, čas smrti, čas pogreba, kraj bivanja, hišna številka, ime in stan umrlega, religija, spol, starost, bolezen in način smrti, prejetje zakramentov, ime župnika. Iz te vrste podatkov smo upoštevali rubrike o starosti in spolu umrlega, o bolezni in načinu smrti (v slovenskih formularjih zapisano kot *Bolezen in kaka smrt*), pri čemer se glede zanesljivosti podatkov najprej pojavi vprašanje o tem, kdo je bolezen in način smrti ugotavljal – zdravnik, župnik ali kdo drug?

Odgovor na to vprašanje je precej zapleten in ga tudi ni možno posplošiti za celotno Lavantinsko škofijo ali širše. Na splošno lahko rečemo, da je zapis v mrliško knjigo temeljil na tako imenovanem mrliško oglednem listu (nem. *Totenbeschauzettel*), ki so ga napisali/izpolnili mrliški ogledniki. Na podlagi tega je župnik oblikoval vpis v matično knjigo. Nekatere od teh mrliško oglednih listov najdemo kot priloge mrliških knjig, vendar to nikakor ni pravilo.

Tako smo imeli v okviru raziskave na voljo kot primarni vir samo nekaj primerov mrliško oglednih listov, in sicer iz župnije Sv. Vid na Planini pri Sevnici. Gre za štiri primere iz leta 1886 in 1887, iz katerih razberemo naslednje: mrliško ogledni list je bil tiskan manjši formular in na listu je bilo potrebno izpolniti naslednje podatke o umrli osebi: ime in priimek (hišno ime), starost, religija, stan, značaj, zaposlitev, bolezen, čas smrti, kdaj lahko se pokoplje (datum), kraj in datum, podpis mrliškega oglednika (nem. *Leichenbeschauer*).⁸

Za našo raziskavo je posebej pomemben podatek o mrliškem ogledniku, vendar pa nam vsi štirje primeri s Planine pri Sevnici ne dajejo odgovora na vprašanje o kvalifikacijah tistega, ki je določil vzrok smrti. V vseh primerih najdemo namreč samo podpis (npr. Josef Guček, Štefan Tuš), ne pa poklicne ali druge kvalifikacije. V enem od primerov je sicer navedeno *Todtenbeschauer*, vendar je ta podatek samo primerljiv s poimenovanjem *Leichenbeschauer* in ne kaže na siceršnje kvalifikacije. Naloge mrliških oglednikov beležimo za Avstrijo oz. za Dunaj že od 16. stoletja in so bile najprej najbrž povezane z evidentiranjem umrlih za infekcijskimi boleznimi.⁹ Sistematično mrliško ogledništvo je bilo v monarhiji utemeljeno s patentom Jožefa II. iz leta 1784, s katerem se je želelo državljanom zagotoviti, da bodo na prvi pogled skrita dejanja nasilne smrti identificirana, razen tega je patent služil kot usmeritev za zdravstvene ustanove.¹⁰ Rezultat patenta je bil register umrlih, ki je nastajal na osnovi

⁸ Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Matične knjige Mariborske škofije, Mrliška knjiga Sv. Vid na Planini pri Sevnici, mrliško ogledni listi 1886–1887. Avtorici se zahvaljujeva Gregorju Škafarju iz Nadškofijskega arhiva Maribor, ki nama je mrliško ogledne liste posredoval.

⁹ Gl. Roman Uhl, "Die Totenprotokolle der Stadt Wien", *Die Sippe* 1, št. 1 (1938), str. 53.

¹⁰ Kratek pregled osnovnih premis patenta in njegovega uveljavljanja je najti npr. pri Margit Klinkl, *Die Totenbeschaubefunde der Pfarre Staatz zwischen 1822 und 1880 und die Möglichkeit ihrer Auswertung. Magisterarbeit* (Wien, 2013), str. 8–9.

izpolnjenih mrliško oglednih listov. Ta je, kot smo pokazali prej na primerih, vseboval osnovne informacije. Podatki o umrlih so se po okrajih zbirali konec vsakega koledarskega leta in bili posredovani deželnim uradom. Mrliško ogledne liste so izpolnjevali in podpisovali zdravniki ali drugi usposobljeni iz medicinskih poklicev (npr. ranocelniki).

Oglejmo si, katere raziskave nam pomagajo odgovoriti na vprašanje o kvalifikacijah tistih, ki so ugotavljali vzroke smrti v matičnih knjigah konec 19. stoletja. Urejanje organizacije zdravstvene službe se je v deželah Habsburške monarhije, kjer je živel slovensko govoreče prebivalstvo, začelo z uredbami Marije Terezije in nadaljevalo z uredbami in zakoni Jožefa II.¹¹ Te uredbe so pogojevale tudi izobraževanje t. i. kirurgov (ranocelnikov) in babic ter vzpostavitev mreže zdravstvene službe v mestih in na podeželju. V vseh glavnih mestih dežel, tudi na Kranjskem, so 1782 ustanovili mediko-kirurške šole oz. liceje. Cilj je bil izobraziti dovolj ranocelnikov, s katerimi bi sanirali nevzdržne in nezdrave razmere na podeželju. V letih do 1814 je število ranocelnikov precej narastlo. Marija Makarovič pri tem navaja podatke za različne regije od Tolminske do Štajerske in ugotavlja, da je bilo stanje na Spodnjem Štajerskem nekoliko boljše kot drugje, kjer je živel slovensko govoreče prebivalstvo.¹² Ne glede na te podatke pa ugotavlja, da ne moremo natančneje ugotoviti, kako pogosto se je prebivalstvo na podeželju zatekalo k ranocelnikom, saj imamo na voljo le posplošene podatke, ki so najbrž veljali za vse sloje na podeželju.

Spremembo na področju zdravstvene službe je predstavljala ukinitve šol za kirurge leta 1848, saj bi se naj z zdravljenjem ukvarjali samo strokovno usposobljeni zdravniki. Tudi na Kranjskem se je tako posledično zmanjševalo število ranocelnikov in konec 19. stoletja je ta poklic praktično zamrl. Sredi 19. stoletja zasledimo iz različnih krajev pritoževanja nad tem, da zdravnikov primanjkuje.¹³ Zvonka Zupanič-Slavec navaja naslednje podatke o šolanih zdravnikih – na Kranjskem je konec 19. stoletja 1 zdravnik skrbel za okrog 6000 bolnikov, na Štajerskem za okrog 2200 bolnikov, na Koroškem za okrog 3200 bolnikov, na Goriškem za okrog 4600 bolnikov in v Trstu z okolico za okrog 1400 bolnikov.¹⁴ Za naše vprašanje o zanesljivosti podatkov iz matičnih knjig je podatek o Štajerski (in deloma tudi Koroški) ugoden in iz njega lahko sklepamo na večjo verjetnost o strokovnosti zapisa. Obenem pa za 19. stoletje najdemo tudi

¹¹ Gl. Marija Makarovič, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34, št. 1 (1988/90), str. 482, po Peter Borisov, *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem* (Ljubljana, 1977), str. 187 (dalje: Makarovič, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju").

¹² Prim. Makarovič, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju", str. 487.

¹³ Makarovič, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju", str. 483.

¹⁴ Zvonka Zupanič-Slavec, "Pomen zdravnika in vloga zdravstva v času dr. Štefana Kočevarja (1880–1883)", *Zdravniški vestnik* 76, št. 1 (2007), str. 62–64.

podatke o tem, da kmečko prebivalstvo pogosto sploh ni iskalo pomoči zdravnika (ali ranocelnika), vendar so to posamezna pričevanja,¹⁵ ki si tudi nasprotujejo. Tako Marija Makarovič navaja tudi pozitivna pričevanja, po katerih so kmetje radi poklicali zdravnika, sploh če njegove storitve niso bile drage. Sklenemo lahko, da slika torej nikakor ni bila enotna, ampak zelo odvisna od različnih dejavnikov: oddaljenost, prisotnost zdravnika ali ranocelnika in njihovih uslug, višina plačila uslug, tradicionalni vzorci in prepričanja prebivalstva oz. samouška zdravstvena dejavnost zdravilcev in vrčev.

Marija Makarovič nam v svojem prispevku ponuja osnovna dejstva o zdravstveni oskrbi, ki jih ilustrira s pričevanji, vendar pa dileme okrog ugotavljanja vzroka smrti s tem ne razrešimo. Določen del zapisov v našem korpusu vsebuje podatek, da je pokojni/-a umrl v bolnici (npr. na Ptuj, v Mariboru), kar seveda pomeni, da je v tem primeru usposobljena oseba ugotovila vzrok smrti. Vendar so to samo posamezni primeri, za večino prebivalstva pa lahko sklepamo, da je umirala doma ali pa da župnik ni navedel podatka, da je oseba preminila v bolnici.

Za področje Pohorja Mojca Ramšak navaja podatke o zdravniški službi, ki kažejo na razmere, primerljive z obravnavanimi kraji v naši analizi. Mojca Ramšak navaja vrsto zdravnikov, ki so delovali v krajih Lovrenc na Pohorju, Ruše, Selnica ob Dravi, Limbuš, Fala in Slovenska Bistrica, obenem pa opisuje tudi strahove, nezaupanja, tradicionalne vzorce, ljudske zdravnike, mistike idr., kar je vse delovalo proti uveljavljanju sodobne medicine. Med kraji primerjalno izpostavlja Falo, kjer leta 1812 zdravstvo ni bilo najbolj urejeno in kjer sta delovala samo dva mrliška oglednika, tj. ranocelnik iz Selnice in Lovrenca. Situacija se je izboljšala do sredine stoletja, ko so bili na voljo štiri ranocelniki.¹⁶

V svoji študiji o prebivalstvu župnije Batuje konec 19. stoletja Matic Batič zapiše, da sicer v matičnih knjigah obstaja rubrika za vzrok smrti, ki pa ni popolnoma zanesljiva, saj so jo izpolnjevali vsakokratni župniki, ki niso bili šolani zdravniki. To Batič ilustrira s tem, da je v mrliških knjigah Batuj večkrat zasediti navedbo, da je vzrok smrti neznan.¹⁷ Ob tem je potrebno dodati, da smo v mrliških knjigah v našem korpusu takih navedb našli samo v 0,3 %, pojavljajo se pa samo na podeželju. Primerjava z Batičevo ugotovitvijo torej odpira problem regionalnih (ali pa naključnih?) značilnosti zapisov.

Dvom v zapise o vzrokih smrti pojasnjuje v svoji študiji vasi Dolina pri Trstu v 19. stol. tudi Marta Verginella, ki navaja, da so takratni župniki sicer redno

¹⁵ Prim. Makarovič, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju", str. 483–484.

¹⁶ Mojca Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju* (Maribor, 2017), str. 15, 29–36 (dalje: Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju*).

¹⁷ Matic Batič, "Prebivalstvo Župnije Batuje skozi matične knjige v zadnji četrtini 19. stoletja", *Kronika* 62, št. 2 (2014), str. 284 (dalje: Batič, "Prebivalstvo Župnije Batuje skozi matične knjige v zadnji četrtini 19. stoletja").

zapisovali vzrok smrti, vendar pa težave povzroča klasifikacija vzrokov smrti. Nekateri župniki so bili pri tem zelo natančni in so se približevali medicinski terminologiji tistega časa, drugi pa so se posluževali ohlapnih definicij zdravniške diagnostike iz 18. stoletja in še prej. Marta Verginella to utemeljuje s tem, da je bila župnikom tuja podrobnost in točnost, ki se je v medicini uveljavljala v 19. stoletju. Pogosto najdemo zapisane zunanje znake bolezni in v večpomenske izraze združene simptome, npr. *febribus*. Prav tako Marta Verginella opozarja na to, da sta lahko dva zapisovalca beležila isto bolezen različno (npr. *slabost* in *gríža*). Opisano situacijo v mrliških knjigah vasi Dolina pri Trstu pojasnjuje z odsotnostjo zdravnika v vasi, zaradi česar je bil župnik tisti, ki je določal vzrok bolezni umrlega.¹⁸ V naši analizi podatkov smo zasledili tudi situacije, ko župnik z menjavo jezika (nem.>slov.) stoji pred dilemo, kako v slovenščini poimenovati posamezne bolezni (nem. *Scharlach* kot slov. *škrlat*, *škrlatica* ali nem. oz. lat. *Typhus* kot slov. *ognješčak* ali *legar*). Ti primeri nam pokažejo, kako različna so bila lokalna poimenovanja in kako je nastajala medicinska terminologija. Oboje pa je lahko predmet neke druge raziskave.

Z izjemo nekaj župnij, ki so sodile na območje Koroške, so se župnije, ki smo jih vključili v našo raziskavo, nahajale na območju nekdanje Štajerske, kar omogoča primerljivost z raziskavami za Štajersko pred letom 1918, ki je obsegala tako današnjo slovensko Štajersko kakor tudi današnjo avstrijsko Štajersko. Pri tem izpostavljamo Kramerjevo raziskavo o spreminjanju smrtnosti na Štajerskem v času 1869 do 1937, kjer je pojav zmanjševanja smrtnosti osvetljen z različnih perspektiv in del raziskave posvečen tudi problemu zanesljivosti zapisov v mrliških knjigah.¹⁹ Tako kot raziskave v slovenskem prostoru tudi Kramer za celotno Štajersko izpostavlja dva problema zanesljivosti: vzroka smrti ni vedno zapisalo medicinsko osebje in pogosto so se zapisali simptomi in ne vzrok smrti.²⁰ Kot ilustracijo tega Kramer navaja Rosenfeldov zapis iz leta 1916: "Kar zdravniki navajajo kot vzrok smrti, je zelo redko pravi vzrok smrti, zelo redko niti ni prvotna bolezen. Otroci umirajo na primer za pljučnico in tuberkulozo, kot vzrok smrti pa so navedene ošpice ali oslovski kašelj. Tako ne dobimo niti prave slike o razširjenosti otroških bolezni."²¹ Zanesljivost oz. pomanjkanje medicinskih kompetenc pri zapisovalcih se v zapisih kaže večplastno, kar bomo pokazali tudi v analizi podatkov, tukaj povzemamo po Kra-

¹⁸ Marta Verginella, "Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju", *Zgodovinski časopis* 44, št. 2 (1990), str. 26.

¹⁹ Diether Kramer, *Der Wandel der Mortalität. Der epidemiologische Übergang in der Steiermark – Regionale Entwicklungen 1869 bis 1937. Dissertation*, Karl-Franzens-Universität Graz (Graz, 2013) (dalje: Kramer, *Der Wandel der Mortalität*).

²⁰ Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 177.

²¹ Avtor zapisa je Siegfried Rosenfeld, "Die Kindersterblichkeit in Österreich und ihr Verhältnis zur Säuglingssterblichkeit", *Das österreichische Sanitätswesen* 28, št. 9–12 (1916), povzeto po Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 171.

merju, ki opozarja na pojavljanje kategorije *drugi naravni vzroki*, ki se pojavlja v zapisih. Ta kategorija se pogosteje pojavlja na podeželju Štajerske, kjer je bilo preprosto zdravnikov manj. Tako Kramer statično ugotavlja redkeje pojavljanje kategorije *drugi naravni vzroki* v letih 1897–1902 v mestih z več kot 5000 prebivalci.²² Kot smo navedli, se ta kategorija v našem korpusu ne kaže kot problematična, saj smo jo zabeležili samo v 0,33 % primerov od 13.330.

V letu 1895 je prišlo v monarhiji do uskladitve nomenklature vzrokov smrti z mednarodnimi standardi, kar je pomenilo natančnejše navajanje vzrokov smrti. Daimer pojasnjuje leta 1902, da so bili zdravniki in mrliški ogledniki dolžni vzroke smrti podati na osnovi znanstvenih diagnoz in z natančnimi (latinskimi) poimenovanji. To bi pomenilo, da bi morali biti zapisi po letu 1895 veliko zanesljivejši, vendar se to ni dosledno dogajalo. Daimer ugotavlja, da prihaja do situacij, ko nek zdravnik umrlega sploh ni videl, ampak je samo podpisal mrliško ogledni list. Kljub takim primerom pa Daimer zaključuje, da se je predpis v večini primerov le upošteval in da so torej vzrok smrti potrdili zdravniki.²³

Ob tem je potrebno pojasniti, kaj je pravzaprav pomenilo prilagajanje nomenklature vzrokov smrti. Med leti 1869 in 1938 se je na Štajerskem nomenklatura vzrokov smrti spremenila štirikrat. Pred letom 1880 imamo samo nekaj orisov možnih vzrokov smrti, od leta 1880 pa so bili vzroki smrti letno objavljeni v okviru sanitetne statistike (ÖSTATSAN), in sicer po posameznih okrožjih. Leta 1895 je sledila omenjena prilagoditev na mednarodno shemo vzrokov smrti (ILCD), posledično so se od leta 1896 vzroki smrti navajali kot del statistike prebivalstva (ÖSTATBB). To je temeljito spremenilo nekatere kategorije in shemo razširilo za nekaj področij, predvsem v primeru infekcijskih bolezni. Taka shema je bila ohranjena do leta 1934, ko je sledila nova prilagoditev mednarodni nomenklaturi, kar pa za našo raziskavo ni več relevantno.²⁴

Povzamemo lahko, da za posamezne zapise vzrokov smrti, kot jih najdemo v mrliških knjigah konec 19. in začetek 20. stoletja ne moremo z gotovostjo trditi, da so vsi posamezni zapisi korektni, kar velja v večji meri za podeželje kot za mesta, pri čemer je to samo posplošena ugotovitev, ki ni nujno, da drži za posamezne primere župnij in posamezna leta, saj je bila odvisna od veliko dejavnikov, kot so tradicije in način razmišljanja podeželskega prebivalstva, mreža zdravnikov in nekdanjih ranocelnikov, prizadevnost posameznih zdravnikov, gospodarske in finančne razmere v nekem kraju oz. območju, letni čas itd. Iz tega in na osnovi dejstva, da celo najdemo zapise kategorije "vzrok

²² Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 171.

²³ Josef Daimer, "Geburten- und Sterblichkeitsverhältnisse in Oesterreich während der Jahre 1819–1899", *Das österreichische Sanitätswesen* 14, št. 4 (1902), str. 1–82, povzeto po Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 171.

²⁴ Povzemamo po Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 172, ki se naslanja na Daimerja 1902.

neznan" in podobne, bi lahko sklenili, da analiza vzrokov smrti ni relevantna. Temu nasprotuje predvsem dejstvo, da v kolikor pri sami analizi izhajamo iz večjih statičnih vzorcev, s tem dobimo širši pogled in se s tem anomalije, ki nedvomno obstajajo, ampak niso v večini, izgubijo. V našem primeru je vzorec statistično dovolj velik, kot bomo pokazali v nadaljevanju. Sam problem ugotavljanja vzrokov bomo relativizirali tudi s tem, da bomo vzroke združevali v kategorije, pri čemer se naslanjamo na Kramerja, ki svojo sistematiko kategorij gradi na podobnosti simptomov, primer: kategorija bolezni želodca in črevesja obsega bolezni, kot so griža, črevesni katar idr.²⁵ Uporaba Kramerjevih kategorij za našo raziskavo je smiselna iz dveh razlogov. Kramer jo utemeljuje z nomenklaturama iz leta 1880–1894 in 1895–1913, v nadaljevanju še z nomenklaturro 1920–1934, ki za našo raziskavo ni relevantna in tudi ne zadeva konkretno krajev, ki so danes v Sloveniji. Drugi razlog je Kramerjeva regionalna omejitev na Štajersko, kar pomeni tudi kraje v današnji Sloveniji, ki so predmet naše analize. Pri sami interpretaciji rezultatov bomo kot primerjavo uporabili Kramerjeve analize, ki temeljito na različnih virih statističnih podatkov v kombinaciji z medicinskimi viri, pri čemer Kramer ne uporabi neposredno matičnih knjig kot vir, izhaja pa iz tega, da so statistični podatki (ÖSTATSAN, ÖSTATBB) temeljili na podatkih iz matičnih knjig. Primerjava je smiselna tudi zaradi tega, ker Kramer navaja podatke za posamezne okraje na Štajerskem, kolikor so seveda na voljo.

Glede na podatke Kramer navaja naslednje kategorije vzrokov smrti: (1) gastrointestinalne bolezni (bolezni želodca in črevesja, kolera, tifus, griža), (2) bolezni dihalnih organov (tuberkuloza, vnetja dihalnih organov kot pljučnica, difterija, oslovski kašelj), (3) bolezni, ki se manifestirajo na koži (koze, ošpice, škrlatinka), (4) druge infekcijske bolezni (norice, sifilis, gripa, prisad, meningitis, mumps, malarija idr.), (5) degenerativne bolezni (srčna obolenja, bolezni ožilja, rak, možganska kap), (6) prirojena šibkost, (7) starostna šibkost, (8) druge (nesreče, samomorji idr.).²⁶

Takšna klasifikacija nam omogoča pregleden prikaz podatkov, obenem pa je dovolj zanesljiva, saj temelji na statistikah in medicinskih virih.

Pri sami interpretaciji podatkov bomo primerjalno uporabili tudi Zupaničeve podatke o umiranju na Kranjskem v letu 1890, kot jih povzema Zupanič-Slavec.²⁷

²⁵ Kramer, *Der Wandel der Mortalität*.

²⁶ Gl. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 180–299.

²⁷ Gl. Zvonka Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija* (Ljubljana, 2017), str. 76. (dalje: Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*).

Utemeljitev geografskega izbora župnij

Z orisom bivalnih razmer na območjih Kozjaka, severnega in južnega dela Pohorja in primerjalno z Mariborom bomo utemeljili raziskovalno vprašanje, v samo analizo pa smo podatke za kraje iz navedenih območij dopolnili s podatki iz župnije Juršinci v Prlekiji in Cirkulane v Halozah. Primerjavo utemeljujemo s tem, da gre za dve dovolj veliki župniji, kar pomeni, da analiza vzrokov smrti omogoča statistično relevantne podatke, obenem pa ležita obe župniji na območjih (Prlekiji, Haloze), ki jih zaznamujejo določene posebnosti. Kljub temu z dopolnitvijo s podatki iz Juršincev in Cirkulan ne presegamo okvirja Štajerske, ki jo razumemo kot zgodovinsko regijo, enotno po precej parametrih.

Bivalni pogoji kot dejavnik zdravja in umiranja

Hribovit svet nad Dravsko dolino, na pohorsko in na kozjaško stran, velja med raziskovalci stavbarstva za območje, kjer so se najdlje ohranile prvinske bivalne zgradbe, imenovane dimnice, ki bi z različnimi dejavniki – zadimljenostjo, prepišnostjo, gosto naseljenostjo, prisotnostjo živali v bivalnem okolju in splošno nižjo higiensko ravni utegnile vplivati na razloge, zaradi katerih so ljudje na območjih njene ohranjenosti ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja umirali. Odmaknjenost od glavnih poti, razpršenost poselitve in v mnogih primerih tudi gmotno šibak položaj prebivalstva na teh območjih so to staro obliko bivališča ohranjali tudi potem, ko so dolinski del, predvsem trška in urbana središča bližnje okolice, že zajeli modernizacija, industrializacija in urbanizacija, z njimi pa tudi spremembe v načinih prebivanja, ogrevanja in priprave hrane. Kljubovala je tudi prizadevanjem oblasti iz 18. stoletja, da bivalno zgradbo, izrazito podvrženo nevarnosti požara, čimbolj temeljito in čim prej odpravi, in se v nekaterih izjemnih primerih ohranila celo do sredine 20. stoletja.

Ključno vprašanje v kontekstu tega članka je, kolikšna je bila ohranjenost in uporaba dimnic in kuhinj z odprtimi ognjišči na tem območju v 70-ih in 80-ih letih 19. stoletja, torej v obdobju, za katerega je znano, da so bili štedilniki in s tem ukročen dim v mestnih že razmeroma pogosti. To je namreč ključno za razmislek, ali so prisotnost dima in drugi dejavniki v bivalnem okolju lahko pomembno vplivali na zdravje in celo vzroke za smrt pri prebivalcih hribovskih vasi nad Dravsko dolino in na Pohorju v primerjavi z njihovimi sodobniki, ki so živeli v urbanem okolju, denimo v Mariboru. Na vprašanje bomo poskusili odgovorili z analizo vzrokov smrti iz matičnih knjig, obenem pa izpostavljamonekatere probleme analize gradiva iz matičnih knjig ter nakazujemo nadaljnje možne raziskave.

Dimnica

O razširjenost dimnic in odprtih ognjišč je mogoče sklepati iz raziskav in drugih zapisov, ki se nanašajo na 18. in prvo polovico 19. stoletja, zlasti pa na drugo polovico 19. stoletja in 20. stoletje za primere, ko govorijo o vsakokratni ohranjenosti dimnic in pri tem poglobljeno ali zgolj deloma posegajo tudi v pretekla obdobja.

Dimnica je bila največkrat enocelična, skoraj izključno lesena stavba, ki je pozneje s prizidavami lahko postala dvo- ali večcelično poslopje. Nekateri raziskovalci²⁸ menijo, da so dimnice včasih že v izhodišču imele dva prostora – dimničnega, kjer so kurili, in še drugega, v katerem ni bilo dima – a pohorske in kozjaške dimnice oz. dimnice alpskega prostora so nasploh najpogostejše opisane kot prvotno enocelična lesena bivališča. Tone Cevc meni, da so bile panonske dimnice manjše od alpskih, ki naj bi bile razmeroma prostorne.²⁹ Ta tip hiše vsekakor sodi med starejše tipe na slovenskem ozemlju, pri čemer si raziskovalci, denimo Franjo Baš, Viktor Geramb in Stanko Vurnik, niso povsem edini glede njenega izvora in opreme interierja s pečjo glede na izvor in čas uveljavitve.³⁰ Matija Murko se je vprašanju posvečal tudi iz primerjalno-jezikovnega vidika.³¹ Bistveno za opredelitev dimnice pa je, kakšen je osrednji prostor, v katerem se kuri – v istem prostoru sta pri tem tipu bivališča namreč tako preprosta krušna peč kot odprto ognjišče. Slednje je lahko stalo pred odprtino s kuriščem peči, kar je bilo zelo pogosto ali pa samostojno. Ognjišče pogosto imenujejo zid. Dimnični prostor je zaradi prisotnosti peči topel, saj je ob kurjenju zaradi kuhe hkrati ogrevan, pa tudi razsvetljen in je osrednji prostor mnogih dejavnosti in sobivanja njenih prebivalcev – ljudi, pogosto pa tudi domačih živali.

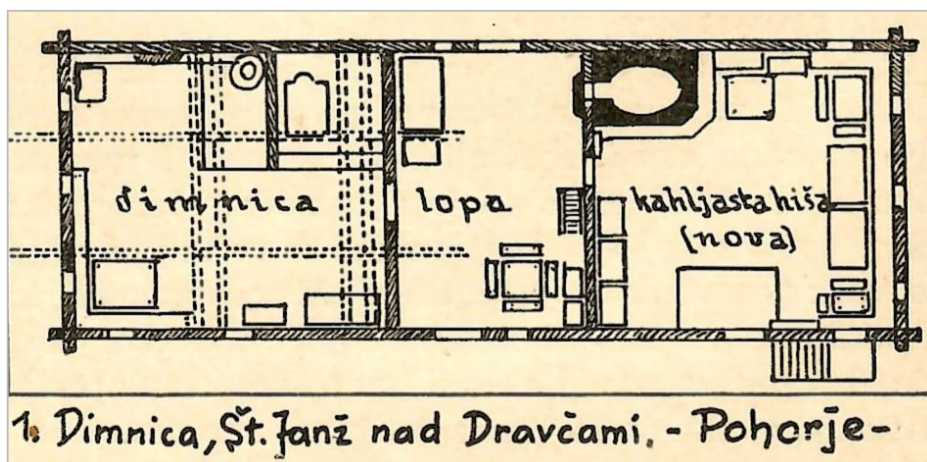
Ker taka prvinska bivališča sprva niso imela stropov in dimnikov, se je dim prosto širil po bivalnem prostoru, preden je skozi odprtine nad vrati, v ostrejšju ali skozi lijakasto leseno pripravo, ki je molela iz prostora skozi steno iz zgradbe, našel pot na prosto. Dim, ki se je v takih razmerah širil po vsem prostoru, izogniti se mu je bilo mogoče le v nižjih delih bivališča in pri tleh, je bil zanj značilen in je temu tipu tudi dal ime. Dimnične stavbe so bile v glavnem lesene,

²⁸ Prim. Gorazd Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", *Etnolog* 8, št. 1 (1998), str. 34 (dalje: Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa").

²⁹ Tone Cevc, "H genezi kmečke hiše na Slovenskem", *Traditiones* 19, št. 1 (1990), str. 61.

³⁰ Rajko Ložar, "Kmečki dom in kmečka hiša", v: *Narodopisje Slovencev. 1. del*, ur. Rajko Ložar (Ljubljana, 1944), str. 83, 86 (dalje: Ložar, "Kmečki dom in kmečka hiša").

³¹ Vilko Novak, "M. Murko in raziskovanje ljudske snovne kulture", *Slovenski etnograf* 14, št. 1 (1961), str. 167.

Tloris notranje ureditve hiše dimničnega tipa v Šentjanžu nad Dravčami na Pohorju (*Narodopisje Slovencev*. 1. del, ur. Rajko Ložar (Ljubljana, 1944), str. 86)

zidani so bili povečini le deli okrog ognjišča.³² Zaradi lesa kot tvariva, pogosto pa tudi lesa ali slame kot kritine, je bila ob odprtem ognju na ognjišču nevarnost požara zelo velika. Za lovljenje isker so nad prostorom, kjer so kurili, velikokrat napravili lesen iskrolovec oz. klobočnjak in ga ometali z ilovico, a ta je nevarnost požara le zmanjševal, ni pa je povsem odpravil.

Dimnica je bila prvotno prebivališče ljudi, pa tudi živali – prebivanje vseh se je dogajalo v istem, načeloma edinem prostoru. Tu so ljudje pripravljali hrano, spali, se zadrževali in opravljali delo, ki ga je bilo mogoče opraviti v notranjosti. Gre za obliko skupnega bivanja, ki ne pozna nikakršne zasebnosti posameznih stanovalcev. Tu so se zadrževale tudi kokoši, v dimnici so lahko tudi molzli krave ter krmili perutnino in živino, pa tudi prašiče, ki so bivali v istem prostoru ali tik ob njem. Bila je pač edini ogrevani prostor, v katerem se je odvijal večji del v hiši preživetega življenja. Zaradi prepleta različnih dejavnosti in skupnega bivanja ljudi in živali, pa tudi zaradi nenehne prisotnosti dima, je bila higiena bivalnih prostorov slaba, notranja oprema preprosta, bivalne razmere pa razmeroma nizke. Razlikovale so se od sočasnih bivalnih razmer v zgradbah s črno kuhinjo, ki so imele ločene, ogrevane, a dima proste bivalne prostore, in od kaminskih hiš, ki so imele dimnike za boljše odvajanje dima na prosto, zlasti pa od poznejših štedilniških hiš, v katerih je bil dim ujet v notranjost kuhalne naprave in nato sistematično speljan iz bivalnih prostorov. Pri razširjenosti različnih vrst

³² Irena Keršič, "Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34, št. 1 (1988/1990), str. 339 (dalje: Keršič, "Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju").

Kavčnikova dimnica v Zavodnjah nad Šoštanjem kot muzejska ureditev, interier (Muzej Velenje, foto: Tanja Verboten)

bivališč gre po eni strani za geografsko opredeljene tipe, značilne za določena območja, po drugi strani pa za razvojne stopnje po časovni osi, pomembno pa je seveda tudi vsakokratno socialno izhodišče prebivalcev posamičnih bivališč.

Za najstarejša opisa dimnic sta dolgo veljala opisa Stanka Vraza v knjigi z naslovom *Djulabie* iz leta 1840³³ in zapis Antona Martina Slomška iz leta 1842,³⁴ a Baš in Vilfan ugotavljata, da o dimnicah govori tudi že nekaj zapisov okrajnih gospodskih komisij in fizikatov (Slovenj Gradec, Konjice, Jarenina) iz začetka 19. stoletja.³⁵

Stanko Vraz je dimnico na območju Dravske doline, verjetno na Kozjaku, v prvi polovici 19. stoletja opisal takole:

³³ Stanko Vraz, *Djulabie: ljubezne ponude za ljubicu od Stanka Vraza* (Zagreb, 1840), str. 154 (dalje: Vraz, *Djulabie: ljubezne ponude za ljubicu od Stanka Vraza*).

³⁴ Anton Martin Slomšek, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli* (Celje, 1842), str. 51 (dalje: Slomšek, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli*).

³⁵ Angelos Baš in Sergij Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", *Traditiones* 17, št. 1 (1988), str. 111–112 (dalje: Baš in Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem").

/.../ na meji, kjer se Slovenec stika z Nemcem in z njim občuje. Na meji z Nemci Slovenec že ima nemške dimnice [Rauchstuben], tj. sobe, v katerih se kuri, kuha, je in ki jih nikoli ne belijo. V njih prebivajo ljudje, piska perutnina in včasih krofka kak prašič. Takšna in še bolj črna je podoba hiš na nemški štajerski strani, kjer nihče ne beli hiš, dokler se ne podrejo.³⁶

Slomškov opis iz leta 1842 se nanaša na njegovo izkušnjo v hribovitem svetu na jugovzhodnem Koroškem izpred leta 1824: "Vsa vkajena dimnica je bila, črna ino temna ko noč. V enim koti so prasci jedli, v drugim so kure zobale. Dvoje otrok na ognjiši (kameni) sedi in muha, ker gospodinja kosilo kuha."³⁷

Jožef Pajek pa je pod geslom Stanovališče v *Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* leta 1884 napisal:

Na Pohorju imajo po nekod še sedaj dimnice. V velikej skupnej sobi je kamen ali ognjišče, nad kojim se razprostira pokrov iz opeke, ki dim zajemlje ino iz sobe odvaja /.../. Na stropu sobe, v katerej je miza s kruhom in v katerej se obeduje, je napravljena zapornica, takozvani okinjak, skozi katerega spuščajo čad iz sobe.³⁸

Pajek sam je kot gimnazijski profesor v času, ko je to zapisal, prebival v hiši na Koroški cesti 5 v Mariboru,³⁹ torej v okolju, ki je takrat zagotovo že poznalo kuhinjo s štedilnikom. Njegova navedba "na Pohorju imajo ponekod še sedaj dimnice" je tako lahko pomenljiva v dveh podtonih – po eni strani nakazuje na to, da se je število dimnic nasploh v tem času zmanjševalo, po drugi strani pa vemo, s kakšno lastno bivalno izkušnjo v urbanem okolju jo je Pajek lahko primerjal.

Anton Šantl, fizik, je v opisih svojega otroštva na severni strani Kozjaka sredi 19. stoletja pisal, da je imela njihova hiša sicer kuhinjo z odprtim ognjiščem, a je bila edina taka v njihovi okolici, druge hiše so takrat imele ognjišče v "hiši", torej v sobi, ki se je zaradi tega imenovala "dimnata hiša". Omenja pa tudi drugo sobo, v kateri je peč in rabi bolj za shrambo za obleko in druge reči ter se imenuje "kahljasta hiša", kar nakazuje na večceličnost v osnovi dimničnih bivališč.⁴⁰

³⁶ Vraz, *Djulabie: ljubezne ponude za ljubico od Stanka Vraza*, str. 154

³⁷ Slomšek, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli*, str. 51.

³⁸ Jožef Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* (Ljubljana, 1884), str. 222–224.

³⁹ Gl. Josefine Jurik, *Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg* (Marburg a. D., 1884), str. 95.

⁴⁰ Anton Šantel, *Zgodbe moje pokrajine* (Ljubljana, 2006), str. 16.

Razširjenost in ohranjenost dimnic na Kozjaku in na Pohorju ob koncu 19. stoletja

Ko pišemo o prisotnosti dimnic kot bivalnih zgradb, torej pišemo po eni strani o njihovi geografski razširjenosti, po drugi strani pa o njihovi časovni obstojnosti. Za potrebe tega članka je izhodišče nesporno dejstvo, da so bile dimnice v hribovitih predelih na levem in na desnem bregu nad Dravo v Dravski dolini, torej na Kozjaku oz. na Kobanskem in na Pohorju, značilen tip bivalne zgradbe, ki pa je seveda segal tudi izven teh meja.

Ugotovitve raznih raziskovalcev – Franja Baša, Matije Murka, Stanka Vurnika, Viktorja Geramba, Rajka Ložarja, Franceta Kotnika, Ivana Sedeja, pa zapisi Lovra Kuharja, Janeza Koprivnika, Antona Martina Slomška, Avgusta Stegenška in drugih –, ki jih bomo predstavili v nadaljevanju, nesporno govorijo o tem, da so bile dimnice, čeprav v ponehanju, na omenjenem območju pomembno prisotne še v zadnjih desetletjih 19. stoletja, torej obdobju, ki ga zajema opazovanje vzrokov za smrt v tem članku in hkrati v obdobju, ko se je v urbanih središčih in marsikje tudi že na podeželju kot naprava za kuhanje namesto ognjišča pojavljal naprednejši, bolj ekonomičen – štedilnik. Ta je svoj postopen pohod v kuhinje začel v glavnem sredi 19. stoletja. Dimnice so bile nasploh v tem času že v usihanju, manjšalo pa se je tudi število odprtih ognjišč. Kjer so dimnice še obstajale in bile v uporabi, so jim tudi že lahko prizidali dodatne bivalne prostore, ki so bili dima prosti, kar je pomenilo, da vsi stanovalci neke hiše vsega časa, preživetega v bivalni zgradbi, niso nujno preživljali v zadimljenih prostorih, kakor je to primer pri enoceličnih dimnicah z edinim, zadimljenim prostorom.

Besedo dimnica v pomenu hiša dimničnega tipa je bila zapisana že v Apostolovem *Dictionarium Germanico Slavonicum* iz leta 1760, v tem slovarju je nemška beseda *Rauch-stuben* v slovenščini zapisana kot dimnica, kadeča hiša. Nato se je pojavila še v nekaj slovarjih iz 18. stoletja, v 19. stoletju sta jo kot opis zapisala že omenjena Vraz (1840) in Slomšek (1842). Leta 1884 jo je v *Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* s tem imenom poimenoval in opisal tudi že omenjeni Pajek.

Po Viktorju Gerambu naj bi območje dimnic pri nas okrog leta 1800 segalo na jugu čez Slovenske gorice proti Mariboru do vzhodnega in južnega vznožja Pohorja oz. do Slivnice čez Slovensko Bistrico in južno od Konjic, zahodno od tod pa do Dobrne.⁴¹ Od tam naprej naj bi ta meja šla na Karavanke in se po njihovem grebenu nadaljevala do območja pod Beljakom, naposled pa potekala po razvodju med Dravo in Ziljo.⁴² Ložar je za klasično območje dimnic ozna-

⁴¹ Viktor Geramb, "Die geographische Verbreitung und Dichte der ostalpinen Rauchstuben", *Wiener Zeitschrift für Volkskunde* 30 (1925), str. 71, citirano po Baš in Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", str. 113.

⁴² Baš in Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", str. 113

Dračbaherjeva hiša
z dimniško zas-
novo, Šentjanž nad
Dravčami na Pohorju,
1948 (Slovenski
etnografski muzej,
foto: Boris Orel)

čil severno mejo našega ozemlja, takratne okraje Marenberg, Slovenj Gradec, Maribor, Dravsko dolino, Kozjak, Mežiško dolino ter posamezne kraje na Koroškem, omenja pa tudi Stegenškove navedbe dimnic v okolici Laškega in podobnosti zgradb iz okolice Brežic in prekmurske hiše.⁴³

Av gust Pavel je obstoj dimnic v prvi polovici 19. stoletja potrdil tudi za Prekmurje in Goričko, Avgust Stegenšek pa, kot rečeno, še pozneje za okolico Laškega.⁴⁴ Območje, kjer je bil znan dimnični tip bivalnih zgradb, tako obsega območje od Salzburškega, vzhodnega Tirolskega, Koroškega do Štajerskega, proti severu delno zajema Gradiščansko, Slovaško, Moravsko in celo del Poljske, proti jugu pa zajeten pas na obeh straneh slovensko-hrvaške meje. Vzhodno območje dimnice zajema dele Panonske kotline in obsežne ukrajinske in ruske pokrajine.⁴⁵

⁴³ Prim. Ložar, "Kmečki dom in kmečka hiša", str. 84.

⁴⁴ Baš in Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", str. 113–114; Avguštin Stegenšek, "Književna poročila: Murko M.: Zur Geschichte des vokstümlichen Hauses bei den Südslaven", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4, št. 1–2–3 (1907), str. 180.

⁴⁵ Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", str. 35.

Južna meja območja dimnic naj bi pred drugo polovico 16. stoletja obsegala kar 90 odstotkov tovrstnih bivalnih zgradb na območju, kot ga je označil Geramb, ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja pa naj bi se ta odstotek gibal med 70 in 90 odstotki.⁴⁶ Nato se je zniževal, a tip zakajene zgradbe, namenjene različnim opravilom in različnim stanovalcem, vse do prvih desetletij 20. stoletja ni povsem izginil. Marsikje so osnovni konstrukciji sicer prizidali kak dima prost bivalni del ter dimnično zgradbo preuredili tako, da se je poslej peč kurilo v enem, njeno toploto pa uživalo v drugem, dima prostem bivalnem prostoru, ali pa so preprosto zgradili nova poslopja sodobnejšega tipa. Zlasti Ivan Sedej natančno razčlenjuje razvoj dimničnih hiš na več mikrolokacijah od enoceličnih do na različne načine dopolnjenih, dograjenih in spremenjenih hiš, ki pa in kljub spremembam v interierju lahko ohranjajo dimnično zasnovo in pogosto tudi zunanjo lupino zgradbe.⁴⁷

Dimnice so na območju nad Dravsko dolino raziskovali in opisovali še krepko v 20. stoletje, po čemer je mogoče sklepati, da so bile proti koncu 19. stoletja, torej v desetletjih med 1870 in iztekom stoletja, še razmeroma pogoste. Franjo Baš piše, da je dimnica ob koncu 19. stoletja prevladovala tako na Kobanskem, v hribovitem svetu, pa tudi v Dravski dolini, nakar je pred in takoj po prvi svetovni vojni izginjala tako na Kobanskem kot na Pohorju.⁴⁸ Tudi Sedej navaja razmere najdaljše aktivne ohranjenosti dimnic na Pohorju in na mejnem območju nad Dravo, pri čemer opisuje proces dodajanja novih, čistejših prostorov osnovnemu dimničnemu večnamenskemu prostoru.⁴⁹

V enciklopedičnem delu *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi*, kjer so hiše opisane zelo statično in zgolj s splošnimi primeri, avtor Franz Hubad ob osnovnem tipu hiše na Štajerskem omenja kot posebnost hiše na Pohorju, kjer se ob koncu 19. stoletja, ko je delo nastajalo, "tu in tam še najde ognjišče sredi izbe; nad njim opečnata streha prestreza dim in ga odvaja".⁵⁰ *Marburger Zeitung* je, denimo, leta 1870 objavil razglas za licitacijo stanovanjske hiše v Sv. Jakobu, torej v bližini Jarenine – deloma lesena, deloma zidana s slamo krita hiša je obsegala bivalno sobo, dimnico, sobo za viničarja in klet.⁵¹ Tudi pisec v *Koledarju družbe svetega Mohorja* za leto 1885 povsem jasno omenja za sicer nelo-

⁴⁶ Baš in Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", str. 113.

⁴⁷ Ivan Sedej, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji", *Varstvo spomenikov* 22 (1979), str. 79–80, 91 (dalje: Sedej, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji").

⁴⁸ Franjo Baš, "Kobanski hram", v: Franjo Baš, *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju* (Ljubljana, 1984), str. 84 (dalje: Baš, "Kobanski hram").

⁴⁹ Gl. Sedej, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji", str. 79.

⁵⁰ Franz Hubad, "K narodopisju: življenje, šege in povedke Slovencev", v: *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi – Slovenci I.: Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška*, ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Monika Kropelj Telban (Ljubljana, 2016), str. 37.

⁵¹ *Marburger Zeitung*, 27. 7. 1870, št. 89, str. 3.

cirano podeželje tako kuhinje kot, kjer teh ni – hiše "dimnice". Oboje naj bi bile polne saj in mnogokrat opremljene z nevarnimi, slabo zavarovanimi ognjišči.⁵² *Slovenski gospodar* leta 1887 prinaša notico o tem, da je zgorela neka dimnica na Remšniku. Novičar se čudi, da dotlej niso pogorele že vse dimnice, kar daje slutiti, da te niso več prevladovale, vsekakor pa so bile v tej okolici še prisotne.⁵³ Župnik Josip Sattler leta 1890 piše za Sv. Križ (Gaj nad Mariborom): "Stare hiše "dimnice" so že redke; zvečine imajo kmetje zidane od kamna in opeke."⁵⁴ A so očitno tudi tukaj še obstajale. Avtor jih sicer ne opiše, ampak uporabi samo ime, zato oblikovanost in umeščenost ognjišča ni natančno predstavljiva. Duhovnik in pisatelj Frančišek Kralj, kot pisec je uporabljal psevdonim Angelar Zdečan, je v leposlovnem besedilu v *Domu in svetu* leta 1899 tako opisal trenutek kurjenja na ognjišču v dimnici na Pohorju, ki je očitno imela tudi še drug, nedimnični prostor: "/.../ Kmalu zatem zakuri Anica na ognjišču, da se je zakadilo prav do tal. Vsi se sklonijo k tlom in si obrišejo od dima zakajene oči. Janez pa je šel, ko je bilo oralo uravnano, v drugo sobo in začel pregledovati nekatera pisma ...".⁵⁵

V *Popotniku*, listu za šolstvo in dom, ki je izhajal v Mariboru, v kontekstu prenove šolskih poslopij leta 1885 beremo:

Za nekaj je že resnica, vsaj so še v tem kraju dimnice doma, in gostokrat tudi kočej, ovčka, kožica ali pa telek z gospodarjem v enej sobi prebiva in spava. Za kratek čas bodi povedano, da sem na nekem sprehodu opazoval, kako je v hiši in kuhinji ob enem precej velik vol v piskerc kupal, ko je 12 letni (!) dečko kupal. Smešno je bilo, kako se je volič otresal, ko se mu je bilo preveč v nos pokadilo.⁵⁶

Čeprav kraj tega dogajanja ni eksplicitno naveden, ga je mogoče povezati z obravnavanim območjem. V kontekstu govori o tem, da so otroci doma vaje-ti takih razmer, da pa bi jim vsaj v šolskih poslopjih morali omogočiti boljše pogoje.

France Kotnik je leta 1906 v *Domu in svetu* pisal o sočasnem stanju s terena in pri tem opisoval tudi arhaične, večinoma lesene dimnice kot starejši hišni tip, ki je še prisoten na severnem delu slovenske Štajerske in Koroške.⁵⁷ Pisal je, denimo, o dimnici z odprtim ognjiščem, pečjo in svinjskim kotlom v istem bivalnem prostoru v Dobrijah pri Ravnah na Koroškem, ki pa je imel že tudi

⁵² P. Verhovski, "Varujte se ognja", v: *Koledar družbe svetega Mohorja* (Celovec, 1885), str. 55.

⁵³ *Slovenski gospodar*, 24. 11. 1887, št. 47, str. 372.

⁵⁴ Josip Sattler, *Slike Sv. Križa pri Mariboru razložene v 18 govorih* (Sv. Križ pri Mariboru, 1890), str. 4.

⁵⁵ Angelar Zdečan, "Nikar med svet!", *Dom in svet*, 2. 12. 1899, št. 23, str. 748.

⁵⁶ Baleški, "Iz Zakotij, Na Silvestra večer 1884", *Popotnik*, 25. 1. 1885, tečaj VI, str. 27.

⁵⁷ Franc Kotnik, "O slovenski kmetijski hiši", *Dom in svet* 19, št. 12 (1906), str. 755, 756 (dalje: Kotnik, "O slovenski kmetijski hiši"); Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Ljubljana, 1943), str. 31–36 (dalje: Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*).

novejši prizidek, a kuhali so še vedno v stari dimnici. V tem prostoru omenja klobučnjak in uhajanje dima na prosto skozi odprtino nad vrati in na podstrešje, pa tudi prisotnost perutnine in krmljenje prašičev v istem prostoru. Omenja tudi opravila, kot so ličkanje koruze in preja na kolovratu, pa cepljenje tresk in izdelovanje oz. popravljanje hišnega orodja v skupnem dimničnem prostoru. Za dobo kakih 30 ali 40 let nazaj, torej ravno nekako za obdobje okrog 1860 oz. 1870, omenja dimnice, v katerih so krmili in molzli tudi živino, ki je sicer bivala v hlevu ali se gibala na pašniku, pa tudi prisotnost prašičev v dimničnem prostoru. Za začetek 20. stoletja omenja obstoj dimnic na območju Sv. Ane v Slovenskih goricah, v okolici Maribora, na Pohorju, na levem bregu Drave in v slovenjegraški okolici.⁵⁸ Lovro Kuhar, ki je imel kot otrok ob izteku 19. stoletja tudi sam izkušnjo prebivanja v dimnici v Kotljah, opisuje prebivanje v zadimljeni notranjosti: "V dimnici je navadno ležal dim do kolena nizko in kdor ni bil tega vajen, ni mogel zdržati /.../ Domači smo bili tega dima vajeni in nam ni bil nič nadležen. Babica je celo takrat nemoteno predla, kadar se je kolovrat popolnoma skril v dim."⁵⁹

Približno iz istega časa, iz prvega desetletja 20. stoletja, so tudi opažanja Janeza Koprivnika – tudi njegova rojstna hiša je bila dimnična –, ki bivališča pohorskih domačinov deli na hiše malih posestnikov in kočarjev ter na hiše večjih posestnikov. Prve naj bi bile lesene dimnice z malimi okni brez dimnikov po katerih se dim prosto vali in iz bivalnega prostora navzven uhaja le skozi odprtine pod stropom z edinim bivalnim prostorom za ljudi in nekaj ločenimi gospodarskimi prostori, druge pa hiše modernejšega tipa z več sobami, ločeno kuhinjo in vežo. Razmerja med enimi in drugimi ne navaja. Čeprav je Koprivnik s to enoznačno delitvijo tipe bivalnih poslopij v začetku 20. stoletja na Pohorju morda nekoliko poenostavil, je ob nesporni potrditvi prisotnosti dimnic pomemben njegov poudarek, da je zastopanost bolj ali manj kompleksnih bivališč na nekem območju odvisna ne le od časa nastanka neke zgradbe, ampak tudi od socialnega statusa njenega lastnika oz. stanovalca.⁶⁰ V odročnih krajih so tako lahko pri nižjih slojih celo na novo nastajale stanovanjske zgradbe starejših, preprostih tlorisov, kakršne so pripadniki višjih slojev na istem območju sočasno že opuščali.⁶¹ V to smer gredo tudi opažanja Ivana Sedeja, ki opozarja na časovni razvoj dimničnih bivališč. Ta so se po eni strani sčasoma obdajala z dodatnimi, čistejšimi prostori, hkrati pa so lahko na istem območju sobivala s hišami drugačnega, naprednejšega tipa. Pri tem je bil vsekakor

⁵⁸ Kotnik, "O slovenski kmetjski hiši", str. 755–757.

⁵⁹ Lovro Kuhar, *Levi devžej* (Ljubljana, 1962), str. [8].

⁶⁰ Janez Koprivnik, *Pohorje* (Maribor, 1923), str. 92–93.

⁶¹ Gl. Sergij Vilfan, "Kmečka hiša", v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog: 1. zvezek: Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana, 1970), str. 598 (dalje: Vilfan, "Kmečka hiša").

pomemben socialni položaj prebivalcev. Sedej, denimo, opozarja na preproste bajte preužitkarjev ali prezidave nekdanjih kašč v bivalna poslopja. Pomemben pa je tudi njegov preudarek, da so tudi notranjščine starejših dimnic dinamična kategorija, saj so skozi čas doživele številne drobne izboljšave in prezidave, od prostora kuhanja, hrambe dobrin do načina prezračevanja in razsvetljave, ki so prebivalcem zagotavljale vsakokratni sodobnosti kar se da prilagojene načine prebivanja.⁶²

Vurnik po Gerambu povzema, da naj bi se meja obstoja dimnic od začetka 19. stoletja pomikala proti severu, a še leta 1915 naj bi bilo takih zgradb na območju Pohorja in Kozjaka med 10 in 25 odstotki.⁶³ Murko navaja, da naj bi v začetku 20. stoletja v fari Vuzenica temu tipu pripadalo še kar polovica vseh hiš.⁶⁴ Interier z odprtim ognjiščem v temačnem lesenem prostoru nad Vuzenico je, denimo, upodobil slikar Oskar von Pistor.⁶⁵

Vilfan meni, da se je število dimnic vsled gradbenih predpisov in prizadevanj oblasti, ki sicer niso imela takojšnjega učinka na že obstoječa poslopja, sčasoma pa so le vplivala na spremembe, med letoma 1800 in 1920 pomembno znižalo.⁶⁶ A nekateri pripovedovalci življenjskih zgodb s Koroškega v 2. polovici 20. stoletja za čas svojega otroštva, torej za 20-ta in 30-ta leta 20. stoletja za območje nad Vuzenico in v hribovskih vaseh na severnih pobočjih nad Dravsko dolino še opisujejo življenje nižjih slojev agrarnega prebivalstva v hišah z odprtimi ognjišči, brez štedilnikov, sami jih imenujejo dimnice in opisujejo okoliščine življenja v zadimljenem prostoru.⁶⁷

Franjo Baš v sistematičnem besedilu "Kobanski hram", ki je bil objavljen v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* leta 1928, za obdobje med obema vojnama opisuje aktivne dimnice z dozidanimi novejšimi prostori za več krajev na Kobanskem. Menil je, da so tod izginile šele po prvi svetovni vojni, na Pohorju pa nekoliko prej, v glavnem za časa generacije pred prvo svetovno vojno ter da so ob koncu 19. stol na Kobanskem in v Dravski dolini še prevladovali.⁶⁸ Stan-ko Vraz je v besedilu "Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp"

⁶² Sedej, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji", str. 79–91.

⁶³ Stanko Vurnik, "Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi", *Etnolog* 4, št. 1 (1930), str. 47 (dalje: Vurnik, "Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi"); Kotnik, "O slovenski kmetijski hiši", str. 33.

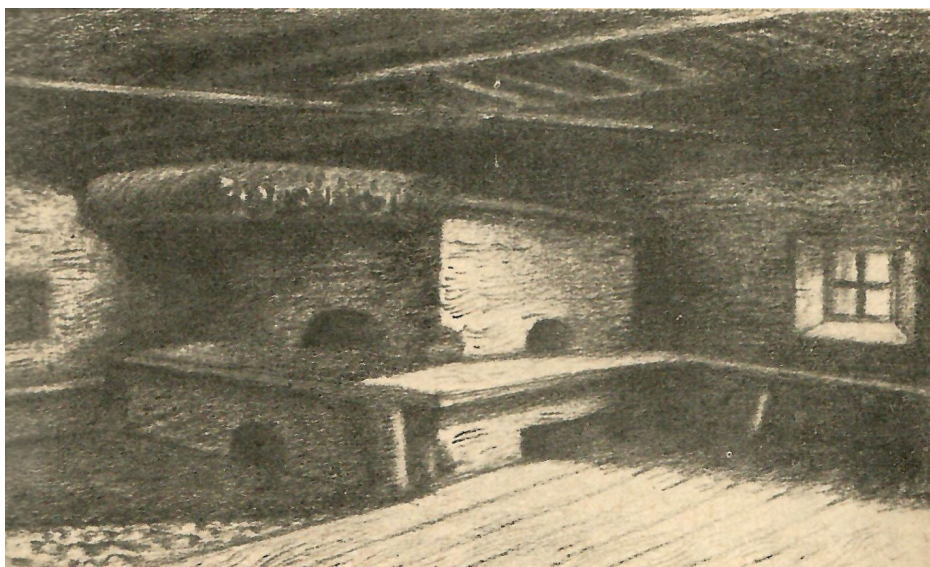
⁶⁴ Matija Murko, *Zur Geschichte des Volkstümlichen Hauses bei den Südslawen* (Wien, 1906), str. 23, citirano po Keršič, "Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju", str. 431.

⁶⁵ Upodobitev hrani Pokrajinski muzej Maribor.

⁶⁶ Vilfan, "Kmečka hiša", str. 589.

⁶⁷ Prim. *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice*, ur. Marija Makarovič (Muta, 2001), str. 34–35 (dalje: *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice*).

⁶⁸ Franjo Baš, "Kobanski hram", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, št. 1–2 (1928), str. 29 (dalje: Baš, "Kobanski hram", *ČZN*).

Notranjščina dimnice na Dobrijah pri Ravnah na Koroškem (France Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Ljubljana, 1943), str. 31)

leta 1930/31 zapisal, da so dimnice v trenutku njegovega pisanja že redke in izginjajo,⁶⁹ a očitno so vsaj v posamičnih primerih takrat še obstajale.

Tudi Kotnik je v *Slovenskih starosvetnostih* leta 1943 navedel, da so dimnice, za katere so si oblasti že v drugi polovici 18. stoletja prizadevale, da bi jih ukinile, vsled revščine dela kmečkega prebivalstva vztrajale še dolgo. Vse bolj naj bi izginjale iz dolinskih predelov in se ohranjale samo še v hribovskih legah. Kotnik celo za čas svojega pisanja, torej obdobje med drugo svetovno vojno, pove, da dimnice še obstajajo, a so zelo redke. Navaja primer dimnice na Dobrijah, ki jo je njegov brat podrl kmalu po prvi svetovni vojni, sosedje pa že leta 1873. Podrte dimnice so oboji nadomestili z novimi, sodobnejšimi bivalnimi zgradbami.⁷⁰ Rajko Ložar je v *Narodopisju Slovencev* leta 1944 zapisal, da so dimnice v pravem pomenu besede že skoraj popolnoma izginile in da jih je mogoče opazovati le še po maloštevilnih ohranjenih primerih, kot eno takih omenja rojstno hišo Janeza Koprivnika v Sveti Kunigundi (danes Gorenje pri Zrečah) na južnem Pohorju. Sicer naj bi morebitne nekdanje dimnične hiše v njegovem času imele v glavnem že večje ali manjše število pozneje prizidanih prostorov,

⁶⁹ Vurnik, "Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi", str. 46.

⁷⁰ Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, str. 31.

ki so stanovalcem nudile brezdimne bivalne pogoje.⁷¹ Anton Melik je celo leta 1957 zapisal, da je moč ob velikem trudu na Pohorju še vedno najti dimnico, kakršne naj bi v preteklosti tod prevladovala,⁷² Sedej pa govori o nekaj ohranjenih aktivnih dimnicah celo še ob koncu 70-ih let 20. stoletja.⁷³ A tu govorimo res le še o izjemoma ohranjenih primerih.

Kot je bilo že omenjeno, so na zmanjševanje števila dimnic od 18. stoletja med drugim pomembno vplivala različna prizadevanja oblasti,⁷⁴ zlasti pa so bili v tem pogledu jasni predpisi in požarni redi iz 19. stoletja, ki so določali način gradnje, s katerim bi zagotovili večjo požarno varnost. Zmanjševanje števila dimnic in razširjanje drugih oblik bivalnih zgradb sta bila tudi posledica splošnega agrarno tehničnega razvoja podeželja in predstav oblasti o gospodarsko funkcionalnih standardih ter uveljavljanja fiziokratske miselnosti, ki je vplivala tudi na razvoj bivališč v agrarnem okolju.⁷⁵ V teku 18. stoletja je država ob sprejemanju požarnih redov kot dejavnost uvajala tudi t. i. gradbeno policijo, ki naj bi se ukvarjala s preprečevanjem požarov. Predpisi so natančneje določili postopek gradnje in med drugim vse bolj poudarjali zahtevo, da morajo biti bivalne zgradbe zidane. To je, zlasti ko je šlo za novogradnje, izpodrivalo lese na poslopja. V drugi polovici 19. stoletja je začela nastajati nova vrsta stavbnih redov, kjer sta ob požarni varnosti v ospredje prišla še poplavna varnost in higiena. Nov stavbni red za Štajersko, ki je bil nato še dolgo v veljavi, je začel veljati leta 1857, podobno velja za stavbni red za Koroško.

Čeprav sprejemanje požarnih in stavbnih redov samo po sebi še ne pomeni tudi takojšnje dejanske spremembe na terenu, je dolgoročno njihov obstoj seveda vplival na spreminjanje bivalnih zgradb. Ob njih je bil pomemben tudi pojav gradbenih mojstrov, krepil pa se je tudi vpliv mestne arhitekture na podeželske zgradbe nasploh. Nezanemarljiv dejavnik je bila, kot je bilo že omenjeno, skozi različna časovna obdobja tudi vsakokratna socialna razslojenost podeželskega prebivalstva.⁷⁶ Makarovič opomni, da so na razširjenost in dolg obstoj dimnične hiše ponekod lahko vplivala tudi trdoživost organizacije, oblik in pravil življenja avtoritarne patriarhalne kmečke družine.⁷⁷ V dimničnem prostoru so namreč vsi člani bivalne skupnosti veliko časa preživeli skupaj, s čimer je bil zagotovljen stalen nadzor nad vsemi družinskimi člani, tudi nad ženskami, ki so kuhale. Bivalni prostori namreč niso le fizični prostor izvajanja različnih

⁷¹ Ložar, "Kmečki dom in kmečka hiša", str. 83–84.

⁷² Anton Melik, *Slovenija II: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino* (Ljubljana, 1957), str. 58.

⁷³ Sedej, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji", str. 79.

⁷⁴ Glej Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, str. 33–35.

⁷⁵ Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", str. 31.

⁷⁶ Vilfan, "Kmečka hiša", str. 585–589.

⁷⁷ Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", str. 40.

življenjskih praks, ampak so tudi okolje njihovega usvajanja in reprodukcije. Spreminjanje oblike bivališča tako vedno na nek način pomeni tudi pristajanje na spreminjanje razmerij med člani družine oz. rodbine in, širše gledano, spreminjanje družbenih praks nasploh. Spremembe bivališč lahko tako vedno po eni strani opazujemo in interpretiramo kot posledico spreminjanja družbenih razmerij, po drugi strani pa kot vsakokratni način njihove reprodukcije.⁷⁸

Pojav štedilnika

Štedilnik kot nova, naprednejša naprava za kuhanje je sicer starejši, a v naših krajih se je začel v mestih pojavljati sredi 19. stoletja. Z zamikom, ki je včasih trajal več desetletij, so ga začeli umeščati tudi v podeželska bivališča. Pot od pojava do splošne razširjenosti je bila dolga in ne povsod enako hitra. Štedilnik ali šparno ognjišče je kot naprava pomembno iz dveh razlogov. Kot pove že njegovo ime, je porabil manj kuriva za doseg istega kahalnega učinka, a z vidika bivalnih razmer je še pomembneje, da je zaradi kurjenja v notranjosti naprave in nato speljave dima neposredno v dimnik prostore za pripravo hrane močno razbremenil zadimljenosti, znane iz dimničnih hiš, pa tudi iz hiš s črno kuhinjo.

V Mariboru, torej v urbanem okolju, so se prvi štedilniki pojavili tik pred sredino 19. stoletja, nato pa jih načrti za hiše meščanov upodabljajo vse pogostejše. V načrtih za novogradnje ali za kuhinje v novo prizidanih bivalnih zgradbah od 60-ih, zlasti pa od 70-ih let 19. stoletja in pozneje praviloma najdemo izrisan štedilnik in ne več ognjišče. Tudi oglasi in časopisne notice štedilnike omenjajo kot vse bolj samoumevno kuhinjsko pritiklino. Iz tega sicer ne moremo z gotovostjo sklepati, kakšen je bil statistično gledano njihov delež v mestu v primerjavi z odprtimi ognjišči, večina prebivalcev je namreč prebivala v starejših bivalnih poslopjih, a dinamika vse pogostejšega zidanja štedilnikov v mestne kuhinje je ob pregledu večjega števila gradbenih načrtov jasna. Zdi se, da so meščani, ki so do srede 19. stoletja kuhali v relativno zadimljenih kuhinjah z odprtimi ognjišči, večji del časa pa preživeli v drugih prostorih prostorško takrat že močno diferencirane hiše – v sobah za bivanje, spanje, prehranjevanje, delo ali na prostem, od tega obdobja naprej vse pogostejše tudi kuhali v kuhinjah, ki so bile dima skoraj razbremenjene. Dogajalo pa se je tudi, da so v drugi polovici 19. stoletja v isti večstanovanjski bivalni zgradbi sočasno v starejših kuhinjah kuhali na odprtem ognjišču, v mlajših, pozneje prizidanih, pa že na štedilnikih.⁷⁹

⁷⁸ Prim. Špela Ledinek Lozej, *Od biše do niše: razvoj kuhinje v Vipavski dolini* (Ljubljana, 2015), str. 7, 8.

⁷⁹ Jerneja Ferlež, "Od odprtih ognjišč k novim paradigmam v urbanizaciji Maribora", v: *Maribor in Mariborčani*, ur. Maja Godina Golija (Ljubljana, 2015), str. 146–150.

Če je bil razvoj od odprtih ognjišč do štedilnikov v mestih, trških središčih in naseljih ob pomembnih poteh relativno hiter, pa se je, kot druge komponente razvoja – denimo mizarско pohištvo v primerjavi s tesarskim, sodobnejša gospodinjska posoda v primerjavi s starejšo glineno, o katerih piše Baš, ko opisuje razmere v kozjaških hribih⁸⁰ – ta nova gospodinjska pritiklina v oddaljenih in manj razvitih območjih uveljavljala počasneje. Ponekod, tudi v hribovitih predelih na obeh straneh Drave, je šlo za več desetletni zamik. O življenjskih razmerah brez štedilnika v 20-ih in 30-ih letih 20. stoletja je mogoče brati v nekaterih življenjskih zgodbah krajanov Mute in okolice,⁸¹ France Kotnik pa je še leta 1943 zapisal, da štedilnik prodira in je deloma že prodrli tudi v gorate kraje.⁸² Vilfan meni, da spontano širjenje štedilnika hiš na podeželju ni bistveno arhitektonsko spremenilo, da pa se je ta razvoj pred letom 1941 šele dobro začel.⁸³ Po drugi strani pa Baš leta 1928 opisuje kozjaške dimnice, ki so še povsem ohranjene in bivalno aktivne, a v njih ponekod že kuhajo na zidanih ali celo prostostojećih štedilnikih.⁸⁴ Prehod od dimničnega k štedilniškemu načinu življenja je opisal takole:

Najprej se je hud dim odstranil iz dimnice s tem, da se je na del zidu postavil štedilnik, drugi del se uporablja za pripravo jedi. Dim iz štedilnika se je napeljal naravnost v dimnik, tako da ne kvari več jedil, obleke in orodja v dimnici. Ime dimnica se tako spremeni v – kuhinja. Zdaj prihaja dim samo še iz peči, a ker se ta uporablja v glavnem samo za peko kruha, je to poredko. Dim ne nadleguje več toliko kuhinjskih prebivalcev. Tudi taka kuhinja je, podobno kot dimnica, stanovanjska, spalna in delovna soba.⁸⁵

Irena Keršič piše, da so se štedilniki v naših krajih začeli pojavljati v 50-ih letih 19. stoletja. Na podeželju je inovacija začela najprej prodirati pri vrhnjih slojih prebivalstva, zlasti pri tistih, ki so imeli poleg kmetije še gostilno ali kako drugo obrt. Razširjenosti štedilnika v drugi polovici 19. stoletja ni mogla natančno oceniti, je pa menila, da so prvi štedilniki odsevali socialno stanje lastnika – že v 19. stoletju naj bi jih uvajali predvsem premožnejši, množičnejše uvajanje štedilnikov v bivalne zgradbe na podeželju pa naj bi se začelo šele v 20. stoletju.⁸⁶ Geograf Ivan Gams za pohorsko Podravje ugotavlja, da je črna

⁸⁰ Prim. Baš, "Kobanski hram", *ČZN*, str. 29–42.

⁸¹ *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice*, str. 34–35.

⁸² Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* str. 36.

⁸³ Vilfan, "Kmečka hiša", str. 592.

⁸⁴ Baš, "Kobanski hram", *ČZN*, str. 29–39.

⁸⁵ Baš, "Kobanski hram", str. 92.

⁸⁶ Keršič, "Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju", str. 346–347.

kuhinja – zdi se, da se v pomensko razliko med dimnico in črno kuhinjo ni poglobljaj – , ki je bila sredi 19. stoletja tod povsem običajna, v manj prometnih krajih izginila šele v letih pred drugo svetovno vojno.⁸⁷

Novice leta 1880 prinašajo članek, ki prebivalce podeželja vabi, naj si v glavnem zakajene kuhinje, včasih celo v hišah brez dimnikov, opremijo z zaprtimi ognjišči, torej s štedilniki, "kakor jih uže večidel po mestih imajo, naj se napravijo tudi po kmetih, vsaj ni treba, da bi zidana bila s posebno potrato". Besedilo jasno nakazuje, da so bili štedilniki v mestih v 80-ih letih 19. stoletja v mestih zelo pogosti, na podeželju pa, nasprotno, redki.⁸⁸

Podobno kot v urbanem okolju, morda celo še pogosteje, sta se tudi na podeželju lahko v praksi v sobivanju za nekaj časa znašla oba načina priprave hrane v isti zgradbi. Starejši del je lahko ohranjal ne le kuhanje na odprtem ognjišču, ampak povsem dimnične razmere, novejši pa je imel štedilnik in še kak dodatni prostor, denimo štibl ali sobo, kjer dima sploh ni bilo. Pogosta je bila tudi praksa, da so zidan štedilnik pridobili s tem, da so le pozidali odprto ognjišče na način, da je bila kuhalna površina vzdignjena v notranjost, na zgornjo površino te pozidane naprave pa so vgradili dve železni plošči. Dim je bil posledje ujet v notranjosti in po napravah za odvajanje speljan neposredno v dimnik. V bivalni prostor je uhajal le še iz zakurjene peči, a ga je bilo v tem primeru bistveno manj kot ob kuhi na odprtem ognjišču.

Življenje in zdravje ob odprtem ognju in dimu

Kako so torej opisane bivalne razmere vplivale na način prebivanja ljudi v zadnjih desetletjih 19. stoletja v hribovitih predelih na obeh straneh Drave in kako na tiste, ki so sočasno prebivali v urbanem Mariboru? Kakšen vpliv so imele na njihovo zdravje in ali so vplivale na vzroke, zaradi katerih so ljudje umirali? Kako se to kaže skozi podatke o umiranju iz matičnih knjig?

Prva težava pri odgovoru na to vprašanje je odgovor o relevantnem statističnem podatku glede razširjenosti dimnic, odprtih ognjišč in štedilnikov v opazovanih okoljih v tem času. Natančnega statističnega podatka o tem namreč ni. Posledično je težaven odgovor o časovni izpostavljenosti dimu posamičnih stanovalcev v omenjenih bivalnih okoljih. Ni mogoče trditi, da so dimnice v hribovitem svetu nad Dravo proti koncu 19. stoletja še prevladovale ali bile zelo pogoste, mogoče pa je trditi, da so deloma še vedno bile aktualen bivalni milje nekaterih prebivalcev teh krajev – tako v opazovanem obdobju kot seveda za

⁸⁷ Ivan Gams, *Poborsko Podravje: razvoj kulturne krajine* (Ljubljana, 1959), str. 186.

⁸⁸ *Novice*, 14. 1. 1880, tečaj XXXVIII=38, št. 2, str. 10.

časa poteka njihovih življenj od rojstva naprej. Velika večina tistih, ki tod niso prebivali v dimnicah, je uporabljala odprto ognjišče v veži ali kuhinji in bila pri tem še vedno dokaj izpostavljena dimu. Po drugi strani tudi ni mogoče trditi, kolikšen delež prebivalcev Maribora je sočasno že prebival v stanovanjih s štedilniki, mogoče pa je trditi, da se je tak način prebivanja sredi stoletja pojavil in se je proti njegovemu koncu hitro širil.

Mogoče je tudi trditi, da so bili v okolju dimnic dimu z ognjišč del dneva izpostavljeni vsi stanovalci take zgradbe, saj so več časa preživeli v edinem ali najpomembnejšem prostoru domovanja, medtem ko so bile v hišah s črno kuhinjo in bolj razvejano diferenciacijo prostorov dimu z odprtih ognjišč izpostavljene predvsem ženske, ki so kuhale.⁸⁹ Ostali člani družine in služinčad, izvzemši tiste, ki so bili vpleteni v kuhanje, so imeli večino časa privilegij odmika od dima v prostoru, kjer ga ni bilo – v t. i. "čiste sobe", na prosto ali v gospodarska poslopja. Podobno velja za meščane. Do pojava štedilnika so bile dimu tu izpostavljene ženske, ki so kuhale na odprtih ognjiščih, ostali člani bivalne skupnosti pa bistveno manj. A dima, ki se je širil po kuhinjah z odprtih ognjišč v bivalnem okolju ni toliko kot v zakajenih, arhitekturno preprostejših dimnicah. Tudi način odvajanja dima iznad ognjišča je bil v kompleksnejših bivalnih zgradbah bolje urejen – kuhinje so imele oboke ali dimne preklade, te pa so dim, ki se je sicer z ognjišča še širil po kuhinji, nekoliko zadrževale in ga skozi dimnik usmerjale na prosto, da se ni nemoteno širil po prostoru. Ko se pojavi štedilnik z ujetim in odnotraj na prosto speljanim odvodom dima, je to seveda olajšanje za vse, tudi za tiste, ki neposredno pripravljajo obroke in to ne glede na to, če so prej prebivali v dimnici ali v hiši z kompleksnejšo arhitekturno zasnovo.

In kaj dejansko pomeni prisotnost dima v bivalnem okolju za zdravje ljudi? Makarovič piše, da zrak brez dima v čisti sobi ni bil pomemben samo zaradi ugodnejšega bivanja, ampak še bolj zaradi manjše obolenosti oči, ki je bila prav zaradi dima v preteklosti zelo razširjena. Meni pa tudi, da bi lahko bile hiše z odprtimi ognjišči, kjer so bile ženske izpostavljene hkrati žarjenju z ognjišča in prepihu na nek način za zdravje celo manj ugodne od dimnic. A to velja samo zanje, ne pa tudi za druge člane bivalne skupnosti.⁹⁰ Tudi Baš je bil prepričan, da je bil zlasti interes žensk, ki so se ure in ure sklanjale nad ognjišči, pri čemer so se jim od dima solzile oči, da se dim čimbolj ukroti in da so ga bivalni prostori prosti.⁹¹ Mojca Ramšak piše, da je bila na Pohorju zelo pogosta bolezen pljučni katar. Meni, da bi pogosti katarji na Pohorju lahko bili tudi posledica neprezračenih prostorov v hišah – dimnicah – z odprtimi ognjišči. Bolezen naj bi bila

⁸⁹ Prim. Fanči Šarf, "Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje", *Slovenski etnograf* 16/17, št. 1 (1963/1964), str. 375, 376.

⁹⁰ Makarovič, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", str. 41.

⁹¹ Baš, "Kobanski hram", str. 92.

značilna za območja, kjer so bivalni prostori zaradi kuhanja ali ogrevanja slabo prezračevani, dolgotrajna izpostavljenost dražečim delcem pa naj bi povzročala vnetni odziv v pljučih.⁹²

Novičar *Kmetijskih in rokodelskih novic* je leta 1846 o povezavi med dimnicami in zdravjem sklepal takole:

Škodljivi zrak je po dimnicah in po zaprtih kučah. Dimnice, ki dimnika nimajo, so hitro dima polne, ki človeka duši, ter se mu na persi vleže. Ako se pa dušnik odpre, se pozimi hitro izhladijo, de ljudje lahko ozebejo, ki niso zadosti toplo obuti. Ljudje, ki po dimnicah stanujejo, so okajeni kakor stergarji, in celo dopoldne pozimi černo pljujejo. Kako bi to zdravo bilo? Nezdrava sapa je v kučah, kjer so okna zabite, da se odpreti ne dajo, za toliko bolj škodljiva, kolikor več ljudi v tesnobi živi. Še huji nezdrava sapa je v hiši, v kateri živina z ljudmi prebiva, naj bojo kure, ali mladi prasci ali teleta.⁹³

V isti sapi pa izraža tudi prepričanje, da je življenje na podeželju zaradi več gibanja po svežem zraku nasploh bolj zdravo kot v mestih, kjer se ljudje večidel zadržujejo v zaprtih prostorih. Oboje je v kontekstu te raziskave še kako pomenljivo.⁹⁴

Lahko dim ob solzenju oči povzroča tudi resnejša obolenja in s tem skrajšuje življenja ljudi, ki vsakodnevno živijo z njim? Se to odraža v statističnih podatkih o vzrokih za smrt, kot so zapisani v matičnih knjigah? Je mogoče dim kot povzročitelja smrti sploh ločiti od ostalih dejavnikov, ki so v manj razvitih okoljih šli z njim vstric – slabše splošne higienske razmere, slabša prehranjenost, slabša dostopnost zdravstvene oskrbe, pogosta pojavnost nalezljivih bolezni?

In naposled – kaj podatki iz matičnih knjig povedo o dolžini življenja in vzrokih za smrt v opazovanih okoljih? V nadaljevanju bomo prikazali rezultate analize vzrokov za umiranje v izbranih območjih oz. krajih, najprej pa bomo predstavili metodologija raziskave.

Metodologija raziskave

Osnovni pogoj, ki je našo analizo določeval, je razpoložljivost virov. Matične knjige Nadškofije Maribor so od leta 2021 dostopne na spletu (<https://data>).

⁹² Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pobjorju*, str. 75.

⁹³ "Bog daj zdravje! 1. Zdrava sapa ali luft", *Kmetijske in rokodelske novice*, 27. 5. 1846, tečaj IV, list 21, str. 82.

⁹⁴ "Bog daj zdravje! 1. Zdrava sapa ali luft", *Kmetijske in rokodelske novice*, 27. 5. 1846, tečaj IV, list 21, str. 82.

matricula-online.eu/de/), kar izboljšujejo dostopnost podatkov, obenem pa je zagotovljena visoka kakovost skeniranih strani. Kljub temu pa dostopnost podatkov ni povsod v celoti omogočena, saj posamezne knjige za določene župnije niso na voljo oz. so se zaradi različnih razlogov izgubile, kar zadeva novejša podatke, pa trenutna zakonodaja ne omogoča objave novejših knjig. Analiza podatkov o vzrokih smrti je torej do neke mere kompromis med cilji raziskave in razpoložljivostjo matičnih knjig oz. mrliških knjig, kar prikazuje *preglednica 1*. Obenem v njej navajamo tudi število pregledanih vpisov, pri čemer smo nekatere kraje z istega območja združili zaradi statistične obdelave in enotnosti območja glede na raziskovalno vprašanje.

Preglednica 1: Časovna zamejitev in število pregledanih zapisov

Župnija	Leta	Število pregledanih zapisov	
Maribor, Sv. Janez Krstnik	1877–1887	2.000	
Maribor, Sv. Marija	1877–1892	2.000	
Maribor, Sv. Magdalena	1877–1894	1.509	
Gaj nad Mariborom	1877–1899	503	= 2372
Sv. Duh na Ostrem vrhu	1877–1884	216	
Kapla	1864–1872	336	
Remšnik	1877–1899	1.063	
Jernej nad Muto	1877–1878	19	
Pernice	1877–1899	234	
Ribnica na Pohorju	1877–1899	1.487	
Skomarje	1877–1899	218	= 1261
Kebelj	1877–1899	444	
Šmartno na Pohorju	1877–1888	599	
Juršinci	1877–1899	1.195	
Cirkulane	1877–1897	1.506	
Skupaj:		13.330	

V preglednici zaradi lažje identifikacije navajamo današnja imena krajev, ki niso nujno identična tistim iz časov analiziranih zapisov. Primer: Gaj nad Mariborom se je imenoval Sv. Križ nad Mariborom, Juršinci so se imenovali Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah, Cirkulane so se imenovale Sv. Barbara v Halozah.

V osnovi smo analizo omejili na primerljivo število zapisov (predvsem v Mariboru) in nekje na konec 19. stoletja, pri čemer smo to časovno mejo postavili glede na prej opisane bivanjske razmere. Zaradi primerljivosti in lažje organizacije smo kot začetno leto analize določili leto 1877, nato pa smo časovno zamejitev določali glede na razpoložljivost in primerljivost ter konec 19. stoletja. Zaradi razpoložljivosti knjig se te meje ne prekrivajo v vseh primerih, kar je potrebno pojasniti.

- a/ Maribor, Sv. Janez Krstnik, Sv. Marija: statistično smo analizo omejili vsakič na število 2.000 zapisov, da so primerljivi z drugimi kraji oz. območji.
- b/ Maribor, Sv. Magdalena: zaradi statistične primerljivosti smo analizo omejili na zaključeno mrliško knjigo do leta 1894, kar je skupaj 1.509 zapisov.
- c/ Območje Kozjaka predstavljajo župnije: Gaj nad Mariborom, Sv. Duh na Ostrem vrhu, Kapla, Remšnik, Jernej nad Muto in Pernice. Vključili smo vse župnije na Kozjaku, kjer so mrliške knjige na razpolago. Tako nismo vključili mrliških knjig iz kraja Ojstrica, saj so na voljo samo do leta 1870. Izjema je župnija Kapla, kjer obsega najmlajša knjiga obdobje do 1872. Tukaj smo zapise vseeno vključili, saj sodi Kapla med osrednje kraje na Kozjaku in število zapisov ni zanemarljivo, med tem ko najdemo za leto 1869 za Ojstrico 12 zapisov in 1 zapis za leto 1870. Skupno število zapisov s Kozjaka je 2.372 zapisov.
- d/ Za severno Pohorje je bilo možno izbrati samo zapise za Ribnico na Pohorju. Ti so statistični ugodni, možno je bilo analizirati 1487 zapisov. Mrliške knjige za Sv. Anton na Pohorju in Sv. Primož na Pohorju za obdobje analize niso na voljo. Krajev Lovrenc na Pohorju in Puščavo kot tudi krajev iz Dravske doline zaradi bivalnih razmer v analizo nismo vključili.
- e/ Na območju južnega Pohorja smo pregledali mrliške knjige iz naslednjih krajev: Skomarje, Kebelj, Šmartno na Pohorju. Iz kraja Tinje je na voljo samo mrliška knjiga do 1811.
- f/ V Juršincih so mrliške knjige na voljo, omejili smo se časovno in število zapisov je statistično ugodno.
- g/ Za Cirkulane so mrliške knjige na voljo, analizo smo zaradi primerljivosti med kraji omejili na 1.508 zapisov.

V mrliških knjigah, kjer smo število analiziranih zapisov omejili, smo zapise analizirali kronološko, kar pomeni, da smo se ustavili pri nekem določenem številu oz. koncu koledarskega leta in naslednjega leta nismo analizirali. Omejili smo, da je leta 1895 prišlo do prilagoditve na mednarodno shemo vzrokov smrti (ILCD). V analizi statistično nismo ločevali podatkov pred in po letu 1895, bomo pa ilustrativno pokazali na treh primerih, ali je prilagoditev na mednarodno shemo zaznati v samih zapisih vzrokov smrti:

Primer 1: Sv. Janez Krsnik, Maribor, Mrliška knjiga 1887–1898. Na strani 478 se začnejo vpisovanja v letu 1895 in na tej in naslednji strani najdemo naslednje vpise vzrokov smrti: *Entkräftung, Lebensschwäche, Fraisen, Diphteritis, Lungenlähmung, Darmcatarrh, Lungentuberkolose, Croup, Lungentuberkolose, Lungenentzündung, Nierenentartung*. Že samo teh nekaj zgledov nam pokaže, da ni zaznati prilagajanja mednarodni shemi. *Diphteritis* se je že pred letom 1895 pojavljal s tem imenom, prav tako se pojavlja tudi sinonim *Croup*.

Primer 2: Ribnica na Pohorju, Mrliška knjiga 1865–1906. Na strani 303 se začnejo vpisovanja v letu 1895 in na tej in naslednji strani najdemo naslednje vpise vzrokov smrti: *Altersschwäche, Auszebrung, Brandwunden, Altersschwäche, Schlagfluss, Wassersucht, Auszebrung, Gedärmentzündung, Fraisen, Auszebrung*. Prilagajanja mednarodni shemi ni opaziti. Uporabljen je nabor, kot ga opazamo pred letom 1895.

Primer 3: Cirkulane, Mrliška knjiga 1871–1911. Na strani 273 se začnejo vpisovanja v letu 1895 in na tej in naslednji strani najdemo naslednje vpise vzrokov smrti: *sušica, kašelj, sušica, sušica, sušica, kašelj, mrtvorojena, sušica, slabost, sušica, sušica, sušica, vratna bolezen*. Prilagajanja mednarodni shemi ni opaziti, uporabljena so tudi poimenovanja simptomov (*kašelj*).

Ti primeri so samo ilustrativni. Natančnejša analiza zapisov v letih po 1895 bi ilustrativnost najbrž potrdila, obenem pa bi pokazala, v kakšnem obsegu, kdaj in kje se začne pojavljati poenotenje z mednarodno nomenklaturo.

Kot smo že navedli, je vodenje matičnih knjig v župnijah na slovenskem Štajerskem zaznamovala še ena sprememba, tj. bila menjava jezika iz nemščine v slovenščino.⁹⁵ Ta menjava se je nedvomno odražala pri zapisih vzrokov smrti, kar pa tukaj lahko samo ilustrativno nakažemo in bi lahko bilo predmet neke nove raziskave, pri čemer bi seveda zajemalo ne samo vzroke smrti, ampak tudi vsa druga poimenovanja, ki se v matičnih knjigah pojavljajo, npr. poklice in stanove.

Metodološko smo se torej odločili za časovno zamejitev in statistično primerljivost krajev oz. območij med seboj. Možni bi bili tudi drugi pristopi, kot je recimo analiza vseh zapisov ali pa vzorčenje npr. z naključnim izborom let in prvimi desetimi odstotki vpisov.⁹⁶

⁹⁵ Prim. Oštir in Škafar, "Matične knjige na prelomu iz 19. v 20. stoletje kot zrcalo jezikovne politike med Muro in Savo" (v tisku).

⁹⁶ Prim. Lisa Griesl, *Die Bevölkerung der Region St. Gallen im 19. Jahrhundert. Untersuchung von Tauf-, Trauungs- und Sterbematrizen der Dekanatspfarre St. Gallen in der steirischen Eisenwurzen. Magisterarbeit*, Universität Wien (Wien, 2017) (dalje: Griesl, *Die Bevölkerung der Region St. Gallen im 19. Jahrhundert. Untersuchung von Tauf-, Trauungs- und Sterbematrizen der Dekanatspfarre St. Gallen in der steirischen Eisenwurzen*).

Zapise iz mrliških knjig smo analizirali, jih sopostavili analiziranemu stanju bivalnih razmer in oblikovali naslednje hipoteze:

Hipoteza 1: med pogostnostjo pojavljanja posameznih kategorij vzrokov smrti in bivalnimi razmerami obstajajo vzporednice;

Hipoteza 2: združevanje v kategorije po Kramerjevem vzoru omogoča večjo preglednost predstavljanja podatkov po posameznih vzrokih, saj se s tem korigirajo približne navedbe vzrokov;

Hipoteza 3: razlike med mesti in območji ohranjenosti dimnice se po združitvi v kategorije po Kramerju odražajo statistično;

Hipoteza 4: parametra starost in spol sta statistično signifikantna glede na posamezne vzroke smrti in kategorije in odražata splošne trende za Štajersko v tem času.

Rezultati analize 1 : pogostnost posameznih vzrokov po krajih oz. območjih in bivalne razmere

Pred prikazom pogostnosti posameznih vzrokov je potrebno pojasniti nekaj osnovnih dejstev. V vseh 13.330 zapisih, ki smo jih pregledali, se pojavlja 143 vzrokov smrti, zapisanih v nemščini in latinščini ali obeh jezikih ter 39 vzrokov smrti, zapisanih v slovenščini.

K 143 različnim vzrokom smrti je možno dodati še nemške sinonime, kadar gre za pogoste bolezni. Nekaj primerov: *Altersschwäche* / *Entkräftung* / *Erschöpfung der Kräfte* ali pa *Lungentuberkulose* / *Auszebrung* / *Bluthusten* / *Lufttröbrenschwindsucht* / *Lungenblutsturz*. Primeri ilustrirajo, kako so zapisovalci deloma navajali same bolezni, deloma simptome. Vzroki smrti se pojavljajo v nemščini in / ali latinščini, kar je posledica prilagoditve mednarodni shemi vzrokov smrti iz leta 1895, ki je zahtevala latinska poimenovanja, vendar se tega niso povsod dosledno držali. Nekaj primerov nemških in / ali latinskih poimenovanj: *Andrax* / *Milzbrand*, *Anaemie* / *Blutarmut*, *Hydrophalus* / *Wasserkopf*, *Meningitis* / *Hirnbautentzündung*. Nikakor ne moremo sklepati, da je odsotnost latinščine v zapisih po letu 1895 pomenila, da avtorji zapisov niso bili zdravniki ampak župniki, kaplani ali kdo tretji. Če je med jezikom zapisa in medicinsko izobrazbo zapisa obstajala korelacija, potem bi jo lahko pokazala neka druga raziskava, ki bi v osnovi identificirala zapisovalce v posameznih krajih. Mogoče bi določene odgovore dala analiza kronik župnij ali pa podatki o zdravniški službi v posameznih župnijah.

O določeni praksi zapisovalcev oz. prisotnosti medicinsko usposobljenih posameznikov najdemo nekatere posamezne informacije v samih matičnih knjigah. Tako najdemo npr. 3. 7. 1889 v mrliški knjigi za Juršince zapis o desetletni pastirici Nežki Donaj, ki je umrla zaradi *Pretresenja živcev, od konja udarjena*. Dodan pa je zapis, da je bila *sodniško pregledana*.

Z menjavo jezika (nem.>slo.) so stali zapisovalci oz. določevalci vzrokov smrti pred problemom slovenske terminologije. V kolikšni meri zadeva menjava jezika tudi župnije iz pregledanega korpusa, kažejo naslednji podatki o menjavi jezika:⁹⁷

Preglednica 2: Menjava nemščine s slovenščini po posameznih krajih

Kraj	Menjava jezika (leto)	Kraj	Menjava jezika (leto)
MB, Sv. Janez	/ ⁹⁸	Kapla	/
MB, Sv. Marija	/	Remšnik	1888
MB, Sv. Magdalena	/	Jernej nad Muto	/
Gaj nad Mariborom	1888	Pernice	/
Sv. Duh na Ostrem vrhu	/	Ribnica na Pohorju	1902
Skomarje	1892	Kebelj	1884
Šmartno na Pohorju	1908	Juršinci	1888
Cirkulane	1881		

Podatki kažejo, da menjava jezika v Ribnici na Pohorju in Šmartnem na Pohorju za našo analizo časovno ni relevantna. Kot je razvidno, v več krajih do menjave jezika tudi ni prišlo. To pojasnjuje veliko manj zabeleženih vzrokov smrti v slovenščini, in sicer 39. Pri teh vzrokih gre za pogoste bolezni oz. simptome, nekaj primerov: *prisad, mrtvoud/božji šlak, gniloča, davica, griža, veliki beteg, trčak, žolčna mrzlica, slabost, ostarelost, malokrvnost, naduha, zlatenica, bripa, kašel, kolik, rak, sušica/tuberkuloza, bleki, preblad, škrlatica, ognješček, vodenika, gliste* idr. Tudi zapisovalci, ki so zapisovali v slovenščini, so se posluževali po letu 1895 latinščine, vendar prav tako nedosledno. Tak primer je mrliška knjiga iz Juršincev, kjer najdemo v letu 1895 od 1. 3. naprej na straneh 208–209 naslednje vzroke smrti: *Dyphteritis, starost, se obesil (mente captus) je bil sodniški pregledan, starost, slabost, mrtev, slabost, sušica, slabost, sušica*. Ti dve strani iz mrliške knjige nam pokazeta nekaj ključnih problemov zapisovanja vzrokov smrti: za *davico* je uporabljeno latinsko poimenovanje, kar je tudi sicer pogosto v našem korpusu, latinsko poimenovanje je dodano v primeru sodnega pregleda, pojavlja se slovensko ime bolezni (*sušica*) in pojavljajo se nestrokovna poimenovanja (*starost, slabost*).

⁹⁷ Podatke povzemamo po članku Oštir in Škafar, "Matične knjige na prelomu iz 19. v 20. stoletje kot zrcalo jezikovne politike med Muro in Savo" (v tisku).

⁹⁸ Zelo redko najdemo posamezne zapise v slovenščini, običajno v krstni knjigi.

Preglednica 3a: Deset najpogostejše navedenih vzrokov v župnijah mesta Maribor

	Maribor – Sv. Janez			Maribor – Sv. Marija			Maribor – Sv. Magdalena		
	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%
1.	<i>prirojena oslabeledost</i> ⁹⁹	274	13,7	<i>prirojena oslabeledost</i>	265	13,3	<i>tuberkoloza</i>	260	17,2
2.	<i>tuberkoloza</i>	244	12,2	<i>tuberkoloza</i>	206	10,3	<i>prirojena oslabeledost</i>	120	8,0
3.	<i>starostna oslabeledost</i>	158	7,9	<i>črevesni katar</i>	206	10,3	<i>črevesni katar</i>	105	7,0
4.	<i>črevesni katar</i>	144	7,2	<i>pljučni katar</i>	157	7,9	<i>starostna oslabeledost</i>	99	6,6
5.	<i>davica</i>	127	6,4	<i>starostna oslabeledost</i>	155	7,8	<i>vodenica</i>	89	5,9
6.	<i>pljučni katar</i> ¹⁰⁰	127	6,4	<i>davica</i>	136	6,8	<i>trčak</i>	68	4,5
7.	<i>trčak</i> ¹⁰¹	117	5,9	<i>trčak</i>	132	6,6	<i>gniloča</i> ¹⁰²	65	4,3
8.	<i>vodenica</i>	78	3,9	<i>vodenica</i>	82	4,1	<i>pljučnica</i>	65	4,3
9.	<i>Lungenlähmung</i> ¹⁰³	75	3,8	<i>pljučnica</i>	81	4,1	<i>emfizem</i> ¹⁰⁴	60	4,0
10.	<i>pljučnica</i>	72	3,6	<i>vročina</i> ¹⁰⁵	58	2,9	<i>davica</i>	49	3,2
Skupaj		1.416	70,8	Skupaj	1.478	73,9	Skupaj	980	64,9
Vsi zapisi		2.000	100	Vsi zapisi	2.000	100	Vsi zapisi	1.509	100

⁹⁹ Poimenovanje prilagojeno povzemamo po Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 77), ki navaja *prirojena življenjska oslabeledost*, v zapisih matičnih knjig je v nemščini pretežno najti poimenovanje *Schwäche* (= šibkost).

¹⁰⁰ V nemških zapisih v mrljskih knjigah se pojavlja poimenovanje *Lungencatarb*; Gregor Pivec, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne. Doktorska disertacija*, Univerza v Mariboru, Medicinska fakulteta (Maribor, 2011), str. 42, vir v opombi 96 (dalje: Pivec, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne*) navaja poimenovanje *pljučni katar*; Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 17, navaja *vnetja dihalnih organov*, pri čemer ne navaja nemškega poimenovanja. Glede na pogostnost tega vzroka sklepamo, da gre za identično poimenovanje. Lahko pa, da Zupanič-Slavec s tem označuje več vrst obolenj dihalnih poti. Diskrepance med navajanjem podatkov (primerjalno z Zupanič-Slavec) so pomemben razlog za grupiranje vzrokov v kategorije, kar bo sledilo.

¹⁰¹ V nemških zapisih *Fraisen*. Slovensko poimenovanje *trčak* povzemamo iz Pleteršnikovega slovarja (dostopno na: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=tr%C4%8Dak>, pridobljeno: 6. 8. 2022). Iz navedb Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 77, ni razvidno, ali *Fraisen* šteje k *črevesnemu katarju*. Vsekakor je šlo za vzrok, ki je bil zapisan pri otrocih do nekaj let starosti.

¹⁰² V nemških zapisih *Brand, Gedärmbrand*.

¹⁰³ V nemških zapisih *Lungenlähmung*. Gre za različna pljučna obolenja, ki peljejo do odpovedi delovanja pljuč (lat. paralysis pulmonis). V diagnostiki 19. stoletja so začeli obolenja diferencirati, ampak kot je razvidno iz mrljskih knjig, se to ni dogajalo dosledno.

¹⁰⁴ V nemških zapisih kot *Lungenemphisen*.

¹⁰⁵ V nemških zapisih *Zebrfieber*, pri čemer se poimenovanje navezuje na glagol *abzeihen*, slov. *shirati*. Tudi to poimenovanje je primer zapisovanja simptomov in ne same bolezni. Sicer pa je poimenovanje *Zebrfieber* označevalo shiranje bolnika, kar je spremljala dolgotrajna vročina (dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Auszehrung>, pridobljeno: 6. 8. 2022).

Sicer pa se ne glede na jezik zapisa pojavljajo v korpusu tudi nekatere druge variante, recimo opisna poimenovanja, primeri: *fremder Körper in der Lufröbre*, *Fäulniss im Kopfe*, *goltni otok*, *ubit od strele*.

V *preglednicah 3a, b in c* prikazujemo deset najpogostejše navedenih vzrokov po posameznih krajih oz. območjih ter skupno, pri čemer se ravnamo po grupiranju župnij iz *preglednice 1*. Vsa poimenovanja so zaradi jezika članka navedena v slovenščini, kolikor je možno. Za vsakim vzrokom sta navedena število pojavljanja vzroka in odstotek glede na vse zapise iz istega kraja oz. območja.

Z nekaterimi odstopanji (*Lungenläbmung*, *vročina*, *emfizem*) je opaziti identičen nabor vzrokov smrti, pri čemer so ti primerljivi tudi po pogostnosti. Zdravniška oskrba Maribora je bila v tem času dokaj urejena (bolnišnica od 1857)¹⁰⁶ in sklepamo lahko, da so vzrok smrti večinoma identificirali zdravniki. Mariborske župnije so sicer obsegale tudi predmestja, vendar ne moremo trditi, da so tukaj v določenih primerih vzrok ugotavljali župniki.

Pogostnost pojavljanja posameznih vzrokov je za župnijo Sv. Janez primerljiva z statistiko Zvonke Zupanič-Slavec za obdobje 1881–1890 za Kranjsko,¹⁰⁷ po kateri je s 15,51 % najpogostejši vzrok tuberkuloza, sledi mu starostna oslabelost z 12,77 % in prirojena življenjska oslabelost z 9,25 %. V župnijah Sv. Marija in Sv. Magdalena se na tretjem mestu pojavlja črevesni katar, kar bomo kasneje v kategorijah povezali s starostjo in spolom umrlih.

Bivalne razmere Maribora, kamor so sodile tudi tri analizirane župnije, sta ob koncu 19. stoletja že zaznamovala urbanizacija in industrializacija. Število prebivalcev se je v drugi polovici 19. stoletja v mestu in v primestjih naglo zviševalo (1869: 12.828; 1880: 17.628; 1890: 19.898),¹⁰⁸ s tem pa se je seveda pomembno višala tudi gostota naseljenosti. Ob naraščajoči stanovanjski stiski in višanju števila predstavnikov delavstva je vse več ljudi živelo v slabih bivalnih okoliščinah – v gosto naseljenih, vlažnih, temnih in drugače neugodnih stanovanjih.¹⁰⁹ Kanalizacijska mreža se je sicer že širila, ni pa še dosegla vseh mestnih predelov, vodovoda pa v mestu do leta 1901 sploh še ni bilo. Vodo so zajemali iz javnih in zasebnih vodnjakov – slednji so bili na dvoriščih za hišami. Na dvoriščih v središču mesta so ob koncu 19. stoletja praviloma imeli hleve za konje, nekateri pa so redili tudi krave, perjad in celo prašiče. Zasebni vodnjaki, iz katerih so zajemali tudi vodo za pitje, so bili tako v bližini hlevov, greznic in gnojišč, ob njih pa so občasno tudi prali.¹¹⁰ Vse naštetje okoliščine je

¹⁰⁶ Prim. Pivec, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne*, str. 17.

¹⁰⁷ Prim. Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 76.

¹⁰⁸ Jerneja Ferlež, "Prebivalstvo Maribora 1848–1991", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 1 (2002), str. 83.

¹⁰⁹ Prim. Jerneja Ferlež, *Stanovati v Mariboru: etnološki oris* (Maribor, 2009), str. 170.

¹¹⁰ Jerneja Ferlež, *Mariborska dvorišča: etnološki oris* (Maribor, 2001), str. 177–179, 187–189.

mogoče povezati zlasti z visokimi številkami umiranja za tuberkulozo v vseh treh mestnih župnijah (med 10,3 in 17,2%). Daleč najvišji odstotek je izražen prav prav v župniji Sv. Magdalena, ki je obsegala predmestje, zaradi železniške strojne tovarne že v 2. polovici 19. stoletja profilirano kot delavsko.¹¹¹ Tuberkuloza, ki je bila v pomembnem deležu smrtna bolezen, naj bi se namreč pomembno razmahnila prav s procesom industrializacije. Prenaseljenost, neugodni prehranski, higienski in delovni pogoji, pa tudi težko fizično delo so vodili v telesno izčrpanost, ta pa v lažje širjenje tuberkuloze, ki je prav ob koncu 19. in ob prehodu v 20. stoletje beležila enega od izbruhov.¹¹² Bolezen je od 18. stoletja, ko se je je držal pridih boemskosti, v času industrializacije postala delavska in stanovanjska bolezen, naposled pa se je je oprijela izrazita stigma bolezni bede.¹¹³ Med mariborskim delavstvom je bila zelo prisotna še v obdobju med obema vojnama.¹¹⁴ Zanimiva je tudi med 7 in 10 %, torej relativno konstantna prisotnost črevesnega katarja, ki bi ga bilo medicinsko verjetno prav tako mogoče povezati s splošnimi življenjskimi okoliščinami v urbanem okolju.

Razpršenost ostalih razlogov za smrt ne daje slike, ki bi jo bilo mogoče jasno povezati z dejstvom, da je vse večja prisotnost štedilnika namesto prej razširjenih odprtih ognjišč, z njimi pa razbremenjenost od dima v bivalnem okolju, ob koncu 19. stoletja pomembno vplivala na pojav oz. upad bolezni, za katerimi so umirali Mariborčani. Več bo pokazala primerjava z okoljem na Pohorju in Kozjaku, zlasti po razvrstitvi bolezni v kategorije.

Podatke za Kozjak in Pohorje smo zbrali v *preglednici 3b*.

¹¹¹ Prim. Maja Godina Golija, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941* (Maribor, 1992), str. 17 (dalje: Godina Golija, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*).

¹¹² Prim. Marija Počivavšek, "Tuberkli, tuberani, ... tuberkuloza", *Zgodovina za vse* 16, št. 2 (2009), str. 144; Meta Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva* (Ljubljana, 2015), str. 83–89 (dalje: Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*).

¹¹³ Meta Remec, "Bolezni bede in pomanjkanja: tuberkuloza in trahom na Slovenskem v 19. in 20. stoletju", v: *Sočutje in stigma; družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini*, ur. Ivan Smiljanič (Ljubljana, 2022), str. 138.

¹¹⁴ Godina Golija, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*, str. 128.

Preglednica 3b: Deset najpogostejše navedenih vzrokov na območjih Kozjaka, severnega in južnega Pohorja

	Kozjak			Severno Pohorje			Južno Pohorje		
	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%
1.	<i>prirojena oslabelost</i>	347	14,6	<i>prirojena oslabelost</i>	197	13,2	<i>gniloča</i>	268	21,3
2.	<i>vodenica</i>	343	14,5	<i>tuberkuloza</i>	190	12,8	<i>starostna oslabelost</i>	143	11,3
3.	<i>pljučnica</i>	201	8,5	<i>starostna oslabelost</i>	155	10,4	<i>prirojena oslabelost</i>	133	10,5
4.	<i>starostna oslabelost</i>	183	7,7	<i>vodenica</i>	141	9,5	<i>vodenica</i>	111	8,8
5.	<i>trčak</i>	164	6,9	<i>trčak</i>	136	9,1	<i>tuberkuloza</i>	89	7,1
6.	<i>tuberkuloza</i>	161	6,9	<i>pljučnica</i>	133	8,9	<i>davica</i>	55	4,4
7.	<i>gniloča</i>	114	4,8	<i>gniloča</i>	89	6,0	<i>osepnice</i> ¹¹⁵	40	3,2
8.	<i>davica</i>	108	4,6	<i>črevesni katar</i>	64	4,3	<i>pljučnica</i>	36	2,9
9.	<i>prisad</i>	96	4,0	<i>davica</i>	44	3,0	<i>preblad</i>	25	2,0
10.	<i>pljučna bolezen</i> ¹¹⁶	46	1,9	<i>kapla</i> ¹¹⁷	39	2,6	<i>kapla</i>	24	1,9
Skupaj		1.763	74,3	Skupaj	1.188	79,9	Skupaj	924	73,3
Vsi zapisi		2.372	100	Vsi zapisi	1.487	100	Vsi zapisi	1.261	100

Pričakovano se najpogostejše pojavlja prirojena slabost, vendar ne v krajih južnega Pohorja, kjer je veliko najpogostejša *gniloča*, v nemških zapisih kot *Brand*, kar medicinski leksikoni navajajo kot gangrena.¹¹⁸ Skoraj neverjetno se zdi, da bi kar 21,3 % prebivalcev umrlo za gangreno, možno pa je, da so zapisovalci s tem poimenovanjem zajeli tako gangreno kot tudi *prisad* (nem. *Milzbrand*, lat. *Anthrax*), ki ga najdemo med najpogostejšimi vzroki npr. v Cirkulacijah. Ker gre za podeželje, kjer je prisad zaradi stikov z okuženimi živalmi res razsajal, je ta nedoslednost v rabi poimenovanj možna.

Opazna je zlasti nižja umrljivost za tuberkulozo v primerjavi z župnijami v mariborskem urbanem okolju. Čeprav higienske okoliščine na podeželju najbrž niso bile bistveno boljše kot v urbanem okolju, pa so ljudje na Kozjaku in na Pohorju gotovo manj občutili okoliščine bivalne prenaseljenosti. Sklepati

¹¹⁵ V nemških zapisih kot *Blattern*, *Variola*.

¹¹⁶ V nemških zapisih *Lungensucht*, lahko je šlo za pljučnico, tuberkulozo ali katero drugo pljučno obolenje.

¹¹⁷ Pojavljajo se sinonimi: *kaplja*, *božji šlak*, *mrtvoud*, v nemščini in latinščini najdemo v pregledanem korpusu: *Apoplexie*, *aneurisma*, *Schlag*, *Gehirnlähmung*, *Schlagfluss*, *Blutschlag* in *Gebirnenbolie*.

¹¹⁸ Dostopno na: <https://www.lecturio.de/lexikon/brand>, pridobljeno: 9. 8. 2022.

je mogoče tudi, da so veliko časa preživeli na prostem in so bili tako manj časa izpostavljeni neugodnim okoliščinam notranjosti bivališč, tudi tistih, ki so bila še polna dima. Manjša je tudi umrljivost za črevesnim katarjem, ki se tako poimenovan sploh pojavi samo na severnem Pohorju, pa še to v znatno nižjem odstotku (4,3%) kot v mestnih mariborskih župnijah (7–10,3 %).

Razpršeni vzroki umiranja vsaj na tej stopnji, tj. pred razvrščanjem v kategorije, ne kažejo jasnih povezav med umiranjem in življenjem v dimnicah. Pljučna bolezen kot razlog smrti se, denimo, na Kozjaku pojavlja v manj kot 2 %, na Pohorju pa sploh ni izrecno izražena. Naši podatki za to obdobje tudi ne potrjujejo na začetku besedila omenjeni dikciji Ramšakove o pogostem pljučnem katarju na Pohorju, ki ga potencialno povezuje z bivalnimi okoliščinami. Poglobljena medicinska analiza ali širši časovni zajem bi morda znala najti smiselne povezave, a vsaj na prvi pogled se zdi, da jih statistična analiza matičnih knjig na tej točki za to obdobje več ne ponuja. Hipoteza je torej potrjena le deloma – bivalne okoliščine se v statističnih podatkih odražajo predvsem skozi večjo prisotnost umiranja za tuberkulozo v urbanem okolju, ne pa tudi skozi večje umiranje za boleznimi, ki bi jih bilo mogoče povezati s prebivanjem v zadimljenih dimnicah in bivališčih z odprtimi ognjišči nasploh.

V *preglednici 3c* navajamo podatke za Juršince in Cirkulane ter vse kraje oz. območja skupaj.

Preglednica 3c: Deset najpogostejše navedenih vzrokov v Juršincih, Cirkulanah in vseh krajih oz. območjih

	Juršinci			Cirkulane			Vsi kraji in območja		
	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%	Vzrok	Število	%
1.	<i>starostna oslabelost</i>	243	20,3	<i>tuberkuloza</i>	247	16,4	<i>prirojena oslabelost</i>	1.693	12,7
2.	<i>prirojena oslabelost</i>	205	17,2	<i>vodenica</i>	158	10,5	<i>tuberkuloza</i>	1.541	11,6
3.	<i>tuberkuloza</i>	144	12,1	<i>prirojena oslabelost</i>	150	10,0	<i>starostna oslabelost</i>	1.249	9,4
4.	<i>vodenica</i>	82	6,9	<i>starostna oslabelost</i>	113	7,5	<i>vodenica</i>	1.084	8,1
5.	<i>vnetica</i> ¹¹⁹	78	6,5	<i>prisad</i>	93	6,2	<i>pljučnica</i>	702	5,3
6.	<i>davica</i>	48	4,0	<i>pljučnica</i>	80	5,3	<i>davica</i>	633	4,7
7.	<i>pljučnica</i>	34	2,8	<i>kašel</i>	75	5,0	<i>trčak</i>	617	4,6
8.	<i>gniloča</i>	31	2,6	<i>davica</i>	66	4,4	<i>gniloča</i>	616	4,6
9.	<i>kašel</i>	26	2,2	<i>naduba</i> ¹²⁰	57	3,8	<i>črevesni katar</i>	519	3,9

¹¹⁹ V nemških zapisih kot *Entzündung*.

¹²⁰ V nemških zapisih kot *Astbma*.

10.	<i>pljučni katar</i>	25	2,1	<i>gniloča</i>	49	3,3	<i>pljučni katar</i>	309	2,3
Skupaj		916	76,7	Skupaj	1.088	72,2	Skupaj	8.963	67,2
Vsi zapisi		1.195	100	Vsi zapisi	1.506	100	Vsi zapisi	13.332	100

Tudi v primeru Juršincev in Cirkulan najdemo neustrezna poimenovanja. Tako je v Juršincih pogosta *vnetica* (= vnetje), kar je seveda premalo eksplicitno označen vzrok. To velja tudi za *kašel* (= kašelj).

V zadnjih stolpcih navedene skupne številke za vse pregledane mrliške knjige nam povedo, da procentualno izstopata *prirojena slabost* in *tuberkuloza* (=tuberkuloza). Prirojeno slabost Kramer šteje v kategorijo "preostali vzroki smrti",¹²¹ kar pomeni kategorijo vzrokov, ki po današnjih standardih niso zado-
stno natančni. Sem sodi tudi zelo pogosto navedeni vzrok *starostna oslabe-
lost*. Statistični podatki za Štajersko kažejo, da je navajanje tega vzroka precej
upadlo z letom 1896, kar je bila posledica prilagajanja mednarodni nomenkla-
turi. Daimer¹²² leta 1902 pojasnjuje, da so prirojeno oslabe-
lost navajali zaradi "preprostosti in kratkega poimenovanja",¹²³ in to tudi takrat, ko vzroka smrti
dojenčka ni bilo možno pripisati napakam v njegovem razvoju. Po letu 1895
bi naj na tak način poimenovali samo primere, ko je otrok umrl kmalu po roj-
stvu, ko je šlo za splave, prezgodnje porode ali otroke s prirojenimi napakami.
Kljub upadu navedb tega vzroka po 1895 pod 500 primerov na 1000 prebival-
cev na Štajerskem Kramer na podlagi statistik ugotavlja, da so med otroci s pri-
rojeno slabostjo najti tudi taki do štirih let starosti, kar pomeni, da se uredba o
prilagajanju mednarodni nomenklaturi ni upoštevala dosledno. V času 1881–
1890, torej pred uredbo, najdemo vzrok prirojena slabost na tretjem mestu na
Kranjskem,¹²⁴ za tuberkulozo in starostno oslabe-
lostjo. Analiza vzrokov umi-
ranja je za 19. stoletje v kraju St. Gallen na Štajerskem pokazala 13 % umiranje
dojenčkov za tako imenovano prirojeno oslabe-
lostjo (*Lebensschwäche*).¹²⁵ Ta
podatek je skoraj identičen podatku za naš korpus (12,7 %). Primerljiv je tudi s
podatkom iz *preglednice 4* v nadaljevanju (13, 3 %) in kaže na enotnosti v šta-
jerskem prostoru.

Z izjemo Kozjaka in južnega Pohorja, kjer je tuberkuloza na petem ali
šestem mestu med vzroki umiranja, je ta bolezen nedvomno najpogostejša,

¹²¹ Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 17.

¹²² Gl. prav tam, str. 175.

¹²³ Nemško *Lebensschwäche*.

¹²⁴ Gl. Zupanič-Slavce, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 78.

¹²⁵ Gl. Grießl, *Die Bevölkerung der Region St. Gallen im 19. Jahrhundert. Untersuchung von Tauf-,
Trauungs- und Sterbematrizen der Dekanatspfarre St. Gallen in der steirischen Eisenwurzen*, str. 73.

kar dokazuje tudi statistika za celotno Štajersko za čas med 1870 in 1937, ki jo navaja Kramer.¹²⁶ Za njo je po statistikah umrlo več kot 10 % prebivalstva, vendar Kramer opozarja, da je v resnici bilo teh primerov smrti veliko več: "/.../ najpogostejša bolezen in njene sledi najdemo v skoraj polovici mrličev".¹²⁷ Različni viri¹²⁸ pojasnjujejo, da je bila okuženost s tuberkulozo okrog 70 %, ena od raziskav za Dunaj govori za takratni čas celo o 95 % okuženosti otrok v najrevnejših četrtih, vendar pa sama okuženost ne pomeni, da je oseba za tuberkulozo res zbolela. Sami statistični podatki, tudi za Štajersko, so glede tuberkuloze nezanesljivi, na kar opozarja Daimer.¹²⁹ Ugotavlja namreč, da je pogosto nekomu kot vzrok pripisana tuberkuloza, pri čemer je oseba umrla zaradi drugih vzrokov, ki pa so lahko nastopili zaradi dolgotrajnega bolehanja za tuberkulozo. Z letom 1895 je bilo določeno, da naj poimenovanje tuberkuloza zajema ne samo pljučne tuberkuloze, ampak tudi druge oblike. Tako Kramer ugotavlja delni porast v 90tih letih, vendar samo na področju okrožij Ptuj, Brežice in Celje. Primerjava podatkov pokaže za Kranjskovišje odstotke (15, 5 %),¹³⁰ kar po naših podatkih presegata samo župniji Sv. Magdalena v Mariboru in Cirkulane, druge so odstotki nižji, ponekod celo precej (Kozjak, južno Pohorje), vendar nastopi vprašanje določanja vzroka smrti, na kar bomo poskušali odgovoriti s klasifikacijo bolezni v skupine.

Po primerjavi podatkov za mestne župnije na eni strani ter hribovitih Kozjaka in Pohorja na drugi razlike med okoljema na tej točki težko razbiramo. Če se na eni strani sicer kaže pomenljiva razlika v umiranju za tuberkulozo in črevesnim katarjem, kar bi bilo mogoče povezati zlasti z gostoto naseljenosti in morda tudi z viri pitne vode v enem in drugem okolju, se zdi, da še prisoten obstoj dimnic oziroma odprtih ognjišč nasploh na Pohorju in Kozjaku v primerjavi z mestnim okoljem, kjer so bili v tem času že razširjeni štedilniki, ne opredeljuje statistično jasno razvidnih posledic v boleznih, ki so ob koncu 19. stoletja povzročale smrt. Pri tem bi verjetno lahko pritrdili nekoliko posplošeni trditvi iz knjižice Higiena na kmetih iz leta 1910, ki jo je po tujem viru priredil Mirko Černič: "Dosega-li umrljivost po mestih (pri nekaterih kužnih boleznih) večje število, gre to na rovaš tega, da živi v mestu na majhnem prostoru jako veliko ljudstva, med tem ko je na kmetih razdalja med posameznimi hišami, kjer stanuje navadno samo ena družina, precejšnja."¹³¹ Zdi se, da je na umira-

¹²⁶ Gl. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 202.

¹²⁷ Prav tam, podatek povzema po delu Odo Bujwid, "Massregeln gegen Verbreitung der Tuberkulose durch Fleisch und Milch tuberkulöser Kühe", *Das österreichische Sanitätswesen* 10, priloga k zvezku št. 41 (1898), povzeto po Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 7–21.

¹²⁸ Prim. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 202.

¹²⁹ Daimerjeve ugotovitve iz leta 1902 navaja Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 202.

¹³⁰ Gl. Zupanič-Slavec, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem*, str. 77.

¹³¹ Ernest Feltgen, *Higiena na kmetih*, priredil Mirko Černič (Krško, 1910), str. 21.

nje proti koncu 19. stoletja bolj kot prisotnost dimnic in splošna nižja bivalna raven na Pohorju in Kozjaku vplivala prenaseljenost, stanovanjska stiska in prav tako nizka bivalna raven vsaj dela prebivalstva v mariborskem, torej mestnem okolju.

Rezultati analize 2: klasifikacija po kategorijah in diferenciacija podatkov

Vzroke smrti smo klasificirali po Kramerjevi klasifikaciji in oblikovali *hipotezo 2*: razvrščanje v kategorije bo omogočilo večjo preglednost predstavljanja podatkov po posameznih vzrokih, saj se s tem korigirajo približne navedbe vzrokov. Podatke po klasifikaciji za celotni korpus prikazujemo v *preglednici 4*.

Preglednica 4: Vzroki smrti po Kramerjevi klasifikaciji (vsi kraji oz. območja)

Kategorija	Število	%
1/gastrointestinalne bolezni	2.713	20,4
2/bolezni dihalnih organov	3.904	29,3
3/bolezni, ki se manifestirajo na koži	281	2,1
4/druga infekcijske bolezni	1.092	8,2
5/degenerativne bolezni	1.992	14,9
6/prirojena oslabelelost	1.771	13,3
7/starostna oslabelelost	1.308	9,8
8/druga (nesreče, samomori, umori idr.)	229	1,7
Skupaj	13.330	100

Z grupiranjem vzrokov po Kramerjevi klasifikaciji se slika v primerjavi s posameznimi vzroki spremeni; posamezna najpogostejša vzroka, to sta prirojena oslabelelost in starostna oslabelelost, sicer znašata skupaj 23,1 %, vendar pa ne dosemeta kategorije bolezni dihalnih organov in sta skupaj primerljiva s kategorijo gastrointestinalnih bolezni. Različna poimenovanja, npr. za bolezni dihal, pa tudi za druge primere, smo z grupiranjem zajeli v večje kategorije, kar daje preglednejšo sliko. Ob tem je potrebno opozoriti še na to, da v nekaterih krajih oz. območjih najdemo tudi zabeleženo, da je vzrok smrti neznan oz. da je oseba preprosto mrtva. Ti primeri predstavljajo v celotnem korpusu samo 0,3 % oz. 33 primerov, pri čemer smo jih zasledili na območju južnega Pohorja (1 primer), v

Juršincih (24 primerov) in Cirkulanah (8 primerov). To se sklada z že omenjeno korelacijo med velikostjo kraja in pojavljanjem nestrokovnih navedb, kot jo ugotavlja Kramer. Navedba, da je vzrok neznan oz. oseba preprosto mrtva, neposredno kaže na odsotnost strokovnega pregleda.

Hipoteza 2: Združevanje v kategorije je omogočilo večjo preglednost predstavljanja podatkov po posameznih vzrokih, saj se s tem korigirajo približne navedbe vzrokov. Hipoteza je potrjena.

Rezultati analize 3: kategorije vzrokov in bivalne razmere primerjalno

Hipoteza 3: razlike med mesti in območji ohranjenosti dimnice se po združitvi v kategorije po Kramerju odražajo statistično.

Preglednica 5: Vzroki smrti po Kramerjevi klasifikaciji (posamezni kraji oz. območja)

Kat./kraj %	MB 1	MB 2	MB 3	Kozjak	S Pohorje	J Pohorje	Juršinci	Cirkulane
PO	14,9	13,8	8,4	14,7	13,2	10,5	18,0	11,8
GB	25,4	28,8	23,7	20,2	20,9	9,2	16,6	11,2
DB	32,4	32,7	37,3	25,6	27,0	23,0	16,1	36,3
KB	2,2	2,5	1,1	1,6	3,6	3,5	1,1	1,5
IB	1,9	2,0	6,8	9,7	6,6	22,9	9,5	12,1
DEB	13,9	11,1	13,8	19,3	15,3	16,3	12,8	16,4
SO	8,0	7,9	7,2	7,7	11,7	12,5	21,4	7,6
NS	1,4	1,4	1,8	1,2	1,6	2,0	2,5	2,6

V smislu večje preglednosti prikazujemo podatke po kategorijah in krajih oz. območjih v *preglednici 5*. Pri tem posamezne kategorije bolezni navajamo v krajši obliki, in sicer: PO (prirojena oslabelost), GB (gastrointestinalne bolezni), DB (bolezni dihalnih organov), KB (bolezni, ki se manifestirajo na koži), IB (druge infekcijske bolezni), DEB (degenerativne bolezni), SO (starostna oslabelost), NS (nesreče, samomori, umori ipd.). Imena mariborskih župnij so okrajšana: MB 1 (Sv. Janez), MB 2 (Sv. Marija) in MB 3 (Sv. Magdalena). Posamezni podatki v preglednici predstavljajo odstotke posamezne kategorije glede na vse analizirane vzroke smrti v kraju oz. na območju.

Slika po razvrstitvi razlogov za smrt v skupine res postane bistveno preglednejša in ponuja nekaj novih uvidov, a če jo sopostavimo s hipotezo, ki kot

dejavnik vpeljuje bivalne okoliščine, zlasti primerjalno v urbanih okoljih in na območjih ohranjenosti dimnice, je ne moremo komentirati bistveno drugače kot pred združevanjem. Vpliv bivalnih okoliščin na umiranje za boleznimi dihal, pa tudi gastrointestinalnimi boleznimi, ki smo ju želeli povezati s še prisotnim bivanjem v okoliščinah večji izpostavljenosti dimu v hribovskem podeželskem okolju Kozjaka in Pohorja ob koncu 19. stoletja, namreč tudi po združevanju ne izkažejo možnosti za potrditev hipoteze. Obe skupini bolezni sta namreč pogostejši v mariborskih mestnih (32,4–37,3 %; 23,7–28,8%) kot v kozjaških in pohorskih župnijah (23–27%; 9,2–20,9%). Pozneje se bo tudi izkazalo, da pri tem nič ne kaže na večjo umiranje žensk, ki so ob kuhi v dimnicah zagotovo več časa preživele ob ognjiščih, za obema opazovanima skupinama bolezni. Vse to torej ne pritrjuje predvidevanju, da splošno slabše bivalno okolje, zlasti pa še prisotne dimnice in z njimi dim, ki so ga ljudje vdihavali ali mu bili drugače izpostavljeni, zvišujejo umiranje za boleznimi iz omenjenih skupin. Lahko pa bi bila višja prisotnost gastrointestinalnih bolezni v mariborskih župnijah v primerjavi s Pohorjem in Kozjakom povezana tudi z onesnaženostjo vode iz mestnih zasebnih in javnih vodnjakov v času, ko vodovoda v mestu še ni bilo.

Domeni iz hipoteze, da so dimnice, ki so bile na tem območju v tem času še pomembno prisotne, opazno vplivale na razloge za umiranje, torej ni mogoče pritrditi. Izpostavljenost dimu, pogosto bivanje več ljudi v skupnem prostoru in vsaj občasno deljenje tega z živalmi povezati ni mogoče logično povezati s statističnimi podatki iz matičnih knjig, zato moramo hipotezo zavreči. Razlog sicer morda lahko iščemo v potrebi po natančnejšem medicinskem uvidu v statistično gradivo ali nedoslednosti določevalcev razlogov za smrt, naslonimo pa se lahko tudi na ugotovitve Mete Remec o higieni in snagi v dobi meščanstva. Piše namreč o dotlej zakoreninjeni miselnosti, da so v primerjavi s podeželjem v mestih razmere za prebivalstvo izrazito neugodne – od prenaseljenosti do slabih bivalnih, delovnih in splošnih življenjskih pogojev. Zakoreninjeno je bilo tudi romantično poudarjanje idiličnosti življenja na podeželju – v mestih naj bi vladale izrazito slabe razmere, medtem ko naj bi bilo življenje na podeželju manj nevarno, število bolezni v mestih pa naj bi močno presegalo tisto na podeželju. Kljub pogosto pomanjkljivi prehrani naj bi bila umrljivost na podeželju nižja, morda zaradi čistejšega zraka in veliko gibanja na prostem. Čeprav se je ta idilična podoba ohranila še globoko v 19. stoletje, pa so se takrat že pojavljala tudi opozorila o pomanjkljivi higieni in pomanjkanju zavesti o pomenu čistoče na podeželju. Kmetom so očitali predvsem neprimerna bivališča, majhna in vedno zaprta okna, pomanjkanje svetlobe, vlažnost, sobivanje z živalmi, neprimerna ležišča in še kaj.¹³² Med temi okoliščinami sicer ne najdemo izrecno

¹³² Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva* str. 121–123.

dimnic in dima, omenjenih pa je vsaj nekaj dejavnikov, ki z njimi sovpadajo, denimo neprezračenost in sobivanje z živalmi. Podeželje poslej ni več veljalo za ultimativno garancijo za zdravje in dolgo življenje, ampak je prej postajalo nekakšen sinonim za zaostalost.¹³³ Prav v času, ki nas v tem besedilu zanima, je torej šlo za pomemben miselni zasuk v pogledu na mesto in podeželje, zlasti v luči higiene ter posledično zdravja in tudi umiranja.

Kakorkoli že so se pogledi na življenje v mestih in na podeželju v 19. stoletju prelamljali, pa iz statističnih podatkov o umiranju iz matičnih knjig in razširjenosti dimnic ob koncu 19. stoletja ne moremo potrditi hipoteze, da bi slednje v tem času še pomembneje vplivale na razloge za umiranje. Podatki namreč kažejo, da se je ne le glede tuberkuloze, ampak tudi glede razširjenosti gastroin bolezni dihal urbano okolje odrezalo slabše od podeželja, natančneje – tri mariborske župnije slabše od treh župnij na Kozjaku in na severnem in južnem Pohorju. Zbrano in statistično obdelano gradivo pa gotovo ponuja možnost natančnejše analize in tehtnejši medicinski uvid v tematiko, s tem pa morda tudi dodatne ugotovitve.

Rezultati analize 4: kategorije vzrokov glede na parametra starost in spol

Preverili smo tudi **hipotezo 4**: parametra starost in spol sta statistično signifikantna glede na posamezne vzroke smrti in kategorije in odražata splošne trende za Štajersko v tem času.

Ob pregledovanju mrliških knjig smo za vsakega posameznika ob vzroku smrti izpisali tudi njegovo starost in spol, kar je oboje v mrliških knjigah tudi navedeno. Morebiti so v navajanju župnikov glede tega tu in tam kakšne napake, vendar je vzorec pregledanih zapisov dovolj velik (13.330), da ga razumemo kot relevantnega.

Starost

Starost smo v analizi razdelili na posamezna starostna obdobja, sicer bi dobili preveč razdrobljene podatke. Ta obdobja so: 0–4 tednov, 5 tednov–11 mesecev, 1–3 leta, 4–12 let, 13–18 let, 19–30 let, 31–40 let, 41–50 let, 51–60 let, 61–70 let, 71–80 let, 81–90 let, 91 let in več. Zaradi večanja vzorcev podatkov in preglednosti smo združili podatke za mesto Maribor in jih navajamo skupaj.

Odgovor na osnovno in preprosto vprašanje, v katerem kraju oz. območju iz našega korpusa so ljudje živeli najdlje, nam pokažejo podatki o umrlih v sta-

¹³³ Prav tam, str. 126.

rosti od 61 leta naprej. Navajamo odstotke glede na vse pregledane zapise za posamezni kraj oz. območje.

Odstotek umrlih po 61 letu: 21,7 % (Maribor, Sv. Janez), 19,4 % (Maribor, Sv. Marija), 21,3 % (Maribor, Sv. Magdalena), 26,1 % (Kozjak), 24,3 % (severno Pohorje), 21,3 % (južno Pohorje), 37,3 % (Juršinci), 26,4 % (Cirkulane). V župnijah na Kozjaku, severnem Pohorju, Cirkulanah in Juršincih so ljudje očitno živeli dlje. Ti podatki že zaradi odstopanja župnije Juršinci gotovo ponujajo možnost za nadaljnje raziskovanje.

Starost je statistično signifikanten parameter, kar zadeva kategorije vzrok smrti v vseh krajih oz. območjih: Maribor ($\chi^2 = 0,000$, $L = 5470,018$), Kozjak ($\chi^2 = 0,000$, $L = 2615,545$), severno Pohorje ($\chi^2 = 0,000$, $L = 1874,400$), južno Pohorje ($\chi^2 = 0,000$, $L = 1410,413$), Juršinci ($\chi^2 = 0,000$, $L = 1494,573$) in Cirkulane ($\chi^2 = 0,000$, $L = 1184,583$). Pregled po posameznih kategorijah pokaže vzporednice med kraji oz. območji, kot sledi v nadaljevanju, pri čemer izpostavljamo najvišje vrednosti oz. najpogostejše pojavljanje posameznih kategorij.

- 1/ Prirojena oslabeledost se pojavlja najpogosteje v Mariboru do prvega leta starosti (97,6 %), do 3. leta starosti na Kozjaku (98,9 %), na severnem Pohorju¹³⁴ (97,0 %), na južnem Pohorju (98,5 %), v Juršincih (95,3 %) in v Cirkulanah do 12 leta starosti (99,4 %). To pomeni, da so kategorijo kot tisto, ki prizadene zelo majhne otroke od rojstva do prvega leta, samo v mariborskih župnijah razumeli na tak način, povsod drugje so jo določali tudi v kasnejših starostnih obdobjih. Seveda je težko sklepati na vzroke, saj je kategorija kot takšna nestrokovna. Gotovo pa lahko sklepamo, da je v vseh krajih razen Maribora, imela nekakšno krovno vlogo, ko v bistvu ni bilo natančno jasno (ali pomembno?), zaradi česar je otrok umrl.
- 2/ Gastrointestinalne bolezni se pojavljajo najpogosteje do 12 leta starosti v Mariboru (33,9 %), na Kozjaku (74,7 %), na severnem Pohorju (81,4 %), na južnem Pohorju (74,4 %), v Juršincih (60,6 %) in v Cirkulanah (76,8 %). Ostali odstotki so v vseh krajih oz. območjih razdeljeni sorazmerno enakomerno med odraslimi. Kljub temu je razvidno, da so te bolezni najbolj prizadele otroke.
- 3/ Bolezni dihalnih organov kažejo različno starostno distribucijo. Tako so najpogosteje navedene v Mariboru med odraslimi od 19 do 70 let (54,8

¹³⁴ Prim. tudi podatke, ki jih navaja Oskar Habjanič, "Življenjska doba v 1. polovici 19. st. na Spodnjem Štajerskem", v: *Zgodovina otroštva*, ur. Aida Škoro Babič et al. (Ljubljana, 2012), str. 483, 487; povzeto po Ramšak, *Zdravje in bolezen na Pohorju*, str. 62, kjer Habjanič med najpogostejšimi vzroki umiranja otrok navaja vročino, prirojeno oslabeledost in različne infekcijske bolezni.

%), pogosto pa tudi pri otrocih do 3. leta (28,4 %¹³⁵). Na Kozjaku se pojavljajo sorazmerno enakomerno distribuirano, vendar je najvišji odstotek med 51. in 70. letom (34,0 %). Sorazmerno enakomerna distribucija po starostnih skupinah je opazna tudi na severnem Pohorju, nekoliko izstopajo otroci med 4. in 12. letom (16,7 %) in odrasli med 51. in 70. letom (27,6 %). Tudi na južnem Pohorju je distribucija sorazmerno enakomerna, izstopajo odrasli med 61. in 70. letom (19,7 %). Identična situacija je opazna v Juršincih, tudi tukaj izstopa ista skupina odraslih (18,2 %). V Cirkulanih izstopata skupini otrok od 5 tednov do 12. leta (43,0 %) in odrasli med 51. in 80. letom (35,1 %). Podatke bi bilo najbrž zaradi fenomena tuberkuloza in pomembnosti drugih bolezni dihal možno interpretirati v perspektivi zgodovine medicine in seveda primerjalno po še več regijah.

- 4/ Bolezni, ki se manifestirajo na koži, se pojavljajo veliko redkeje. V Mariboru se najpogosteje pojavljajo pri otrocih od 5 tednov do 12. leta (73,6 %), na Kozjaku enakomerno pri vseh starostnih skupinah, enako na severnem Pohorju. Na južnem Pohorju se pojavljajo najpogosteje pri otrocih od 5 tednov do 12. leta (79,6 %), v Juršincih in Cirkulanih enakomerno pri vseh starostnih skupinah. Kljub statistično redkejšemu pojavljanju pa so lahko tudi te bolezni hudo prizadele posamezne družine, kot kaže primer z Remšnika v novembru 1886, ko so med 5. in 8. novembrom na naslovu Radl 76 v družini Lešnik staršema Georgu in Regini za škrlatinko umrli trije otroci; Johann, star 3 leta in pol, Antonia, stara 13 let, in Peter v starosti malo manj kot dve leti.¹³⁶
- 5/ Druge infekcijske bolezni se v vseh krajih oz. območjih pojavljajo najpogosteje pri otrocih od 5 tednov do 12. leta starosti; delež za to starostno skupino znaša v Mariboru 63,1 %, na Kozjaku 78,3 %, na severnem Pohorju 81,6 %, na južnem Pohorju 82,4 %, v Juršincih 47,4 % in v Cirkulanih 69,2 %.
- 6/ Degenerativne bolezni se pojavljajo v vseh krajih oz. območjih najpogosteje v starostnih skupinah od 51. do 80. leta; delež za Maribor znaša 69,1 %, za Kozjak 68,7 %, za severno Pohorje 63,2 %, za južno Pohorje 60,2 %, za Juršince 62,1 % in za Cirkulane 61,9 %.
- 7/ Starostna oslabelelost se najpogosteje pojavlja po 61. letu starosti; v Mariboru znaša delež 92,0 %, na Kozjaku 94,0 %, na severnem Pohorju 97,1

¹³⁵ Podatki se precej razlikujejo od tistih, ki jih navaja Batič, v članku "Prebivalstvo Župnije Batuje skozi matične knjige v zadnji četrtini 19. stoletja", ki pljučni katar navaja kot najpogostejši vzrok. Gotovo bi bila smiselna študija, ki bi z analizami podatkov raziskala vprašanje, koliko so se razlikovale posamezne dežele ali deli dežel, kjer je živel slovensko govoreče prebivalstvo.

¹³⁶ Gl. NŠAM, Matične knjige Mariborske škofije, Mrliška knjiga Remšnik 1848–1904, str. 296–297, dostopno na: <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/remsnik/02285/?pg=150>, pridobljeno: 23. 7. 2022.

%, na južnem Pohorju 96,8 %, v Juršincih 96,1 % in v Cirkulanah 93,9 %. Preostali odstotki predstavljajo starostno oslabeledost pred 61. in po 80. letu. Predmet neke druge raziskave bi lahko bila socialna komponenta pojavljanja tega nestrokovnega vzroka smrti, ki je gotovo predstavljiva. Socialna komponenta jo povezuje tudi z 0,33 % primerov iz celotnega korpusa, pri katerih vzrok ni zabeležen, ampak je samo zapisano, da je nekdo umrl. Primer z Remšnika na Kozjaku: 20. 12. 1889 je preminila 75-letna *Šmid Ana, gostinja, slepa beračica pri Fance bajti*.¹³⁷

8/ Nesreče, samomori in umori se pojavljajo sorazmerno enakomerno razporejeno po starostnih skupinah, samo v Mariboru izstopa pojavljanje v 64,4 % med 19. in 50. letom.

Spol

Nižja pričakovana življenjska doba moških v primerjavi z ženskami ni nov pojav, saj ga kažejo že popisi prebivalstva iz druge polovice 18. stoletja, ki so začeli ločevati po spolu,¹³⁸ vendar so razlogi za različno pričakovano življenjsko dobo danes drugačni kot nekoč. Vprašanje tako imenovanega *gender gapa* pojasnjuje Luy z biološko genetičnimi dejavniki (anatomske in fiziološke razlike) ter z socialno ekonomskimi dejavniki, ki so povezani z različnimi vzorci obnašanja obeh spolov. Družbe in kulture preprosto negujejo zdravju škodljive načine življenja moških. Zabeleženo večjo umrljivost moških dojenčkov (gl. podatke spodaj v *preglednici 6*), ki je sicer opazna tudi pri nekaterih drugih sesalcih, je možno pojasniti z biološko osnovo za nižjo pričakovano življenjsko dobo moških. Kljub temu pa v sodobnih družbah govorimo v zvezi s tem skoraj izključno o socialno ekonomskih razlogih.

Tudi za Štajersko beležimo za čas med 1896 in 1937 nižjo pričakovano življenjsko dobo za moške, ki se kaže v povprečju kot 10,23 % višja umrljivost moških kot žensk.¹³⁹

Ker smo spol pri vsakem zapisu zabeležili in ker kljub morebitnim posameznim napakam v zapisih izhajamo iz tega, da so podatki relevantni, smo preverili povezavo med spolom in kategorijami vzrokov umiranja. Spol se je pokazal kot statistično signifikanten parameter, kar zadeva vzrok smrti in vse kraje oz. območja razen severnega Pohorja: Maribor ($\chi^2 = 0,001$, $L = 71,488$), Kozjak ($\chi^2 = 0,001$, $P = 34,354$), južno Pohorje ($\chi^2 = 0,001$, $L = 27,392$), Juršinci ($\chi^2 = 0,001$, $P =$

¹³⁷ Gl. NŠAM, Matične knjige Mariborske škofije, Mrliška knjiga Remšnik 1848–1904, str. 342–343, dostopno na: <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/remsnik/02285/?pg=173>, pridobljeno: 23. 7. 2022.

¹³⁸ Podatke o tem pregledno navaja Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 93–94; njegov vir je Marc Luy, "Causes of Male Excess Mortality. Insights from Cloistered Populations", *Population and Development Review* 29, št. 4 (2003), str. 647.

¹³⁹ Gl. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 94.

35,038) in Cirkulane ($\chi^2 = 0,053$, $L = 15,305$). Pregled po posameznih kategorijah pokaže vzporednice med kraji oz. območji, kot prikazuje *preglednica 6*. V preglednici za vsak kraj oz. območje navajamo najprej število pregledanih zapisov in nato odstotke glede na posamezno kategorijo vzrokov smrti ter spol. Podatki za vse tri mariborske župnije so združeni.

Preglednica 6: Spol in kategorije vzrokov po krajih oz. območjih

Kategorija/kraj oz. območje	Maribor		Kozjak		J Pohorje		Juršinci		Cirkulane	
	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M
prirojena oslabeledost	700		348		133		215		178	
	44,1	55,9	42,5	57,5	42,9	57,1	46,1	53,9	47,2	52,8
gastrointestinalne bolezni	1441		479		116		198		168	
	46,5	53,5	47,8	52,2	39,7	60,3	50,0	50,0	51,8	48,2
bolezni dihalnih organov	1865		608		290		192		547	
	48,4	51,6	44,7	55,3	52,4	47,6	45,3	54,7	49,2	50,8
bolezni, ki se manifestirajo na koži	110		38		44		13		23	
	56,4	43,6	39,5	60,5	30,0	70,0	38,5	61,5	39,1	60,9
druge infekcijske bolezni	179		230		289		114		182	
	44,7	55,3	53,5	46,5	52,3	47,7	55,3	44,7	48,4	51,6
degenerativne bolezni	708		457		206		153		247	
	53,5	46,5	58,2	41,8	53,4	46,6	52,3	47,7	58,7	41,3
starostna oslabeledost	424		183		157		256		114	
	60,1	39,9	48,1	51,9	47,8	52,2	64,8	35,2	61,4	38,6
nesreče, samomori idr.	82		29		25		30		39	
	20,7	79,3	27,6	72,4	20,0	80,0	23,3	76,7	43,6	56,4
Skupaj	5.509		2.372		1.261		1.195		1.506	

Kot kažejo podatki za vse kraje oz. območja, so za tako imenovano prirojeno oslabeledostjo pogostejše umirali novorojenci kot novorojenke. Razlike so lahko tudi okrog 12 %. Statistike za Štajersko¹⁴⁰ kažejo, da se je v času med 1869 in 1937 v povprečju rojevalo za 6,6 % več fantov kot deklic, obenem pa so pogostejše umirali, kar kažejo tudi naši podatki. Nekje do prvega leta starosti bi se naj številčno razmerje med spoloma nekako izravnalo. Razlogi za večjo umrljivost novorojencev so lahko samo biološki, saj si ne predstavljamo, da so

¹⁴⁰ Gl. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 95.

bili novorojenci v primerjavi z novorojenkami socialno manj zaželeni, slabše hranjeni, negovani, izpostavljeni drugačnemu bivalnemu okolju in drugo.¹⁴¹

Podatki nam pokažejo, da so moški pogosteje umirali za gastrointestinalnimi boleznimi, pri čemer smo pokazali, da je ta kategorija povezljiva s starostjo in da gre za izjemno visok delež otrok do 12. leta starosti. Povezava s spolom torej pove, da so pogosteje za temi vzroki umirali dečki kot deklice.

Tudi za boleznimi dihalnih organov so pogosteje umirali moški, izjema je južno Pohorje. Razlike so majhne, lahko pa tudi okrog 9 %. Podatki ne potrjujejo ugotovitve, da so v tem času na Štajerskem za tuberkulozo pogosteje umirale odrasle ženske,¹⁴² vendar pa se je to razmerje spet spremenilo v višjih starostnih skupinah, ko je ta bolezen pogosteje prizadela moške, kar za Graz leta 1895 ugotavlja Kutschera.¹⁴³

Kljub statistični signifikantnosti podatkov o boleznih, ki se manifestirajo na koži, ne bomo podrobneje obravnavali, saj je število najdenih primerov res majhno – z izjemo Maribora, kjer se zdi, da so moški redkeje umirali za temi boleznimi kot ženske. Razlika ni zanemarljiva in znaša okrog 13 %.

Kategorija drugih infekcijskih bolezni nam pokaže izravnavo med spoloma, o kateri govori tudi Kramer oz. statistika za Štajersko. Če so pogosteje umirali majhni dečki, se to nekje do 12. leta izravna oz. sta oba spola ogrožena od vrste infekcijskih bolezni, kar kažejo podatki v preglednici, saj se oba spola pojavljata kot redkejša oz. pogostejša. Pri parametru starost smo pokazali, da so za temi boleznimi najpogosteje umirali ravno otroci v tej starosti.

Brez izjeme kažejo naši podatki, da so za degenerativnimi boleznimi pogosteje umirale ženske. Razlike med spoloma so precejšnje in znašajo do okrog 17 %. Ne moremo samo sklepati, da je višja življenjska doba pri ženskah linearno povezljiva s pogostejšimi srčnimi obolenji, boleznimi ožilja, rakom in možgansko kapjo. Vprašanje ostaja odprto in bi zahtevalo posebno študijo.

Za starostno oslabelostjo so po podatkih naše analize v Mariboru, Juršincih in Cirkulanah pogosteje umirale ženske, kar je v skladu s pričakovano višjo življenjsko dobo žensk. Zapisovalci so po letu 1895 poskušali uporabljati mednarodno nomenklaturu, kar pomeni, da so vzroke bolezni označevali strokov-

¹⁴¹ Prim. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 96, ki trditev argumentira z naslednjima študijama: François Höpflinger, *Bevölkerungssoziologie. Eine Einführung in bevölkerungssoziologische Ansätze und demographische Prozesse* (Weinheim, 1997), str. 172, in Andreas Weigl, "Der 'gender gap' revisited: Eine Modellrechnung im Kontext historischer, sozial- und naturwissenschaftlicher Befunde", v: *Männlichkeit und Gesundheit im historischen Wandel ca. 1800 – ca. 2000*, ur. Martin Dinges (Stuttgart, 2007), str. 48.

¹⁴² Gl. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 210.

¹⁴³ Prim. Kramer, *Der Wandel der Mortalität*, str. 210, kot vir navaja: Adolf Kutschera, "Die Verbreitung der Tuberkulose in Steiermark mit besonderer Berücksichtigung der Landeshauptstadt Graz", *Das österreichische*

Sanitätswesen 7, priloga k zvezku št. 42 (1895), str. 101.

no. Protiargument temu je dejstvo, da ta kategorija tudi v Mariboru ostaja v rabi, in sicer nekoliko nižje v odstotkih, kot je to za celotni korpus (v Mariboru 7,7 % in v celotnem korpusu 9,8 %).

Nesreče, samomori in umori idr. so se dogajale veliko pogostejše moškim kot ženskam. V tej kategoriji najdemo nesreče pri delu, utopitve, podhladitve, opekline, zadušitve zaradi tujka v grlu, samomore, *mrtev od žganja pitja*,¹⁴⁴ umrl pod plazom, *ponesrečil pri kopanju studenta*¹⁴⁵ idr. ter tudi umore. Razlike med spoloma so v odstotkih precejšnje, in sicer od 20 % do skoraj 30 %. Podatki za Kozjak in južno Pohorje kažejo pogostejše umiranje moških za tem vzrokom, vendar znaša razlika le okrog 4 %. Torej je delež tukaj po spolu skoraj izenačen. Rezultati so gotovo zanimivi za nadaljnje, predvsem interdisciplinarne študije.

Hipoteza 4: Iz podatkov o parametrih starost in spol ter vzrokih smrti zaključujemo, da sta parametra starost in spol statistično signifikantna glede na posamezne kategorije in odražata splošne trende za Štajersko v tem času. Ugotovljeno je primerljivo tudi s podatki za Kranjsko. Hipotezo potrjujemo, obenem pa smo nakazali nekatere nadaljnje možnosti raziskave, ki bi dale kompleksnejšo sliko.

Sklep

Hipoteze, ki smo jih postavili, se nanašajo na tri aspekte analize in interpretacije podatkov iz korpusa, ki smo ga pridobili iz matičnih knjig. Prvi aspekt je korelacija med bivalnimi razmerami in vzroki umiranja (*hipotezi 1 in 3*), drugi aspekt je preglednost podatkov s pomočjo kategorij vzrokov smrti (*hipoteza 2*) in tretji je vloga sociodemografskih parametrov starost in spol v analizi kategorij vzrokov smrti (*hipoteza 4*).

Hipotezama 1 in 3, ki sopostavljata podatke iz matičnih knjig in prepoznane bivalne razmere v opazovanih okoljih Pohorja, Kozjaka in Maribora, je mogoče deloma pritrditi le v očitni višji prisotnosti umiranja za tuberkulozo v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja v Mariboru, torej v urbanem okolju, kot na podeželju – na Pohorju in Kozjaku. Ta izsledek je v skladu s splošnimi ugotovitvami drugih raziskovalcev, ki umiranje za tuberkulozo povezujejo z območji industrializacije in posledično prenaseljenostjo, izčrpanostjo in slabimi splošnimi bivalnimi in zdravstvenimi okoliščinami. Ni pa jih mogoče potrditi v

¹⁴⁴ Gl. NŠAM, Matične knjige Mariborske škofije, Mrliška knjiga Juršinci 1876–1908, str. 148, kar je 25. 3. 1890 zapisal kaplan Anton Aškerc (dostopno na: <https://data.maticula-online.eu/de/slovenia/maribor/sv-lovrenc-jursinci/03220/?pg=75>, pridobljeno: 23. 7. 2022).

¹⁴⁵ Gl. NŠAM, Matične knjige Mariborske škofije, Mrliška knjiga Juršinci 1876–1908, str. 136, kar je 14. 3. 1889 zapisal kaplan Jakob Zupanič (dostopno na: <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/sv-lovrenc-jursinci/03220/?pg=69>, pridobljeno: 23. 7. 2022).

delu, ki je za to besedilo bistven – namreč v domnevi, da so ljudje ob koncu 19. stoletja na območjih Pohorja in Kozjaka, kjer je bila dimnica kot bivalno okolje še pomembno prisotna, pogosteje umirali za boleznimi pljuč in dihal. Te povezave ne nakazuje ne pregled posamičnih razlogov za smrt, ne po Kramerju v kategorije združene bolezni. To lahko po eni strani dejansko govori o tem, da dimnice niso statistično pomembno vplivale na razloge za smrt, še bolj verjetno pa je, da so drugi, za zdravje ugodnejši dejavniki v podeželskem okolju, denimo gibanje na prostem, redkejša naseljenost in morda tudi prehranski dejavniki, morebiten negativen vpliv dima v bivalnem okolju statistično izničili. V uvid je vsekakor treba vzeti tudi način beleženja razlogov smrti in potrebo po natančnejši medicinski interpretaciji posamičnih konkretnih povezav.

Hipoteza 2 temelji na primerljivi študiji (Kramer 2013) iz prostora nekdanje Štajerske in je pokazala razlike med navajanjem posameznih vzrokov bolezni ter kategorij, pri čemer daje slednje primerljivo sliko z omenjeno študijo in drugimi podatki za 19. stoletje, kot jih navajajo različni raziskovalci. Ob dovolj velikem korpusu (13.330 zapisov v mrljskih knjigah) izhajamo tudi iz tega, da je prikazovanje v kategorijah izbrisalo morebitne anomalije, ki so nastale zaradi nestrokovnih ocen vzrokov smrti. Za nadaljnje raziskave ocenjujemo uporabo kategorij vzrokov kot uporabno in relevantno.

Hipoteza 4 je pokazala statistično signifikantnost obeh parametrov (starost in spol), z izjemo podatkov s severnega Pohorja v primeru parametra spol. Rezultat analize je vrsta podatkov, primerljivih z drugimi raziskavami, pri čemer izpostavljamo naslednje. Nestrokovni kategoriji *prirojena oslabeledost* in *starostna oslabeledost* se kažeta kot najbolj problematični, saj se prirojena oslabeledost navaja ne samo pri zelo majhnih otrocih, kar bi bilo tudi v skladu s prilagajanjem mednarodni nomenklature (1895), ampak do 12. leta, kar pa velja za Maribor v zelo majhnem odstotku. To nedvomno kaže na nekakšno krovno vlogo te kategorije, ko v bistvu ni bilo jasno ali pomembno, zaradi česar je otrok umrl. Če je vzrok tega odsotnost strokovnega osebja pri ugotavljanju vzroka smrti ali pa preprosto vztrajanje pri tradicionalnih vzorcih tudi s strani strokovnega osebja, ostaja na tem mestu odprto in je lahko predmet neke nove raziskave. Starostna oslabeledost je problematična kategorija, kar izpostavljajo tudi druge raziskave, saj se lahko pokriva s strokovnimi kategorijami, kar pa je nemogoče ugotavljati. Predmet nove raziskave bi lahko bilo ugotavljanje socialne komponente v primerih starostne oslabeledosti, pri čemer bi v raziskavo lahko vključili podatke iz matičnih knjig, ki jih je katoliška Cerkev vodila samo za svoje potrebe (status animarum). Za gastrointestinalne bolezni smo ugotovili, da so najpogosteje prizadele otroke, prav tako bolezni, ki se manifestirajo na koži in druge infekcijske bolezni. Pričakovano se degenerativne bolezni najpogosteje pojavljajo po 50. letu. Najpogostejša kategorija, tj. bolezni dihalnih organov, kaže kompleksno sliko, saj smo ugotovili različno starostno distribucijo in bolezni iz

te kategorije so pomenile stalno grožnjo ne glede na starost. Nadaljnje raziskave, utemeljene interdisciplinarno, ponujajo tudi podatki za kategorijo nesreče, samomori ipd., ki je prizadela vse starostne skupine na podeželju, v Mariboru pa pretežno odrasle moške.

Analiza parametra spol je pokazala splošne trende časa, tj. predvsem nižjo pričakovano življenjsko dobo moških in pogostejše umiranje novorojencev, ki pa se v večini korpusa izravna nekje do 12. leta starosti, saj druge infekcijske bolezni enakomerno prizadenejo oba spola. Višja pričakovana življenjska doba žensk se odraža pri pogostejšem umiranju za starostno oslabeledostjo in degenerativnimi boleznimi, kar kljub verjetnim nestrokovnim ocenam vzrokov smrti potrjuje večinsko strokovno ocenjevanje. To in pa prizadetost celotne populacije ter obeh spolov zaradi bolezni dihal kaže, da korpus, ki smo ga oblikovali, potrjuje splošno ugotovljene trende za celotno Štajersko in da v zanesljivost podatkov v primeru dovolj velikega korpusa ne gre dvomiti.

Jerneja Ferlež, Alja Lipavic Oštir

TODESURSACHEN UND LEBENSBEDINGUNGEN ZWISCHEN KOZJAK, POHORJE UND HALOZE ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag erforscht die Relationen zwischen Wohnverhältnissen und Todesursachen der Bevölkerung, notiert in den Personenstandsbüchern am Ende des 19. Jahrhunderts in der Stadt Maribor, in den Regionen Kozjak und Pohorje und in den Orten Juršinci in Cirkulane. Die Auswahl der Orte und der Zeit wird mit der Verbreitung von Rauchstuben als besonderer Wohnumstände begründet. Diese waren in bestimmten Regionen in der Steiermark und in Kärnten zu der Zeit noch vorhanden. Im Zusammenhang mit den Relationen zwischen der Präsenz von Rauch in Wohnräumen und den Krankheiten als Todesursachen sprechen wir im Beitrag auch andere Themen an: Verbreitung und Erhaltun-

gszustand von Rauchstuben in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Entwicklungsphasen, Wohnformen in Rauchstuben), Reliabilität von Daten zu Todesursachen, angeführt in Personenstandsbüchern Ende des 19. Jahrhunderts, sprachliche Aspekte bzw. die Entwicklung von Fachterminologie, das Problem des Unterscheidens zwischen Ursachen und Symptomen einzelner Krankheiten wie auch der Einfluss der soziodemographischen Parameter Alter und Geschlecht auf die notierten Todesursachen. Der Beitrag basiert methodologisch auf der statistischen Analyse eines Korpus mit 13.330 Einträgen in Sterbebüchern aus den Jahren zwischen 1877 und 1899, wobei neben den Todesursachen auch das Alter und das Geschlecht analysiert worden sind. Die aufgestellten Hypothesen beziehen sich auf drei Aspekte unserer Analyse und der Interpretation von Daten aus dem Korpus: Korrelation zwischen den Wohnverhältnissen und Todesursachen (*Hypothesen 1 und 3*), Überschaubarkeit von Daten durch die Gruppierung in Todesursachenkategorien (*Hypothese 2*) und die Rolle der soziodemographischen Parameter Alter und Geschlecht in der Analyse von Todesursachen (*Hypothese 4*). Die Hypothesen 1 und 3 beziehen sich auf Parallelen zwischen der Vorkommenshäufigkeit von einzelnen Todesursachenkategorien und Wohnverhältnissen wie auch auf die Unterschiede zwischen der Stadt Maribor und den Orten mit Rauchstubenpräsenz (Pohorje, Kozjak) mit Berücksichtigung von Todesursachenkategorien nach Kramer. Beide Hypothesen können nur teilweise bestätigt werden, und zwar bezüglich der höheren Vorkommenshäufigkeit von Tuberkulose in der urbanen Umgebung (Maribor) im Vergleich zum Land (Pohorje und Kozjak). Dieses Resultat bestätigt die allgemeinen Feststellungen anderer Forscher: innen, die die Tuberkulose mit der Industrialisierung verbinden. In der Analyse konnte statistisch nicht bestätigt werden, dass die Krankheiten der Atmungsorgane als Todesursachen Ende des 19. Jahrhunderts häufiger in den Bereichen, wo Rauchstuben als Wohnumgebung präsent waren (Pohorje, Kozjak), vorkommen. Eine solche Korrelation wurde in der Analyse einzelner Todesursachen wie auch in der Analyse der Todesursachenkategorien (nach Kramer) nicht bestätigt. Auf der einen Seite spricht das dafür, dass die Rauchstuben statistisch keinen wichtigen Einfluss auf die Todesursachen hatten, auf der anderen Seite kann man aber auch davon ausgehen, dass andere, für die Gesundheit günstigere Faktoren in der ländlichen Umgebung positiv gewirkt haben und die mögliche negative Rauchwirkung eliminiert haben, z. B. das Leben im Freien, niedrigere Bevölkerungsdichte und vielleicht auch die Ernährung. Die Hypothese 2 ist anhand vergleichbarer Studien (Kramer 2013) aus dem Raum der ehemaligen Steiermark begründet worden und unsere Analyse zeigt Unterschiede im Notieren von einzelnen Todesursachen und Todesursachenkategorien, wobei das Letztere mit anderen Studien für das 19. Jahrhundert vergleichbar ist. Aufgrund der Größe unseres Korpus gehen wir davon aus, dass das Gruppi-

eren in Kategorien mögliche Anomalien beseitigt hat, die womöglich wegen der Einschätzung von Todesursachen in einzelnen Fällen entstanden sind. Für die weitere Forschung wären demnach die Todesursachenkategorien ein anwendbares und relevantes Werkzeug. Die Hypothese 4 zeigte die statistische Signifikanz von Parametern Alter und Geschlecht. Von den Resultaten sollten hier folgende erwähnt werden. Die Residualkategorien *angeborene Lebensschwäche* und *Altersschwäche* sind am problematischsten, weil die angeborene Lebensschwäche nicht nur bei sehr kleinen Kindern vorkommt, was sogar im Zusammenhang mit der Anpassung an die internationale Nomenklatur (1895) akzeptabel wäre, sondern auch bei größeren Kindern bis zu 12 Jahren, was aber für Maribor nur in einem kleinen Prozentanteil zu bemerken ist. Das deutet auf eine flächendeckende Rolle dieser Kategorie hin, indem es nicht klar oder nicht wichtig war, was die Todesursache eines Kindes war. Der Grund dafür kann die Abwesenheit einer Fachperson sein oder ganz einfach das Beharren auf traditionellen Mustern auch seitens der Fachpersonen. Diese Frage bleibt offen und kann der Gegenstand einer neuen Studie sein. Die Altersschwäche ist eine problematische Kategorie, was auch andere Studien zeigen, weil sie sich mit fachlichen Kategorien überschneiden kann. Für gastrointestinale Krankheiten wurde festgestellt, dass von ihnen am häufigsten Kinder betroffen waren, genauso von den anderen Infektionskrankheiten und von den Krankheiten, die sich auf der Haut manifestieren. Wie erwartet kommen die degenerativen Krankheiten am häufigsten nach dem 50. Lebensjahr vor. Die häufigste Kategorie, die Krankheiten der Atmungsorgane, ergibt ein komplexes Bild mit unterschiedlicher Altersdistribuiierung, d.h. diese Krankheiten waren eine ständige Bedrohung in jedem Alter. Für weitere, interdisziplinär begründete Studien wären auch die Daten für die Kategorie Unfälle, Selbstmorde interessant, weil diese Kategorie alle Altersgruppen auf dem Lande betroffen hat, in der Stadt Maribor aber fast ausschließlich erwachsene Männer. Die Analyse der Relation Geschlecht – Todesursachen zeigt die allgemeinen Trends der Zeit, vor allem eine höhere Lebenserwartung der Frauen sowohl bei der Geburt als auch im höheren Alter. Die höhere Lebenserwartung der Frauen bei der Geburt bzw. bei ganz kleinen Kindern wird ungefähr bis zum 12. Lebensjahr ausgeglichen, indem beide Geschlechter von den Infektionskrankheiten vergleichbar betroffen waren. Die höhere Lebenserwartung der Frauen zeigen höhere Anteile bei den Kategorien Altersschwäche und bei den degenerativen Krankheiten. Das Letzte deutet darauf hin, dass die Mehrheit der Todesursachen fachlich definiert wurde, worauf auch die Distribuiierung von Krankheiten der Atmungsorgane hindeuten. Daraus schließen wir, dass der Korpus von Todesursachen, der analysiert worden ist, allgemeine Trends für die ganze Steiermark bestätigt und dass die Reliabilität von Daten im Falle eines größeren Korpus nicht bezweifelt werden soll.

VIRI IN LITERATURA

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor, Matične knjige Mariborske škofije 1877–1899, dostopno na: <https://data.matricula-online.eu/de/>, pridobljeno: 23. 7. 2022:

Mrliška knjiga Maribor, Sv. Janez Kršnik, 1877–1898;
Mrliška knjiga Maribor, Sv. Marija, 1874–1901;
Mrliška knjiga Maribor, Sv. Magdalena, 1866–1881, 1881–1894;
Mrliška knjiga Gaj nad Mariborom, 1837–1901;
Mrliška knjiga Sv. Duh na Ostrem vrhu, 1848–1884;
Mrliška knjiga Kapla, 1846–1872;
Mrliška knjiga Remšnik, 1848–1904;
Mrliška knjiga Jernej nad Muto, 1790–1878;
Mrliška knjiga Pernice, 1801–1903;
Mrliška knjiga Ribnica na Pohorju, 1865–1906;
Mrliška knjiga Skomarje 1836–1900;
Mrliška knjiga Kebelj, 1841–1900;
Mrliška knjiga Šmartno na Pohorju, 1836–1888;
Mrliška knjiga Juršinci, 1876–1908;
Mrliška knjiga Cirkulane, 1871–1911.

Marburger Zeitung – Maribor, letnik 1870.

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1887.

Dom in svet – Ljubljana, letnik 1899.

Popotnik – Celje, letnik 1885.

Novice – Ljubljana, letnik 1880.

Kmetijske in rokodelske novice – Ljubljana, letnik 1846.

Lecturio, dostopno na: <https://www.lecturio.de/lexikon>, pridobljeno: 9. 8. 2022.

Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, dostopno na: <https://fran.si/>, pridobljeno: 4. 8. 2022.

Wikipedia, dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Auszehrung>, pridobljeno: 12. 8. 2022.

.....

Baš, Angelos in Sergij Vilfan, "O starejših dimnicah na Slovenskem", *Traditiones* 17, št. 1 (1988), str. 111–120.

Baš, Franjo, "Kobanski hram", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, št. 1–2 (1928), str. 17–42.

- Baš, Franjo**, "Kobanski hram", v: Franjo Baš, *Stavbe in gospodarstvo na Slovenskem podežlju* (Ljubljana, 1984), str. 73–96.
- Batič, Matic**, "Prebivalstvo Župnije Batuje skozi matične knjige v zadnji četrtini 19. stoletja", *Kronika* 62, št. 2 (2014), str. 275–288.
- Beimrohr, Wilfried**, *Die Matriken (Personenstandsbücher) der Diözese Innsbruck und des Tiroler Anteils der Erzdiözese Salzburg* (Innsbruck, 1987).
- Cevc, Tone**, "H genezi kmečke hiše na Slovenskem", *Traditiones* 19, št. 1 (1990), str. 53–76.
- Feltgen, Ernest**, *Higiena na kmetih*, priredil Mirko Črnič (Krško, 1910).
- Ferlež, Jerneja**, *Mariborska dvorišča: etnološki oris* (Maribor, 2001).
- Ferlež, Jerneja**, "Prebivalstvo Maribora 1848–1991", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 1 (2002), str. 79–125.
- Ferlež, Jerneja**, "Od odprtih ognjišč k novim paradigmam v urbanizaciji Maribora", v: Maja Godina Golija (ur.), *Maribor in Mariborčani* (Ljubljana, 2015), str. 135–154.
- Ferlež, Jerneja**, *Stanovati v Mariboru: etnološki oris* (Maribor, 2009).
- Gams, Ivan**, *Poborsko Podravje: razvoj kulturne krajine* (Ljubljana, 1959).
- Godina Golija, Maja**, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941* (Maribor, 1992).
- Grießl, Lisa**, *Die Bevölkerung der Region St. Gallen im 19. Jahrhundert. Untersuchung von Tauf-, Trauungs- und Sterbematrizen der Dekanatspfarre St. Gallen in der steirischen Eisenwurzen. Magisterarbeit*, Universität Wien (Wien, 2017).
- Hubad, Franz**, "K narodopisju: življenje, šege in povedke Slovencev", v: Ingrid Slavec Gradišnik in Monika Kropelj Telban (ur.) *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi – Slovenci I.: Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška* (Ljubljana, 2016), str. 31–53.
- Jurik, Josefine**, *Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg* (Marburg a. D., 1884).
- Kalc, Aleksej**, "O preučevanju demografije mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbanskega priseljevanja", *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006), str. 363–392.
- Keršič, Irena**, "Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34, št. 1 (1988/1990), str. 329–388.
- Klinkl, Margit**, *Die Totenbeschäufunde der Pfarre Staatz zwischen 1822 und 1880 und die Möglichkeit ihrer Auswertung. Magisterarbeit*, Universität Wien (Wien, 2013).
- Koprivnik, Janez**, *Poborje* (Maribor, 1923).
- Kotnik, Franc**, "O slovenski kmetski hiši", *Dom in svet* 19, št. 12 (1906), str. 754–758;
- Kotnik, Franc**, *Slovenske starosvetnosti* (Ljubljana, 1943).
- Kuhar, Lovro**, *Levi devžej* (Ljubljana, 1962).
- Kramer, Diether**, *Der Wandel der Mortalität. Der epidemiologische Übergang in der Steiermark – Regionale Entwicklungen 1869 bis 1937. Dissertation* (Karl-Franzens-Universität Graz, 2013).
- Ledinek Lozej, Špela**, *Od biše do niše: razvoj kuhinje v Vipavski dolini* (Ljubljana,

- 2015).
- Lipavc Oštir, Alja in Škafar, Gregor**, "Matične knjige na prelomu iz 19. v 20. stoletje kot zrcalo jezikovne politike med Muro in Savo" (v tisku).
- Ložar, Rajko**, "Kmečki dom in kmečka hiša", v: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev. 1. del* (Ljubljana, 1944), str. 62–97.
- Makarovič, Gorazd**, "Kosijeva hiša v kritični podobi vzhodnoštajerskega hišnega tipa", *Etnolog* 8, št. 1 (1998), str. 21–76.
- Makarovič, Marija**, "Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34, št. 1 (1988/90), str. 481–528.
- Makarovič, Marija (ur.)**, *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice* (Muta, 2001).
- Melik, Anton**, *Slovenija II: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino* (Ljubljana, 1957).
- Novak, Vilko**, "Matija Murko in raziskovanje ljudske snovne kulture", *Slovenski etnograf* 14, št. 1 (1961), str. 165–170.
- Pajek, Jožef**, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* (Ljubljana, 1884), str. 222–224.
- Pivec, Gregor**, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne. Doktorska disertacija*, Univerza v Mariboru, Medicinska fakulteta (Maribor, 2011).
- Počivavšek, Marija**, "Tuberkli, tuberani, ... tuberkuloza", *Zgodovina za vse* 16, št. 2 (2009), 16, str. 144–146.
- Ramšak, Mojca**, *Zdravje in bolezen na Pohorju* (Maribor, 2017).
- Remec, Meta**, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva* (Ljubljana, 2015).
- Remec, Meta**, "Bolezni bede in pomanjkanja: tuberkuloza in trahom na Slovenskem v 19. in 20. stoletju", v: *Sočutje in stigma; družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini*, ur. Ivan Smiljanič (Ljubljana, 2022), str. 133–155.
- Rožman, Irena**, "Analiza verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: metodološki vidiki", *Acta Histriae* 19, št. 4 (2011), str. 734–756.
- Ruhri, Alois**, *Die pfarrlichen Altmatriken in der Steiermark*. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 47 (Graz, 1997), str. 107–138.
- Sattler, Josip**, *Slike Sv. Križa pri Mariboru razložene v osemnajstih govorih* (Sv. Križ pri Mariboru, 1890).
- Sedej, Ivan**, "Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji", *Varstvo spomenikov* 22 (1979), str. 67–97.
- Slomšek, Anton Martin**, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli*, (Celje, 1842).
- Stegenšek, Avguštin**, "Književna poročila: Murko M.: Zur Geschichte des vokstümlichen Hauses bei den Südslaven", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4, št. 1–2–3 (1907), št. 178–180.
- Šantel, Anton**, *Zgodbe moje pokrajine* (Ljubljana, 2006).
- Šarf, Fanči**, "Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje", *Slovenski etnograf* 16/17, št. 1 (1963/1964), str. 359–378.
- Uhl, Roman**, "Die Tötenprotokolle der Stadt Wien", *Die Sippe* 1, št. 1 (1938), str. 53–56.

- Verginella, Marta**, "Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju", *Zgodovinski časopis* 44, št. 2 (1990), str. 171–197.
- Vilfan, Sergij**, "Kmečka hiša", v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog: 1. zvezek: Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana, 1970), str. 559–593.
- Verhovski, P.**, "Varujte se ognja", v: *Koledar družbe svetega Mohorja* (Celovec, 1885).
- Vraz, Stanko**, *Djulabie: ljubezne ponude za ljubicu od Stanka Vraza* (Zagreb, 1840)
- Vurnik, Stanko**, "Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi", *Etnolog* 4, št. 1 (1930), str. 30–85.
- Zupanič-Slavec, Zvonka**, "Pomen zdravnika in vloga zdravstva v času dr. Štefana Kočevarja (1880–1883)", *Zdravniški vestnik* 76, št. 1 (2007), str. 62–64.
- Zupanič-Slavec, Zvonka**, *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija* (Ljubljana, 2017).

DOI 10.32874/SHS.2023-03

O vlogi in pomenu avstrijskih uradnikov v okupirani Bosni in Hercegovini na primeru življenja in dela sodnika Augustina Oblaka (1867–1935)

Barbara Vodopivec

Dr., znanstvena sodelavka
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: barbara.vodopivec@zrc-sazu.si

Izvleček:

Besedilo na podlagi literature, arhivskih virov iz Arhiva Republike Srpske in družinskih arhivov ter na podlagi intervjujev s sorodniki, zgodovinarji in s pravnimi strokovnjaki opisuje delovanje sodnika Augustina Oblaka (1875, Vrhnika – 1935, Ljubljana) v času, ko je med leti 1895 in 1934 kot državni uradnik služboval v Bosni in Hercegovini. Njegovo življenje in delo sta umeščena v kontekste okupacije in aneksije Bosne in Hercegovine, vzpostavljanja novega upravnega in pravnega sistema, delovanja tajnih dijaških društev in represivnega odziva oblasti. Ob tem besedilo riše takratne družbene razmere narodnostno in versko raznolikega okolja in se še posebej posveti Banjaluki, kjer je Oblak z družino tudi najdlje živel. Prispevek temelji na metodah zgodovinopisja in biografskega raziskovanja, v interpretacijo pa pritegne konteksta mikrozgodovine in kulturnega transferja.

Ključne besede:

aneksija in okupacija Bosne in Hercegovine, avstro-ogrski uradniki v Bosni in Hercegovini, Augustin Oblak, Banjaluka, tajna dijaška društva

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 105–144, 73 cit., 20 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Avstro-Ogrska oblast je po okupaciji Bosne in Hercegovine na tem ozemlju naglo vzpostavljala in krepila nov upravni sistem tako, da je tja napotovala svoje uradnike. Med njimi je bil tudi na Vrhniku rojeni sodnik Augustin Oblak (1867–1935).² Po končani gimnaziji v Ljubljani je študiral pravo na Dunaju in tu opravil državni izpit (*Pravno-historički državni izpit*; 12. oktobra 1889), nato pa nekaj let kasneje še pravniški državni izpit v Pragi (*Pravno državni izpit*; 10. julija 1894).³ S tem je pridobil pogoje za opravljanje sodniškega poklica⁴ in bil že aprila 1895 imenovan na svoje prvo državno delovno mesto v Mostarju (*slika 1*). Skoraj 40 let je nato služboval na različnih položajih znotraj hierarhije pravnega sistema v različnih krajih Bosne in Hercegovine, od Mostarja, Prnjavora, Brčkega, Ljubuškega, Čajnič, Nevesinja, Livna in Bugojna do Banjaluke in si v tem okolju ustvaril družino in identiteto (*slika 2*).

Namen prispevka je opisati sodnikovo poklicno in življenjsko pot ter ob tem osvetliti družbeno-politične okoliščine v Bosni in Hercegovini v času njene okupacije in aneksije. V ospredju opisa je Banjaluka, kjer je Oblakova družina najdlje živela. Poseben poudarek je namenjen prikazu preobrazbe upravnega in pravnega sistema in vlogi s strani oblasti napotenih državnih uradnikov v tem procesu. Podrobnejši opis delovanja tajnih dijaških društev in represivnega

¹ Prispevek je nastal kot rezultat projekta *Dediščina rodbine Oblak-Dobovišek-Konte*, ki ga financira družina, in programske skupine *Umetnost na slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Za pomoč pri zbiranju in obdelavi gradiva ter za dodatna pojasnila in strokovne razlage posameznih vprašanj, ki jih obravnava in predstavlja besedilo, se zahvaljujem prof. dr. Vladimirju Simiču s Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, prof. dr. Borivoju Miloševiću s Filozofske fakultete Univerze v Banjaluki, dr. Zoranu Pejašinoviću, zgodovinarju in dolgoletnemu ravnatelju gimnazije v Banjaluki, dr. Vladanu Vuklišu, direktorju Arhiva Republike Srpske v Banjaluki, dr. Goranu Đuranu iz Arhiva Republike Srpske v Banjaluki, prof. dr. Mehmedu Bečiću s Pravne fakultete Univerze v Sarajevu, dr. Ahmedu Kici iz Gračanice, Edinu von Korjeniću iz Bugojna ter Dragici in Zoranu Doršnerju iz Sarajeva. Zahvalo dolgujem Muamerju Kolarju in Mateju Vodopivcu za snemanje pogovorov s strokovnjaki ter izbranih lokacij in fotografiranje arhivskega gradiva.

² V tem prispevku uporabljamo obliko imena Augustin, ker se je sam tako podpisoval, kot razkrivajo arhivski dokumenti, četudi je na njegovem grobu zapisana oblika Avguštin.

³ Augustin Oblak je študij zaključil leta 1892 in ga ni nadaljeval z opravljanjem rigorozov, strogih državnih doktorskih izpitov, ki so bili obvezna podlaga za pridobitev doktorskega naziva (Archiv der Universität Wien (AT-UAW), *Juristische Rigorosenprotokolle*, obdobje 1888–1913; AT-UAW, *Promotions- und Sponsionsprotokolle der Universität Wien, 1762–1997* (Serie); poizvedba po elektronski pošti v Arhivu Univerze v Gradcu, z dne 31. 1. 2022; Irena Gantar Godina, "Slovenski doktorji v Pragi 1882–1916", *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990), str. 451–456).

⁴ Od jeseni 1894 do pomladi 1895 je opravljal prakso kot notarski kandidat, najverjetneje v Gradcu, kjer je 13. julija 1896 opravil še državni izpit (*Državnoznanstveni državni izpit*) (Arhiv Republike Srpske, Banja Luka (BA ARSBL), 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana)). Navedbe nazivov izpitov so iz Personalne mape A. Oblaka, kot jih je navajal sam, ko je citiral odločbe o opravljenih izpitih.

Augustin Oblak, ko je nastopil službo v Mostarju, ok. 1895 (Zasebni arhiv družine Oblak, Zagreb)

odziva oblasti pred prvo svetovno vojno ilustrira zahtevne razmere, v katerih so delovali. Njihov nemalokrat delikaten položaj odslikava v prispevku natančno opisan način sojenja sodnika Oblaka na dijaškem procesu leta 1915, ko si je prizadeval biti lojalen do oblasti, a hkrati delovati kolikor je bilo mogoče naklonjeno lokalnemu prebivalstvu, kar mu je omogočilo, da je na visokem položaju ostal tudi v novi državi po letu 1918. Predstavitev življenja Oblakove družine v sklepnem delu prispevka je namenjena osvetlitvi časa in prostora od spodaj, s čimer besedilo vpeljuje v pripoved elemente mikrozgodovine. Pot sodnika Augustina Oblaka, ki jo zaznamujejo številne migracije in soočanja z versko

Pavla Deisinger, preden se je leta 1900 poročila z Augustinom Oblakom (Zasebni arhiv družine Doršner, Sarajevo)

jezikovno in etnično raznolikim okoljem, je mogoče opazovati tudi v kontekstu kulturnega transferja. Prispevek je nastal na podlagi analize arhivskega gradiva, gradiva iz družinskih arhivov, intervjujev s strokovnjaki in pričevanj sorodnikov ter obsežnega terenskega dela.

Umetniška upodobitev vojaške zasedbe Bosne in Hercegovine. Julius von Blaas, *Napad na Livno*, 1878 (Wikipedia Commons)

Okupacija in aneksija Bosne in Hercegovine

Avstro-Ogrska je po Berlinskem kongresu leta 1878 vojaško zasedla Bosno in Hercegovino⁵ (slika 3) in tu začela hitro in intenzivno uvajati nov upravni sistem, čeprav je ozemlje do aneksije leta 1908 formalno ostalo del turškega cesarstva.⁶ Zgodovinarji, ki proučujejo obdobje avstrijske vladavine v Bosni

⁵ Med mobiliziranimi vojakmi, ki so bili napoteni v Bosno in Hercegovino, je bilo tudi približno 20.000 Slovencev. Več o tem glej: Stanislav Koblar, "Zakaj monografija o Slovencih v Bosni in Hercegovini", v: *Četrta stran trikotnika. Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000*, ur. Stanislav Koblar (Ljubljana, 2008), str. 12 (dalje: Koblar, *Zakaj monografija o Slovencih?*), in Vera Kržišnik-Bukić, *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007* (Ljubljana, 2007) (dalje: Bukić, *Slovenci v Bosni*). O ozadju okupacije in aneksije Bosne in Hercegovine z vidika slovenskega prostora, glej: Rok Omahen, *Prva svetovna vojna bi se lahko začela že šest let prej. O avstro-ogrski priključitvi Bosne in Hercegovine, 12. oktober 2014*, *Svetovna vojna 1914–1918*, dostopno na: <https://www.rtvsllo.si/prva-svetovna-vojna/prva-svetovna-vojna-bi-se-lahko-zacela-ze-sest-let-prej/348491>, pridobljeno: 4. 11. 2022.

⁶ Več o vzrokih zasedbe Bosne in Hercegovine, glej na primer: A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina Avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske* (Ljubljana, 1956) (dalje: Taylor, *Habsburška monarhija*); Noel Malcolm, *Bosnia, A short History* (London, 1994), str. 136–155 (dalje: Malcom, *Bosnia*). Iz novejšje bosanskohercegovske historiografije glej na primer: Mehmed Alija Bojić, *Historija Bosne in Bošnjaka* (Sarajevo, 2001), str. 129–160 (dalje: Bojić, *Historija Bosne in Bošnjaka*). Bosansko-hercegovsko zgodovino opisje čas zasedbe oz. okupacije pokrajine ocenjuje bolj kritično, kot tudi odnos in ravnanje zasedbenih oblasti, zlasti v času vojne uprave, do muslimanskega prebivalstva. Več o tem glej: Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo, 1998). Več o vzrokih prve svetovne vojne, povezanih z razmerami v Bosni in Hercegovini, glej: Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875–1914* (London, 1994), str. 323–327.

in Hercegovini, so si enotni, da tega časa ni mogoče ocenjevati črno-belo. Po eni strani je ozemlje doživelo napredek še posebej pri izgradnji infrastrukture, zagonu gospodarstva ter urbanističnemu in arhitekturnemu razvoju mest, po drugi strani pa avstrijske oblasti do razpada monarhije niso razrešile perečega agrarnega vprašanja na podeželju (fevdalizem je odpravila Kraljevina SHS šele leta 1921), kar je povzročalo nezadovoljstvo kmečkega prebivalstva.⁷ Četudi je avstro-ogrsko vlada postavila veliko število šolskih zgradb in uvedla gimnazije ter leta 1909 splošno šolsko obveznost, je, po nekaterih ocenah, zaradi strahu pred južnoslovanskim nacionalizmom zavirala obsežnejši razvoj šolstva in samouprave in se na vsak pojav upora proti oblasti odzivala izrazito represivno.

Bosna in Hercegovina po zasedbi leta 1878 ni bila ne del avstrijske, ne ogrske polovice monarhije. V upravnem in pravnem smislu je imela do razpada monarhije status posebnega področja – *corpus separatum*, na katerem so se prepletale jurisdikcije cesarja, skupne avstro-ogrske vlade, vlad Avstrije in Ogrske in lokalnih oblasti. Leta 1880 je bil sprejet zakon, ki je predpisoval način upravljanja Bosne in Hercegovine in je pomenil prehod iz zasedbene, vojne, v civilno administracijo. Določil je, da pokrajino upravlja skupna avstro-ogrsko vlada in v njenem imenu skupno ministrstvo za finance. Bosansko-hercegovsko zgodovinopisje, ki sicer čas okupacije in aneksije presoja kritično, kot najbolj pozitivno obdobje avstro-ogrske vladavine izpostavlja čas med letoma 1882 in 1903, ko je upravo Bosne in Hercegovine vodil minister za finance in zgodovinar Benjámin Kállay (1839–1903). Ta je zagovarjal in si prizadeval za razvoj posebne bošnjaške narodnosti in identitete.⁸ Hkrati je zaviral hrvaški in srbski nacionalizem. To je imelo še posebej dolgoročne posledice za muslimane,⁹ ki so se prvič vzpostavili kot samostojna entiteta, četudi je bošnjaška ideja sama do leta 1908 zatonila.¹⁰

Na lokalni ravni je bila kmalu po zasedbi vzpostavljena vlada *Zemaljska vlada za Bosno i Hercegovinu* s sedežem v Sarajevu. Pisarna za Bosno pri ministrstvu za finance na Dunaju, ki je štela 60 uradnikov, je tako preko *Zemaljske*

⁷ Nezadovoljstvo lokalnega prebivalstva se je na začetku okupacije, torej v času vojaške uprave, kazalo v vrsti uporov, med drugim tudi proti mobilizaciji lokalnega prebivalstva v avstrijsko vojsko. Več o tem glej na primer: Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 130–134.

⁸ Bosansko-hercegovsko zgodovinopisje obdobje Kállaya označuje pozitivno in mu pripisuje značilnosti razsvetljenega absolutizma: "Izvršio je reorganizaciju uprave tako da je ona od čisto vojne /.../ dobila građanski karakter; doveo je visoko obrazovano i nepotkupljivo činovništvo; uveo je modernu administraciju i uredio sudstvo sa katastarskim odjeljenjima; zaveo je zakonitost i ravnopravnost građana; /.../ insistirao je na ravnopravnost oba pisma – latinici i ćirilici; već od 1883 godine uveden je u Bosni jedinstven Vuk-Daničičev fonetski pravopis u vladnim izdanjima i publikacijama za škole, a jezik zvanično nazvan bosanskim." (Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 134).

⁹ Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 138 in 144. Tudi o tem, kdaj zgodovinopisje uporablja veliko in kdaj malo začetnico pri terminu muslimani/Muslimani.

¹⁰ Več o tem glej: Malcom, *Bosnia*, str. 147–149.

Bosna in Hercegovina je bila za prebivalstvo monarhije eksotična. Upodobitev tradicionalnih noš je bila objavljena v *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. 22: Bosnien und Hercegovina (Wien, 1901), str. 347 (*Europeana*)

vlade dejansko upravljala Bosno in Hercegovino. *Zemaljsko vlado* so sestavljali poglavar, ki je bil hkrati tudi poveljnik okupacijskega korpusa, civilni pomočnik poveljnika in vodje posameznih oddelkov. Četudi je zakon iz leta 1880

zamenjal vojaško upravo s civilno, je bil poveljnik *Zemaljske vlade* praviloma vojaška oseba.¹¹

Tudi po aneksiji 5. oktobra 1908 je Bosna in Hercegovina zadržala poseben položaj. Zdaj kronska dežela Habsburžanov znotraj dualistične monarhije, kjer so dežele pripadale bodisi Avstriji bodisi Ogrski, je Bosna in Hercegovina ostala tretja samostojna enota. Še vedno jo je po pooblastilu cesarja upravljal skupna vlada, toda njen pravni status se je še vedno razlikoval tako od Avstrije kot od Ogrske. Prebivalci Bosne in Hercegovine niso bili avstrijski ali ogrski državljani, ampak "bosansko-hercegovski zemljiški podaniki". Avstrijski cesar je 20. februarja 1910 razglasil ustavo za Bosno in Hercegovino *Zemaljski statut*, ki je uzakonil obstoječo ureditev in jo nekoliko nadgradil. Oblast je še vedno vršilo skupno ministrstvo za finance preko *Zemaljske vlade*, ustava pa je uvedla parlament, deželni svet in okrožni svet.¹² Upravno teritorialna razdelitev se po okupaciji ni spreminjala, le sandžake so preimenovali v okrožja s središči v Bihaću, Banjaluki, Tuzli, Travniku, Sarajevu in Mostarju, kadiluke pa v okraje. In če je v času osmanske uprave ozemlje upravljal 120 uradnikov, je njihovo število pod avstrijsko oblastjo do leta 1908 naraslo na 9533.¹³

Ozemlje Bosne in Hercegovine je bilo versko in etnično izrazito mešano. Po popisu iz leta 1879 je imela nekaj več kot milijon in pol prebivalcev, od tega jih je bilo dobrih 40 % pravoslavne vere, skoraj 40 % muslimanske in nekaj manj kot 20 % katoliške vere z le nekaj odstotki pripadnikov judovske in protestantske vere.¹⁴ Popis iz leta 1910 navaja, da je imela Bosna in Hercegovina takrat že skoraj dva milijona prebivalcev, od tega dobrih 30 % muslimanov, več kot 40 % pravoslavcev in več kot 20 % katolikov ter manj kot odstotek pripadnikov drugih veroizpovedi.¹⁵ Po popisu iz leta 1910 je bilo okoli 87 % prebivalcev nepismenih. Večina pravoslavnihih oz. katoliških prebivalcev se je najkasneje proti koncu 19. stoletja, ko so nacionalna gibanja dosegla tudi ta prostor, opredelila za Srbe oz. Hrvate, medtem ko so se muslimani opredeljevali različno. V času velikih kriz, kot sta bili na primer aneksija in prva svetovna vojna, je avstrijska oblast izkoriščala verske in etične skupine drugo proti drugi za doseg svojih ciljev, ki so bili usmerjeni v "neke vrste polkolonialno izkoriščanje Bosne in Hercegovine"¹⁶, še posebej njenih naravnih bogastev, kot so bili gozdovi in rude (*sliki 4 in 5*).

¹¹ Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 130.

¹² Prav tam, str. 148 in 149.

¹³ Malcom, *Bosnia*, str. 138.

¹⁴ Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 152. Rok Omahen navaja podobne podatke iz časopisa *Slovenec* z dne 8. 10. 1908. Časopis navaja, da so bili pravoslavci Srbi in katoliki Hrvati.

¹⁵ Povzeto po zvočnem zapisu pogovora Barbare Vodopivec z zgodovinarjem dr. Borivojem Miloševićem, 7. 9. 2022, Arhiv Republike Srbske, Banjaluka.

¹⁶ Pogovor z Borivojem Miloševićem.

namen iskale kolonije v Afriki, je habsburška monarhija višek svoje razumniške proizvodnje izvažala v Bosno in Hercegovino – upravne uradnike, graditelje cest, arheologe, etnografe in celo rentnike. Pokrajini sta dobili vse blagre cesarske vladavine: puščobne javne zgradbe, vzorne vojašnice za zasedbeno vojsko, banke, hotele in kavarne, dobro preskrbo z vodo za upravna središča in podeželska letovišča, kjer so si upravni uradniki in častniki oddihovali od bremena cesarstva. /.../ ... trideset let avstrijske vladavine prebivalcem teh dveh pokrajin ni dalo dosti: ni bilo zdravstvene službe, ne železnic z normalnimi tiri, ne ljudskih šol, in samoupravljanja ni bilo niti po vaseh. /.../ Ko bi pokrajini postali resnično del habsburškega cesarstva, bi dobili deželni zbor, šole, delavske zveze, agrarno reformo, ceste in železnice – kar koli si je pač ta ali oni pisatelj ali profesor na Dunaju zamišljal kot "avstrijsko idejo".¹⁷

Uradniki monarhije v novem okolju

Uvajanje novega reda s strani Avstro-Ogrske je pomenilo tudi napotitev velikega števila šolanega kadra iz ozemlja celotne monarhije v Bosno in Hercegovino, kot so bili uradniki, učitelji, strokovnjaki različnih, zlasti tehničnih ved, vojaki in pravniki. Še posebej so bili pri tem zaželeni strokovnjaki iz slovansko govorečega dela monarhije, kot so bili Čehi, Poljaki, pa tudi Slovenci, saj so bili jezikovno bližje domačemu prebivalstvu. Nova oblast namreč domačim uradnikom ni zaupala ali pa ti z njo niso hoteli sodelovati. Številni so se ob zasedbi izselili, zato je na tem ozemlju močno primanjkovalo ustrezno šolanih strokovnjakov. Pri napotitvi uradnikov v Bosno in Hercegovino sta bila tako pomembna znanje jezika in ustrezna izobrazba, še zlasti pa je bila pomembna politična korektnost in lojalnost.¹⁸

Pri državnih uslužbencih, ki so bili napoteni v Bosno in Hercegovino iz različnih delov monarhije, so bili ključni kriteriji izobrazba, znanje jezika in zvestoba vladi. Tudi v novem okolju so prišleki ohranjali nacionalno in versko identiteto, a prevladovala je pripadnost dvoru in cesarju. To se je spremenilo šele v letih pred prvo svetovno vojno. Leta 1880 je bilo v Bosni in Hercegovini 4500 priseljencev iz avstrijskega dela in 12.000 priseljencev iz ogrskega dela monarhije, njihovo število pa se je do leta 1914 povečalo na 47.000 tistih, ki so prihajali iz avstrijskega in 61.000 tistih, ki so prihajali iz ogrskega dela; mnogi od njih so bili tu sicer zgolj začasno in se niso za stalno naselili.¹⁹ Iz avstrijskega dela so prihajali tudi Slovenci; po popisu iz leta 1910 je v Bosni in Hercegovini živelo

¹⁷ Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 172 in 246.

¹⁸ V času avstrijske oblasti je bila Bosna in Hercegovina deležna obsežne kolonizacije iz monarhije in sicer tako izobražencev v mesta kot agrarne kolonizacije na podeželje.

¹⁹ Malcom, *Bosnia*, str. 143.

3180 Slovencev, kar je predstavljalo 0,16 % celotne populacije. Zaposleni so bili predvsem v državni službi, financah, gospodarskih družbah in žandarmeriji.

Med uradniki je bilo Slovencev 388 oz. 3,51 % odstotka vseh.²⁰ Uradniki, ki so bili napoteni v Bosno in Hercegovino, so se soočali s številnimi izzivi; tisti, ki so prihajali v prvem valu takoj po okupaciji, seveda z večjimi, saj je takrat novi red šele nastajal. Po eni strani jim je motivacijo predstavljal prihod v novo okolje in s tem povezani izzivi, po drugi strani pa so bili do novih priložnosti zadržani, saj je Bosna in Hercegovina za mnoge zaradi zaostalosti in revščine, pa tudi zaradi nepoznavanja, predstavljala dobesedno črno luknjo.²¹ Dejansko so ljudje izven mest živeli "kot v srednjem veku".²² Ob tem status uradnikov še ni bil urejen na način, da bi predstavljal stabilno karierno pot in ustrezno dobro plačilo.²³ Tisti pa, ki so prihajali v te kraje od sredine 1880-tih naprej, so prihajali in se umeščali v že vzpostavljeno hierarhijo in sistem. Praviloma so bili to zaradi večje privlačnosti položaja bolje izobraženi in izkušeni strokovnjaki. A domačini prišlekov na začetku niso dobro sprejeli in so jih imenovali "*kuferashi*".²⁴ Nekateri priseljenci so po letu 1918 Bosno in Hercegovino zapustili, nekatere so pregnali, če so se kompromitirali med prvo svetovno vojno, mnogi pa so ostali in njihovi potomci živijo tu še danes.²⁵

Pravna ureditev in sodstvo v okupirani Bosni in Hercegovini

Medtem ko je avstrijska oblast upravni sistem takoj po okupaciji vzpostavljala hitro in učinkovito, je bil prehod na pravnem področju mnogo počasnejši in je potekal na način postopnega preoblikovanja. Po letu 1878 naj bi v Bosni in Hercegovini veljalo vojaško pravo,²⁶ a avstrijske oblasti so oznanile, da do nadaljnjega veljajo osmanski zakoni, dokler ne bodo postopno zamenjani z zakoni, ki bodo spisani posebej za Bosno in Hercegovino. Šeriatsko pravo je

²⁰ Koblar, "Četrta stran trikotnika", str. 15.

²¹ Pogovor z Borivojem Miloševićem.

²² Zvočni zapis pogovora Barbare Vodopivec z dr. Zoranom Pejašinićem, Arhiv Republike Srpske, Banjaluka.

²³ Začasni status položaja uradnika je bil ukinjen in pravno urejen leta 1886 in s tem je služba v Bosni in Hercegovini postala bolj privlačna. Več o tem glej: Koblar, "Četrta stran trikotnika", str. 14.

²⁴ Pogovor z Borivojem Miloševićem.

²⁵ Več o tem glej: Bukić, *Slovinci v Bosni*.

²⁶ Do leta 1882 je bila na tem prostoru vojaška oblast; ustanovljena so bila vojna poveljstva, vojaška sodišča, žandarmerija in policija, a še posebej na pravnem področju je oblast ostajala taktično previdna in dejansko puščala zatečeno stanje in je "...u biti zadržala zatečeno administrativno organizacijo u Bosni i Hercegovini, pravni poredak, poreski sistem i postojeće stanje agrarnih odnosa." Seveda pa je mesta v administraciji in postopno tudi v sodstvu nadomeščala z osebjem iz monarhije (Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 129).

bilo vključeno v novo institucionalno shemo pravosodja. Na najnižji ravni so delovala okrajna (*kotarska, sreska*) sodišča, kjer je deloval po en sodnik in so bila združena z upravo okraja (upravnik). Tu so delovala tudi šeriatska sodišča (*kadija*), ki jih nova oblast ni ukinila in so ostala pristojna za sojenje muslimanom v civilnih zadevah. Do začetka 20. stoletja so bili torej ti uradi oz. sodišča spoj upravnega organa in sodstva, leta 1907 pa so se razcepili na okrajni urad in okrajno sodišče. Okrajni sodnik je bil pravno avtonomen, toda disciplinsko odgovoren upravniku, ki je bil pogosto vojaška oseba, kar je lahko vzpostavljalo zapletena personalna razmerja. Na drugi stopnji so bila okrožna sodišča s sodniškimi sveti, ki so jih sestavljali po trije sodniki, sodišču pa je predsedoval predsednik. V Sarajevu je bilo ustanovljeno vrhovno sodišče *Vrhovni zemaljski sud*, pri katerem je delovalo tudi apelacijski sodišče *Vrhovni šeriatski sud*.²⁷

Teritorialna razmejitev jurisdikcije sodišč je ostala po okupaciji in aneksiji nespremenjena, ena najopaznejših značilnosti in posebnosti ravnanja novih oblasti pa je bila napotitev pravnikov v regijo, ki so bili nato umeščeni v obstoječo strukturo pravosodja. Sprva so bili ti uradniki, tudi sodniki, manj izkušeni, kasneje, od sredine 1880-tih let, še zlasti v času Kállayeve vlade, pa so prihajali bolj izkušeni strokovnjaki. Mlade in neizkušene so praviloma nastavljali na okrajna (kotarska) sodišča in jih, pogosto tudi letno, menjavali po različnih manjših krajih. Sčasoma se je ustalila karierna pot mladih pravnikov, ki so izkušnje najprej pridobivali po različnih manjših okrajnih sodiščih, nastopili nato službo na določenem okrožnem sodišču, kjer so že sprejemali pomembnejše odločitve, nato pa so morda celo napredovali do vrhovnega sodišča. Sodnike na okrajnih sodiščih je imenovala *Zemaljska vlada*, sodnike na okrožnih sodiščih in višje pa skupno ministrstvo za finance.

Tako kot pri drugih uradniških poklicih, sta bili tudi v sodstvu ključni kvalifikaciji ustrezna izobrazba (gimnazija in nato študij prava) in opravljeni državni izpit. Ker je bil jezik sodnih procesov "zemaljski jezik", je bilo tudi tu pomembno poznavanje jezika, zato je veliko število sodnikov prihajalo iz slovanskega dela monarhije. Pogosto je bilo pri napotitvi prav slednje odločilno. Nema lokrat so bili pravniki tudi vojaki oz. rezervni oficirji. Šele leta 1908 je bila namreč ukinjena jurisdikcija vojnih sodišč nad civilnim pravom, kar pomeni, da je bil tudi vojaški čin do takrat ena od prednosti pri napotitvi v to deželo. Posebnost je bila tudi, da so se morali pravniki v Bosni in Hercegovini naučiti povsem novega pravnega reda, ki ga pred tem niso študirali; to je bilo osmansko pravo. Avstro-Ogrska oblast je namreč najprej pristopila k reformi kazenskega in gospodarskega prava, medtem ko so civilnopravne zadeve ostale domala nespremenjene in pod vplivom osmanskega prava vse do razpada monarhije. Stare osmanske zakone so

²⁷ Malcom, *Bosnia*, str. 138.

pogosto prevedli v nemščino in so bili tako še naprej v veljavi. Čeprav je torej imela okupirana Bosna in Hercegovina v monarhiji poseben upravni status in ni sodila v nobeno od obeh enot monarhije, sta bila hkrati v rabi osmansko in avstrijsko pravo. Pravni strokovnjaki, ki so dobro poznali oba pravna sistema, so bili tako še posebej cenjeni. Ti pravniki so bili tako pomemben dejavnik postopnega preoblikovanja in modernizacije pravnega sistema v Bosni in Hercegovini, kar je posledično pripeljalo tudi do preoblikovanja in modernizacije celotne družbe.²⁸ Pravzaprav je bila pravnozgodovinsko gledano to njihova najpomembnejša vloga, kot pojasnjuje pravni zgodovinar dr. Mehmed Bečić. Po letu 1918 je veliko sodnikov ostalo na položajih, kar je bilo pogojeno tudi s tem, da bi se sistem sicer sesul, saj je tudi nova država potrebovala izobražene in kvalificirane strokovnjake. Poleg tega se pravni sistem ni spremenil, veliko sodnikov pa je prihajalo z ozemelj, ki so bila zdaj del nove države.²⁹

Karierna pot Augustina Oblaka

Prihod v Bosno in Hercegovino je bil za Augustina Oblaka, ki se je šolal na Dunaju in izpopolnjeval v Pragi in v Gradcu, nedvomno šok. Še posebej, ker je službovanje začel v manjših lokalnih središčih. A šok bi bil še večji, kot smo videli, če bi prispel takoj po okupaciji. Do sredine 1880-tih let se je namreč Bosna in Hercegovina vendarle že do določene mere preobrazila na področjih izobraževanja, arhitekture, infrastrukture in uprave. Glede na to, da je Oblak v tem okolju ostal vse svoje aktivno življenje, se je več kot očitno prilagodil, uspešno vključil v lokalno okolje, si tu ustvaril družino in zgradil svojevrstno identiteto. Umestil se je v obstoječo družbeno strukturo in družabno življenje in k temu načinu življenja prispeval tudi sam. Kot sodnik je bil v družbi spoštovan in s tem pripadnik elite, novega družbenega sloja, ki so ga v večini sestavljali priseljenci iz različnih delov monarhije. V okolju, ki je bilo pretežno nepismeno, je po eni strani predstavljal izobraženega in zato visoko spoštovanega uradnika ter predstavnika monarhije, ki je kljub nasprotujočim odzivom lokalnega prebivalstva predstavljala napredek in evropski način življenja. Po drugi strani pa je bil kot sodnik nosilec reda in pravičnosti. Držo pokončnega, zanesljivega in odgovornega sodnika, ki še odzvanja v spominih njegovih potomcev, je skrbno negoval tudi z vrsto ritualov, kot na primer sprehod po banjaluški promenadi na Gospodski ulici ali pa vožnja s kočijo v službo na sodišče.³⁰

²⁸ Značilnosti pravnega sistema v času Avstro-Ogrske oblasti v Bosni in Hercegovini in vloga pravnikov oz. sodnikov je povzeta po zvočnem zapisu pogovora Barbare Vodopivec z dr. Mehmedom Bečićem, Pravna fakulteta Univerze v Sarajevu, Sarajevo, 9. 9. 2022.

²⁹ Pogovor z Mehmedom Bečićem.

³⁰ Pogovor Barbare Vodopivec z Zoranom Doršnerjem, Sarajevo, 10. 9. 2022.

Plakat, ki prikazuje Bosno in Hercegovino kot središče pridelovanja tobaka in tobačnih izdelkov, ok. 1900 (*Europeana*)

Augustin Oblak je imel potrebno izobrazbo in kvalifikacije za sodniško službo, še več, kot slovansko govoreči uradnik in rezervni oficir je ustrezal domala vsem kriterijem za službovanje v Bosni in Hercegovini.³¹ V njegovi personalni mapi (*slika 6*) najdemo zapis, da je govoril slovensko, srbsko-hrvaško in nem-

³¹ Prav tako kot za Nemčijo lahko tudi za monarhijo rečemo, da je v drugi polovici 19. stoletja gojila strogo hierarhično vojaško organizacijo in si prizadevala za ugled vojske v družbi. Statusu rezervnega oficirja je bil pripisan velik pomen in v to skupino je s tem, ko je bil v času študija enoletni vojaški prostovoljec z zaključenim oficirskih izpitom, sodil tudi Augustin Oblak. Nedvomno je bil to dodatni razlog, da je dobil mesto sodnika v takrat nemirni Bosni in Hercegovini (Pogovor z izr. prof. dr. Vladimirjem Simičem, upokojenim profesorjem pravne zgodovine Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, april 2022. Glej tudi na primer: Jürgen Kocka, "The European Pattern and the German Case", v: *Bourgeois society in nineteenth-century Europe*, ur. Jürgen Kocka in Allan Mitchell (Oxford, 1993), str. 3–32).

ško. Kot "domovino" je zapisal Vrhniko, pri razdelku o premoženju pa je zapisal "*nema imetka*". To pomeni, da ni bil lastnik nepremičnin in da je najverjetneje bival v državnih ali najemnih stanovanjih, kar je bilo zaradi številnih selitev tudi razumljivo in smiselno. Iz letnih ocen njegovega dela in značaja, ki so shranjene v njegovi personalni mapi, izvemo, da je bil moralno vzoren, politično korekten in uspešen pri opravljanju svojega dela, ki je bilo vsa leta ocenjeno kot zelo dobro:

Sposoben, bistar, dobro pozna je zakon i naredbe, veoma maljiv, u rješavanju stvaran i kratak, ponajviše zaposlen u predmetu suda radničkog osiguranja i u poslovima ekspropriacije sa vrlo dobrim uspjehom, dočim je referat u predmetu trgovačkog registra ponešto zapušten uslijed nepregledovanja F-registra; ozbiljan, pouzdan, mirne naravi i uz to energičan, bezprekornog vladanja u službi i izvan, za upravo okružnim sudom sposoben; živi z srešenim materialnim prilikama; tjelesno prilično zdrav.³²

Augustin Oblak je sodniški izpit opravil pri Vrhovnem sodišču za Bosno in Hercegovino v Sarajevu, dne 21. avgusta 1897, in sicer z "zelo dobrim uspehom".³³ Zelo dober uspeh je na vseh dokumentih, kjer je opisoval svoje kvalifikacije in izkušnje, vedno poudaril in podčrtal, kar kaže na to, da je bil nanj zelo ponosen. Izpit je opravil, ko je že dobri dve leti služboval v Bosni. Prvo delovno mesto v državni upravi Bosne in Hercegovine je dobil aprila 1895,³⁴ ko ga je *Zemaljska vlada* imenovala za sodnega prislušnika (avskultanta) na Okrožnem sodišču v Mostarju (*slika 7*). Julija leta 1896 je bil prestavljen na okrajni urad v Prnjavoru. Okrajni uradi, na katerih je Oblak služboval 18 let, so bili politične oblasti na lokalni ravni, ki so združevale več funkcij, zlasti davčne urade in sodišča prve stopnje. Manj kot leto kasneje, aprila 1897, je bil Oblak nameščen na okrajnem uradu v Brčkem, ki je bilo takrat malo mestece z nekaj manj kot 6000 prebivalci. Največ je bilo muslimanov, skoraj 3000, nato so sledili kristjani z nekaj več kot 1600 prebivalci in nato skoraj 200 Judov.³⁵

Decembra leta 1897 je napredoval v nazivu in postal sodni pripravnik (pri-stav) ter bil septembra 1898 premeščen v okrajni urad v Ljubuškem. Nato je bil septembra 1900 prestavljen v okrajni urad v Čajničah, ki je imel, na primer, leta

³² BA ARSBL, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana).

³³ BA ARSBL, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana).

³⁴ BA ARSBL, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana).

³⁵ *Bosanski glasnik – opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu*, 1917, št. 13, str. 67.

Zgradba Okrožnega sodišča v Mostarju, zgrajena leta 1909, kmalu potem, ko je tu služboval Augustin Oblak. Mogočne sodne in upravne zgradbe so tudi simbolno izražale moč nove oblasti (foto: Barbara Vodopivec)

1902 zaposlenih 11 uradnikov. To so bili upravnik, gozdarski pripravnik, okrajni zdravnik, okrajni veterinar, sodnik, sodnik šerijatskega sodišča, dva manipulativna uradnika in trije davčni uradniki.³⁶ Julija 1903 je bil premeščen v okrajni urad v Nevesinjah. Tu je postal okrajni sodnik, nato pa se je julija 1906 preselil na okrajni urad v Livnem. Leta 1907, ko je Oblak služboval v Livnu, je imelo okrajno sodišče sedem uslužbencev (okrajni sodnik, dva sodna pripravnika, sodnik šerijatskega sodišča in trije drugi uradniki).³⁷

Oktobra 1908 je Oblak nastopil službo na okrajnem sodišču v Bugojnu. Mesto, ki danes šteje slabih 35.000 prebivalcev, je postalo leta 1880 središče

³⁶ *Kalendar Bošnjak*, 1902, str. 19.

³⁷ *Kalendar Bošnjak*, 1907, str. 28 in 29.

*Stari konak, zgradba, v kateri sta delovala tudi okrajni urad in sodišče, je prva na desni. (Opčinski sud u Bugojnu (*opsud-bugojno.pravosudje.ba*))*

okraja (*kotara*), kar je močno pospešilo njegov razvoj. Vzpostavljen je bil okrajni urad, v sklopu katerega so delovali sodišče, davčni urad, gozdna uprava, vojnopoštna in telegrafska postaja, finančni oddelek in verske ustanove. Sprva je urad deloval v zgradbi Stara gostilna (*Stari konak*), kasneje pa so v zraven prislonili novo stavbo okrajnega urada (*slika 8*).³⁸ Ta stavba je še danes ohranjena in kljub temu, da je zlasti v delu, ki gleda na cesto, predelana, je še vedno mogoče razbirati osnovne gabarite in videz prvotne stavbne zasnove. V Bugojnu so imeli v neposredni bližini okrajnega urada sedež tudi mnogi drugi višji uradi, od prvostopenjskega sodišča, cestne uprave, poveljstva policije do muslimanskih, pravoslavskih in katoliških predstavništev.

Za izvajanje vseh teh služb je v Bugojno prihajalo veliko število državnih uradnikov, zanje pa je bilo treba zgraditi upravne stavbe in stanovanja,³⁹ kar je dalo kraju mestni videz in pospešilo njegov urbanistični razvoj. Čeprav ne vemo, kje v Bugojnu je Oblak stanoval, lahko zato dovolj zanesljivo domnevamo, da je stanoval v bližini okrajnega urada, ki je bilo skupaj z drugimi upravami administrativno središče mesta (*slika 9*). Če sodimo po velikosti in zasnovi

³⁸ Ahmed Kico, *Gračanica u Skopaljskoj dolini* (Bugojno, 2022), str. 32.

³⁹ Kico, *Gračanica*, str. 32.

Gruntovničko povjerenstvo u Bugojnu

Tekući broj 192 redovne knjige gruntovničkog povjerenstva.

Dne 17/10 1910

Početak u 10⁴⁵ sati 10 podne.

Kupoprodajni ugovor.

Prisutni:

Predsjedatelj: sudski hot sudac Oblak

Članovi: činovnik poreznog ureda: Fezimehić
gruntovničar: Obak
šeriatski sudac: Bukrica
član kotarskog upravnog vijeća: Karadžić
zakleti perovogja: Erđić

Kupoprodajni ugovor.

1. Prodavaoc ^{1.)} Marko Sapina pok. Fure iz
Tihomišlja

prodaje kupcu ^{2.)} Frano i Ivo Delac pok. Fure iz
Tihomišlja

^{3.)} 1/2 dio nekretnina, upisanih u gruntovnom ulošku broj 222 katastralne općine Tihomišlje
u A I. naime kat. čestice u broj oranic 1892 u površini
od 4 dun. 560 m² oranic 1892

Kupoprodajna pogodba, sklenjena na okrajnem sodišču v Bugojnu. V zadevi je predsedoval sodnik Augustin Oblak (Općinski sud u Bugojnu (*opsud-bugojno.pravosudje.ba*))

še ohranjene stavbe, po stari fotografiji okrajnega urada in po pripovedovanju poznavalcev zgodovine kraja, pa je povsem verjetno, da je z družino živel prav v tej stavbi. Tako kot v celotni Bosni in Hercegovini je avstro-ogrska oblast tudi v Bugojnu ustanovila državne šole. V mestu še danes stoji stavba gimnazije, ki je bila zgrajena konec 19. stoletja v značilnem neomavrskem slogu in predstavlja eno od središč družabnega in kulturnega življenja Bugojna. Gotovo je bilo temu tako tudi v času Oblaka. Zanimivo je, da so leta 1879 prav v Bugojnu začeli graditi največjo katoliško cerkev v Bosni in Hercegovini. Gradnja cerkve sv.

Augustin Oblak (sedi drugi z desne v prvi vrsti) kot sodnik vojnega sodišča med prvo svetovno vojno, 1914 (Zasebni arhiv družine Oblak, Zagreb)

Antona Padovanskega so zaključili leta 1886.⁴⁰ Podeželje v okolici Bugojna, kjer so se ljudje tako kot drugod v Bosni in Hercegovini, ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo, je imela dolgo turški videz in značaj.⁴¹ Za celotno 19. stoletje pa je za to regijo značilen porast števila katoliškega in upad števila muslimanskega prebivalstva kot posledica vojn, epidemij kuge in migracij, povezanih z avstro-ogrsko zasedbo.⁴²

Leta 1907 so se okrajni uradi in okrajna sodišča razdružili in sodniki so delovali na okrajnih sodiščih. Marca leta 1910 je Oblak napredoval v naziv sodnega tajnika, nato pa ga je februarja leta 1913 skupno ministrstvo za finance premestilo na okrožno sodišče v Banjaluki. Med prvo svetovno vojno je od avgusta do novembra 1914 služboval na k.u.k. vojnem sodišču v Banja Luki "*kao voditelj istrage*" (slika 10), nato pa od konca novembra do srede decembra 1914 "*kao sudaski činovnik*" pri k.u.k. okrožnem poveljstvu v Loznici in

⁴⁰ Prav tam, str. 35.

⁴¹ "... (se) svuda vide turski seoski posjedi usred dobro obrađenih poljan." (Kico, *Gračanica*, str. 34).

⁴² Kico, *Gračanica*, str. 106.

Pecki v Srbiji. Nato se je vrnil na okrožno sodišče v Banjaluki,⁴³ kjer je septembra 1915 napredoval v naziv sodnega svetnika. Med okrajnimi in okrožnimi sodišči so bile v številu uradnikov velike razlike, skladno seveda z večjimi pristojnostmi in delokrogom drugostopenjskih sodišč. Tako je bilo na Okrožnem sodišču in državnem odvetništvu v Banjaluki leta 1917, ko je bil Oblak tam sodni svetnik, kar 33 zaposlenih (predsednik sodišča, podpredsednik sodišča, devet sodnih svetnikov, pet sodnik tajnikov, pet sodnih pripravnikov, sedem prislušnikov, osem drugih uradnikov in dva državna odvetnika).⁴⁴ Decembra 1918, torej že po vojni, je Oblak po ukazu Kraljevega Veličanstva Regenta Aleksandra, napredoval v sodnega nadsvetnika. Od 16. decembra 1931 do 21. marca 1932 je bil v. d. predsednika sodišča, nato pa je do upokojitve leta 1934 opravljal delo sodnika.⁴⁵

Banjaluka

Banjaluka ima v zgodbi Augustina Oblaka in njegove družine posebno mesto. Tu je družina bivala najdlje in tu je vseh šest njegovih otrok hodilo v gimnazijo, vključno s tremi hčerami, ker je bilo za začetek 20. stoletja nekaj posebnega. Tu je oče družine s sojenjem v procesu, ki ga lahko povežemo z obračunom oblasti z mladobosankim gibanjem, dosegel vrhunec svoje sodniške kariere. Versko in nacionalno bogato okolje Banjaluke in pa prepišno obdobje razkroja monarhije, na katerega so se odzvali zlasti mladi, je močno vplivalo na celo družino in še posebej na Oblakove otroke.⁴⁶

⁴³ BA ARSBL, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana).

⁴⁴ *Bosanski glasnik*, 1917, št. 13, str. 94.

⁴⁵ Kronologija službovanja Augustina Oblaka v Bosni in Hercegovini je sestavljena po naslednjih virih: BA ARSBL, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana); *Kalendar Bošnjak: kalendar za prostu godinu* za leta 1897 (str. 75), 1900 (str. 84), 1901 (str. 17), 1902 (str. 19), 1903 (str. 19), 1904 (str. 18), 1905 (str. 18), 1906 (str. 19), 1907 (str. 28/29), 1908 (str. 30) in 1909 (str. 30/31), 1912 (str. 82), 1913 (str. 92) in 1914 (str. 70/71), dostopno na spletni strani Nacionalne in univerzitetne knjižnice Bosne in Hercegovine, Digitalne zbirke: https://kolekcije.nub.ba/search?query=Kalendar+Bo%C5%A1njak&query_type=keyword&record_types%5B%5D=Item&record_types%5B%5D=File&record_types%5B%5D=Collection&record_types%5B%5D=SimplePagesPage&submit_search=Search, pridobljeno: 11. 11. 2022; *Bosanski glasnik* za leti 1898 (str. 88) in 1917 (str. 94), dostopna na spletni strani Nacionalne in univerzitetne knjižnice Bosne in Hercegovine, Digitalne zbirke: https://kolekcije.nub.ba/search?query=Bosanski+glasnik&query_type=keyword&record_types%5B%5D=Item&record_types%5B%5D=File&record_types%5B%5D=Collection&record_types%5B%5D=SimplePagesPage&submit_search=Search, pridobljeno: 11. 11. 2022.

⁴⁶ O tem bo govora v nadaljevanju prispevka.

Stavba vojašnice v Banjaluki, ki so jo avstro-ogrske oblasti zgradile kmalu po zasedbi Bosne in Hercegovine leta 1878. Danes je v stavbi Arhiv Republike Srpske (Verica M. Stošić in Nebojša Radmanović, *Banjaluka. Centar Vrbaske banovine* (Banja Luka, 2019), str. 86)

Pred nastopom avstrijske oblasti je bila Banjaluka del Bosanskega pašaluka, ki je bil neke vrste vojna krajina oz. trdnjava turškega cesarstva proti Evropi.⁴⁷ Bila je malo mestoce turškega videza z manj kot 10.000 prebivalci, brez infrastrukture, ki je zaradi strateškega položaja pogosto nosilo breme vojaških sporov. Čeprav se je modernizacija deloma začela že v času Osmanskega cesarstva (leta 1872, na primer, dobi mesto prvo železniško povezavo z Zagrebom), pa za Banjaluko obdobje po letu 1878 pomeni razcvet. Železniška proga je povezala mesto z Dunajem in na ta način dobesedno pripeljala Evropo v mesto, saj je stara železniška postaja stala prav v središču Banjaluke. Zgrajena je bila tovarna tobaka, ki je zaposlila veliko število lokalnih prebivalcev, zlasti žensk, in okrepila delavski razred v mestu. Banjaluka je postala sedež tako katoliške kot pravoslavne škofije in s tem versko središče. Izjemnega pomena je bila ustanovitev realne gimnazije (t. i. Velike realke) leta 1895. Popis prebivalstva iz tega leta navaja, da je imela Banjaluka 13.566 prebivalcev (od tega 1246 vojakov), ki so živeli v 2385 hišah. Največ je bilo muslimanov (7524) sledili so pravoslavci (2775), katoliki (2882), Judje (336) in nato ostali.⁴⁸

⁴⁷ Oris zgodovine Banjaluke je povzet po zvočnem zapisu pogovora Barbare Vodopivec z Zoranom Pejašinićem, Arhiv Republike Srpske, Banja Luka, 7. 9. 2022 in po literaturi: Zoran Pejašinić, *Banja Luka. Alejama prošlosti i sadašnjosti – Vodič* (Banja Luka, 2022) (dalje: Pejašinić, *Banja Luka*); Borivoje Milošević, *Banjaluka u borbi za oslobođenje i ujedinjenje: Povodom jednog vijeka od završetka Prvog svjetskog rata* (Banja Luka, 2018); Verica M. Stošić, Nebojša Radmanović, *Banjaluka. Centar Vrbaske banovine* (Banja Luka, 2019); *Zemljotres u Banjaluci 1969: solidarnost, obnova i izgradnja. Katalog razstave* (Banja Luka, 2019).

⁴⁸ *Kalendar Bošnjak*, 1900, str. 84.

Gospodka ulica, glavna ulica v središču Banjaluke (*Wikimedia Commons*)

Mesto se je po avstro-ogrski zasedbi postopoma spreminjalo in postajalo vedno bolj podobno drugim avstro-ogrskim manjšim središčem. Stara, orientalska Banjaluka, je ostajala južno od reke Vrbas, severno pa se je razvijal evropski del mesta. Tu je bila zgrajena vojašnica, ki velja za prvo avstro-ogrsko stavbo v Bosni in Hercegovini in je danes sedež Arhiva Republike Srpske (*slika 11*), tu so nastale ulice, ki so veljale za elitni del mesta in tu je nastala vilška četrt z nekaj reprezentativnimi vilami. Banjaluka je postala mesto alej, saj so jih zasadili kar 17 kilometrov, kar ostaja značilnost mesta še danes. Leta 1969 je Banjaluko prizadel močan potres, ki je porušil velik del mesta, zato danes mnogih stavb iz časa avstrijske oblasti ni več.⁴⁹ Značilna za tisti čas ostaja Gospodka ulica (v originalu Gospodska ulica; od 1878 do 1918 se je imenovala Herrengasse) (*slika 12*), ki velja za simbol Banjaluke. Tu je bila nekdanja promenada in na tej ulici si je mogoče še danes zamišljati, kako je bilo videti mesto v času, ko je tu služboval Augustin Oblak.

⁴⁹ Dr. Zoran Pejašinić kot prelomnice v razvoju Banjaluke izpostavlja začetek avstro-ogrške oblasti leta 1878, prvo svetovno vojno in nov državni okvir, ko mesto postane središče Vrbaske banovine in drugo svetovno vojno, bombardiranje mesta leta 1944 ter potres leta 1969. Bombardiranje in potres sta temeljito spremenila podobo Banjaluke, zato danes zamenjamo podobo mesta izpred druge svetovne vojne.

V začetku 20. stoletja je mesto štelu že ok. 15.000 prebivalcev.⁵⁰ Še vedno so prevladovali muslimani, sledili so jim Srbi in Hrvati. V mestu je bilo tudi približno 500 Judov, nekaj sto belih Rusov in 200 do 300 Slovencev. Te skupnosti, čeprav maloštevilne, so pomembno prispevale k razvoju mesta. Judje, na primer, so odprli prve lekarne, prve banke, prvi kino, celo vrsto obrtnih delavnic, bili so tudi profesorji na Veliki realki in njihovi otroci so hodili na to šolo. Tudi beli Rusi so bili zelo izobražena skupina in so bili v mestu dobro organizirani. Večina jih je imela vsaj srednjo šolo, govorili so po več jezikov, med njimi pa so bili tudi glasbeniki in drugi strokovnjaki.⁵¹ Prebivalstvo mesta je spremembe in novo oblast sprejemalo različno, a prebivalstvo na podeželju je bilo razočarano, ker je vprašanje lastništva zemlje ostajalo nerešeno.

Prva svetovna vojna je Banjaluko močno prizadela in povzročila gospodarsko stagnacijo. Mesto se je soočilo z revščino, lakoto in nalezljivimi boleznimi (tifus in gripa). Po razpadu monarhije Banjaluka dolgo ni čutila bistvenih sprememb in je bila potisnjena na rob razvoja. Za čas od leta 1918 do 1929 obstaja pregovor, ki pravi, da so se Banjaluke izogibali celo prodajalci Singer šivalnih strojev.⁵² Ponovni zagon je mesto doživelo po uvedbi diktature kralja Aleksandra, ko je postalo prestolnica Vrbanske banovine in s tem politično, gospodarsko in kulturno središče. Ponovno se je začelo priseljevanje izobražencev, od zdravnikov do različnih strokovnjakov, mesto pa je dobilo vrsto reprezentativnih zgradb, od Hotela Palace do Banskega dvora in gledališča. Zgodovinarji pravijo temu obdobju zlata doba Banjaluke. Augustin Oblak je torej leta 1934 zapustil mesto, ki je bilo povsem drugačno kot na predvečer prve svetovne vojne.

Ustanovitev Velike realke 4. oktobra 1895, v času, ko je bila večina prebivalstva mesta nepismena, je bila za Banjaluko pomembna iz več razlogov. Impozantna je bila že sama zgradba gimnazije, ki je bila replika stavbe sarajevske gimnazije arhitekta Karela Paříka (1857–1942) (*slika 13*). Postavljena je bila na vzpetino nad banjaluško trdnjavo oz. gradom in je tako ne le simbolno, ampak tudi dejansko delovala kot svetilnik znanja in kulture.⁵³ Ravnatelji in profesorji na tej šoli so bili različnih narodnosti in veroizpovedi in so prihajali z vseh koncev monarhije. Velika realka je bila desetletja središče inteligence, profesorji in dijaki pa so predstavljali intelektualno elito mesta. Družili so se v kavarnah in čitalnicah, spodbujali so nastanek prvih časopisov in bili prinašalci tiskov in literature iz tujine. Nekateri med njimi so bili priznani znanstveniki in literati.⁵⁴

⁵⁰ Pejašinić, *Banja Luka*, str. 79. Pred začetkom druge svetovne vojne je mesto štelu že 32.000 prebivalcev.

⁵¹ Več o ruski emigraciji glej: Zoran S. Mačkić, *Iz rodine u Banjaluku. Ruska Emigracija u Banjaluci* (Banja Luka, 2018).

⁵² Pogovor z Zoranom Pejašinićem.

⁵³ Pogovor z Zoranom Pejašinićem.

⁵⁴ Pogovor z Zoranom Pejašinićem.

Stavba Velike realke v Banjaluki, replika sarajevske gimnazije arhitekta Karla Pařika (1857–1942). Stavba je bila v potresu leta 1969 močno poškodovana in nato porušena (*Wikimedia Commons*)

Uradni jezik v času avstro-ogrške vladavine je bil srbsko-hrvaški (za časa Kállayja nekaj časa tudi bošnjaški) in to je bil tudi učni jezik na realki, čeprav so se dijaki učili tudi nemščino in kasneje, ko je realka prerasla v gimnazijo, grščino in latinščino. Pisali so v latinici in cirilici, saj sta bili obe pisavi enakovrni. Velika realka je bila dolga desetletja ponos Banjaluke in okolice. Ko je potres leta 1969 močno poškodoval stavbo in so jo po čustveni polemiki porušili, so nekateri prebivalci mesta jokali.

Dijaški proces

Banjaluška Velika realka pa ima pomembno mesto v zgodovini prostora in v zgodbi Augustina Oblaka zaradi tajnih dijaških društev, ki so se pojavila v začetku 20. stoletja in so bila protiavstrijsko usmerjena, nekatera pa tudi že jugoslovanska. Posredno so bila povezana z usmeritvijo in delovanjem gibanja Mlada Bosna, ki je delovalo proti oblasti, zato je država ta gibanja odločno preganjala. Takratni šolski zakoni niso dovoljevali organiziranja dijakov na politični podlagi. Paradoks realke je bil tako, da jo je ustanovila Avstro-Ogrska, da so bili profesorji državni uslužbenci, katerih naloga je bila vzgajanje lojalnih državljanov, a prav tu, med dijaštvom in profesorji realke, so zrasla za oblast tako moteča uporniška tajna dijaška gibanja. Podobno je bilo na drugih gimnazijah; na mostarski naj bi se rodilo gibanje Mlada Bosna, dijaki pa so se protidržavno

udejstvovali tudi na gimnazijah v Tuzli in v Sarajevu. Septembra 1915 je *Zemaljska vlada* gimnaziji v Mostarju in Tuzli celo zaprla.

Razlogi, da so se dijaki v celotni regiji zavzemali za osvoboditev Bosne in Hercegovine izpod cesarstva in pa za združitev pokrajine s Srbijo ali v okviru južnoslovanske države, so bili različni. Šlo je za že omenjeno nezadovoljstvo podeželskega prebivalstva, od koder je bila večina dijakov, zaradi nerešenega agrarnega vprašanja (kmetje niso bili lastniki zemlje). Poleg tega so bile napetosti med Avstro-Ogrsko in Srbijo vse večje in ker je oblast vsak, še tako idealističen pojav srbskega oz. južnoslovanskega nacionalizma, zelo odločno preganjala (omejevanje svobode govora, aretacije, izključitve dijakov iz šole, tudi zaporne kazni, sodni procesi in kasneje pošiljanje upornih dijakov na fronto), je s tem le še dodatno spodbudila upor in tajno delovanje dijaških organizacij. Ti mladi fantje so avstro-ogrsko oblast doživljali kot tiransko, brali so tujo literaturo, prepovedana dela, tudi ruskih anarhistov. Preko kolegov, ki so študirali na Dunaju, v Pragi in Beogradu, so se seznanjali z dogajanjem v prestolnicah, ki so bile središča nacionalnih vrenj. Bili so idealisti, ki so jih motile velike razlike v družbi in so v osvoboditvi izpod monarhije videli priložnost za boljše življenje. Zato so bili pripravljeni žrtvovati šolanje in svobodo, nekateri pa tudi življenje. Nenehno so bili v sporu z oblastjo in seveda tudi s šolskimi oblastmi, čeprav so jih te nemalokrat tudi ščitile pred preveč rigoroznimi kaznimi. Po aneksiji leta 1908 je Avstro-Ogrska okrepila nadzor nad vsemi oblikami delovanja, ki ga je zaznavala kot protiaustrijsko delovanje. Kot taka so označili tudi tajna dijaška društva. Razmere so se potem, ko je v balkanskih vojnah mala Srbija porazila velik turški imperij, še dodatno zaostrele, saj je dal razplet obeh vojn protiaustrijskemu razpoloženju krila in okrepil upe, da bo monarhija kmalu propadla, čemur bo sledila osvoboditev oz. odcepitev Bosne in Hercegovine od monarhije in priključitev Srbiji. Po Bosni in Hercegovini se je tako še okrepilo dijaško gibanje: "To je bil čas idealov."⁵⁵

V Banjaluki so se dijaška društva pojavila nekoliko kasneje, kot na drugih gimnazijah v Bosni in Hercegovini, in sicer okoli leta 1905.⁵⁶ Sprva so nastajala na nacionalno-verski osnovi, na primer srbsko dijaško društvo, hrvaško dijaško društvo, obe društvi pa sta si prizadevali v svoje vrste pritegniti muslimanske

⁵⁵ Pogovor z Zoranom Pejašinićem.

⁵⁶ Milan Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija" preratna tajna dačka društva. *Banjolučki dački proces 1914/15* (Beograd, 1939) (dalje: Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija"); Borivoje Milošević, *Tajna dačka društva u banjolučkoj realci 1905–1918* (Banja Luka, 2022) (dalje: Milošević, *Tajna dačka društva*).

Kavarna Balkan v Banjaluki, kjer je bilo ustanovljeno društvo Jugoslavija. Stavbe danes ni več, saj je bila porušena v potresu leta 1969 (Zoran Pejašinić, *Banja Luka. Alejama prošlosti i sadašnjosti – Vodič* (Banja Luka, 2022), str. 57)

dijake.⁵⁷ Kot drugod, so se dijaki tudi v Banjaluki zavzemali za svobodo in združitev, praviloma s Srbijo.⁵⁸ Kasneje so nastajala društva, ki so bila narodnostno in versko mešana, kar Zoran Pejašinić izpostavlja kot značilnost banjaluškega dijaškega gibanja.⁵⁹

Vodstvo Velike realke je tajno in protivladno delovanje dijakov kaznovalo razmeroma milo (večinoma so izrekli opomine, redko pa so sledile izključitve), vsekoli pa je v opoziciji proti oblastem vztrajalo, da je kaznovanje dijakov pristojnost vodstva gimnazije in ne drugih represivnih organov. To, da so profesorji dijake ščitili, je oblasti zelo jezilo in dijaki in profesorji so bili pogosto tarče

⁵⁷ Janković ob tem piše, da je bila sicer večina dijakov na banjaluški realki avstrijsko usmerjena in so sprejemali največ idealistično vizijo monarhije. Tudi zato profesorji in vodstvo realke sprva niso imeli težav prikazovati dijaška društva, ki so nastala na šoli, kot neškodljiva in idealistična brez možnosti večjega vpliva. Ko pa so se razmere zaradi prve svetovne vojne in konfrontacije s Srbijo korenito zaostrile, pa je takšno opravičevanje mladih postalo domala nemogoče in oblasti so posegle po skrajnejših ukrepih (Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija").

⁵⁸ Dijaško gibanje je bilo povezano oz. pod vplivom Sokolskega gibanja, ki se je prav tako zavzemalo za osvoboditev in združitev. V času pred prvo svetovno vojno je bil velik del banjaluške mladine v srbskem ali hrvaškem Sokolu (Pogovor z Borivojem Miloševićem).

⁵⁹ Pred prvo svetovno vojno je v Bosni in Hercegovini potekalo veliko t. i. dijaških in drugih procesov. Izstopa Veleizdajniški proces 1915/16 proti 156 Srbom, ki so pripadali starejši generaciji in narodni inteligenci. Tako je oblast vršila pritisk avtorske države (Pogovor z Borivojem Miloševićem).

hišnih preiskav ali pa so jih klicali na sodišče in policijo. Leta 1914 je banjaluške uporne dijakke obiskal član sarajevskega tajnega dijaškega društva Lazar Đukić (1896–1917) in jih spodbudil k ustanovitvi skupnega dijaškega društva "Jugoslavija", v katerem so bili Srbi, Hrvati in muslimani. Đukić je bil eden najdejavnejših članov mladobosanskega gibanja in preko njega lahko dijakke v Banjaluki povežemo s tem gibanjem. Šlo je za delovanje v smeri osvoboditve Bosne in Hercegovine izpod žezla monarhije in združitve v novi, neodvisni državi. *"Stvaranje tajnog dačkog društva 'Jugoslavija' u Banjoj Luci 1914 godine je najljepša stranica u istoriji banjaluške Velike realke. /.../ To nacionalno revolucionisanje dubova tadašnje omladine izazvano je gotovo jedino uspjesima Srbije u Balkanskom ratu,"*⁶⁰ je zanosno zapisal Milan Janković v monografiji o tajnih dijaških društvih v Banjaluki leta 1939. Monografija je napisana na podlagi pričevanj udeležencev procesa in je dragocen vir, saj velja, da je dokumentacija o procesu izgubljena.⁶¹

Ko se je začela prva svetovna vojna, je oblast uvedla vojni absolutizem in preganjanje nasprotnikov režima še okrepila. Mnogi uporni dijakki so bili poklicani v vojsko in poslani na fronto. Đukić je bila julija 1914 obsojen na deset let prisilnega dela zaradi sodelovanja v pripravah na atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda.⁶² A njegovo agitiranje je v Banjaluki že pred tem obrodilo sadove. Dijaki realke so 30. aprila 1914 na tajni skupščini v kavarni Balkan (*slika 14*), ki se je je udeležilo približno 100 ljudi, ustanovili društvo "Jugoslavija".⁶³ Oblastem to dejanje ni ostalo skrito in so organizacijo označile za "velikosrbsko in sovražno do Avstro-Ogrske". Na podlagi tega so proti ustanoviteljem društva "Jugoslavije" in somišljenikom, pa tudi proti tistim, za katere so zgolj domnevali, da so vedeli za ustanovitev, pa tega niso prijavili, ukrepali v skladu s 111. členom Kazenskega zakonika, ki govori o motenju javnega reda in miru.⁶⁴ Aretirali so veliko število študentov in profesorjev realke, ki so bili nato do začetka sojenja v hišnem priporu, v mestnem zaporu "Crna kuća" in v policijskih zaporih, ki so bili nekoliko manj strogi.

Proces proti obtoženim dijakom in profesorjem je potekal cel teden na Okrožnem sodišču v Banjaluki (*slika 15*) konec februarja in v začetku marca 1915. Obtoženih je bilo šest profesorjev in 29 dijakov, od tega jih je bilo 18 pravoslavne vere, šest muslimanske in pet katoliške vere.⁶⁵ Predsednik sodne-

⁶⁰ Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija", str. 39.

⁶¹ Prav tam, str. 52.

⁶² Več o Đukiću glej: *Lazar Đukić*, dostopno na: https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80_%D0%82%D1%83%D0%BA%D0%B8%D1%9B, pridobljeno: 10. 11. 2022.

⁶³ Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija", str. 23.

⁶⁴ Prav tam, str. 21 in 35.

⁶⁵ Prav tam, str. 52.

Stavba okrožnega sodišča v Banjaluki, 1924. Tudi ta stavba je bila porušena v potresu leta 1969 (Verica M. Stošić in Nebojša Radmanović, *Banjaluka. Centar Vrbaske banovine* (Banja Luka, 2019), str. 110)

ga sveta na procesu je bil Poljak Aleksander Irzykowski, sicer tudi predsednik okrožnega sodišča, sodni svet pa sta sestavljala še Hrvat Matej Jankac in Slovenec Augustin Oblak. Branilec dijakov je bil Čeh Josip Soukal, profesorje in inšpektorja realke pa je branil advokat Dušan Ivanišević. Tožilec je bil Otmar Wajnert, "grob, zajedljiv, žaljiv, nespoštljiv in izrazito proavstrijski".⁶⁶ Toda proces v Banjaluki se ni zaključil tako, kot sta si zamislila tožilec in oblast, ki sta želela s tem in drugimi procesi zatreti mladobosansko gibanje. Dvorana v Banjaluki je bila nabito polna in ljudje so odkrito podpirali dijake in profesorje. Ko je tožnik na procesu izjavil, da bi morali takšne, kot so dijaki in ravnatelj realke dr. Kosta Krsmanović pomesti z železno metlo, ker so sovraštvo do Avstrije pili že z materinim mlekom, je iz publike vstal profesor Vladislav Skapić in zavpil "Fuji!". Sodišče na ta protivladni odziv ni odreagiralo.⁶⁷ Obtožnico so prebrali 3. marca 1915, kazni pa so bile mile; za oblast vsekakor izrazito premile. Obsojeni so bili samo trije, ostali so bili oproščeni. Da se je sojenje končalo tako naklonjeno mladim fantom in njihovim profesorjem, ima zasluge sodniški svet, v kate-

⁶⁶ Prav tam, str. 30 in 49; Milošević, *Tajna dačka društva*, str. 111.

⁶⁷ Janković, "Sloboda" in "Jugoslavija", str. 33.

rem je bil tudi Augustin Oblak, ki je celotno sojenje umirjal retoriko in kolikor je lahko, ščitil dijake: "*Vajnert boče da se potstupi po diktatu Zemaljske vlade u Sarajevu, a Iržikovski, Oblak in Jankac štite, koliko mogu, jugoslovensku omladinu i njen nacionalni idealizam. Duh slavenstva ovdje je pobjedio.*"⁶⁸ Razplet je seveda ujezil oblast, ki je odredila revizijo postopka v Travniku, sodni svet iz Banjaluke pa je kaznovala. Po pisanju Jankovića se je moral Irzykowski predčasno upokojiti, medtem ko sta bila Jankac in Oblak premeščena. Toda Borivoje Milošević v novejši raziskavi navaja, da so člani sodnega sveta prejeli opomin ali pa so bili suspendirani.⁶⁹ Suspend gotovo velja za Irzykowskega,⁷⁰ medtem ko je Oblak najverjetneje prejel le opomin, saj dokumenti iz njegove personalne mape, ki jo hrani Arhiv Republike Srpske, dokazujejo, da je na Okrožnem sodišču v Banjaluki ostal tudi po procesu.

Proces v Travniku je potekal osem dni v mesecu avgustu 1915. Sodniki so bili zamenjani, tožilec pa je ostal Wajnert. Izrečene kazni so bile veliko strožje, med drugimi je bil obsojen ravnatelj dr. Kosta Krsmanović.⁷¹ Oblast je nato do konca vojne strogo nadzirala in regulirala srednje šole, dosledno preprečevala izražanje projugoslovanskih stališč, zatirala bosanski jezik in cirilico, prepovedala vrsto časnikov, številne dijake je zaprla, jih izključila iz šole ali poslala na fronto in suspendirala profesorje.⁷²

V času dijaških procesov se je Augustin Oblak zagotovo znašel med dvema ognjema; po eni strani je bil lojalen uslužbenec Avstro-Ogrske, po drugi strani pa je gojil slovansko oz. slovensko identiteto. Zaradi slednjega verjetno ni bil imun na jugoslovansko idejo. Njegovi otroci so obiskovali realko skupaj z dijaki, ki so bili tajno politično aktivni in lahko domnevamo, da so se nekateri navzeli teh idej. Sklenemo lahko, da je bil Augustin Oblak v prvi vrsti profesionallec, ki si je vseskozi prizadeval soditi objektivno. To potrjujejo ocene nadrejenih v njegovi personalni mapi. Tudi v zanj težkem položaju na dijaškem procesu v Banjaluki je skupaj s kolegi sodniki vsaj začasno uspel odbiti napad oblasti na dijake, hkrati pa je ohranil ravno dovolj močan videz lojalnosti, da je bil disciplinski ukrep nadrejenih razmeroma blag. Drža sodnika v zapletenem

⁶⁸ Prav tam, str. 54.

⁶⁹ Milošević, *Tajna dačka društva*, str. 111.

⁷⁰ Banjaluški mestni svet je med obema vojnama v spomin na zasluge Irzykowskega na tem procesu nekdanjo Sudsko ulico poimenoval Iržikovskega ulica. Prav v tej ulici je stala tudi zgradba okrožnega sodišča, ki so jo porušili po potresu leta 1969, danes pa se imenuje Ulica Save Mrkalja (*Gospodska ulica Banja Luka: istorija naše najpoznatije ulice*, dostopno na: <https://banjaluka.net/gospodska-ulica-banja-luka-istorija-nase-najpoznatije-ulice/>, pridobljeno: 23. 11. 2023).

⁷¹ Ravnatelj je bil v Travniku obsojen na štiri mesece prisilnega dela, kasneje mu je Vrhovno sodišče kazen podvojilo, izgubil je državno službo. Očitati so mu, da je dijake kaznoval premilo (prejeli so opomine), sam pa je zagovarjal stališče, da je vodstvo realke edino pristojno, da kaznuje svoje dijake. Več o tem glej: Janković, "*Sloboda*" in "*Jugoslavija*", str. 28 in 32.

⁷² Prav tam, str. 70.

Družina sodnika Augustina Oblaka v Banjaluki leta 1917. Skrajno na levi stoji Anči, zraven sedijo Pavla, Lenko, Neda, Augustin in Damaz, zadaj stojita Vital in Marinka (Zasebni arhiv družine Doršner, Sarajevo)

času in okolju, ko je moral biti kot državni uslužbenec zvest oblasti, misliti na svojih takrat še pet mladoletnih otrok, hkrati pa si prizadevati, da dijaki, ki so bili gotovo deležni njegovih simpatij, ne bi bili preostro kaznovani, je zahtevala pokončnost in veliko mero previdnosti, poguma ter modrosti. Uspešno soočenje s temi izzivi mu je omogočilo, da je na položaju ostal tudi po letu 1918, saj je s svojim delovanjem v prelomnih časih ni kompromitiral.

Družina in otroci

Augustin Oblak se je poročil s Pavlo Deisinger (1875–1944), doma iz Škofje Loke, ki je bila njegova sestrčna po mamini strani. Verjetno sta se poznala že od mladih nog, saj sta se gotovo srečevala v Škofji Loki in v Gradcu pri sorodnikih. Augustin je bil v Gradcu leta 1894 eno leto notarski pripravnik, leta 1896 pa je tu opravil državni izpit. Poročila sta se 8. oktobra 1900 v Škofji Loki (*slika 16*). Takrat je Augustin služboval v Čajničah in njegova žena je po poroki odšla z njim v Bosno in Hercegovino. Po do sedaj znanih podatkih Pavla ni imela dohodkov in je bila gospodinja. Iz ustnih pričevanj in fotografij izvemo, da je z družino živela Tončka, guvernantka, ki je pomagala pri vzgoji in šolanju otrok. To pomeni, da je bila plača sodnika dovolj visoka, da si je družina lahko privoščila

Guvernanta Točka, ki je z družino Oblak živela v Bosni in Hercegovini, Banjaluka, 1916 (Zasebni arhiv družine Oblak, Zagreb)

pomoč. Kdaj se je Tončka pridružila družini, iz dokumentov ni mogoče razbrati (*slika 17*). Dne 24. avgusta 1901 se je paru v Čajničah rodila najstarejša hči Marija (Marinka). Prvorojenka je bila kot mladinka ena prvih smučark na prostoru Jugoslavije, kasneje, ko sta se starša po očetovi upokojitvi vrnila v Ljubljano, pa je do njune smrti leta 1935 oz. 1944 skrbela zanj. V Čajničah se je paru 28. aprila 1903 rodil tudi drugi otrok, sin Vital (Vitalij), ki je kasneje kot sodnik stopal po očetovi poti, najprej v Bosni in Hercegovini, nato pa v Sloveniji.

Kmalu, ko se je družina preselila v Nevesinje, se je 26. julija 1904 rodila Ana (Anči), ki se je poročila v Sarajevo, kjer še vedno živijo njeni potomci. V Nevesi-

Otroci družine Oblak ok. leta 1915 v Banjaluki. Od leve proti desni Neda, Marinka, Anči, Vital in Damaz. Lenko se je rodil leta 1916 (Zasebni arhiv družine Oblak, Zagreb)

nju se je 16. junija 1906 rodil tudi Damaz, ki se je zapisal vojaški karieri v jugoslovanski vojski in si je življenje ustvaril v Zagrebu. Očetova služba je nato družino peljala v Bugojno, kjer se je 7. marca 1909 rodila Nedeljka (Neda). Najmlajša hčerka je študirala na Tehniški fakulteti v Ljubljani in postala ena od pionirk gradbeništva in geodezije na Slovenskem. Sedem let kasneje, že v Banjaluki, se je 7. novembra 1916, rodil najmlajši sin Leonard (Lenart, Lenko), ki je, tako kot oče in najstarejši brat, vpisal študij prava.

Glede na to, da je imel oče dobro plačano in zanesljivo državno službo, lahko rečemo, da je družina v Bosni in Hercegovini dobro živela (*slika 18*). Otroci so že od malega govorili slovensko, srbsko-hrvaško in se učili nemško. Pisati in brati so znali v latinici in cirilici. Večkulturno okolje, v katerem so se družili s prijatelji iz različnih verskih in narodnostnih skupin, verjetno najpogostejše z otroki drugih uradnikov, je gotovo plemenitilo njihovo razgledanost in dojemanje sveta. Kljub pogostim selitvam so živeli v stabilnem okolju, za kar sta poskrbeli mati in guvernant. V različnih manjših krajih so najverjetneje stanovali v stavbah, kjer so bili uradi, ali pa v njihovi neposredni bližini, saj je oblast naglo gradila administrativna središča s stanovanji za uradnike, ki jih je tja množično napotovala z vseh delov monarhije. Ker je avstro-ogrška oblast

Dopisnica, poslana Augustinu Oblaku v Bugojno s podpisom Minke Oblak, ki je skrbela za domačijo Kralovše na Vrhniku, kjer se je sodnik rodil. Dopisnica kaže na to, da je sodnik vzdrževali tesne stike z rodnim krajem (Zasebni arhiv družine Oblak, Zagreb)

v Bosni in Hercegovini pospešeno gradila tudi železniške povezave, je družina nedvomno tudi veliko potovala in se pogosto vračala vsaj v Slovenijo (slika 19), če ne tudi v druga večja središča monarhije.

Ko se je družina preselila v Banjaluko, so vsi otroci obiskovali Veliko realko in tu tudi maturirali. Še posebej napredno je bilo, da so to šolo obiskovala tudi vsa tri Oblakova dekleta, kar je bil v tistih časih in v tistem okolju, ko je bilo skoraj 90 % prebivalcev nepismenih, velik dosežek, ki je kazal na širino družine in na pomen, ki ga je izobrazbi pripisoval oče. Nedvomno so se vsi otroci vključevali v živahno banjaluško dijaško in kulturno življenje. Tu so živeli mestni način življenja, ki ga simbolizira promenada na Gosposki ulici, po kateri vemo iz pričevanj, da se je Augustin z družino rad sprehajal. Življenje v krajih, ki od središč monarhije niso bili le oddaljeni, ampak so se od njih tudi zelo razlikovali v stopnji razvoja in ritmu življenja, je od družine zahtevalo veliko prilagodljivosti, modrosti in spretnosti. Po drugi strani pa je ta izkušnja nedvomno vplivala na svetovljanstvo potomcev Augustina in Pavle Oblak (slika 20) in na njihove odločitve in življenjske poti, ki so, obogatene s pisano dediščino večkulturnega okolja, presegale in še presegajo ozke okvire zgolj lokalnih okolij.

Pavla in Augustin Oblak ok. leta 1934, ko so njuni otroci že šli svojo pot in tik preden sta se ob sodnikovi upokojitvi preselila iz Banjaluke v Ljubljano (Zasebni arhiv družine Doršner, Sarajevo)

Po upokojitvi leta 1934 se je Augustin Oblak z ženo vrnil v Ljubljano, kjer je le leto dni kasneje umrl. Njegov vnuk Zoran Doršner pripoveduje, da je bil Augustin po vrnitvi v Ljubljano razočaran, češ da ga nihče ne pozna, da ga nihče ne povabi na kavo, da mu na tramvaju nihče ne odstopi mesta.⁷³ Vsekakor je bilo to v ostrem nasprotju z Banjaluko in še pred tem z manjšimi mesti, v katerih je služboval, kjer je bil visoko spoštovan in kjer so ga, kot pripoveduje Doršner, ko je šel po ulici, večkrat povabili k omizju v kavarni ali gostilni. Morda lahko sklenemo, da je v Ljubljani pogrešal občutek sprejetosti. V mladosti je bil s tem, ko je zapustil Vrhniko in Ljubljano in nato še Dunaj ter se podal v "gore Balkana", večkrat izkoreninjen, v Bosni in Hercegovini pa si je kljub pogostim selitvam ustvaril družino in izoblikoval identiteto, povezano z njegovim visoko spoštovanim poklicem.

⁷³ Pogovor z Zoranom Doršnerjem.

Barbara Vodopivec

**ON THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF AUSTRIAN CIVIL SERVANTS
IN OCCUPIED BOSNIA AND HERZEGOVINA:
THE LIFE AND WORK OF JUDGE AUGUSTIN OBLAK (1867–1935)**

SUMMARY

Based on the analysis of archival materials, family archives, extensive field research, expert interviews, and testimonies of relatives, this article describes the life and work of Augustin Oblak (1867–1935), who was born in Vrhnika and spent his entire working life in Bosnia and Herzegovina. The narrative is set in the context of the occupation and annexation of Bosnia and Herzegovina and the introduction of the new administrative and judicial system. It also highlights the role of Austrian civil servants and lawyers in the transformation of Bosnian society, as well as the activities of the secret student associations and the repressive authorities. Furthermore, the social environment in the nationally and religiously diverse Bosnian society is presented. Finally, the text illustrates the history of Banja Luka, where Oblak and his family lived the longest.

Judge Augustin Oblak was born in 1867 in Vrhnika. He matriculated from the high school in Ljubljana and then studied law in Vienna, where he graduated in 1894. In 1895, the state sent him to Mostar as a trainee judge. He worked in many courts in Bosnia and Herzegovina (Mostar, Prnjavor, Brčko, Ljubuško, Čajniče, Nevesinje, Livno, Bugojno, Banja Luka) and also raised a family there. After his retirement in 1934, he returned to Ljubljana, where he died in 1935. In Bosnia and Herzegovina, he belonged to a class of Austrian civil servants recruited mostly from those parts of the monarchy where Slavic languages were spoken, as this helped in overcoming the language barrier. On the one hand, these civil servants and lawyers represented the bearers of legal powers and social transformation of the society; on the other hand, they were seen as representatives of a foreign government that had appropriated the country by force and arbitrarily and had begun to establish a new social order. The duality of Austrian rule in Bosnia and Herzegovina is evident in many accounts of this period in historiography, which portray the monarchy as implementing improvements in the quality of life (e.g., transportation infrastructure, architecture, urban planning, and education). Conversely, the monarchy is also portrayed negatively because it suppressed any emancipation of the local population. The Austrian regime was particularly harsh on South Slavic nationalism, whose representatives were often young intellectuals.

The trial in 1915 of the students of the Real High School (*Velika realka*) in Banja Luka, who were under the influence of the Young Bosnian (*Mlada Bosna*) movement and advocated the secession of Bosnia and Herzegovina from Austria and annexation to a new South Slavic state, represents the high point of Augustin's career as a judge. This process is described in the article. Oblak's prudent work is particularly important, as he appeared to remain loyal to the Austrian government, while at the same time being sympathetic to the students. This enabled him to remain a judge in the new state of Yugoslavia even after the fall of the monarchy, when he became Judge-Advocate of the District Court of Banja Luka. He thus represents an Austrian lawyer who managed to maintain the fragile balance between loyalties to the regime on the one hand and to the local communities in which he lived on the other.

The article also describes some of the main historical and social features of Bosnia and Herzegovina after the occupation (1878) and annexation (1908). It describes the administration of the region, which after the annexation did not belong to either the Austrian or the Hungarian part of the monarchy. It had a special status – *corpus separatum* – in which the responsibilities of the emperor, the joint Austro-Hungarian government, the governments of Austria and Hungary, and the local governments were intertwined. The local governments were represented by the *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu*, which had its headquarters in Sarajevo. The implementation of the new Austro-Hungarian order involved the deployment of a large number of educated personnel from all over the monarchy, such as civil servants, teachers, experts of many, mostly technical sciences, soldiers and lawyers. At the time of Ottoman rule, Bosnia was administered by 120 civil servants. Under the Austrian government, this number increased to 9533. Many Slovenes also came from the Austrian part of the monarchy; according to the 1910 census, 3180 Slovenes lived in Bosnia and represented 0.16% of the total Bosnian population. They were employed mainly in the civil service, in financial administration, in business enterprises and in the gendarmerie. 388 Slovenes were employed as civil servants, which represented 3.51% of the total Austrian civil service in Bosnia. Since Oblak was a judge, the article also addresses some peculiarities of the judicial system in occupied Bosnia and Herzegovina. The Ottoman legal system posed a great challenge to lawyers who had not studied this system and had to learn it. Austria-Hungary first began to reform criminal and commercial law, while civil law remained largely unchanged and under the influence of Ottoman law until the end of the monarchy. Both Ottoman and Austrian law were in use, and jurists trained in both legal systems were highly regarded.

The last part of the article deals with the depiction of Banja Luka and its *Velika Realka*, which was founded on October 4, 1895. Many secret student associations were active here. All six children of the Oblak couple attended

school in this gymnasium. Three daughters of Oblak also attended this gymnasium, which is especially important considering that 90% of the population in Bosnia was illiterate, and this shows that Oblak attached great importance to the schooling of his children. All of Oblak's children spoke Slovenian and Serbo-Croatian from birth, and they learned German. They could read and write in both Latin and Cyrillic. A multicultural environment in which they made friends with people of different religious and national groups had a great influence on their openness to the world and their perception of it. The Oblaks, like many other families from the class of Austrian civil servants, led a middle-class lifestyle. Because of their father's position, they were well respected. Life in places like Bosnia, which were not only far from the centres of the monarchy, but also differed greatly in their pace of life and level of development, required a high degree of adaptability, cleverness and skill. Austrian civil servants in Bosnia and Herzegovina, as the article shows with the example of the Oblak family, represented a social class that generally adapted to the local environment, skilfully balanced loyalty to the civil service and affection for a diverse domestic environment, and, paradoxically, even imported by force, provided an effective example of the coexistence of different cultures.

VIRI IN LITERATURA

AT-UAW – Archiv der Universität Wien, Juristische Rigorosenprotokolle, obdobje 1888–1913.

AT-UAW – Archiv der Universität Wien, Promotions- und Sponsionsprotokolle der Universität Wien, 1762–1997 (Serie).

BA ARSBL – Arhiv Republike Srpske, 0023, Okružni sud Banjaluka (1878–1945), Material Okružnog suda Banjaluka za period 1914–1920, Personalna mapa sudije Okružnog suda Banjaluka AUGUSTIN OBLAK (1867, Vrhnika – 1935, Ljubljana).

Bosanski glasnik – Sarajevo, letnik 1898 in 1917, dostopno na: https://kolekcije.nub.ba/search?query=Bosanski+glasnik&query_type=keyword&record_types%5B%5D=Item&record_types%5B%5D=File&record_types%5B%5D=Collection&record_types%5B%5D=SimplePagesPage&submit_search=Search, pridobljeno: 11. 11. 2022.

Kalendar Bošnjak – Sarajevo, letnik 1897, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1912, 1913 in 1914, dostopno na: https://kolekcije.nub.ba/search?query=Kalendar+Bo%C5%A1njak&query_type=keyword&record_types%5B%5D=Item&record_types%5B%5D=File&record_types%5B%5D=Collection&record_types%5B%5D=SimplePagesPage&submit_search=Search, pridobljeno: 11. 11. 2022.

Gospodska ulica Banja Luka: istorija naše najpoznatije ulice, dostopno na: <https://banjaluka.net/gospodska-ulica-banja-luka-istorija-nase-najpoznatije-ulice/>, pridobljeno: 23. 11. 2022.

Lazar Đukić, dostopno na: https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80_%D0%82%D1%83%D0%BA%D0%B8%D1%9B, pridobljeno: 10. 11. 2022.

Općinski sud u Bugojnu. Historija suda u Bugojnu, dostopno na: <https://opsud-bugojno.pravosudje.ba/vstvfo/B/46/article/83147>, pridobljeno: 4. 11. 2022.

Rok Omahen, "Prva svetovna vojna bi se lahko začela že šest let prej. O avstro-ogrski priključitvi Bosne in Hercegovine, 12. oktober 2014, Svetovna vojna 1914–1918, *rtvslo.si*, 12. 10. 2014, dostopno na: <https://www.rtvsllo.si/prva-svetovna-vojna/prva-svetovna-vojna-bi-se-lahko-zacela-ze-sest-let-prej/348491>, pridobljeno: 4. 11. 2022.

Pogovor dr. Barbare Vodopivec z dr. Mehmedom Bečićem, Pravna fakulteta Univerze v Sarajevu, Sarajevo, 9. 9. 2022. Zvočni posnetek pogovora hrani dr. Barbara Vodopivec.

Pogovor dr. Barbare Vodopivec z dr. Zoranom Pejašinićem, Arhiv Republike Srpske, Banja Luka, 7. 9. 2022. Zvočni posnetek pogovora hrani dr. Barbara Vodopivec.

Pogovor dr. Barbare Vodopivec z izr. prof. dr. Vladimirjem Simičem, upokojenim profesorjem pravne zgodovine Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, april 2022. Zabeležko pogovora hrani dr. Barbara Vodopivec.

Pogovor dr. Barbare Vodopivec z zgodovinarjem dr. Borivojem Miloševićem, Arhiv Republike Srbske, Banja Luka, 7. 9. 2022. Zvočni posnetek pogovora hrani dr. Barbara Vodopivec.

Pogovor dr. Barbare Vodopivec z Zoranom Doršnerjem, Sarajevo, 10. 9. 2022. Zvočni posnetek pogovora hrani dr. Barbara Vodopivec.

.....

Bojić Alija, Mehmed, *Historija Bosne in Bošnjaka* (Sarajevo, 2001), str. 129–160.

Godina Gantar, Irena, "Slovenski doktorji v Pragi 1882–1916", *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990), str. 451–456.

Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire, 1875–1914* (London, 1994), str. 323–327.

Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo, 1998).

Janković, Milan, "Sloboda" in "Jugoslavija" preratna tajna dačka društva. *Banjolučki dački proces 1914/15* (Beograd, 1939).

Kico, Ahmed, *Gračanica u Skopaljskoj dolini*, (Bugojno, 2022), str. 32.

Koblar, Stanislav, "Zakaj monografija o Slovencih v Bosni in Hercegovini", v: Koblar, Stanislav (ur.), *Četrta stran trikotnika. Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000* (Ljubljana, 20089), str. 12.

Kocka, Jürgen, "The European Pattern and the German Case", v: Kocka, Jürgen in Mitchell, Allan (ur.), *Bourgeois society in nineteenth-century Europe*, (Oxford, 1993), str. 3–32.

Kržišnik Bukić, Vera, *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007* (Ljubljana, 2007).

Mačkić, S. Zoran, *Iz rodine u Banjaluku. Ruska Emigracija u Banjaluci* (Banja Luka, 2018).

Malcolm, Noel, *Bosnia, A short History* (London, 1994), str. 136–155.

Milošević, Borivoje, *Banjaluka u borbi za oslobođenje i ujedinjenje: Povodom jednog vijeka od završetka Prvog svjetskog rata* (Banja Luka, 2018).

Milošević, Borivoje, *Tajna dačka društva u banjolučkoj realci 1905–1918* (Banja Luka, 2022).

Pejašinić, Zoran, *Banja Luka. Alejama prošlosti i sadašnjosti – Vodič* (Banja Luka, 2022).

Stošić, M. Verica in Radmanović, Nebojša, *Banjaluka. Centar Vrbaske banovine* (Banja Luka, 2019).

Taylor, A. J. P., *Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina Avstrijskega cesarstva in Austro-Ogrske* (Ljubljana, 1956).

Zemljotres u Banjaluci 1969: solidarnost, obnova i izgradnja. Katalog razstave (Banja Luka, 2019).

DOI 10.32874/SHS.2023-04

1920 kot leto intenzivnih prizadevanj za volilno pravico žensk

Irena Selišnik

Dr., docentka
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: irena.selisnik@ff.uni-lj.si

Izvleček:

V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na ključno zahtevo prvega vala ženskega gibanja, in sicer na volilno pravico žensk v slovenskem delu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Z nastankom nove države so bili povezani številni zakonodajni predlogi o volilni pravici žensk v Deželni vladi za Slovenijo. Zanimalo nas je, kakšni so bili pristopi različnih političnih strank do ureditve tega vprašanja in kako se je v ta okvir umestilo žensko gibanje, ki je s številnimi društvi in njihovim političnim delovanjem preko peticij, pozivov in odmevnih medijskih člankov terjalo ureditev volilne pravice žensk. V tem kontekstu je bila zlasti aktivna Slovenska ljudska stranka.

Ključne besede:

volitve, volilna pravica žensk, 1920, ženska društva, politične stranke, demonstracije, spol, medvojno obdobje

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 145–168, 92 cit., 4 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Razpad avstro-ogrske monarhije je bil hkrati tudi priložnost za nova demokratska gibanja, ki so nastala v povojni Evropi, tudi za vse bolj dobro organizirano žensko gibanje. V tem kontekstu tudi novoustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) ni bila nobena izjema. Zahteve po več demokraciji so vzniknile tudi v tem prostoru in vanje so se vključile tudi ženske. Ženske se niso zgolj vključile v številna ženska društva, pojavile so se tudi konkretne politične zahteve po reformi zakonodaje, s katero bi pridobile tudi volilno pravico. V pričujočem prispevku se bomo tako osredotočili prav na to, najbolj izpostavljeno zahtevo ženskega gibanja, zahtevo za volilno pravico žensk v slovenskem delu Kraljevini SHS, in se v kontekstu tematiziranega leta 1920 vprašala, kaj se je z njo dogajalo v Deželni vladi za Slovenijo. Zanimalo nas bo, kakšni so bili pristopi različnih političnih strank do ureditve tega vprašanja in kako se je v to dogajanje umestilo žensko gibanje, kako so številna društva s svojim političnim delovanjem preko peticij, pozivov in odmevnih medijskih člankov, terjalo ureditev volilne pravice žensk. Članek temelji na objavljenih virih in še neobjavljenem arhivskem gradivu, dogajanje na Slovenskem pa umešča v širši jugoslovanski kontekst.

Volilna pravica žensk na Slovenskem v Avstro-Ogrski

Po letu 1860, na začetku novega ustavnega obdobja, je bil v habsburški monarhiji sprejet svezjenj novih zakonov, ki je urejal vprašanje volilne pravice. V veljavo so stopili: novi zakon o državnem zastopstvu v državnem parlamentu, novi deželnozborski volilni redi, novi državni zakon za občinske volitve, kasneje pa tudi novi mestni volilni redi za lokalne volitve. Novi državni zakon za občinske volitve iz leta 1862 je določal le, kdo so osebe, izključene iz občinske volilne pravice, obenem pa je omogočal volitve preko zastopnika. Podrobneje je to zadnje vprašanje uredil zakon za občinske volitve iz leta 1866, ki je določil, da morajo davkoplačevalke, ki želijo oddati svoj glas, glasovati preko pooblaščenca. Kasneje sta se v svojih mestnih statutih tako opredelila tudi Maribor in Celje. Leta 1873 je zakon za volitve v državni zbor podelil volilno pravico samo "samostojnemu" avstrijskemu državljanu moškega spola, veleposestnice in podjetnice so obdržale svojo volilno pravico, še vedno pa so morale glasovati

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0235: *Slovenska zgodovina*, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna in EIRENE, ki ga financira Evropski raziskovalni svet v okviru programa Horizon 2020 in v finančni shemi ERC Advanced Grant (ERC Grant Agreement n. 7426839).

preko pooblaščenecv. Sledile so spremembe v deželnozborskih volilnih redih, ki so zahtevo po moškem spolu v kmečki in mestni kuriji zapisale v zakon, obstajale pa so tudi izjeme. Če sta se za to potezo odločili Koroška (1884) in Kranjska (1884), je denimo Štajerska do leta 1904 ženskam dovoljevala volilno pravico preko pooblaščenecv za obe kuriji. Reforme, ki so zasledovale cilj splošne in enake volilne pravice, so se nadaljevala tudi v devetdesetih letih, ko je bila najprej 1896 sprejeta možnost posebne splošne kurije in nato leta 1906 uvedena direktna volilna pravica za državni zbor, ki je ukinila vse volilne razrede, hkrati pa predpisala volilno pravico le za moške državljane.² Če torej povzamemo, lahko ugotovimo, da so ženske pred prvo svetovno vojno imele v glavnem volilno pravico na občinski ravni, in sicer kot davkoplačevalke, lastnice premoženja, nekatere tudi zaradi svojega posebnega poklicnega statusa, denimo učiteljice. Svoj glas so lahko oddale preko pooblaščenecv. Za deželnozborske in državnozborske volitve, kjer je veljal sistem volilnih razredov, torej kurij, pa so ženske v glavnem volile v veleposestniški kuriji in trgovsko-obrtni zbornici, tudi tu preko pooblaščenecv.

Viri nakazujejo, da so slovenski politiki pred vojno zelo preračunljivo gledali na ženske glasove in volilno pravico, slovenski liberalci (skupaj s socialdemokrati) so podobno kot avstrijski bili v strahu pred volilno pravico žensk, saj naj bi te povečini glasovale konzervativno.³ Tovrstne strahove so potrdili tudi izidi posebnega ženskega volišča za občinske volitve 1911 v Ljubljani, kjer so ženske glede na povprečje bolj podprle Slovensko ljudsko stranko (SLS). Ta je volilno pravico žensk preračunljivo podpirala, kar pa ne pomeni, da se tudi v njej ni našel kdo, ki ji je iz moralnih oziroma ideoloških razlogov nasprotoval.⁴ Hkrati so se slovenski politiki radi zgledovali po Čehih, ti pa so bili izredni podporniki ženskega gibanja in tudi volilne pravice žensk. Prav Čehi so izvedli subverzivne akcije, ko so s podporo mladočehov ženske celo kandidirale na deželnozborskih volitvah 1908, leta 1912 pa je bila njihova kandidatka celo izvoljena.⁵

Žensko gibanje na Slovenskem je bilo podobno kot avstrijsko žensko gibanje zmerno, v kontekstu meščanske kulture je izredno pazilo na spodobnost in ugled svojih akterk, ki so v njem nastopale, vsaka prenapeta akcija po zgledu sufražetk tako zagotovo ni bila dobrodošla, angleške borke za volilno pravico

² Irena Selišnik, "Ženske med normami, zahtevami in pravicami (1848–1941)", v: *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, ur. Marta Verginella (Ljubljana, 2013), 117–138, 118–119 (dalje: Selišnik, "Ženske med normami, zahtevami in pravicami").

³ Birgitta Bader Zaar, "Liberalism and the Emancipation of Women in Austria in the 19th and Beginning of the 20th Century", *Bulgarian Historical Review* 25, št. 1 (1997), str. 140.

⁴ Irena Selišnik, *Volilna pravica žensk kot demokratična novost: Dejavniki, ki vplivajo na njeno uveljavitev na Slovenskem* (Postojna, 2007), str. 187–195 (dalje: Selišnik, *Volilna pravica žensk*); "Izid ljubljanskih občinskih volitev", *Slovenec*, 24. 4. 1911, št. 39, str. 2.

⁵ Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)* (Celje, 2015), str. 249.

žensk so bile predmet posmeha tedanje javnosti.⁶ Kljub vsemu pa je tudi slovensko žensko gibanje volilno pravico vendarle zahtevalo, toda v okviru sredstev, ki so bile v meščanskem okolju razumljene kot ženskam primerne. Prve zahteve za volilno pravico žensk se tako pojavijo na prelomu stoletja, ko jo je v prvem slovenskem ženskem časopisu *Slovenka* leta 1900 zahtevala Elvira Dolinar - Danica. Zapisala je: "Tradicija jih [ženske] veže samo na zadeve intimnega notranjega življenja, izključuje jih od vse javnosti, zato niti ne mislijo na to, da bi moglo biti i drugače."⁷ Iste poglede je izrazila Socialdemokratska stranka v *Rdečem praporu*: "Političnih pravic hočete. V kakšen namen? Da dobite upliva v javnem življenju in je tako uredite, da bodete bolje živele. Svobode hočete – e, boljšega življenja."⁸ Volilno pravico žensk je zahteval tudi voditelj krščanskih socialcev Janez Evangelist Krek, ki je v *Domu in svetu* zapisal: "Delavci naj zato terjajo splošno in jednako volilno pravico za vse odrastle. Tudi ženske se morajo politiško organizovati."⁹ Zelo glasno pa so volilno pravico zahtevale tudi učiteljice. Menile so, da je ženska lahko izvzeta iz političnih pravic le, če je izključena iz javnega življenja. Če upravlja javno službo in je nosilka javnih dolžnosti, gre volilna pravica tudi njej.¹⁰

Splošno slovensko žensko društvo (SŽD) je pred začetkom prve svetovne vojne pripravilo nekaj peticij za volilno pravico žensk in poslalo svoje članice na zborovanja za volilno pravico na Dunaj. V boj za volilno pravico žensk je z organizacijo mednarodnega dneva žena leta 1911 vstopila tudi Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS).¹¹ Že proti koncu 19. stoletja se je na Kranjskem začelo diskutirati tudi o feminizmu, ki so ga razumeli kot: "Znanstvena smer, ki se peča z realizacijo ženskih upov, /.../ njen smoter je ženska emancipacija, vprašanje o rešitvi vseh v njen okvir spadajočih problemov pa se zove žensko vprašanje."¹²

Vojna vihra prve svetovne vojne je zavrla žensko gibanje in številna ženska društva so se preusmerila k humanitarni dejavnosti. Nekatere posameznice znotraj slovenskega ženskega gibanja so se pridružile pacifističnim pozivom v okviru avstrijskega ženskega gibanja.¹³ Politično delovanje žensk je nato zbudi-

⁶ "Die Suffragetten," *Kikeriki*, 6. 7. 1913, št. 27, str. 4; "Slovensko politiko rešuje žena", *Dan*, 31. 5. 1913, št. 513, 2; "Sedaj jo bodo pa sufražetke staknile", *Dan*, 29. 10. 1913, št. 665, str. 2; "Nam ni treba mož", *Dan*, 29. 5. 1913, št. 511, str. 2.

⁷ Elvira Dolinar - Danica, "Naše državljanske pravice," *Slovenka*, 15. 12. 1900, št. 12, str. 273–275, 274.

⁸ "Kaj je bistvo ženskega vprašanja?," *Rdeči prapor*, 20. 1. 1900, št. 3, str. 2–3.

⁹ Janez Evangelist Krek, "Socijalni pomenki," *Dom in svet* 13, št. 2 (1900), str. 56–60, 56.

¹⁰ "Politične pravice učiteljic," *Slovenski učitelj*, 15. 3. 1901, št. 6, str. 81–83.

¹¹ Irena Selišnik, *Pribod žensk na oder slovenske politike* (Ljubljana, 2008).

¹² "Feminizem in ženstvo," *Slovenski narod*, 3. 7. 1899, št. 149, str. 1.

¹³ "Die Kriegsflagge Lodert!," *Neues Frauenleben* 23, št. 11 (1911), str. 300–301; "Ein Weihnachtsgruss Engländerinnen an die Frauen in Deutschland und Österreich," *Neues Frauenleben* 17, št. 2 (1915), str. 35.

la Majniška deklaracija. Ženske so bile v veliki večini podpisnice, pa tudi zbirateljice podpisov v podporo Majniški deklaraciji, ki je zahtevala preoblikovanje monarhije.¹⁴ Tudi ta iniciativa je tako pripomogla h koncu vojne, ki je hkrati pomenil nastanek drugačne politične stvarnosti, najprej je nastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, mesec kasneje pa še Kraljevina SHS. Velike politične spremembe so prinesle upanje v demokracijo in v tem upu so bile soudeležene tudi ženske, ki so bile prepričane, da bodo prejele volilno pravico. Upanje so si Slovenke delile s Hrvaticami, ki so prav tako po prvi svetovni vojni z vso odločnostjo vstopile v novo politično realnost in si obetale novih pravic.¹⁵

Zahteve žensk in odzivi političnih strank po prvi svetovni vojni

Tedanje aktualne povojne politične razmere so kazale, da je sprejem volilne pravice žensk povsem uresničljiva ideja, saj so jo v svoje programe sprejele vse politične stranke na Slovenskem. To v vsesplošnem navdušenju ni bila nobena posebnost. Vseslovenska ljudska stranka je razglasila zahtevo v novembru 1918: "V. L. S. zahteva, da imajo volilno pravico vse moške in ženske osebe od 21. leta dalje".¹⁶ Samo deset dni kasneje je to zahtevala tudi Jugoslovanska demokratska stranka (JDS): "/.../ zahtevamo: a.) Državna zbornica naj se voli na podlagi splošne, enake in tajne volilne pravice s proporcem od vseh polnoletnih državljanov brez razlike spola, stanu, premoženja /.../ Žena naj bo možu enakopravna v kulturnem, pravnem, političnem in socialnem oziru."¹⁷ Prav tako je podala zahtevo tudi JSDS: "Konstituenta, ki naj odloči obliko vladavine, njeno ustavo in upravo, se naj izvoli po splošni, enaki, tajni in proporčni volilni pravici vseh državljanov, obojega spola".¹⁸

JDS je ženske neposredno vključila tudi v svojo strankarsko strukturo. Zahteve po vključitvi žensk v okrajne odbore so se najprej pojavile v liberalnem časopisju.¹⁹ Na ustanovnem zboru JDS je bila prisotnost žensk že več kot očitna, saj je ustanovitvi stranke sopredsedovala narodna dama Franja Tavčar, v

¹⁴ Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje* (Maribor, 2017).

¹⁵ Ivana Šubic Kovačević, "Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927", *Politička misao* 53, št. 1 (2016), str. 103–128 (dalje: Šubic Kovačević, "Prisutnost žena").

¹⁶ "Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi," *Slovenec*, 22. 11. 1918, št. 269, str. 1.

¹⁷ "Javen shod JDS v Mestnem domu," *Slovenski narod*, 2. 12. 1918, št. 286, str. 1.

¹⁸ Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998) (dalje: Perovšek, *Programi političnih strank*).

¹⁹ "Zdravo misel je sprožil nekdo v Domovini, naj bodo tudi ženske v okrajnih odborih 'Jugoslovanske demokratske stranke'. To je velikega pomena za sedanjí čas, ko je malo žensk doma in imajo ženske več časa, da se brigajo za javni blagor. Važno pa je tudi za bodoče čase, ker po vojni bodo žene voljene v vse javne zastope in že sedaj se je pokazalo, da so žene delavne v raznih odborih za socialno skrb..." ("Jugoslovanska deklaracija in slovenska dekleta. Naše ženstvo", *Domovina*, 15. 3. 1918, št. 7, str. 5).

izvršilni odbor stranke pa je bila izvoljena še Anica Gogalo. Obe sta bili soročnici vidnih pripadnikov JDS. Ženske so delovale tudi v raznih odsekih kongresa.²⁰ Članice JSD so objavile tudi izjavo, naslovljeno s "slovensko ženstvo JDS" v *Slovenskem narodu*, pod katero so se sicer podpisale članice (SŽD), in v njej podprle združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo.²¹ Ženske so bile v začetku dvajsetih letih tudi v vodstvu lokalnih odborov stranke.²² SŽD je določilo zastopnici JDS v pokrajinski deželni zbor (Franjo Tavčar in Marijo Kokalj), ki pa se nato nikoli ni sestel, ter delegiralo nekaj govornic za ženske shode JDS (Franjo Tavčar, Marijo Kokalj, Marjanco Kokalj, uradnico in pisateljico Manico Koman, pisateljico in učiteljico Marijo Grošelj, Tržačanko Mašo Grom, učiteljskico Žun in učiteljico Pezdirc iz Šentvida na Dolenjskem).²³ Stranka je ustanovila tudi poseben ženski odsek JDS v letu 1919. Svojo zavezanost enakopravnosti obeh spolov naj bi stranka izvajala tudi tako, da "voli v glavne in pokrajinske odbore polovico moških in polovico žensk", kar se ni uresničilo, so pa na to idejo prišle članice SŽD.²⁴ Članice stranke so agitirale za stranko in organizirale po vaseh tudi nekaj shodov.

Posebni ženski odseki so bili še v Narodno socialistični stranki (NSS), torej liberalno- narodnem socialističnem gibanju, ki ga je vodila "sodruginja" Jarc.²⁵ V svojem programu se je stranka prav tako zavzela za splošno in enako, direktno in tajno volilno pravico, izpopolnjeno s sorazmernim zastopstvom manjšin.²⁶ V svoje vrste je pozivala vse državljanke in državljane, v lokalnih odborih stranke pa lahko srečamo tudi ženske.²⁷ Prav tako je imela dolgo tradicijo delovanja žensk v stranki tudi JSDS, kjer je prav tako obstajal tudi ženski odsek,²⁸ v katerem so po vsej verjetnosti delovale Alojzija Štebi, Marija (Mara) Rus Lemež,²⁹ Marija Urbanc

²⁰ "Ustanovni zbor JDS", *Slovenski narod*, 1. 7. 1918, št. 146, str. 1.

²¹ "Izjava slovenskega ženstva JDS", *Slovenski narod*, 30. 11. 1918, št. 285, str. 3.

²² "V Rogaški Slatini", *Nova doba*, 8. 3. 1921, št. 29, str. 3; "Krajevne organizacije JDS v Kozjem", *Nova doba*, 10. 3. 1921, št. 30, str. 2; "Na občnem zboru kraj. org. JDS v Sevnici", *Nova doba*, 3. 3. 1921, št. 27, str. 2; "Ob Zboru krajevne org. JDS v Slov. Gradcu", *Nova doba*, 24. 3. 1921, št. 36, str. 2; "Na občnem zboru krajevne organizacije JDS na Vranskem", *Nova doba*, 9. 4. 1921, št. 42, str. 2.

²³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 10, Zapisniki sej Splošnega ženskega društva 10. 4. 1919.

²⁴ ZAL, fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 4, Letno poročilo 1920, str. 2–3.

²⁵ "Slovensko ženstvo za polnopravnost žene v Jugoslaviji", *Slovenec*, 18. 6. 1925, št. 134, str. 2.

²⁶ Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 35.

²⁷ Selišnik, *Volilna pravica ženske*, str. 203.

²⁸ ZAL, fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 4, Poročilo splošnega ženskega društva za leto 1920, (21. občni zbor), str. 6.

²⁹ Marija (Mara) Rus Lemež, učiteljica, soproga Milana Lemeža. Glej: Angela Vode, *Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga*. (Ljubljana, 1998), str. 240.

- Dražil³⁰ in Ada Kristan,³¹ ki je bila na kongresu JSDS v Ljubljani (1.–2. novembra 1919) ena izmed govornic.³² Ženske sekcije naj bi bile pomembna komponenta strankine moči, socialdemokratske stranke so namreč po vsej Evropi ustanovljale posebne ženske sekcije. Ženske so bile prav preko sekcij zastopane tudi v višjih strukturah stranke, hkrati pa je stranko nenehno skrbela njihova prevelika avtonomija.³³ Angela Vode je po cepljenju sil v JSDS postala tajnica pripravljalnega odbora za ustanovitev nove, komunistične politične stranke – Delavske socialistične stranke za Slovenijo (DSSS).³⁴ Ta je bila ustanovljena 11. aprila 1920. V svojem programu je prav tako zahtevala popolno politično in pravno enakost vseh državljanov ne glede na spol, torej tudi aktivno in pasivno volilno pravico za vsakega državljana in državljanko, staro 20 let. Stranka se je kasneje povezala s SDSJ (Socialistična delavska stranka Jugoslavije) in se preimenovala v Komunistično partijo (KP). V njenem okviru je bil ustanovljen ženski odbor KP. Ko je vodstvo odbora zavrnila Angela Vode, je bila izbrana Tončka Čeč. Toda kmalu zatem je bila izdana Obznana in Komunistična partija je morala v ilegalo.³⁵ Medtem so se socialdemokratske stranke iz različnih pokrajin Jugoslavije leta 1921 povezale v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ), ki je v svojem programu prav tako zahtevala volilno pravico žensk. V okviru SSJ je bil ustanovljen tudi ženski odsek SSJ. Stranka sicer ni podpirala ustanavljanja posebnih ženskih odsekov, saj je menila, da med proletarci in proletarkami ni razlik, ženske so bile enakopravne članice krajevne politične organizacije.³⁶ Ustanovitev posebnega ženskega odseka je dopustila le tam, kjer je število preseglo 200 članov in članic in bi se tako po strankarskih pravilih morala organizacija deliti.³⁷

³⁰ Marija (Mici) Urbanc - Dražil, pripadala desni struji JSDS, od leta 1909 delovala v združenem gibanju (Angela Vode, *Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga* (Ljubljana, 2000) (dalje: Vode, *Spomin in pozaba*); "Delavsko združeno gibanje v Sloveniji", *Pod lipjo*, 14. 2. 1924, št. 2, str. 30).

³¹ Ada Kristan (1873–1925), soproga Etbina Kristana.

³² Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda* (Ljubljana, 1966), str. 179.

³³ Michael Hanagan, "Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities," in: *From Contention to Democracy*, ur. Marco G. Giugni, Doug McAdam in Charles Tilly (Oxford, 1998), str. 3–30, 19.

³⁴ Vode, *Spomin in pozaba*, str. 95.

³⁵ Erna Muser, "Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1–2 (1967), str. 191–213.

³⁶ "Občni zbor krajevne politične organizacije v spodnji Šiški," *Naprej*, 23. 3. 1922, št. 67, str. 3.

³⁷ "Ženska organizacija SSJ in KDZ," *Naprej*, 31.5.1923, št. 119, str. 3: "... splošnem pa ne odobravamo posebnih ženskih organizacij. Socialistični program ščiti vse proletarce, ki si služijo svoj kruh z delom brez razlike narodnosti, vere, starosti i.t.d. pa tudi brez razlike spola /.../ Da se je v Črni ustanovila posebna ženska organizacija, to ni nič hudega, ker ima črnska politična organizacija malo manj nego 200 članov in bi se morala po pravilniku deliti. V drugih krajih pa, kjer so manjše organizacije, pa naj se ne ustanovljajo posebne ženske organizacije."

Tudi SLS je 8. aprila 1920³⁸ zahtevala osnovanje "posebne ženske politične organizacije", pri že obstoječih stanovskih političnih organizacijah pa posebne ženske odseke. V večini so v politične stranke vstopale sorodnice pomembnih članov stranke. Slovenske politične stranke so torej vsaj na deklarativni ravni podprle zahteve žensk in ženske vključile (vsaj do neke mere) v strankarsko strukturo, v tem pogledu se denimo slovenske politične stranke niso ločile od hrvaških političnih strank, kjer so volilno pravico žensk prav tako podprle številne stranke (Demokratska stranka, Hrvaška republikanska kmečka stranka), medtem ko sta najpomembnejša srbska Narodna radikalna stranka in njena vodilna oseba Nikola Pašić menila drugače.³⁹ Narodna radikalna stranka, ki je v jugoslovanski politiki igrala odločilno vlogo, je bila tako mnjenja, da je ženska nezmožna za samostojno politično delovanje, ker naj bi nanjo preveč vplivali različni akterji, pri tem pa so imeli v mislih zlasti religiozne institucije. Za okrnjeno oziroma omejeno volilno pravico žensk pa sta se zavzemali tudi Republikańska stranka in Savez zemljoradnika.⁴⁰

Stališča strank do volilne pravice žensk razodevajo tudi načrti strank o ustavni ureditvi nove države. Krščanski socialist Andrej Gosar je pripravil načrt Jugoslovanskega kluba, ki je vključeval volilno pravico žensk.⁴¹ Prav tako jo je vključeval tudi ustavni načrt Josipa Smodlaka, dalmatinskega Hrvata (člana narodne organizacije za Dalmacijo). V 33. členu njegovega predloga je bilo tako zapisano: "/.../ popolna volilna pravica pripada vsem državljanom enega in drugega spola /.../".⁴² Tudi ustavni načrt socialdemokratov je predvideval volilno pravico žensk,⁴³ le-te pa nista vsebovala načrta ustavne komisije in načrt Stojana Protića iz Narodno radikalne stranke. Oba sta predvidela, da bo o volilni pravici žensk odločil poseben zakon, čeprav je bilo v istem predlogu zapisano, da "ustavne pravice veljajo za vse državljane ne glede na spol". Femi-nistični tisk je tako poudaril, da so ženske tako že *a priori* uvrščene v posebno kategorijo volivcev, ki se jim s spremembo zakona lahko odvzame oziroma po mili volji spreminjajo politične pravice. Kljub temu naj bi bil poglobitni razlog za to rešitev to, da vlada ni dosegla soglasja.⁴⁴ Stojan Protić je bil sicer deklarir-

³⁸ Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 71.

³⁹ Šubic Kovačević, "Prisutnost žena", str. 108.

⁴⁰ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)* (Beograd, 1979), str. 68 (dalje: Gligorijević, *Parlament i političke stranke*).

⁴¹ Andrej Gosar, "Križa moderne demokracije?", *Čas* 11, št. 3 (1927), str. 125–161, 154.

⁴² Anđelija Vidaković, "Žensko biračko pravo in nacrt novog ustava", *Ženski pokret* 1, št. 6 (1920), str. 5–7 (dalje: Vidaković, "Žensko biračko pravo in nacrt novog ustava").

⁴³ E. Lilek, "Razmotrivanje o aktualnih in ustavnih vprašanjih", *Nova doba*, 15. 2. 1921, št. 20, str. 1.

⁴⁴ Vidaković, "Žensko biračko pravo in nacrt novog ustava", str. 5–7.

ran nasprotnik volilne pravice žensk,⁴⁵ prav tako pa ni bil njen podpornik niti Nikola Pašić, ki je vodil ustavni odbor, sestavljen iz 42 članov.⁴⁶

Dogajanje v deželni vladi za Slovenijo

Z vprašanjem občinske volilne pravice žensk na področju Slovenije se je najprej začela ukvarjati liberalna Žerjavova vlada. V začetku leta 1920 je pripravila načrt o občinskih volitvah in ga želela uveljaviti preko posebna naredbe. Toda še preden je bila naredba potrjena, je Gregor Žerjav odredil sestavo volilnih imenikov. To naj bi pomenilo, da je bil volilni red Žerjava že "tajno" potrjen s strani ministrskega sveta ali pa da je vlada v Beogradu predlagala njegovo vsebino, je spekuliral *Slovenec*.⁴⁷ 13. februarja 1920 je bila v *Slovencu*⁴⁸ objavljena vest, da je bil predlagani občinski volilni red sprejet od ministrskega sveta, podobno novico pa sta objavila tudi *Domovina* in *Naprej*.⁴⁹ Katoliški tabor je zajel val ogorčenja glede na to, da je bilo v predlogu sprva zapisano, da lahko volijo, le državljanke, "ki jim je vsaj že eno leto predpisan državni neposredni davek, b) ki samostojno gospodarijo na posestvu ..., ki so javne ali zasebne nameščenke in ki so uspešno dovršile vsaj osem razredov ljudske, meščanske šole ali štiri razrede kake srednje šole ...",⁵⁰ kasneje pa dodane določbe, ki so onemogočale udeležbo volitev redovnicam ter omogočile kandidaturo žensk.⁵¹ Slovenski liberalci so iz strahu pred konservativnimi glasovi žensk in zaprepani nad sistematičnimi demonstracijami in resolucijami kmečkih žensk za volilno pravico podprli le volilno pravico izobraženk, je ugotavljal *Slovenec*.⁵² Iz podobnih razlogov naj nad njo

⁴⁵ *Stenografske beležke Privremenog Narodnog predstavništva Kraljestva SHS* (Zagreb/Beograd, 1919–1921). Glej sejo 19. 6. 1920: "Jugoslavija nikakor ni reakcionarna, ker ni uveljavila volilno pravico žensk, saj je nima niti Francija niti ZDA za kongres. Ljudstvo ne prizna žensk niti tistih pravic, ki jih po zakonu imajo, volilna pravica pa je krona vseh pravic."

⁴⁶ Ustavni odbor so sestavljali: 11 radikalov, 11 demokratov, 4 iz Jugoslovanskega kluba, 3 muslimani, 2 socialna demokrata, 4 zemljoradniki in 7 komunistov (Metod Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji* (Ljubljana, 1965), str. 200).

⁴⁷ "Občinske volitve", *Slovenec*, 9. 1. 1920, št. 6, str. 1.

⁴⁸ "Za volilno pravico kmetijskih žen", *Slovenec*, 13. 2. 1920, št. 35, str. 1.

⁴⁹ "Za pravični volilni red", *Naprej*, 10. 2. 1920, št. 32, str. 1; "Splošna volilna pravica uveljavljena", *Naprej*, 13. 2. 1920, št. 35, str. 2.

⁵⁰ "Občinske volitve", *Slovenec*, 9. 1. 1920, št. 6, str. 1.

⁵¹ "Novi občinski volilni red", *Slovenec*, 27. 1. 1920, št. 21, str. 3: "7. Redovnice nimajo ne aktivne ne pasivne volilne pravice /.../ 11.V kandidatni listi je lahko vsak četrti kandidat ženska, ki ima volilno pravico, in je stara 24 let."

⁵² "Manifestacije za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 2; "Ženstvo in politika", *Slovenski narod*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 2: "Z glasovi politično čisto nezrelih, nevednih in verskem vplivu zaslužjenih žensk se upajo klerikalci na deželi in po mestih pri bodočih volitvah rešiti. Nedeljo za nedeljo sklicujejo duhovniki po nauku kmetice, dekline in služkinje ter jih navdušujejo za žensko volilno pravico. Zopet je vera v nevarnosti, zopet je na vrsti brezverska šola, zopet se uporabljajo vse

ne bi bili posebej navdušeni niti socialdemokrati, ki so prav tako bili v vladi. O tem naj bi pričalo njihovo ne preveč glasno zavzemanje za splošno volilno pravico oziroma "tiha podpora" omejitvam volilne pravice žensk.⁵³ V začetku leta 1921 je slovensko javnost pretreslo razkritje, da naj bi prvak socialdemokratske stranke Anton Kristan na ožjem sestanku zaupnikov stranke zagovarjal stališče, naj bi volilna pravica žensk stranki samo škodovala in naj je ta tako ne bi podprla.⁵⁴ To razkritje tudi A. Kristana uvršča med številne slovenske politike, ki so se kljub javno izraženi podpori volilni pravici ravnali v kuloarjih parlamenta po drugačnih načelih. O njegovih stališčih, ki naj ne bi bili preveč naklonjena ženskem gibanju, pričajo tudi nekateri drugi viri.⁵⁵ Vendarle je stranka premogla tudi glasne zagovornike volilne pravice žensk, na primer Etbina Kristana, ki je v ustavodajni skupščini za volilno pravico žensk govoril kar trikrat. Prepričan je bil, da so konservativni glasovi žensk sicer neizbežni, da pa je potrebno krizo preživeti in predvsem s praktičnim udejstvovanjem stranke na polju politične izobrazbe stanje spremeniti. Podprl je volilno pravico žensk, čeprav je menil, da se lahko zgodi, da zato ne bo v novem parlamentu "niti enega socialista". Zavrnil je tudi trditve nekaterih poslancev, da si ženske ne želijo volilne pravice in kot primer navedel obiske predstavnic ženskih organizacij v parlamentu. Proti stereotipnem videnju žensk kot konservativnih volivk je nastopil tudi Josip Kopač.⁵⁶

JDS je tako podobno kot večina drugih jugoslovanskih strank sicer načelno zastopala stališče za volilno pravico žensk, vendar pa je podobno kot druge

tiste gnusne laži...in žensk, vse zbegane in preplašene sklepajo pod pritiskom svojih dušnih pastirjev resolucije, ki prihajajo na vlado brzojavnim potom redno vsak ponedeljek. /.../ Seveda so služkinje požirale tako bedasto čenčanje z isto naslado, s katero požirajo koze sol. Vse so danes prepričane, da mora sedeti v bodočem ljubljanskem obč. Svetu največ dekel in postrežnic ter da zasede županski stolec prav gotovo najbolj jezična in brumna kuharica. In naše kmetice, ki čitajo komaj molitvenik, danes verujejo, da so njih moške zanič in da je božja volja, da postanejo poslanke in ministrke posebej ženske /.../ Škrbci se love za ženskimi glasovi tercijalskih dekel, postrežnic, kmetic pa duševno omejenih gospodinj, da bi z njihovo slepo pomočjo dosegli čim več vpliva v starem reakcionarnem in avstrijakantskem duhu. /.../ na naravnost demagoški način hujskajo in fanatizirajo dekle, kuharice in nekatere znane tercijalke klerikalne gospodinje proti inteligenci...Že pred volitvami v predvojnih časih so hujskali nekateri naši duhovniki slovenske kmetice po spovednicah in na misijonih proti možem, ki niso hoteli voliti klerikalno. Celo od zakona, dolžnosti so jih odgovarjali! Koliko razkolov in koliko nesreč po kmečkih hišah je povzročila duhovniška politična agitacija med ženami! /.../ Politika je najtežja umetnost, politika je najodgovornejši poklic, a – izroči naj se ženstvu, ki se zanjo doslej sploh ni brigalo ...".

⁵³ "Manifestacije za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 2; "Socialisti in ženska volilna pravica", *Slovenec*, 14. 1. 1920, št. 10, str. 2; "Žene dobe v občini volilno pravico v Sloveniji", *Naprej*, 20. 5. 1920, št. 115, str. 1; "Občinski volilni red", *Slovenec*, 2. 6. 1920, št. 123, str. 2.

⁵⁴ "Nova senzacionalna razkritja", *Slovenec*, 17. 3. 1921, št. 62, str. 2; "Nova senzacionalna razkritja", *Slovenec*, 23. 3. 1921, št. 66, str. 2.

⁵⁵ Irena Selišnik, "Alojzija Štebi, socialna feministka in ena prvih političark v Sloveniji," v: *Ženske na robovih politiki*, ur. Milica Antič Gaber (Ljubljana, 2011), str. 41–59, 45.

⁵⁶ *Stenografske beležke Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS* (Beograd, 1921). Glej sejo 27. 3. 1921, 22. 3. 1921, 23. 3. 1921, 11. 6. 1921 in 21. 5. 1921.

jugoslovanske stranke bila prepričana, da je potrebno podeliti volilno pravico samo posebni, izbrani skupini žensk. Večina je zastopala stališče, da je potrebno podeliti volilno pravico izključno samostojnim lastnicam posestva in da bi bilo potrebno to novost najprej preizkusiti na lokalnem nivoju. JDS je kot najmočnejša jugoslovanska stranka menila, da je sicer ženskam potrebno podeliti volilno pravico, vendar pa tudi, da "sedanje politične razmere niso primerne in naj se zato odločanje o tem vprašanju odloži na primernejše obdobje". Pri tem je zelo zanimiv tudi argument, da v Kraljevini SHS močno žensko gibanje, ki bi to sploh zahtevalo, ne obstaja. Posamezniki znotraj stranke JDS se s tem stališčem niso strinjali in so tudi v nadaljevanju podpirali volilno pravico žensk.⁵⁷

Sledila je zamenjava demokratsko-socialdemokratske vlade v Beogradu. Novo vlado je sestavil Stojan Protić (19. februar 1920–konec aprila 1920), vanjo pa je ponovno vstopila tudi Vseslovenska ljudska stranka (VLS),⁵⁸ ki je prav tako prevzela vodenje deželne vlade za Slovenijo.⁵⁹ Nova deželna vlada je na svoji prvi seji 22. marca 1920 pritrdila načrtu občinskega volilnega reda za Slovenijo in prosila za njegovo odobritev pri centralni vladi.⁶⁰ Predlog volilnega zakona je vseboval spremembe, po njem so imele vse ženske aktivno in pasivno volilno pravico. Regent ga je podpisal 15. maja 1920, 8. junija pa izšel v uradnem listu. SLS je še stopnjevala svoje zahteve in predlagala določbo, ki bi ženskam dala aktivno in pasivno volilno pravico tudi za konstituantno oziroma narodno skupščino,⁶¹ toda zamisli stranke niso naletele na širšo podporo. V državnem zboru naj bi jim celo sam Josip Hohnjec (eden najvidnejših zagovornikov volilne pravice žensk) umaknil podporo.⁶² V deželno vlado je septembra 1920, kot posledica sporazuma sklenjenega v Beogradu, ponovno vstopil tudi Gregor Žerjav kot poverjenik za pravosodje. Ena izmed prvih nalog deželne vlade je postala revizija občinskega volilnega reda. Ko je deželna vlada razpravljala o pripombah k občinskemu volilnemu redu, je Žerjav ponovno predlagal, da bi se volilna pravica žensk omejila le na samostojne gospodinje in na državljanke s kvalificirano izobrazbo.⁶³ Zelo dolgo odločanje je nato prekinilo dogajanje v Beogradu.

⁵⁷ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 69.

⁵⁸ Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini* (Ljubljana, 2002) (dalje: Rahten, *Slovenska ljudska stranka*). Vseslovenska ljudska stranka (VSL) se je že 6. aprila 1920 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko (SLS).

⁵⁹ Ervin Dolenc, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929* (Ljubljana, 1996).

⁶⁰ Peter Ribnikar (ur.), *Sejni zapiski. Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 3. del: Od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1921. 3. del.* (Ljubljana, 2002), str. 7.

⁶¹ "Jugoslovanski klub za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 16. 6. 1920, št. 134, str. 3; "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 23. 6. 1920, št. 140, str. 2; "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 9. 7. 1920, št. 153, str. 2.

⁶² "Klerikanci so izdali ženske", *Ljudski glas*, 30. 6. 1920, št. 27, str. 1.

⁶³ Vasilij Melik, "Ženske in volitve pred drugo svetovno vojno", v: *Splošno žensko društvo, 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše (Ljubljana, 2003), str. 59–62.

deželne vlade za Slovenijo.		
245. V imenu Njegovega Velikanstva Petra I., po milosti božji in narodni volji kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev, MI Aleksander, prestolonaslednik na predlog Našega ministra za notranje zadeve in po zaslusanju ministrskega sveta smo odredili in odročamo Uredbo o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji. I. poglavje. Volitev občinskega odbora. I. oddelek. Kdo ima pravico voliti in kdo ima pravico izvoljen biti. Kdo ima pravico voliti (aktivna vo- lilna pravica). § 1. Pravico voliti imajo vsi oni 21 let stari državljani moškega ali ženskega spola kraljevstva Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki imajo vsaj že eno leto svoje redno bivališče v občini ali ki kot javni namestenci, na-	nica, oprostive od šolnine, podelitve učil ali ustanov in tudi ne pomoči v akcijah zoper bedo (n. pr. bo- gumskih podpor). Izvrševanje volilne pravice. § 4. Volilno pravico je izvrševati osebno. Kdo sme izvoljen biti (pasivna volil- na pravica). § 5. Za občinske odbornike ali namesnike smejo izvo- ljene biti vse osebe moškega ali ženskega spola, ki imajo pravico voliti, ki so dopolnile 24. leto svoje dobe in ki niso izvezte od volilnosti. Kdo je izvzet, da ne sme izvoljen biti. § 6. Izvzeti so, da ne morejo izvoljeni biti: 1.) občinski namestenci, dokler v istini služijo, razen osebja občinskih učilišč; 2.) uradniki onih oblastev, ki neposredno nadzo- rujejo občinsko upravo; 3.) osebe, ki so ob začetku prve razginitve volil- nih imenikov že dva meseca v zamudi s plačilom ali položitvijo računa, katero jim do občine nalaga pravno močna razsodba ali sodna poravnava; 4.) osebe, ki so v zamudi s položitvijo računa o upravljanju njim izročnega premoženja občine ali kakakega občinskega zavoda; 5.) osebe, ki se brez zakonitega odklonilnega vzroka branijo sprejeti izvolitev v občinski odbor, ali ki pozneje mandat, ki so ga sprejele, izrečno ali	2000 K ali na zapor najmanj enega tedna; vse te osebe za dobo treh let po prestani kazni. 4.) Osebe, ki so bile postavljene pod policijsko nadzorstvo ali oddane v prisilno delavnico, dotlej, da potčejo tri leta, odkar je nehale policijsko nadzorstvo ali odkar so bile izpuščene iz prisilne delavnice. 5.) Osebe, katerim je sodišče odtegnilo očetovsko oblast nad njih otroki, dokler so otroci pod tujim varstvom, vsekakor pa tri leta po sodni odredbi. 6.) Osebe, ki so bile zaradi pijanosti ali pijanče- vanja na podstavi splošnega kazenskega zakona ali drugih določil, ki se še uvedejo, že dvakrat obsojene na zapor, za dobo treh let po prestani kazni. 7.) Osebe, nad katerih imovino se je razglasil konkurz, do konca konkurza. 8.) Osebe, ki so bile opuščene iz javnega urada ali službe zaradi disciplinarnega pregreška iz do- bikaželjivosti, za dobo treh let, odkar so bile opu- ščene, računajo do takrat, ko je razsodba postala pravno močna. 9.) Ženske, ki so pod pravnostopolicijskim nad- zorstvom. II. oddelek. Priloge k volitvi v občinski svet. Volilni imeniki. § 8. Za volitev občinskega odbora mora župan (mestni magistrat) sestaviti volilni imenik po abecednem redu, in sicer ločeno za moške in za ženske. V ob- činah z vsaj 2000 prebivalci mora župan (mestni magistrat) po potrebi določiti več moških in več ženskih volilšč in v ta namen razdeliti volilstvo na podstavi rednega bivališča po okrajih. V tem pri-

Uradni list Deželne vlade za Slovenijo v katerem je razglašena Uredba za volitve občinskih zastopnikov, 8. 6. 1920, str. 321 (Sistory)

Pašičev kabinet je v začetku leta (1. januarja 1921) zamenjal vlado Milenka Vesniča. V Pašičevi vladi je ostal slovenski liberalcec minister Vekoslav Kukovec, ki je predlagal, da se volilna pravica žensk ne bi upoštevala, saj naj bi se uskladi dila volilna imenika za državne in lokalne volitve. V februarju 1921 naj bi bila odredba enostavno črtana po sklepu ministrskega sveta, torej vlade,⁶⁴ oziroma po nalogu notranjega ministra Milorada Draškovića.⁶⁵ Samo sklepamo lahko, da je pri zavrnitvi volilne pravice žensk imel določeno vlogo tudi kralj, ki prav tako ni bil navdušen nad participacijo žensk v politiki.⁶⁶ *Jutro* je slednjo potezo opravičilo s sprejetim načelom o izenačenju volilnih imenikov na državni ravni z občinskimi.⁶⁷

Posamezni člani o občinskih volitvah v Sloveniji so bili nato ponovno obravnavani v zakonodajnem odboru, novem telesu, ustanovljenem po preobrazbi ustavodajnega parlamenta v zakonodajno telo. Odbor je imel nalogo,

⁶⁴ "Protesti proti absolutističnemu režimu", *Slovenec*, 23. 2. 1921, št. 43, str. 2.

⁶⁵ Arhiv republike Slovenije (AS), fond Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju, socialistični revoluciji in narodnoosvobodilni borbi do 1945, SI AS 1550, skatla 12, Historiat dela med ženami, Tipkopis Erne Muser, str. 10; "Klerikalci za žensko volilno pravico", *Naprej*, 21. 2. 1921, št. 41, str. 1–2.

⁶⁶ Igor Grdina, "Slovenska politika in parlamentarizem v kraljevski Jugoslaviji (1918–1941)", v: *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma*, ur. Barbara Vogrinec (Ljubljana, 2005), str. 185–257.

⁶⁷ "Občinske volitve v Sloveniji", *Jutro*, 15. 2. 1921, št. 39, str. 1.

da izvrši likvidacijo pravnega provizorija (uzakoni niz odredb, ki so jih izdale prejšnje pokrajinske vlade) in da poenoti zakonodajo. Zakonodajni odbor, "skupščina v malem", je tako tudi po svoji sestavi posnemal sestavo parlamenta, štel je 42 članov, za sprejem zakonov pa je bila dovolj že tretjina poslancev, tj. 14. Zakonodajni odbor je imel le omejena pooblastila, tako je lahko sprejemal tiste zakone, ki so bili v neposredni in tesni zvezi z ustavo, in nujne finančne zakone.⁶⁸ Ob obravnavi zakona za občinske volitve v Sloveniji se je ponovno odprla razprava o volilni pravici žensk. Poslanec Josip Drofenik iz Samostojne kmetijske stranke (SKS) je nastopil proti njej. Bil je mnenja, da volilne pravice žensk ni smiselno uvesti le v posameznih delih države, ampak samo v vsej državi, ter naslednji dan dodal, da jo Jugoslovanski klub zahteva le zaradi lastnih interesov.⁶⁹ Prvi dan diskusije sta za volilno pravico žensk govorila le socialdemokrat Etbin Kristan in poslanec Jugoslovanskega kluba Janko Šimrak (Hrvatska pučka stranka), poslanci SLS naj bi bili na seji odsotni. Šele naslednji dan se je v diskusiji oglasil Josip Hohnjec. Za volilno pravico žensk naj bi glasovala le Jugoslovanski klub in radikalec Ljuba Jovanovič, ne pa socialdemokrati. Člen o volilni pravici žensk je bil tako zavržen.⁷⁰ Le nekaj dni prej je bila zavržena volilna pravica žensk tudi za Hrvaško in Slavonijo, kjer je volilno pravico spet podprl le Janko Šimrak. Predlog ni bil sprejet, ko so proti njemu nastopili člani muslimanskega kluba in poslanci demokratske stranke s Svetozarjem Popovićem na čelu.⁷¹ Slovenski liberalci so najverjetneje skupaj s hrvaškimi poslanci demokratske stranke stali na bolj desnem stališču in so sodili v tisti del demokratske stranke, ki volilne pravice žensk ni podpiral oziroma je podpiral zgolj omejeno volilno pravico žensk, torej predpisan pogoj izobrazbe ali vključitev vdov. Pri tem velja dodati, da so res bile ženske, največja skupina prebivalstva, izpuščene iz volilne pravice, vendar pa so to usodo delile še z nekaterimi manjšinami. Liberalna vlada je denimo za občinske volitve sicer sprejela tudi določbo, da imajo volilno pravico "tudi oni Slovani po plemenu in jeziku, ki sicer niso naši državljani", so pa imeli stalno prebivališče,⁷² ki je veljala tudi za državnoborske volitve, hkrati pa omejila možnost volitev za vse Italijane, Nemce, Madžare, ki so imeli pravico optiranja za drugo državo.⁷³

⁶⁸ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 114.

⁶⁹ "Zakonodajni odbor", *Slovenski narod*, 11. 12. 1921, št. 278, str. 2.

⁷⁰ "Zakonodajni odbor", *Slovenski narod*, 8. 12. 1921, št. 276, str. 2; "Pismo iz Belgrada", *Naprej*, 19. 12. 1921, št. 286, str. 1.

⁷¹ "Občinski volilni red za Hrvatsko in Slavonijo", *Slovenec*, 8. 12. 1921, št. 279, str. 1.

⁷² *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 26. 2. 1921, št. 20, str. 123.

⁷³ *Zakon za volitve narodnih poslancev za narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana, 1925), str. 8.

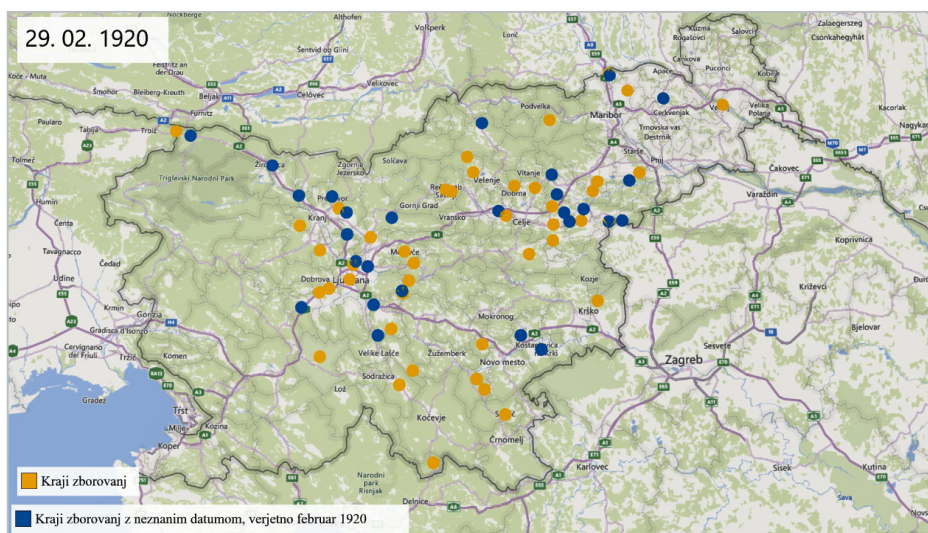
Protest poslanca Josipa Hohnjeca za volilno pravico žensk na naslovnici *Slovenskega gospodarja* 19. 2. 1920, št. 1 (*dLib*)

Ženske organizacije

Volilna pravica žensk je torej bila resno vprašanje slovenske politike. Da je to postala, so imela zasluge tudi ženska društva, ki so s pritiski na politične stranke želela uspeti v svojih ciljih. SŽD je na prvem občnem zboru po vojni sprejelo resolucijo, v kateri je zahtevalo "aktivno in pasivno volilno pravico ženstva za vse zakonodajne zastope, okrožne, občinske in druge zastopne svete". Pod slednje so bili mišljeni trgovsko-obrtna zbornica in šolski sveti. Resolucijo so naslovile na tedanjega ministra Alberta Kramerja, ki jim je obljubil vso podporo, na predsednika deželne vlade dr. Janka Brejca in na Ivana Tavčarja.⁷⁴ V letu 1919 je SŽD s podružnicami v Mariboru in Celju skupaj z Društvom slovenskih učiteljic in Društvom Sloga sodelovalo na konferenci "Jugoslovanska žena", kjer je bil tudi formalno ustanovljen "Narodni ženski savez Kraljevine SHS".⁷⁵ Vsaj

⁷⁴ ZAL, fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 10, Zapisnik občnega zbora 1919.

⁷⁵ ZAL, fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 4, Občni zbor za leto 1921; Škatla 10, Seja marec 1919, odlomek iz *Slovenski narod*, 20.–23. 9. 1919: "Zganiilo se je tudi Splošno žensko društvo, ki je v marcu 1919 poslalo resolucijo ministru Albertu Kramerju (JDS) in ta jim je odgovoril: 'Prejel sem Vaš cenjen dopis s priloženimi resolucijami, ki odgovarjajo tudi mojemu političnemu naziranjju. Kot

Shodi za volilno pravico žensk v letu 1920. Zemljevid je narejen na podlagi časopisnega gradiva (pripravila: Irena Selišnik)

nekaj časa so bile vse aktivnosti SŽD za doseg volilne pravice žensk omejene na dejavnosti te jugoslovanske zveze, ki je sicer z določeno mero odpora obravnavala volilno pravico žensk in se mnogokrat strinjala tudi z vodilnimi jugoslovanskimi političnimi strankami, ki so menile, da razmere za uveljavitev zahteve po volilni pravici žensk niso primerne. Tako je predsednica Narodnega Ženskega Saveza Danica Hristović leta 1921 podala odstopno izjavo zaradi ravnanja Beograjskega društva za prosvečevanje žene i zaščitu njenih prava, ki je večkrat zahtevalo resolucijo za volilno pravico žensk. V njej je zapisala: "Naša Zveza ni zato največja ženska organizacija, da bi omogočila sufražistkam, da dobijo volilno pravico. Ona ni in ne sme biti sufražistična organizacija. Vsaj pod mojim imenom in vodstvom to ne bo nikoli."⁷⁶ Ugotovila je namreč, da je to vprašanje postalo najbolj izpostavljeno vprašanje v programu NŽZ. V minulih dveh letih naj bi bila z resolucijami na parlament, vlado in predsednika volilna pravica zahtevana kar osemkrat, čeprav naj bi razmere v državi zato ne bile primerne.

Nasprotno pa sta v ospredje gibanja za volilno pravico žensk stopili Krekova prosveta (nekdanje Katoliško društvo za delavke, ki je bilo razdeljeno v tri zveze Zvezo delavk, Zvezo uradnic in trgovskih nastavljenk in Zvezo služkinj) in Kmetiska zveza (slovenska kmečka stanovska organizacija v prvi polovici

minister za ustavotvorno skupščino se bom zavzel za pravične postulate našega ženstva, ki gotovo zasluži, da se mu v novi naši domovini da politična enakopravnost."

⁷⁶ ZAL, fond Splošno žensko društvo, LJU 285, škatla 7, dopis 19. 9. 1921.

20. stoletja, ki je delovala v okviru slovenskega katoliškega političnega tabora). Obe društvi sta v letu 1920 sodelovali pri organizaciji političnih shodov po vsem slovenskem podežlju, kjer je postala osrednja zahteva prav volilna pravica žensk. Društvi se nista poslužili "nelepih praktik angleških sufražetk",⁷⁷ ki jih je omenjal Josip Hohnjec, sta pa s pomočjo strankarske infrastrukture uspeli organizirati približno 70 shodov po vsem slovenskem podežlju.⁷⁸ Iz organiziranih shodov so zborovalke pošiljale resolucije za volilno pravico žensk, teh naj bi po nekaterih ocenah bilo blizu sto. Krekova prosveta pa je izdala celo publikacijo z naslovom *Ali se ženska res nima pravice vtikati v politiko?*⁷⁹

Shodi so bili naperjeni proti liberalni vladi, ki naj bi v načrtu volilnega zakona podelila volilno pravico le ženskam, ki imajo opravljeno predpisano število razredov ljudske šole in ki vodijo samostojno gospodinjstvo. Posledice takšnega volilnega reda naj bi bile, da bodo volile le "učiteljice in nekaj dam". Zaradi pretežno liberalnih ženskih volilnih glasov naj bi bila posledično ogroženi zakonska zveza in šola, saj naj bi se uzakonila sklenitev civilnega zakona in zmanjšala vloga vere v šoli. Obe zahtevi sta bili osrednji programski točki SLS za mobiliziranje volivk. Največji shod je bil tako sklican v ljubljanskem hotelu Union; udeležilo se ga je 3000 zborovalk, kjer so poleg vrste govornic nastopili tudi visoki predstavniki SLS.⁸⁰ Tudi ko je 8. junija 1920 izšla *Uredba o volilni pravici v občinska zastopstva v Sloveniji* in je le-ta določala tudi aktivno in pasivno volilno pravico žensk, je Krekova prosveta nadaljevala s shodi in z resolucijami ter terjala volilno pravico tudi za konstituantu.⁸¹ Leta 1921 je bila uredba za

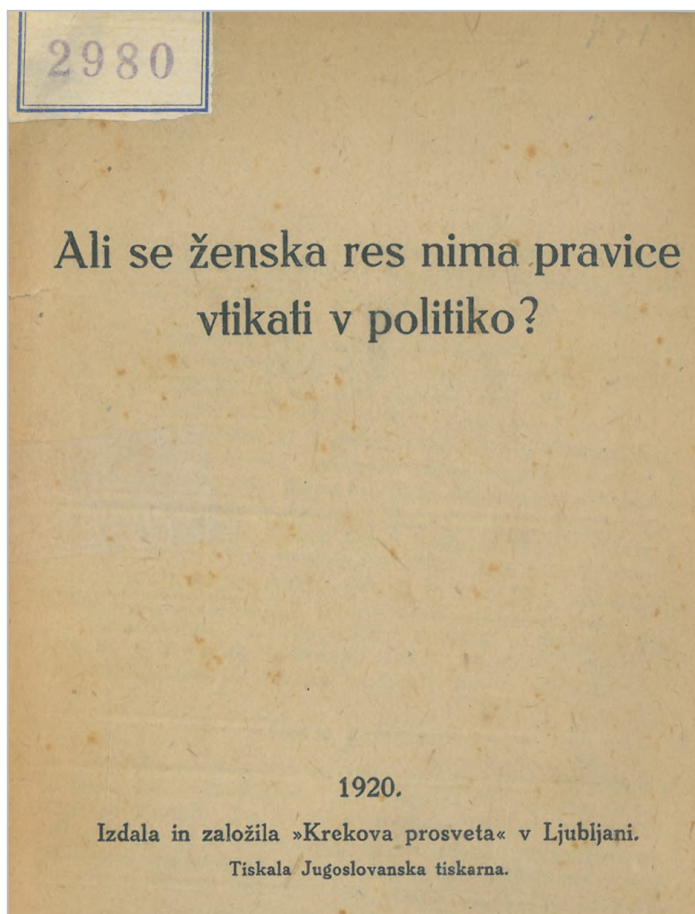
⁷⁷ Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 54.

⁷⁸ Shodi so bili organizirani v krajih: Ljubljana, Petrovče, Dramlje, Frankolovo, Zavodnje, Trebeljevo, Štanga, Sora, Mirna Peč, Sromlje, Brezovica pri Ljubljani, Log - Dragomer, Šentjurij pri Celju, Rateče, Planica, Semič, Dobropolje, Velesova, Banjaloka, Moravče, Ježice, Homec, Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Sv. Lovrenc na Pohorju, Sv. Jakob v Slovenskih Goricah, Veržej, Laporje, Šmarje pri Jelšah, Dobrna, Šentilj, Šoštanj, Rečica v Savinji, Nazarje, Sv. Lenart nad Laškem, Zasem, Poljčane, Sv. Križ pri Slatini, Ponikve, Sv. Benedikt v Slo. Goricah, Šentilj v Slovenskih goricah, Struge, Šmarjeta, Trebeljevo, Šmarje pri Ljubljani, Črnuče, Cerklje na Gorenjskem, Špitalič pri Konjicah, Pameče, Šentvid pri Grobelnem, Šentjernej Loče, Gotovlje, Vrhnika, Kopan, Kranjska gora, Sladka gora, Majšperk, Preddvor, Sv. Križ pri Rogaški Slatini, Vodice, Rogatec, Št. Jakob ob Savi, Šmarje pri Grosupljem, Breznica, Podbrezje, Škocjan pri Turjaku, Sela pri Kamniku, Šmarje, Zreče, Kalobje, Toplice, Gornje Sušice, Na trati, Moravče, Ribnica, Kresnice, Begunje pri Cerknici, Poljčane. Glej: "Toplice", "V Begunjah pri Cerknici", *Domoljub*, 3. 3. 1920, št. 9, str. 100; "Ženski shod na Ježici", *Domoljub*, 19. 2. 1920, št. 7, str. 77; "Kmetstvo ženstvo za svoje pravice shodi in resolucije", *Slovenec*, 19. 2. 1920, št. 40, str. 1; "Shodi za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 25. 2. 1920, št. 45, str. 3; "Manifestacija za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 27. 1. 1920, št. 47, str. 2; "Ženski shod na Ježici", *Slovenec*, 17. 2. 1920, št. 38, str. 4; "Ženski shod na Homcu", *Slovenec*, 24. 3. 1920, št. 68, str. 2; "Shod kmečke zveze na Ponikvi", *Slovenski gospodar*, 28. 1. 1920, št. 4, str. 4; "Domača politika", *Slovenski gospodar*, 28. 1. 1920, št. 4, str. 4; "Poročila", *Slovenski gospodar*, 26. 2. 1920, št. 8, str. 3.

⁷⁹ "Vsaka Slovenka", *Slovenec*, 18. 6. 1920, št. 136, str. 2.

⁸⁰ "Manifestacije za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 2.

⁸¹ "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 23. 6. 1920, št. 140, str. 2; "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 9. 7. 1920, št. 153, str. 2.

Naslovnica publikacije *Ali se ženska res nima pravice vtikati v politiko?* (Ljubljana: Krekova prosveta, 1920) (*dLib*)

volilno pravico žensk v občinah črtana po ministrskem sklepu. Krekova prosveta in Celjska ženska zveza sta organizirali velika protestna shoda v Ljubljani in Celju.⁸² V Unionski dvorani se je tako ponovno zbralo 3000 žensk. Svoj lastni shod proti druginji in za volilno pravico so 11. januarja 1920 organizirale tudi socialdemokratke. Kljub temu je bilo njihovo delo izpostavljeno kritiki komunistk. Te so dva meseca kasneje očitale stranki, da ni bila pripravljena zagotoviti niti enega govornika za zborovanje žensk.⁸³

⁸² "Protestni shod našega ženstva", *Slovenec*, 22. 2. 1921, št. 42, str. 1; "Celje", *Slovenec*, 26. 2. 1921, št. 46, str. 3.

⁸³ "Slovenske žene proti druginji in za volilno pravico", *Naprej*, 14. 1. 1920, št. 10, str. 1.

Zaključek

Volilna pravica je eksplicitno politična zahteva, ki v volilnem sistemu ne odraža zgolj inkluzivnosti države (torej odprtosti države do politične participacije državljanov pri odločanju) in mere demokratičnosti, pač pa kaže tudi na oblastna razmerja moči v državi in je lahko odraz kalkulacije strank (oziroma njihov predstav) o tem, kaj bi jim zagotovilo volilni uspeh. Želje in pričakovanja SLS, povezana s podporo volilni pravici žensk, so bila povezana tudi z družbenimi predstavami in s simbolnim spolnim redom. V tem kontekstu se je stranka sklicevala na požrtvovalno vlogo kmečkih žensk med prvo svetovno vojno,⁸⁴ poseben ženski etos, njihovo materinsko naravo, ki naj bi pripomogla k dvigu ljudske izobrazbe, javne morale, boljši socialni politiki. Tem pogledom so se pridružili tudi tisti, ki so menili, da ženskam gredo pravice na osnovi enakosti (katoliški poslanec Sušnik je denimo citiral Johna Stuarta Milla) ter mnenja, da bi z reformo volilne zakonodaje ženske izenačili tudi v pravicah, ne zgolj v dolžnostih.⁸⁵

Toda za vsemi temi argumenti je stal simbolni red in razumevanje vloge moškega in ženske v tedanji slovenski družbi. V katoliškem imaginariju in v analizi simbolov tako Luisa Accati ugotavlja, da so ženske v družben red stopale kot posredovalke med javnim in zasebnim, med (cerkveno) oblastjo in družino, in pogledi slovenskih političnih veljakov niso bili nič drugačni.⁸⁶ Ti so ženske, ko so bile brez volilne pravice, razumeli kot posrednice, ki može lahko prisilijo k oddaji volilne glasovnice za pravo (katoliško) politično stranko,⁸⁷ v

⁸⁴ "Za volilno pravico kmetijskih žensk", *Slovenski gospodar*, 19. 2. 1920, št. 7, str. 1.

⁸⁵ "Za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 9. 3. 1921, št. 55, str. 1–2; "Protestni shod našega ženstva", *Slovenec*, 22. 2. 1921, št. 42, str. 1.

⁸⁶ Luisa Accati, *Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* (Ljubljana, 2001).

⁸⁷ "Borba za občine", *Slovenec*, 16. 3. 1921, št. 61, str. 1: "... in žene, posebne slednje, ki so bile od liberalcev oropane volilne pravice morajo pravočasno z vso silo poseči v volivno agitacijo..."; *Slovenec*, 28. 1. 1925, št. 22, na strani 6 zgoraj je mastnimi tiskanimi črkami napisano: "Žene in dekleta, skrbite, da pojdejo vsi volilci v družini gotovo volit!"; "Slovenska žena", *Slovenec*, 16. 1. 1927, št. 12, str. 5: "Tvoja dolžnost je da v sedanjih volivni borbi sodeluješ za zmago onih mož, ki se zavzemajo za Tvoje pravice. Zato skrb, da gredo vsi volivci dne 23. t.m. na volišče! /.../ Skrbi, da vsak voli stranko, ki ščiti največje Tvoje svetinje: vero in slovensko domovino! /.../ In ker veš, da je ta stranka SLS, zastavi ves svoj vpliv, da oddajo vsi volivci kroglico po deželi V PRVO SKRINJICO..."; "Slovenska žena", *Slovenec*, 26. 1. 1927, št. 20, str. 4: "Poziv slovenskemu ženstvu v 'Slovincu' z dne 16. januarja podtika 'Jutro' gospodu škofu in SLS. V jutrovi deželi naj vzemo na znanje, da je šel ta poziv iz vrst našega zavednega in resnično naprednega slovenskega ženstva, od nas samih! /.../ Pozivu smo se slovenske žene v polni meri odzvale. S svojim tihim in vztrajnim delom in s svojo zavednostjo smo pripomogle do sijajne zmage možem, ki se bore za naše ženske pravice s katerimi bo tudi slovenska žena dobila moč soodločanja pri zakonodaji, ki bo ščitila čast in dostojanstvo žene."; "Slovenska žena", *Slovenec*, 21. 8. 1927, št. 187, str. 5: "S kroglico v roki ne moreš še pripomoči do zmage možem, ki imajo v roki usodo slovenskega naroda. Pač pa lahko s svojim razumevanjem in vztrajnim delom onemogočiš vpliv nasprotnega tiska, ki razvija prav v tem svojem času vso svojo moč...prevzemi njegovo domače delo, da se on lahko v zadnjih dneh nemotoma posveti delu kot zaupnik pri velevažnem udejstvovanju ...; "1500 novih

tem primeru bi ženske s svojo moralno avtoriteto in odločilno vlogo v družini krepile konservativne vrste, potem ko bi može napotile k pravemu kandidatu. Gesla, kot so: "Žene in dekleta, skrbite, da pojdejo vsi volilci v družini gotovo volit!" so bila zelo pogosta. V primeru sprejema volilne pravice bi ženske delovale kot "konservativni volivci", ki bi z oddanimi glasovi le okrepili volilni izkupiček glasov in tako nadgradili svojo že pridobljeno, osrediščeno vlogo, ki jo imajo v katoliški misli. Ženskam je šla po tem razumevanju osrednja vloga v družini in kot take so imele posebno moralno avtoriteto, njihova zavezanost materinstvu je pomenila zavezanost vrednotam SLS.⁸⁸ Kljub vsemu pa so ostajale za vse politične stranke ženske bolj ali manj zgolj sredstvo za doseg oblasti in ne samostojen političen subjekt. JSDS je tako poudarjala, da so ženske "reakcionarne"⁸⁹ (kljub vsemu je stranka imela tudi nekaj odločnih podpornikov volilne pravice žensk npr. Josipa Kopača in Etbina Kristana), JDS pa, da "Če se pa da volilna pravica neizobraženi masi žensk, pademo zopet v najčrnejšo temo dr. Šušteršičeve grozovlade."⁹⁰ Medtem je SLS imela seveda interes združiti ženske, da postane "naša domovina res svobodna" in se zruši tiran, torej JDS.⁹¹

Volilna pravica žensk v medvojnem obdobju ni bila uveljavljena, toda podjetnice so v medvojnem obdobju uspele ohraniti volilno pravico za zbornico za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, delavke so pridobile aktivno in pasivno volilno pravico za Delavsko zbornico, učiteljice za šolske svete in delavke so bile izvoljene kot delegatke Pokojninskega zavoda.⁹² Aktivnosti za volilno pravico žensk so se tako nadaljevale v vsem medvojnem obdobju, vendar pa se vse skupaj ne morejo meriti z letom 1920, ki tako ostaja prelomno leto v smislu boja za volilno pravico žensk, saj nikoli prej in nikoli kasneje ni bilo na Slovenskem organiziranih tolikšno število zborovanj za volilno pravico žensk. Prav tako pa velja tudi ugotovitev, da nobena ženska organizacija tedaj ni imela takšnega dometa kot SLS, najboljše organizirana in uspešna politična stranka na Slovenskem.

volilcev v Mariboru", *Slovenec*, 24. 2. 1935, št. 46a, str. 3: "...Zanimivo je, kako so se postavile žene. Več slučajev so imeli v reklamacijskem uradu, da so prišle žene osebno zahtevati vpis svojega moža v volilni imenik, ali pa so poslale pismene reklamacijske zahtevke...";

⁸⁸ Marta Verginella, "Od čarovnic k sinovom brezmadežne", v: Luisa Accati, *Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* (Ljubljana, 2001), str. 314.

⁸⁹ "Načelna breznačelnost", *Slovenec*, 20. 5. 1920, št. 223, str. 2.

⁹⁰ "Ženstvo in politika", *Slovenski narod*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 2.

⁹¹ "Manifestacije za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 26. 1. 1920, št. 21, str. 2.

⁹² Selišnik, "Ženske med normami, zahtevami in pravicami", str. 128.

Irena Selišnik

1920 AS THE YEAR OF INTENSIVE EFFORTS FOR WOMEN'S RIGHT TO VOTE

SUMMARY

In the article we will focus on key demand of the first wave of the women's movement, on the women's right to vote in the Slovenian part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. With the creation of the new state multiple legislation drafts and proposals for women's suffrage were prepared in Provincial Government for Slovenia. Political circumstances in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes showed that acceptance of women's right to vote was completely achievable as all political parties in Slovenian part of the Kingdom SHS accepted idea in their own political programs and at the same time also organized in their rows special women's branches of political parties. Afterwar democratization encompassed all social strata and groups in society.

In the scope of Provincial Government for Slovenia were prepared different legislative proposals regarding right to vote which were in many cases dependent on the composition of political parties in the government. With the question of women's right to vote for municipality in Slovenian part of the Kingdom was the Žerjav's government that started first to deal with. The proposal of Gregor Žerjav government on women's right to vote included limitation of suffrage as only women taxpayers, independent managers of estates, administrators and women with finished secondary school were taken into consideration. His government also disabled nuns to vote and enabled women the passive right to vote. However governments soon changed and Slovenska ljudska stranka prepared new draft of voting legislation for municipality, the proposal included women passive and active right to vote. Yet with the third turn of the government in September it was again liberal authority that reviewed voting legislation for municipality, and women's right to vote was again limited to independent housewives and citizens with proper education. Soon after also women's right for state election in Belgrade was turn down. Behind this denial pragmatic calculations of social democracy and liberal party about election success and gender orientated stereotypes on voting preferences were strong. Against those stipulations Krekova prosveta and Kmetska zveza raised their voice as they were part of associations organized by Slovenska ljudska stranka. Across whole countryside and cities they organized more than 70 demonstrations and gatherings, send petitions for women's right to vote and published a special booklet on women's right to vote. Intensity of actions for

women's right to vote would be never before and never again till Second World War so extensive. In this scope it is interesting that feminist movement didn't organize so much activities for women's right to vote and did with its "inactivity" support the liberal party.

Argumentations for women's right to vote were convened on special ethos of women, their motherhood nature which would support general education, public morality, upbringings of youth as well as on liberal argumentation that women are supposed to have the same rights on the basis of equality and that reform of suffrage would balance the rights and obligations. Yet behind of all those claims there stood the symbolical order and understanding of the proper role of men and women in the contemporary Slovenian society. In catholic Imaginarium and in the analysis of symbolic Luisa Accati founds out that women step in to the public as intermediaries between public and private, between (church) authority and family, and views of Slovenian political actors were no different. They understood women (even if they didn't had any right to vote) as key intermediaries with huge moral authority which could order their husbands to give their voting ballot for the right (catholic) political party. In case if they would receive right to vote women would strengthen their central role which they already had in catholic ideology.

The right to vote is explicit political demand which in electoral system reflects not only inclusivity of the state (openness of the state towards political participation in decision making) but also power relation in the state which is the result of political parties calculation on what would provide them with voting success. Desires and anticipation of political parties regarding women's right to vote were as we shown very much connected with society notions and symbolic gender order.

VIRI IN LITERATURA

AS – Arhiv republike Slovenije, SI AS 1550, fond Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju, socialistični revoluciji in narodnoosvobodilni borbi do 1945.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 285, fond Splošno žensko društvo.

Golouh, Rudolf, *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojov slovenskega naroda* (Ljubljana, 1966).

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Ribnikar, Peter (ur.), *Sejni zapiski. Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 3. del: Od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1921. 3. del* (Ljubljana, 2002).

Stenografske beležke Privremenog Narodnog predstavništva Kraljestva SHS (Zagreb–Beograd, 1919–1921).

Stenografske beležke Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS (Beograd, 1921).

Zakon za volitve narodnih poslancev za narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Ljubljana, 1925).

Uradni list Deželne vlade za Slovenijo (Ljubljana, 1921).

Dan – Ljubljana, letnik 1913.

Delavec – Rdeči prapor – Trst, letnik 1900.

Dom in svet – Ljubljana, letnik 1900.

Domoljub – Ljubljana, letnik 1920.

Domovina – Ljubljana, letnik 1918.

Jutro – Ljubljana, letnik 1921.

Kikeriki – Dunaj, letnik 1913.

Ljudski glas – Ljubljana, letnik 1920–1921.

Naprej – Ljubljana, letnik 1920–1923.

Neues Frauenleben – Dunaj, letnik 1911, 1915.

Nova doba – Celje, letnik 1921.

Pod lipo – Ljubljana, letnik 1924.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1911, 1918, 1920, 1921, 1925, 1927, 1935.

Slovenka – Trst, letnik 1900.

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1920.

Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1899, 1918, 1920, 1921.

Slovenski učitelj – Ljubljana, letnik 1901.

.....

- Accati, Luisa**, *Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* (Ljubljana, 2001).
- Bader Zaar, Birgitta**, "Liberalism and the Emancipation of Women in Austria in the 19th and Beginning of the 20th Century", *Bulgarian Historical Review* 25, št. 1 (1997), str. 137–141.
- Cvirn, Janez**, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)* (Celje, 2015).
- Dolenc, Ervin**, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929* (Ljubljana, 1996).
- Gligorijević, Branislav**, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)* (Beograd, 1979).
- Gosar, Andrej**, "Kriza moderne demokracije?" *Čas* 11, št. 3 (1927), str. 125–161.
- Grdina, Igor**, "Slovenska politika in parlamentarizem v kraljevski Jugoslaviji (1918–1941)", v: Vogrinec, Barbara (ur.) *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma* (Ljubljana, 2005), str. 185–257.
- Hanagan, Michael**, "Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities", v: Giugni, Marco G., McAdam, Doug in Tilly, Charles (ur.) *From Contention to Democracy*, (Oxford, 1998), str. 3–30.
- Melik, Vasilij**, "Ženske in volitve pred drugo svetovno vojno", v: Budna Kodrič, Nataša in Serše, Aleksandra (ur.) *Splošno žensko društvo, 1901–1945* (Ljubljana, 2003), str. 59–62.
- Metod Mikuž**, *Slovenci v stari Jugoslaviji* (Ljubljana, 1965).
- Muser, Erna**, "Socialisti in komunisti ter boj Slovencev za enakopravnost", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1–2 (1967), str. 191–213.
- Rahten, Andrej**, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini* (Ljubljana, 2002).
- Selišnik, Irena**, *Prihod žensk na oder slovenske politike* (Ljubljana, 2008).
- Selišnik, Irena**, *Volilna pravica žensk kot demokratična novost. Dejavniki, ki vplivajo na njeno uveljavitev na Slovenskem*. Doktorska disertacija (Postojna, 2007).
- Selišnik, Irena**, "Ženske med normami, zahtevami in pravicami (1848–1941)", v: Verginella, Marta (ur.) *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (Ljubljana, 2013), str. 117–138.
- Selišnik, Irena**, "Alojzija Štebi, socialna feministka in ena prvih političark v Sloveniji", v: Antić Gaber, Milica (ur.) *Ženske na robovih politiki*, (Ljubljana, 2011), str. 41–59.
- Stavbar, Vlasta**, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje* (Maribor, 2017).
- Šubic Kovačević, Ivana**, "Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927", *Politička misao* 53, št. 1 (2016), str. 103–128.
- Vode, Angela**, *Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga* (Ljubljana, 1998).
- Vode, Angela**, *Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. III. knjiga* (Ljubljana, 2000).
- Verginella, Marta**, "Od čarovnic k sinovom brezmadežne", v: Luisa Accati (ur.) *Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* (Ljubljana, 2001), str. 305–319.
- Vidaković, Anđelija**, "Žensko biračko pravo in nacrt novog ustava", *Ženski pokret* 1, št. 6 (1920), str. 5–7.

DOI 10.32874/SHS.2023-05

Idejnopolitični profil Antona Korošca v tridesetih letih 20. stoletja

Matic Batič

Dr., znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo
Tivolska 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: matic.batic@scnr.si

Tomaž Ivešič

Dr., znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo
Tivolska 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: tomaz.ivesic@scnr.si

Izvleček:

Razprava obravnava politično usmeritev dr. Antona Korošca v 30. letih 20. stoletja, t.j. v zadnjem obdobju Koroščeve politične kariere. Avtorja ugotavljata, da se kot pomemben vir za to preučevanje te tematike kažejo tesni odnosi, ki jih je Korošec razvil s stražarji, skupino katoliških študentov na ljubljanski univerzi, ki so pod duhovnim vodstvom Lamberta Ehrlicha zagovarjali integralistično-korporativna stališča. V razpravi zato avtorja analizirata ideološki profil stražarjev preko analize njihovega glasila *Straža v viharju*, pri čemer poudarjata, da je potrebno politične koncepte ustrezno kontekstualizirati, da bi jih lahko razumeli, saj imajo lahko isti pojmi različne pomene. Na tej podlagi ugotavljata, da je stražarje smiselno obravnavati kot primer konservativne desnice oz. predstavnike katoliškega antimodernizma. Iz tega vidika se izrisujejo številne razlike do fašizma kot ideologije političnega modernizma.

Ključne besede:

Anton Korošec, Akademski klub Straža, politični antimodernizem, fašizem, politična misel

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 169–202, 121 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Dr. Anton Korošec predstavlja vodilno osebnost slovenske politike prve polovice 20. stoletja. Od osamosvojitve Slovenije dalje je to dejstvo po desetletjih ideološko pogojenega molka in pavšalnih sodb² ustrezno pripoznalo tudi slovensko zgodovinopisje, ki je Korošču posvetilo štiri obsežne znanstvene simpozije,³ objavljenih pa je bilo tudi več drugih pomembnih študij,⁴ med katerimi lahko izpostavimo dve znanstveni biografiji izdani prav v zadnjem letu.⁵ Sledeča razprava se uvršča v rastoče raziskovalno zanimanje za Antona Korošca, pri čemer se osredotoča na njegovo politično-ideološko usmeritev v 30. letih 20. stoletja, ko je mednarodni politični prostor močno razburkal vzpon novih ideologij, liberalno-demokratski politični sistemi v srednji in jugovzhodni Evropi pa so padali kot hišice iz kart. Pretres v dotlej prevladujoči ideološki in geopolitični situaciji v tedanji vzhodni in jugovzhodni Evropi je bil po eni strani posledica gospodarske krize, ki je negativno vplivala tudi na legitimnost liberalnih demokracij kot takih, po drugi pa gospodarskega vzpona v Nemčiji, ki se je ujel z obratom v nemški zunanji politiki. Po vzponu nacizma leta 1933 se je nemška zunanja politika namreč obrnila v zelo agresivno smer, njen cilj pa je bila zrušitev dotlej prevladujočega sistema razmerij moči na vzhodu in jugovzhodu evropske celine, kot se je oblikoval po pariški mirovni konferenci.⁶

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380 (A)), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

² Prim. npr. ideološko obarvano predstavitev Korošca v najboljšejšem pregledu slovenske politične zgodovine v času prve jugoslovanske države, *Orisu zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965) izpod peresa Metoda Mikuža.

³ Prvi simpozij je potekal 13. decembra 1990 v Mariboru. Prispevki so bili nato objavljeni v tematski številki znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino* (let. 31, št. 1 (1991)). Drugi simpozij je potekal 7. oktobra 2006 v Svetem Juriju ob Ščavnici, v bližini katerega se nahaja Korošev rojstni kraj Biserjane. Prispevki s simpozija so bili objavljeni v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (let. 77=NV42, št. 2–3 (2006)); tretji simpozij je potekal leta 2017 ob 100-letnici Majniške deklaracije; gl. Marko Jesenšek (ur.), *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020). Zadnji *Korošev simpozij* je potekal decembra 2020 v organizaciji Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Prispevki s slednjega so bili objavljeni v *Studia Historica Slovenica* (let. 21, št. 2 (2021)).

⁴ Poleg že navedenih del lahko med monografskimi študijami izpostavimo še: Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo: 1872–1918* (Ljubljana, 1992). Ostale predstavitve delovanja Antona Korošca so razpršene v posameznih člankih, spominskih zapisih oz. predstavljene v okviru monografskih publikacij z drugačnim vsebinskim fokusom. Natančen pregled vseh pomembnejših publikacij o Korošču do leta 2000 prinaša Ervin Dolenc, "Dosedanje pisanje o Antonu Korošču in Ahčinovi spomini", v: *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Abčina*, ur. Bojan Godeša in Ervin Dolenc (Ljubljana, 1999), str. 21–38.

⁵ Andrej Rahten, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022) (dalje: Rahten, *Anton Korošec*); Mateja Ratej, *Triumfator: Anton Korošec v prvi Jugoslaviji* (Ljubljana, 2022). Ne glede na to o Korošču še ne obstaja celovita znanstvena biografska študija, ki bi zajela ves lok njegovega življenja.

⁶ Več o tem gl. npr. Mark Mazower, *Temna celina. Dvajseto stoletje v Evropi* (Ljubljana, 2002), str. 15–142 (dalje: Mazower, *Temna celina*).

Pod vplivom teh procesov so politični prostor v Kraljevini Jugoslaviji in Dravski banovini zaznamovali procesi fragmentacije političnega prostora in politične radikalizacije.⁷ Dejstvo, da je bil Korošec vodilni katoliški politik na Slovenskem nam samo po sebi posledično še ne pove veliko, saj se je tudi katoliški politični tabor tedaj notranje razklal. Pričujoča razprava skuša na podlagi dostopnih virov podati sliko Koroščevega idejno-političnega profila v tem času. V prvem delu razprave je najprej predstavljen položaj v katoliškem taboru oz. njegova ideološka razklanost. Na tej podlagi ugotavlja, kakšne politične odločitve je Korošec sprejemal v tem času ter kakšno mesto je zavzemal v tedanjem (katoliškem) političnem prostoru. Šele na tej podlagi je mogoče Korošča ustrezno politično umestiti, kolikor (omejeni) viri to seveda sploh dopuščajo. V zadnjem delu razprave pa so njegove ideološke opredelitve umeščene v širši evropskih zgodovinski kontekst, podan pa je tudi interpretativni model, ki je po najinem mnenju najprimernejši za zgodovinsko ustrezno analizo političnih delitev na "desnem"⁸ političnem polu v tedanjem zgodovinskem kontekstu.

Slovenski katoliški politični tabor v 30. letih 20. stoletja

Katoliška politika na Slovenskem se je v času med obema svetovnima vojnama odražala na različne načine. Bilo bi poenostavljeno, če bi jo razumeli zgolj kot delovanje tedanje Slovenske ljudske stranke (SLS) kot osrednje katoliške politične stranke,⁹ in to ne zgolj zato, ker se je v tem času slovenski katoliški tabor tudi politično razdelil. Upoštevati moramo namreč tudi vpetost vsakega političnega delovanja v širši kulturni okvir, kar pomeni, da so katoliško politiko

⁷ Bogo Grafenauer, "Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 do konca 1940", v: *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneb 23. in 24. maja 1991*, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 7–20.

⁸ V razpravi sicer uporablja uveljavljene izraze, kot so "levica", "desnica" in "katoliška desnica", a opozarja na potencialno problematičnost teh pojmov. Binarna razdelitev političnega polja ima namreč zgolj omejeno analitično vrednost, in sicer zgolj glede na odnos do določenega političnega vprašanja. Iz tega razloga je neuporabna za vsebinsko analizo celotnega političnega spektra. Poleg tega implicira tesno sorodnost med gibanji, ki jih uvrščamo bodisi na "levico" bodisi na "desnico", česar seveda ne moremo vnaprej predpostavljati, temveč je treba šele dokazati.

⁹ Delovanje SLS v prvi Jugoslaviji je že bilo deležno številnih raziskav, tako da je sekundarna literatura o tej tematiki že komaj pregledna, saj se delovanja stranke vsaj posredno dotikajo tudi številna dela, ki so primarno posvečena drugim raziskovalnim vprašanjem. Pregled zgodovinske obravnave časa med obema svetovnima vojnama do začetka novega tisočletja gl. v: Ervin Dolenc, "Slovensko zgodovinsko pismo o času med obema vojnama in kulturna zgodovina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 38, št. 1–2 (1998), str. 43–57. Med novejšimi deli, ki neposredno obravnavajo SLS, velja izpostaviti vsaj še naslednji monografski študiji: Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007); Bojan Godeša, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011) (dalje: Godeša, *Čas odločitev*).

oblikovale tudi druge organizacije, od cerkvene hierarhije do katoliških laičskih in stanovskih organizacij. Poleg tega katoliške politike na Slovenskem ne moremo ustrezno razumeti zgolj v politično-kulturnem kontekstu tedanje Kraljevine Jugoslavije, saj je bila vpeta v mednarodni kontekst, od koder so prihajale nove ideje, kulturne senzibilnosti ipd.¹⁰ Spričo inherentnega nadnacionalnega značaja Katoliške cerkve, še posebej pa centralnega pomena, ki ga je v tem času v katoliški skupnosti imel papež oz. papeško učiteljstvo¹¹ – kar ni bila zgodovinska stalnica – je bila transnacionalna dimenzija še posebej močno prisotna.

Upoštevajoč te značilnosti in turbulentni družbeni položaj v času po koncu prve svetovne vojne ni presenetljivo, da se je katoliški tabor na Slovenskem v tem času pod vplivom mednarodnega položaja razcepil na tri najpomembnejše ideološke bloke, ki so se v tem času uveljavili tudi v mednarodnem prostoru.¹² Del krščansko-socialne struje je v tridesetih letih zašel po naraščajoči vpliv marksizma in prevzel krščansko-socialistične pozicije, ki so se zelo približevale komunizmu. Na desnici se je nasprotno krepil stanovsko-avtoritarni pol. Med obema skrajnostma se je nahajala t. i. katoliška sredina, ki je vztrajala na sistemu liberalne demokracije, obenem pa je zagovarjala socialno-tržni gospodarski model.¹³ Idejnopolitično razdeljenost spričo tedanjih mednarodnih političnih razmer, predvsem vpliva velike gospodarske krize, ki je pri številnih diskreditirala liberalno-demokratski politični sistem,¹⁴ razvijajoče se radikalizacije in z njo povezane politične fragmentacije, težko razumemo kot posebnost političnega katolicizma na Slovenskem. Zdi se, da so katoliška politiko na Slovenskem zaznamovali isti trendi kot politični razvoj v številnih drugih evropskih državah. Glede na živahno intelektualno vrenje znotraj katoliškega tabora in glede

¹⁰ Sintetično o katoliški politični misli v Evropi v času med obema svetovnima vojnama gl.: Wolfram Kaiser in Helmut Wahnout (ur.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945. Volume 1* (London–New York, 2004); Tom Buchanan in Martin Conway (ur.), *Political Catholicism in Europe, 1918–1965* (Oxford, 1996); Martin Conway, "The Christian churches and politics in Europe, 1914–1939", v: *The Cambridge History of Christianity. Volume 9: World Christianities c.1914 – c.2000*, ur. Hugh McLeod (Cambridge, 2008), str. 151–178.

¹¹ John Pollard, "The papacy", v: *The Cambridge History of Christianity. Volume 9: World Christianities c.1914 – c.2000*, ur. Hugh McLeod (Cambridge, 2008), str. 29–49.

¹² Egon Pelikan, "Slovenski politični katolicizem v tridesetih letih v luči evropskih vplivov", v: *Evropski vplivi na slovensko družbo*, ur. Nevenka Troha et al. (Ljubljana, 2008), str. 211–229.

¹³ Splošno o delitvi slovenskega katoliškega tabora v tem času gl. Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam* (Ljubljana, 1995), str. 24–39; Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977); Anka Vidovič-Miklavčič, "Idejnopolitični značaj Slovenske ljudske stranke od leta 1935 do začetka vojne leta 1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 43–58.

¹⁴ Večjo vlogo države so v tem času začeli zagovarjati tudi nekateri liberalci; gl. Igor Grdina, *Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja* (Ljubljana, 2005), str. 110–120.

na veliko mero podpore med prebivalstvom¹⁵ bi tudi težko govorili o idejni brezperspektivnosti tedanje katoliške politike, kar zagovarja del slovenskega zgodovinopisja.¹⁶ Hiter zlom politične prevlade katoliškega tabora na Slovenskem, do katerega je prišlo med drugo svetovno vojno, si pač lahko razumno zamislimo zgolj v izjemnih vojnih okoliščinah, v katerih se vodilni katoliški politiki, navajeni na povsem drugačen *modus operandi*, preprosto niso znašli.

Korošev politične usmeritve v zadnjem poglavju njegove politične kariere

Če lahko znotraj katoliškega tabora torej govorimo o delitvi na levo, sredino in desnico, se postavlja vprašanje, kam v ta trikotnik lahko umestimo Antona Korošca. Na vprašanje ni preprosto odgovoriti zaradi pomanjkanja nedvoumnih virov. Korošec sam je sorazmerno malo pisal, zlasti po letu 1915.¹⁷ Poleg tega Korošec prvenstveno ni bil ideolog ali sistematični mislec, temveč predvsem politik prakse. Njegov odnos do aktualnih političnih vprašanj je zato mogoče razbrati le posredno. Pri tem pa je treba izpostaviti tudi to, da je Korošec že v svojem času veljala za izjemno spretnega političnega taktika, ki je svoje besede znal prilagajati publiki oz. aktualnim političnim potrebam. Vse to mu je prineslo očitke o breznačelnosti, kar so radi izpostavljali njegovi nasprotniki, tudi tisti v katoliških vrstah.¹⁸

Zgodovinopisje je vprašanje Koroščeve ideološke usmeritve v zadnjih letih njegove politične kariere doslej obravnavalo predvsem posredno,¹⁹ in sicer v kontekstu raziskav zadnjega poglavja njegove politične kariere, ko je od 29.

¹⁵ Volilni rezultati, ki jih je SLS kot del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) dosegala po vstopu v vlado Milana Stojadinovića, ko je osvajala preko 70 % glasov, res ne odražajo popolnoma realne podpore, a nobenega indika ni, da bi podpora SLS bistveno upadla v primerjavi z 20. leti, ko je stranka na svobodnih volitvah osvajala okrog 60 % glasov.

¹⁶ Gl. npr. Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem* (Maribor, 1997) (dalje: Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma*).

¹⁷ Na to je zanimivo opozoril Jakob Mohorič, eden vodilnih predstavnikov strankarskih oporečnikov, ki so se v drugi polovici 30. let razglasili za "Staro SLS" in se povezali z opozicijskim taborom hrvaškega prvaka Vladka Mačka: "Po njegovi smrti so njegovi prijatelji zaprosili posebnega urednika, ki naj bi zbral in uredil njegovo literarno zapuščino. Ta je moral ugotoviti, da ni kaj urejati." (Andrej Rahten in Gregor Antoličič (ur.), *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019), str. 199 (dalje: Rahten in Antoličič (ur.), *O zgodovini*)).

¹⁸ Jakob Mohorič je tako SLS pod Koroščevim vodstvom očitil "načelno praznost." (Rahten in Antoličič (ur.), *O zgodovini*, str. 205). Matija Škerbec, pristaš poraženega Ivana Šusteršiča, je po drugi svetovni vojni zapisal: "Kar je prej pod Avstrijo očitil dr. Šusteršiču, da je oportunist, to je sam postal v neprimerno večji meri v Jugoslaviji." (Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja. II. del* (Cleveland, 1957), str. 118).

¹⁹ V zadnji Koroščevi biografiji problematiko njegovega idejnega profila sicer obravnava Andrej Rahten, a tej problematiki posveča sorazmerno malo pozornosti; gl. Rahten, *Anton Korošec*, str. 415–430.

junija 1940 do smrti 14. decembra 1940 vodil prosvetno ministrstvo v vladi Dragiše Cvetkovića.²⁰ V tem času je Korošec izdal nekatere uredbe, ki jih lahko razumemo kot poskus približevanja politiki nacistične Nemčije.²¹ Trditev, da se je Koroščevo politika v času vodenja prosvetnega ministrstva v Cvetkovićevo vladi v tem času vsaj v določenih ozirih približala nemškim zahtevam, sama po sebi ni sporna, a omogoča različne interpretacije. Če so Koroščevo politiko v tem času nekateri zgodovinarji razumeli predvsem v pragmatičnem smislu iskanja rešitve za Slovenijo in obstoj Jugoslavije spričo izjemno težkega mednarodnega položaja, v katerem se je Kraljevina Jugoslavija znašla po kapitulaciji Francije 22. junija 1940,²² pa drugi zastopajo tezo, da se Korošec v tem času ni odločil zgolj za iskanje nekakšnega *modus vivendi* v novi konstelaciji političnih sil, kot so se tedaj vzpostavile na stari celini, temveč da je pri tem šlo za ideološko naslonitev na sile osi. Pri tem naj bi po besedah zgodovinarja Bojana Godeše,²³ vodilnega zagovornike te teze, odločilno vlogo igralo ideološko sozvočje med Koroščevo lastno politično usmeritvijo in fašistično ideologijo: "Prav ideološko sozvočje /.../ je bilo najpomembnejše vezivo, ki je slovenskim katoliškim krogom omogočalo tesno naslonitev na sile osi."²⁴ Koroščev ideološki profil, vsaj v zadnjem obdobju njegovega delovanja, naj bi bil torej soroden in povsem kompatibilen s fašizmom.²⁵

Kot rečeno, ta teza temelji predvsem na Koroščevem delovanju v zadnjem poglavju njegove politične kariere, ki mu lahko pripišemo taktično, ne pa ide-

²⁰ Z vstopom v vlado konec junija 1940 je Koroščevo politična pot ponovno doživela vzpon, saj je od 1939 bil "umaknjen" na politično manj pomembno mesto predsednika Senata. Podrobno o pomenu Korošca kot politika državnega formata v prvi jugoslovanski državi gl. Jurij Perovšek, "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 92–103.

²¹ Mišljene so uredbe z antisemitsko vsebino, ki so omejile vpis Judov na srednje šole in univerze (t. i. *numerus clausus*), pa tudi uredbe za izboljšanje položaja nemške manjšine v Jugoslaviji. Več o tem gl. Godeša, *Čas odločitev*, str. 21–33.

²² Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 45 (dalje: Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca").

²³ Teza je sicer mnogo starejša. V Sloveniji jo je med prvimi, sicer na izrazito propagandističen način, zagovarjal Franček Saje, ki pa simpatij s fašistično Italijo in nacistično Nemčijo ni očitel le Korošču, temveč celotni tedanji jugoslovanski politični eliti; gl. Franček Saje, *Belogardizem. Druga, dopolnjena izdaja* (Ljubljana, 1952), str. 12–14 (dalje: Saje, *Belogardizem*).

²⁴ Godeša, *Čas odločitev*, 37. O tem gl. tudi: Bojan Godeša, "Maršal Petain, 'razkroj Zahoda' in nacistični novi red v očeh katoliškega tabora v času pred napadom sil osi na Jugoslavijo", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 255–267 (dalje: Godeša, "Maršal Petain"); Bojan Godeša, "Komunizem največja nevarnost naše dobe" – o idejnopolitičnem profilu vodstva političnega katolicizma na Slovenskem na predvečer napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 1 (2018), str. 130–139 (dalje: Godeša, "Komunizem največja nevarnost naše dobe").

²⁵ S tem izrazom ni mišljen le italijanski fašizem, temveč fašizem v širšem oz. generičnem smislu, tj. kot posebna politično-ideološka družina, kamor večina strokovnjakov uvršča tudi nemški nacionalsocializem. Pri tem je potrebno izpostaviti, da so med posameznimi gibanji, ki jih lahko uvrstimo v družino fašizmov (npr. med nemškim nacionalsocializmom in italijanskim fašizmom), obstajale tudi precejšnje razlike.

Anton Korošec (*dLib*)

ološko ozadje. Že nekateri sodobniki so Koroščevo politiko ugajanja Nemcem tako razumeli kot način zagotavljanja manevrskega prostora za ohranitev nevtralnega položaja Jugoslavije. Tako je njegovo pro-nemško politiko npr. tolmačil hrvaški voditelj in Koroščev kolega v Cvetkovičevi vladi Vladko Maček,²⁶ ki bi ga sicer težko označili za Koroščevega prijatelja, podobno pa je njegovo tedanjo politiko videl tudi hrvaški diplomat in publicist Bogdan Radica, ki mu prav tako ne moremo pripisovati posebnih simpatij do slovenskega političnega veljaka ali slovenskega političnega katolicizma. Korošec je Radici svojo politiko utemeljil s potrebo po tem, da se Jugoslavija izogne vojni, ki naj bi bila zanj

²⁶ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb, 2003), str. 204.

pogubna.²⁷ S tem se je njegova videnje stanja povsem ujemalo s pogledom drugih tedanjih vodilnih jugoslovanskih politikov, tudi kneza namestnika Pavla Karadordeviča ter predsednika vlade Dragiše Cvetkovića. Sicer izrazito pro-britanski knez Pavle je jugoslovansko zunanjo politiko v tem času prav tako lakonično izrazil s formulo: "Sve, samo ne rat."²⁸

Za ustrezno razumevanje Koroščevega idejno-političnega profila v tem času torej ni dovolj upoštevati zgolj nekaterih njegovih političnih odločitev v času vodenja prosvetnega ministrstva od junija do decembra 1941, temveč je nujno analizirati Korošca kot politika, postavljenega v izjemno težak mednarodnopolitični položaj, ki je grozil uničiti vse, kar je gradil velik del svoje politične kariere.²⁹ Iz tega stališča se moremo tudi približati njegovemu tedanjemu politično-idejnemu profilu, ki ga je sicer mogoče rekonstruirati le posredno. Kot najvažnejši vir se poleg t. i. Hvarskega programa,³⁰ kaže njegov položaj v katoliškem taboru oz. odnos do različnih katoliških političnih skupin v tem času.

Korošec je kot nesporni prvak SLS znotraj stranke vsekakor užival poseben status. Ugled, ki si ga je ustvaril s svojim odločilnim angažmajem v prekratnih letih 1917–1921, pa tudi s svojim spretnim političnim delovanjem v monarhiji Karadordevičev, kjer se je uveljavil kot vodilni slovenski politik, se je prelival tudi na širše družbeno področje.³¹ Korošca zato ni tako lahko uvrstiti v eno od za vpliv bojujočih se struj znotraj SLS. Ne glede na to pa obstaja precej indicev, da se je v zadnjem obdobju svojega političnega delovanja pomaknil v desno ter se približal tistemu polu katoliških politikov in intelektualcev, ki so se zavzemali za korporativno preoblikovanje družbe, sledeč družbenemu nauku Cerkve, kot ga je v okrožnici *Quadragesimo anno* leta 1931 podal papež Pij XI.

²⁷ Igor Grdina, "Bogdan Radica in Slovenci", *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022), str. 28.

²⁸ Prav tam, str. 29.

²⁹ Fran Saleški Finžgar je v svojih spominih zabeležil Koroščevo izjavo iz tega časa, ki po eni strani dokazuje prepričanje o lastni nenadomestljivosti, pa drugi pa nakazuje, da se je Korošec bal razpada države: "Držim, kar morem. Toda če se mi kaj primeri, potem razsul povsod: razpad strank, domovine in države, kaos. Poznam ljudi." (Fran Saleški Finžgar, *Zbrano delo. Dvanajsta knjiga* (Ljubljana, 1992), str. 419). Da je za Korošca Jugoslavija za Slovence kljub vsem težavam do konca bila najboljša možnost, potrjujejo vsi njegovi slovenski sopotniki. Še na predvečer izbruha druge svetovne vojne je Korošec na potrdil v pogovoru z Joškom Tischlerjem: "Najslabša Jugoslavija je za Slovence najboljša rešitev. Izbire nimamo." (Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958). Tretji del (1935–1941)* (Buenos Aires, 1969), str. 293 (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence. Tretji del*)).

³⁰ Program je podrobneje predstavljen v nadaljevanju te razprave.

³¹ V 30. letih se je Korošček nesporni vodilni status kazal pri njegovih triumfalnih javnih nastopih, npr. na Slomškovi dnevi konec junija 1936 v Mariboru. V okviru slavlja je prav Korošček kot prvopodpisani lavantinskemu škofu Ivanu Jožefu Tomažiču slovesno izročil 400.000 podpisov za Slomškovo beatifikacijo (Andrej Rahten, "Akte in kronisti Slovenske ljudske stranke", v: *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)*, ur. Andrej Rahten in Gregor Antolčič (Ljubljana, 2019), str. 279–280).

Za pravilno razumevanje Koroščevega ideološkega profila v tem času je treba upoštevati spremembe v mednarodnem političnem prostoru v 30. letih. Kot je že bilo izpostavljeno, je 30. leta zaznamovala splošna kriza liberalne demokracije in prepričanje, da bo prihodni razvoj šel v bolj avtoritarni smeri. Ta proces je zajel ljudi različnih političnih orientacij³² in ga zato *per se* ne moremo razumeti kot znak simpatij do fašizma, čeprav je fašizem kot politična ideologija v 30. letih dosegel svoj vrhunec. Tudi pri številnih katoliških političnih strankah je v tem času opazen premik na desno, ne le s poudarjanjem antikomunizma, temveč tudi z zahtevami po odpravi liberalnega parlamentarizma, torej parlamentov voljenih na podlagi splošne in enake volilne pravice, in njegovo nadomestitev s stanovskimi zastopstvi, torej za korporativistično preobrazbo družbe na gospodarskem in političnem področju.³³ Ta proces je vsaj deloma zajel tudi SLS. Za ideološki profil stranke v tem času je bilo pomembno, da je v tem času prišlo do razcepa s krščanskimi socialisti združenimi v Jugoslovanski strokovni zvezi. Do preloma je prišlo že na občem zboru leta 1932, ko je Srečko Žumer močno porazil Miho Kreka, ki je užival Koroščevo podporo. Leta 1935 so krščanski socialisti nato zavrnil vstop v vsedržavno Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), v katero je Korošec vključil SLS.³⁴ Odhod krščanskih socialistov je *ipso facto* pomenil, da so se v stranki okrepil desni pol. Na vzpon desne struje znotraj SLS nakazuje tudi dejstvo, da je od 1930 do 1941 osrednji katoliški dnevnik *Slovenec* urejal Ivan Ahčin, ki je v tem času sodil med vodilne ideologe slovenske katoliške desnice, prav Ahčin pa je veljal tudi za enega najpomembnejših Koroščevih zaupnikov.³⁵ Poleg izpričanega Ahčinovega vpliva naj bi na Korošča v tem času čedalje močneje vplivala tudi Lambert Ehrlich in Ernest Tomec,³⁶ ki sta v tem času predstavljala vodilni osebnosti pri organizaciji in vzgoji slovenske katoliške mladine, pri čemer sta zagovarjala integralistična stališča.³⁷ Na Koroščevo približevanje tedanji katoliški desnici morda nakazuje tudi trditev dolgoletnega strankarskega veljaka Jakoba Mohoriča, da je Koro-

³² Ameriški diplomat George F. Kennan, eden od utemeljiteljev usmeritve ameriške zunanje politike po koncu druge svetovne vojne, je tako npr. v tem času ugotavljal, da bi morale tudi ZDA iti po poti ustavnih sprememb do končnega oblikovanja avtoritarne države (Mazower, *Temna celina*, str. 38).

³³ Martin Conway, *Catholic Politics in Europe, 1918–1945* (London–New York, 1997).

³⁴ Rahten, *Anton Korošec*, str. 426–427.

³⁵ Bojan Godeša, "Ivan Ahčin in Anton Korošec", v: *Izgubljeni spomin na Antona Korošča. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, ur. Bojan Godeša in Ervin Dolenc (Ljubljana, 1999), str. 13–19.

³⁶ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2002), str. 255–256, str. 347. S tem se sklada zapis Cirila Žebota, po katerem naj bi Korošec Ehrlicha označil za "enega najbolj izobraženih in razgledanih slovenskih duhovnikov."; gl. Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije* (Celovec, 1988), str. 73 (dalje: Žebot, *Neminljiva Slovenija*).

³⁷ Sintetično o Ehrlichu in njegovi misli gl.: Janez Juhant, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda* (Ljubljana, 2022). O posameznih vidikih njegovega delovanja gl. prispevke v Edo Škulj (ur.), *Ehrlichov simpozij v Rimu* (Celje, 2002).

Lambert Ehrlich
(Wikimedia Commons)

šec v 30. letih obupal nad demokracijo: "Takrat pa je zavoljo obotavljajočega nastopanja zapadnih demokracij nad demokracijo obupal, izrekel je misel, da je preživela."³⁸

³⁸ Rahten in Antoličič (ur.), *O zgodovini*, 199. Po drugi strani pa obstajajo tudi pričevanja, da je Korošec zavračal avtoritarne prijeme, kot je zapisal njegov zaupnik Ivan Ahčin: "Na napačni poti se nahajajo vsi oni", je izjavil dr. Korošec, 'ki mislijo, da bi mogel našemu narodu kdaj zavladati kruti in surovi pofizem, brez narodovih pravic, proti demokraciji, brez zakona in brez reda.' /.../ Korošec je nanju opozoril kot na dva popolnoma istokrvna brata, ki se ne ločita ne po miselnosti, ne po duši, le da sta dva sprta, med seboj sovražna dvojčka." (Bojan Godeša in Ervin Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina* (Ljubljana, 1999), str. 183 (dalje: Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin*).

Korošec in Akademski klub Straža

Upoštevajoč vse te indice pa je najpomembnejši vir za Koroščevo politično orientacijo v 30. letih že omenjeni Hvarski program, ki predstavlja edinstven primer idejno-političnega programa, ki ga vsaj z določeno verjetnostjo lahko pripišemo neposredno Korošču. Program je Korošec oblikoval v času svoje internacije na Hvaru junija 1934 in ga predal članoma bodoče Akademске skupine Straža, Cirilu Žebotu in Francu Casarju. Krajši nagovor naj bi predstavljal Koroščevo vodilo članom skupine za nadaljnje delo.³⁹ Po Koroščevi smrti je bil program objavljen v glasilu *Straža v vibarju*, in sicer na podlagi lastnoročnega Koroščevega zapisa.⁴⁰

Kaj nam Hvarski program pove o Koroščevi politični usmeritvi? Sledeč zapisanemu je sredi 30. let Korošec pristajal na stališča tedanje katoliške desnice. Jasno naj bi se namreč zavzel za integralno prenovu družbe na katoliški osnovi, politično in gospodarsko pa za reorganizacijo političnega sistema v korporativnem smislu:

Povsod Boga! Proč z liberalnimi in marksističnimi frazami, ki so tuje našemu narodu! Brez moralne obnove v Bogu ne bo rešitve iz gospodarskega in socialnega kaosa. Delujemo zato v tem oziru s Katoliško akcijo! Vera v družino, šolo, literaturo in vse javno življenje! /.../ Držeč se smernic, podanih v papeževih okrožnicah, se izrekamo za korporativni družabni in gospodarski red osnovan na krščanskem organskem pojmovanju družbe, da se zajamči interes skupnosti in svoboda osebnosti. /.../ Obsojamo kapitalistični in komunistični gospodarski red. Odklanjamo totalitetno ureditev države, izoblikovano v komunizmu in fašizmu, ki odvzema ostalim družbenim edinicam in poedincem vsako avtonomijo in svobodo. /.../⁴¹

Kot je opozoril Janko Prunk, ni popolnoma gotovo, da lahko te besede res pripišemo neposredno Korošču. Objavljene so namreč bile šele po njegovi smrti, poleg tega pa izkazujejo veliko podobnost s tedanjimi spisi vodilnih predstavnikov skupine Straža.⁴² Glede na nesporno avtoriteto, ki jo je Korošec užival v katoliškem taboru, ni presenetljivo, da so si različne skupine prizadevale za okrepitev svojega položaja s "prisvajanjem" Korošča. Nekoliko neprepričljivo deluje tudi poudarjanje papeških okrožnic glede na dejstvo, da Korošec kljub očitkom političnih nasprotnikov, da vodi politiko Vatikana, politično ni

³⁹ Žebot, *Nemirljiva Slovenija*, str. 73.

⁴⁰ *Straža v vibarju*, 17. 12. 1940, št. 14, str. 53.

⁴¹ Prav tam. Program je objavljen tudi v: Žebot, *Nemirljiva Slovenija*, str. 73–74.

⁴² Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošča", str. 44.

deloval kot izvrševalec želja papeške diplomacije⁴³ oz. je celo sam poudarjal, da so njegovi stiki z Vatikanom rahli.⁴⁴ Po drugi strani pa v prid avtentičnosti zapisa govori dejstvo, da se je o Hvarskem programu govorilo že pred Koroščevo smrtjo ter se navajalo nekatere njegove misli, prav tako je potrjeno, da so ga stražarji res obiskali na Hvaru.⁴⁵ Poleg tega se izjave tudi ujemajo s številnimi vidiki Koroščevega političnega delovanja, predvsem njegovega ostrega zavračanja komunizma in liberalizma, ki so ga v tedanji katoliški *formi mentis* poosebljali predvsem Judi in prostozidarji.⁴⁶

Koroščev negativni odnos do komunizma je dobro izpričan. Poleg načelnega odklanjanja marksistične filozofske podlage komunizma, je odpor izviral tudi iz prepričanja, da komunizem predstavlja katolištvu nevarno ideologijo, kot je večkrat javno opozarjal. Skladno s tem je predvsem v času, ko je zasedal položaj notranjega ministra v Stojadinovičevi vladi, vodil proti jugoslovanskim komunistom oster boj, nad katerim so bili impresionirani celo notorično antikomunistični srbski politiki.⁴⁷ O njegovem nasprotovanju prostozidarstvu je sicer manj podatkov, a o njem ni dvoma. Poleg že omenjenega Mihaila Konstantinoviča je nanj opozoril tudi Ivan Ribar, ki je v Korošču videl "zakletega sovražnika masonerije."⁴⁸ Prepričanje o vsesplošno razširjenem vplivu prostozidarjev in njihovem nasprotovanju katolicizmu je bilo tudi sicer v tem času splošno razširjeno v katoliških krogih in katoliškem tisku. Koroščev zaupnik Ivan Ahčin je leta 1939 o prostozidarstvu izdal knjigo, v kateri je prostozidarstvo povezoval z Judi in komunisti, saj naj bi jih vse povezoval materialistični svetovni nazor in sovraštvo do Katoliške cerkve.⁴⁹

Hvarski program pa je poleg vsebinskega vidika pomemben tudi zato, ker njegov izvir odpira tematiko, ki doslej še ni bila deležna obsežnejše obravnave, namreč odnos med Koroščem in stražarji.⁵⁰ Stražarji so v raziskavah o slovenskem katoliškem taboru pred drugo svetovno vojno namreč splošno predstavljeni kot najizrazitejši predstavniki katoliške desnice.⁵¹ Koroščev odnos do Straže doslej ni bil deležen večje pozornosti, a stiki Korošca s stražarji so bili

⁴³ Njegovi odnosi z dolgoletnim nuncijem Ermenegildom Pellegriettijem so bili zelo slabi; več o tem gl. Bogdan Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 192–208.

⁴⁴ Andrej Rahten, *Izidor Cankar – Diplomat dveh Jugoslavij* (Ljubljana, 2009), str. 75.

⁴⁵ Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca", str. 44–45. O obisku na Hvaru je po Koroščevi smrti poročala *Straža v viharju* ("Dr. Korošec in Straža", *Straža v viharju*, 17. 12. 1940, št. 14, str. 55).

⁴⁶ Po dnevniku Mihaila Konstantinoviča, je Korošec imel "dve fiks-ideje: masone i komuniste". Gl.: Mihailo Konstantinovič, *Politika sporazuma: dnevniške beleške 1939–1941; londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998), str. 191 (dalje: Konstantinovič, *Politika sporazuma*).

⁴⁷ Rahten, *Anton Korošec*, str. 420–422.

⁴⁸ Citirano po Rahten, *Anton Korošec*, str. 418.

⁴⁹ Ivan Ahčin, *Prostozidarstvo* (Ljubljana, 1941); gl. tudi Rahten, *Anton Korošec*, str. 419.

⁵⁰ Podrobneje o nastanku Straže in njeni ideologiji v nadaljevanju te razprave.

⁵¹ Gl. npr. Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma*, str. 134.

pogosti in tesni, tako da lahko sklepamo, da je Korošec vsaj do določene mere simpatiziral s stražarskim programom. Iz tega razloga se njegov odnos do stražarjev kaže kot pomemben kamenček v mozaiku za razumevanje Koroščevega idejno-političnega profila v tem času.

Stražarji predstavljajo skupino slovenskih katoliških študentov, ki so od začetka 30. let najprej začeli delovati neformalno, od leta 1937 pa kot uradno registrirano društvo, Akademski klub Straža. Njihov nastanek in delovanje se je od vsega začetka vrtelo okrog njihovega nespornega duhovnega vodje, univerzitetnega profesorja Lamberta Ehrlicha, ki je mu je škof Gregorij Rožman leta 1931 poveril skrb za študentsko pastoralo na ljubljanski univerzi. Nastanek stražarjev kot posebne študentske skupine je treba razumeti v okviru notranjih trenj, ki so se v tem času razvile znotraj Akademске zveze, tj. zveze katoliških študentskih društev. Katoliške študente je podobno kot katoliški tabor v celoti v tem času močnejše zajel proces polarizacije, poleg tega pa so se v nekatere klube prikrito vključevali tudi komunisti, ki so želeli med katoliške študente vnesti pro-komunistične ideje.⁵² V teh okoliščinah se je okrog Lamberta Ehrlicha začela zbirati skupina katoliških študentov, ki je predstavljala začetek kasnejšega kluba. Ciril Žebot, eden najpomembnejših predstavnikov skupine, je za začetek njihovega delovanja označil debatni večer o okrožnici *Quadragesimo anno* v organizaciji Akademске zveze novembra 1931, na kateri predsednik Marjan Dermastia Ehrlichu ni dovolil, da bi odgovoril na napade. Slednji je nato s skupino študentov protestno zapustil debatni večer.⁵³ Vendar poznejši stražarji takrat, kot rečeno, še niso bili organizirani kot posebno društvo. Nadaljnji korak v razvoju v tej smeri predstavlja ustanovitev časnika *Straža v viharju*, ki je začel izhajati jeseni 1934, najprej kot štirinajstdnevnik, od 1936 pa kot tednik. *Straža v viharju* je nastala kot odgovor na strokovno-informativni list univerze *Akademski glas*, ki so ga stražarji ocenili kot prikriti instrument marksistov.⁵⁴ Straža se je kot formalna organizacija oblikovala šele 26. aprila 1936, in sicer najprej kot cerkvena organizacija, naslednjega leta pa je kot študentsko društvo z uradnim imenom Akademski klub Straža. Klub je v prvem letu obstoja štel 50 članov, naslednje študijsko leto je število naraslo na okrog 100. Med najvidnejše člane so poleg Ehrlicha, Žebota in Casarja sodili še Rudolf Čuješ, Pavle Verbic, Anton Tepež in Matej Poštovan.⁵⁵

Kot je bilo že izpostavljeno, Koroščevi stiki s stražarji doslej še niso bili deležni večje pozornosti. Njihovo povezavo s Koroščem je sicer izpostavil Franček

⁵² Tak je bil npr. Jože Brilej, v 30. letih član krščanskosocialističnega kluba Borba, pa tudi Ivo Rupnik in Marjan Dermastia, člana kluba Danica; gl. Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 62–63.

⁵³ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 64–65.

⁵⁴ Tamara Griesser Pečar, "Ciril Žebot in Akademski klub Straža", v: *Usode Slovencev v vrtincu 20. stoletja*, ur. Tamara Griesser Pečar in Jelka Piškurić (Ljubljana, 2019), str. 75–78 (dalje: Griesser Pečar, "Ciril Žebot in Akademski klub Straža"); gl. tudi Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 91.

⁵⁵ Griesser Pečar, "Ciril Žebot in Akademski klub Straža", str. 79–80.

Saje, ki je zapisal, da je bil prav Korošec med njihovimi "vzgojitelji", a je njegova trditev zgolj poskus pavšalne diskreditacije.⁵⁶ Glede na ohranjene podatke pa je Korošec s stražarji dejansko imel dokaj tesne odnose, saj je na več načinov podpiral delovanje skupine. S stražarji je gojil redne stike, začenši z že omenjenim obiskom na Hvaru leta 1934.⁵⁷ V prihodnjih letih je podprl delovanje skupine na različne načine. Kot je zapisal Ciril Žebot, so imeli do Korošca v Beogradu neposredni dostop, torej brez pomoči posrednikov, Korošec pa je Žebota in Casarja tudi redno vabil, da ga pričakata ob njegovih prihodih na ljubljansko železniško postajo. Pri tem se je zanimal predvsem za razmere na ljubljanski univerzi. Pripadniki skupine so ga tudi sicer obiskovali v Marijanišču, kjer je bival v Ljubljani, ob posebnih priložnostih pa tudi v Beogradu.⁵⁸ V Marijanišču je Korošec po vrnitvi iz internacije za stražarje pozimi 1934–1935 imel več tajnih seminarjev, na katerih jim je predaval o trenutnem političnem položaju. Seminarjev se je po Žebotovih ocenah udeležilo približno 200 študentov.⁵⁹

Delovanje Straže je Korošec podpiral tudi preko neformalnih seminarjev o perečih notranje- in zunanjepolitičnih vprašanjih, ki jih je za člane skupine organiziral med poletnimi počitnicami v Begunjah. Cirilu Žebotu, do katerega je zaradi prijateljstva s Franjem Žebotom gojil posebno naklonjenost, je avgusta 1938 omogočil tudi udeležbo na enomesečnem tečaju v Tatranski Lomnici na Slovaškem,⁶⁰ ob doktoratu pa mu je podaril dragoceno zlato uro. Kot se spominja Jurčec, je to bil znak posebne Koroščeve naklonjenosti in napoved bleščeče kariere za mladega Žebota.⁶¹ A poleg naklonjenosti Žebotu je Korošec tudi sicer podpiral delovanje Straže, mdr. je poskrbel za njeno znanstveno knjižnico in radijski aparat v društvenih prostorih na Semeniški ulici 2 v Ljubljani.⁶² Poleg tega je članom skupine redno predaval in usmerjal pisanje stražarskega glasila *Straža v viharju*.⁶³ O Koroščevem podpiranju stražarjev navsezadnje priča tudi dejstvo, da so se po njegovem posredovanju nekateri pomembni pripadniki skupine po zaključku študija tudi zaposlili na pomembnih strankarskih funkcijah. Franc Casar je tako na Koroščevo željo

⁵⁶ Saje, *Belogardizem*, str. 129.

⁵⁷ Obisk Žebota in Casarja na Hvaru je pripravil Lambert Muri. Namen obiska je bil Korošca obvestiti o razmerah na ljubljanski univerzi, Korošec pa naj bi obenem katoliškim študentom podal smernice na nadaljnje delo. Žebot je Korošca sicer poznal že prej, saj je bil njegov oče Franjo Žebot pomemben politik SLS, ki je bil s Korošcem povezan že vse od začetka njegovega javnega udejstvovanja (Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 72).

⁵⁸ Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 131–132.

⁵⁹ Prav tam, str. 75–76.

⁶⁰ Prav tam, str. 134–135.

⁶¹ Jurčec, *Skozi luči in sence. Tretji del*, str. 213–216.

⁶² Griesser Pečar, "Ciril Žebot in Akademski klub Straža", str. 80. Koroščevo moralno in materialno podporo Straži v svojih spominih omenja tudi Ruda Jurčec; gl. *Skozi luči in sence. Tretji del*, str. 114.

⁶³ "Dr. Korošec in Straža", *Straža v viharju*, 17. 12. 1940, št. 14, str. 55–56.

Ciril Žebot (Wikimedia Commons)

postal pomočnik Frana Kulovca v slovenski veji JRZ,⁶⁴ Matej Poštovan pa je februarja 1939 postal Koroščev osebni tajnik.⁶⁵ Uradniški karieri sta v tem času s pomočjo Korošca začela tudi stražarja Pavel Verbic in Štefan Falež.⁶⁶

Spričo Koroščevega vsestranskega podpiranja delovanja Straže se zdi, da je slednji stražarjem predvidel osrednjo vlogo v SLS in katoliškem kulturnem življenju, postali naj bi nekakšna strankarska avantgarda.⁶⁷ Glede na to, da je šlo za odločno katoliško usmerjene mlade izobražence, to ni presenetljivo, saj je izpričano, da se je Korošec dobro zavedal pomena kulture in idejnega boja za

⁶⁴ Žebot, *Nemirljiva Slovenija*, str. 131.

⁶⁵ Jurij Perovšek, *Politika in moderna. Idejnopolični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022), str. 293.

⁶⁶ Rahten, *Anton Korošec*, str. 425.

⁶⁷ Prav tam.

dolgoročni obstoj katoliške prevlade v javnem življenju, predvsem za soočenju s komunizmom, kot je zapisal njegov tesni sodelavec Ivan Ahčin:

Opozoril pa je tudi takoj, da se zlasti proti komunizmu ne zadostuje boriti le s silo: 'Ideje je treba postaviti proti ideji. V službo te velike borbe za ideje se morata postaviti cerkev in šola, se morajo postaviti politične stranke, kulturna in socialna društva ter gospodarske organizacije in celokupno njihovo članstvo, mora se dvigniti val za valom, da zajame ves narod.'⁶⁸

Glede na tesne stike med Korošcem in stražarji lahko sklepamo, da ga je z njimi povezovala tudi idejna bližina. Težko si namreč predstavljamo, da bi tako vsestransko podpiral skupino, ki ne bi delila njegovih lastnih stališč, vsaj v veliki meri. Posledično meniva, da predstavlja idejni profil stražarjev pomemben vir za razumevanje Koroščevih lastnih politično-idejnih prepričanj v 30. letih. Zato se postavlja vprašanje, kakšna je bila njihova politična usmeritev ter kam jo lahko umestimo v tedanjem političnem prostoru.

Idejnopolitični profil Straže

Stražarji so bili v povojnem času pavšalno obsojeni simpatij s fašizmom, običajno preko skovanke "klerofašizem". Franček Saje je tako zapisal, da je bila Straža "udarna klerofašistična četa na ljubljanski univerzi".⁶⁹ Njen cilj naj bi bil prevzem vodilne vloge v slovenskem katoliškem gibanju, "ki naj bi v avtonomni ali svobodni Sloveniji, povezani z ostalimi srednjeevropskimi katoliškimi narodi, uvedel totalitaren režim s korporativno gospodarsko ureditvijo".⁷⁰ Sajatova oznaka je seveda tipična za obdobje, v katerem so ideološki aparati države skušali diskreditirati nasprotnike komunizma, tudi ali predvsem z istovetenjem le-teh s fašizmom. A tudi v letih po osamosvojitvi stražarji še niso bili deležni poglobljene zgodovinopisne obravnave, tako da je predstava o njihovi ideološki usmerjenosti ostala v veliki meri površinska oz. pod vplivom starejših

⁶⁸ Godeša in Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin*, str. 184.

⁶⁹ Saje, *Belogardizem*, str. 129.

⁷⁰ Prav tam, str. 130–131.

predstav,⁷¹ ki ne ustrezajo kompleksnosti stražarskih pozicij.⁷² Očitno je, da bo treba prevladujočo predstavo o Straži še revidirati, za kar bodo potrebne obsežnejše raziskave, ki presega okvire te razprave. Za celovito razumevanje idejno-političnega profila Straže, ki se kaže kot pomemben tudi za razumevanje Korošca v tem času, zato v zadnjem delu razprave podajava zgolj oris idejno-političnega profila stražarjev preko vsebinske in diskurzivne analize njihovega lista *Straža v viharju*. Celovita predstavitev ideologije stražarjev bi presegla okvir te razprave, zato se osredotočava predvsem na tiste točke, na podlagi katerih so stražarjem doslej običajno pripisovali podobnosti s fašizmom, in sicer na zagovarjanje korporativizma ter antisemitizma.⁷³ Kot opozarja Michael Freeden, je za pravilno razumevanje posameznih političnih konceptov nujna njihova umestitev v konkreten zgodovinski, geografski in ideološki okvir.⁷⁴

Osnovne idejno-politične usmeritve Straže so temeljile na temelju tedanjega papeškega učiteljstva in katoliške politične tradicije. V strnjeni obliki so ta vodila bila zajeta tudi v že omenjenih Hvarskih točkah, ki jih je pripravil Korošec. Slednje izpostavljajo boj proti komunizmu, fašizmu in kapitalizmu ter boj za korporativni sistem, kot je bil predstavljen v encikliki *Quadragesimo anno* papeža Pija XI., pa tudi obramba slovenskih dežel pred tujimi vplivi. Kljub izrazito slovensko nacionalističnim tonom v njihovem programu pa stražarji niso bili separatisti. Tako kot Korošec so videli v Jugoslaviji v danem trenutku edino možnost za razvoj in obstanek Slovencev.⁷⁵

⁷¹ V *Slovenski kroniki XX. stoletja*, osrednji poljudnoznanstveni zgodovinski publikaciji po osamosvojitvi, je tako npr. zapisano, da "so se nekateri mladi intelektualci akademskega kluba konec 30. let zelo približevali fašizmu". To naj bi se kazalo na sledeče načine: "V Straži v viharju najdemo tako kratke citate iz Hitlerjevega Mein Kampfa, hvalnice diktatorskemu režimu v Avstriji, Mussoliniju, portugalskemu diktatorju Salazarju, španskemu diktatorju Francu ali poznejšemu francoskemu narodnemu izdajalcu maršalu Pétainu, na drugi strani pa npr. zadovoljstvo ob padcu demokratične Češkoslovaške ipd." (Egon Pelikan, "Straža v viharju", v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*, ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt (Ljubljana, 2005), str. 401).

⁷² Na to je opozoril že Andrej Vovko; gl. "Stališča Straže v viharju do nekaterih sodobnih vprašanj", v: *Ebrtichov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 2002), str. 221.

⁷³ Tako Boris Mlakar trdi, da naj bi stražarski antisemitizem bil znak "razumevanja" do nekaterih elementov fašizma (Boris Mlakar, "O percepciji oziroma o odnosu do vprašanja demokracije pri akademskem društvu Straža", v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski (Ljubljana, 2007), str. 279). Trditev je neustrezna že iz splošnega metodološkega vidika, saj antisemitizem ne predstavlja *conditio sine qua non* fašizma kot politične ideologije, zato ga samega po sebi tudi ne moremo razumeti kot eno od ideoloških lastnosti, ki bi bile *ipso facto* znak fašizma; gl. npr. Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder–London, 2000), str. 120.

⁷⁴ Splošno o tem gl. Michael Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach* (Oxford, 1996).

⁷⁵ V tem oziru so se stražarji tudi bistveno razlikovali od hrvaških križarjev (predstavnikov hrvaške srednješolske Katoliške akcije), ki so se v svojem programu in govorih izogibali besedi Jugoslavija. Zato so z veseljem pozdravili nastanek Neodvisne države Hrvaške; gl. Sandra Prlenda, "Young, Religious, and Radical: The Croat Catholic Youth Organizations, 1922–1945", v: *Ideologies and National Identities: The case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, ur. John Lampe in Mark Mazower (Budapest–New York, 2004), str. 88–109.

Pij XI. (*Wikimedia Commons*)

Podobno kot pri številnih drugih konservativnih katoliških političnih gibanjih v tem času, je osrednja vloga v njihovem političnem programu imela težnja po stanovsko-korporativni družbeni preobrazbi. Privlačnost korporativizma je

neposredno temeljila na recepciji enciklike *Quadragesimo anno*,⁷⁶ za globlje razumevanje pomena korporativizma v tedanjem katoliškem taboru pa moramo upoštevati tudi dva globlja dejavnika. Prvi zadeva iskanje alternativne smeri v družbeno-političnem razvoju, ki bi predstavljal katoliški odgovor liberalnemu kapitalizmu in socializmu. Kot pronicljivo ugotavlja Tomaž Simčič, je bilo iskanje alternative obstoječemu gospodarsko-političnemu sistemu, značilnem za velik del katoliškega kulturnega življenja vse od sredine 19. stoletja dalje, pravzaprav izraz defenzivne naravnosti v odnosu do družbenih sprememb. Za pogosto agresivno retoriko se je v bistvu skrivala obrambna miselnost.⁷⁷ Drugi, veliko neposrednejši vzrok za privlačnost korporativistične miselnosti pa predstavljajo konkretne gospodarske in politične razmere v 30. letih, ko se je svet spopadal s posledicami velike gospodarske krize. Kot je bilo že izpostavljeno, je v teh okoliščinah prišlo do splošne krize legitimnosti liberalno-demokratskega sistema in prepričanja, da prihodnost leži v bolj avtoritarnih oblikah vladanja.⁷⁸

Skladno s tem lahko v *Straži v viharju* od samega začetka sledimo propagiranju stanovsko-korporativistične družbene preobrazbe. List je pozornost posvečal različnim "eksperimentom" v tej smeri, ki so se v 30. letih 20. stoletja uveljavljali po Evropi, predvsem v sosednji Avstriji in na Portugalskem. Prav tako jih je močno zanimal korporativistični sistem v Mussolinijevi Italiji. Ciril Žebot je zato konec tridesetih let študijsko odšel v Milano, kjer je raziskoval fašistični korporativizem.⁷⁹ Glede na zagovarjanje preobrazbe družbe na političnem in gospodarskem področju v korporativističnem smislu, se lahko strinja s tezami, ki opozarjajo na nedemokracijsko strahovost stražarjev (in nekaterih drugih katoliških skupin tega časa) v smislu današnjega razumevanja demokracije.⁸⁰ A to še ne pomeni, da jim lahko pripisujemo zagovarjanje fašizma ali nasprotovanje vsakršnim demokratičnim načelom.

⁷⁶ V encikliki je papež nakazal, da je korporativizem najidealnejša družbena ureditev, a ob načelnem opisu pravične gospodarske ureditve s katoliškega vidika, so ostale nepojasnjene številne podrobnosti o konkretnem delovanju katoliškega korporativizma v praksi. Strnjeno o nastanku, vsebini in vplivu enciklike gl. John Pollard, "Corporatism and political Catholicism. The impact of political Catholicism in inter-war Europe", v: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 47–54 (dalje: Pollard, "Corporatism and political Catholicism").

⁷⁷ Tomaž Simčič, Mesto demokracije v miselnem sistemu Tomčevih Mladcev Kristusa Kralja, v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterški (Ljubljana, 2007), str. 302.

⁷⁸ Več o tem gl. Mazower, *Temna celina*, str. 15–42.

⁷⁹ Svoje izsledke je strnil v knjigi *Korporativno narodno gospodarstvo*, ki predstavlja prikaz fašističnega korporativizma; gl. Ciril Žebot, *Korporativno narodno gospodarstvo: korporativizem, fašizem, korporativno narodno gospodarstvo* (Celje, 1939).

⁸⁰ Prim. npr. Egon Pelikan, "Vsi antikomunisti – vsi demokrati", v: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*, ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek (Ljubljana, 2006), str. 273–283.

Natančnejša analiza pisanja *Straže v vibarju* razkriva kritičen odnos do korporativističnih poskusov, pri čemer pisanje sledi papeževi kritiki fašistične Italije. Stanovsko preoblikovanje države je *Straža* za razliko od fašizma utemljevala na podlagi katoliške politične in filozofske tradicije, segajoče do Tomaža Akvinskega, pri čemer naj bi država bila

organizem višje vrste, ki organsko spaja manjša občestva, v katerih sodelujejo ljudje različnih kakovosti in sposobnosti in razni poklici najprej in neposredno za smoter svojega ožje občestva, s tem pa hkrati za skupni najvišji smoter države, za občo blaginjo. Države torej ne sestavljajo neposredno posamezniki, marveč večja in manjša občestva.⁸¹

Skladno s tem manjša "občestva" ohranjajo svojo avtonomijo, ki jim jo države ne sme vzeti. To velja posebej za družino, pa tudi za ostale družbene skupine:

Država naj predvsem družini vrne njene naravne pravice. /.../ Občinam naj država pušča njih avtonomijo v najširšem obsegu ter njih samoupravno udejstvovanje vneto podpira. – Vso širokogrudnost pa naj pokaže napram poklicnim stanovom, ki jih je individualistična država razbila.⁸²

Očitno je, da je korporativistični sistem, kot so ga zagovarjali stražarji, dejansko predvideval omejevanje državne oblasti ter (delno) avtonomijo družbenih podsistemov, s čimer se je močno razlikoval od fašistične ideje totalne države, ki je bila sinonim za totalno oblast.⁸³ Pri tem je *Straža v vibarju* pozornost posvečala predvsem gospodarskemu korporativizmu, tj. ureditvi gospodarskega življenja v državi na korporativni osnovi. Manj pozornosti je bil delež politični korporativizem (v smislu preoblikovanja parlamentov individualno voljenih poslancev v stanovska zastopstva), čeprav lahko v razpravah o "krščanski ljudski državi" prepoznamo razmišljanja v tej smeri, ne da bi bila sestava "upravno-politične" državne funkcije pri tem natančneje razdelana. Vsekakor pa je vsaj na teoretični ravni predvidevala nadaljnji obstoj demokratičnih elementov.⁸⁴

Razlike med katoliškim in fašističnim razumevanjem korporativizma je *Straža v vibarju* tudi pogosto izpostavljala in tematizirala. Pomanjkanje samouprave in avtonomije so pisci že od samega začetka izhajanja lista zaznali pri

⁸¹ "Država – organizem", *Straža v vibarju*, 10. 11. 1934, št. 2, str. 5.

⁸² Prav tam, str. 6.

⁸³ Gl. npr. Matic Batič, "Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani!": italijanski fašizem in njegov koncept *italianità*", *Acta Histriae* 24, št. 4 (2016), str. 819–836.

⁸⁴ Žebot je tako npr. še vedno predvideval nadaljnji obstoj političnih strank; gl. "Sestav krščanske ljudske države", *Straža v vibarju*, 1. 2. 1936, št. 9, str. 73–74. Gl. tudi Mlakar, "O percepciji", str. 283–289.

italijanskem fašizmu: "Zato je smešno ali pa zlobno, ako kdo fašistično državo prikazuje kot stanovsko državo, kakršno si zamišlja krščanska socializacija."⁸⁵ Več upanja je Straža polagala razvoj v sosednji Avstriji, a tudi do korporativizma v avstrijski *Ständestaat*, ki je sebe predstavljala kot utelešenje katoliške stanovske ideje,⁸⁶ je ohranila precejšnjo mero kritičnosti. Tudi avstrijski sistem naj bi namreč zaznamovalo premalo samouprave na nižjih ravneh: "Kar tiče avstrijski poskus, je gotovo boljši, ali bo pa to res prava stanovska država, to se bo šele videlo, ko bodo osnovane korporacije. Zdi se, da tudi tu ne bo zadostne samouprave."⁸⁷

Korporativistični koncept stražarjev se je torej bistveno razlikoval od korporativističnega modela, kot ga je razvila fašistična Italija.⁸⁸ Kot izpostavlja John Pollard, je katoliški korporativizem temeljil na tradiciji srednjeveških samoupravnih mest in srednjeveških cehov in je torej predvideval avtonomijo korporacij.⁸⁹ Skladno s tem je papež Pij XI. v encikliki *Quadragesimo anno* kritično opozoril na dejstvo, da v fašistični Italiji korporativizem služi kot pretveza za nadzorovanje vseh družbenih podsistemov s strani države,⁹⁰ podobne trditve pa lahko redno zasledimo tudi v *Straži v viharju*, ki je vseskozi vztrajala pri načelu subsidiarnosti in avtonomije stanov.⁹¹

Podobno kot za korporativizem lahko tudi za antisemitiski diskurz v *Straži v viharju* opazimo pomembne razlike v primerjavi z rasističnim proti-judo-
vstvom, značilnim za nekatera fašistična gibanja, predvsem za nemški nacizem,

⁸⁵ "Stanovska država brez maske", *Straža v viharju*, 1. 12. 1934, št. 4, str. 15. O tem gl. tudi "Knjige", *Straža v viharju*, 15. 3. 1935, št. 14, str. 64.

⁸⁶ O tem gl. npr. Gerhard Botz, "Corporatist state' and the enhanced authoritarian dictatorship: the Austria of Dollfuss and Schuschnigg (1933–38)", v: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 144–173.

⁸⁷ "Stanovska država brez maske", *Straža v viharju*, 1. 12. 1934, št. 4, str. 15. *Straža v viharju* je sicer razvoju v avtoritarnih državah, ki so se vsaj uradno naslanjale na katoliški korporativizem posvečala sorazmerno malo pozornosti. Tudi v primerih obravnave je bil ton pogosto precej kritičen. Tako je npr. kritično ocenila tudi reksistično gibanje v Belgiji ("Gibanje REX v Belgiji", *Straža v viharju*, 1. 2. 1936, št. 9, str. 75–76).

⁸⁸ V nacistični Nemčiji se korporativizem nasprotno sploh ni oblikoval, saj je nasprotoval nekaterim temeljnim načelom nacistične ideologije. Nacizem ni bil pripravljen sprejeti nobenih institucij, ki bi lahko omejile moč stranke oz. neposredni stik med nemškim ljudstvom in njegovim "vodjo"; več o tem gl. Klaus Neumann, "Inter-war Germany and the corporatist wave, 1918–39", v: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 134–137. Zato je povsem neutemeljena trditev Bojana Godeše, da naj bi prilagoditev nacističnemu "novemu redu" vsebovala tudi vzpostavitev korporativističnega sistema (Godeša "Maršal Petain", str. 265).

⁸⁹ Pri tem je treba opozoriti, da je bila podoba predmodernega sistema pri številnih katoliških mislecih močno idealizirana; gl. Pollard, "Corporatism and political Catholicism", str. 42–45.

⁹⁰ *Quadragesimo anno*, 95, dostopno na: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, pridobljeno 5. 1. 2023.

⁹¹ Gl. npr. "Stanovska ideja in ureditev gospodarstva", *Straža v viharju*, 10. 1. 1935, št. 8, str. 35; "Stanovska ideja in organizacija stanov", *Straža v viharju*, 20. 1. 1935, št. 9, str. 38; "Stanovska ideja in samoupravno načelo", *Straža v viharju*, 1. 6. 1935, št. 19, str. 102.

romunsko Železno gardo ali italijanski fašizem v drugi polovici 30. let. Pri tem je treba najprej izpostaviti, da je antisemitski diskurz v stražarskem tisku vsekar bil močno prisoten. Že v drugi številki je tako npr. časopis obsodil nekatera literarna dela prevedena v slovenščino, v katerih naj bi prevladoval "židovsko-meščanski" in marksistični vpliv:

Namesto resnično zdravih slovenskih del smo dobili množico prevodne literature židovskega – meščanskega in marksističnega izvora, ki zastruplja zdravo mišljenje slovenske mladine še preden ta povsem zraste z narodovo dušo. Židovsko-materialističen strup nasilno trga z narodnega drevesa mlade poganjke.⁹²

Podobnemu diskurzu lahko sledimo tudi v številnih drugih številkah lista vse do njegovega konca.

Ne da bi želela kakorkoli omalovaževati antisemitizem, značilen za pisanje *Straže v vibarju*, je vendarle treba izpostaviti, da njen antisemitski diskurz ni bil nikoli utemeljen na rasni ali etnični podlagi in ga zato ne moremo enačiti z rasnim antisemitizmom. Antisemitizem v *Straži* je temeljil na dveh predpostavkah, ki sta predstavljala stebra "tradicionalnega" antisemitizma, splošno razširjenega v Evropi vse do druge svetovne vojne. Prva je bila verskega značaja, saj so bili Judje razumljeni kot Kristusovi morilci.⁹³ Drugi steber je bil ekonomski, saj so bili Judje identificirani kot lastniki kapitala, kot propagatorji individualističnega kapitalizma in individualizma. Hkrati so jih po vzponu komunizma v Sovjetski zvezi paradoksalno identificirali s komunisti, ki naj bi, enako kot veliki kapitalisti na Zahodu, operirali z vsem kapitalom. Z religiozno in gospodarsko komponento je bila tesno povezana tudi kulturna, saj so bili Judje istočasno predstavljeni kot pobudniki in glavni nosilci liberalnih kulturnih idej.⁹⁴ Sklenjeno lahko torej ugotovimo, da se antisemitizem v *Straži v vibarju* ni bistveno razlikoval od siceršnjega splošno razširjenega antisemitizma na Slovenskem.⁹⁵

Razlike med starim in novim antisemitizmom so bile v *Straži v vibarju* tudi večkrat tematizirane, kar je vodilo do tega, da so se na straneh lista pojavili tudi zapisi, ki so celo izpostavljali podobnost med Judi in kristjani ter tako odstopali od siceršnjega antisemitskega diskurza. Oktobra 1938 je *Straža* tako npr.

⁹² "Zastrupljanje naše narodne kulture", *Straža v vibarju*, 10. 11. 1934, št. 2, str. 6.

⁹³ "Rumeno-rdeča alianca", *Straža v vibarju*, 15. 1. 1936, št. 8, str. 63–64.

⁹⁴ "Judovstvo, komunizem framazonstvo", *Straža v vibarju*, 15. 11. 1935, št. 4, str. 37; "Kdo je krivec razkroja", *Straža v vibarju*, 7. 11. 1940, št. 8, str. 30.

⁹⁵ Antisemitizem je bil v prvi polovici 20. stoletja značilen za vse tri osrednje politične tabore na Slovenskem, nanj so pristajali tudi številni vrhunski kulturni ustvarjalci, npr. Ivan Cankar; več o tem gl. Egon Pelikan, "Teorije zarote po slovensko: antisemitizem brez Judov", *Časopis za kritiko znanosti* 43, št. 260 (2015), str. 56–58.

objavila uvodnik o vprašanju sodobnega antisemitizma, ki je opozoril na njegovo novost, in sicer prav zaradi njegove utemeljenosti na rasni podlagi, pa tudi zaradi simbolnega pomena Judov kot nosilcev ideje transcendentne religije in ideje o grešnem padlem človeštvu. Judje so tako bili neposredno primerjani s kristjani, članek pa je poudarjal sorodnost med obema religijama:

Tako judovstvo kakor krščanstvo je bistveno nasprotno njihovemu pojmovanju čistega rasizma in krvnega nacionalnega plemstva; oni ne potrebujejo milosti in odrešenja, oni govorijo, da se bodo iz sebe samega odrešili in dvignili nad vse druge 'nečiste' narode. Tu se goli naturalizem in animalnost postavlja proti transcendentni religiji.⁹⁶

Položaj Straže na političnem polju

Upoštevač izpostavljene značilnosti in razlike s fašizmom se pojavlja vprašanje, kam lahko politični profil stražarjev in *Straže v vibarju* ter posledično desnega pola slovenskih katoliških študentov v 30. letih 20. stoletja uvrstimo na polju političnih družin. Kot je bilo že izpostavljeno, se v slovenskem prostoru večkrat poudarja bližina med tedanjo katoliško desnico in fašistično ideologijo.⁹⁷ Ta teza ni originalno slovenska, temveč sledi večinoma starejšemu (marksistično usmerjenemu) zgodovinopisju. Sledeč Ericu Hobsbawmu naj bi tako obstajalo logično zaveznitvo, ki je segalo "od tradicionalnih konservativcev via reakcionarjev starega kova pa do skrajnosti fašistične patologije".⁹⁸ Čeprav ne moremo trditi, da ta teza tudi danes nima več svojih zagovornikov, pa večinski znanstveni konsenz ugotavlja, da temelji na posploševanju oz. površnem razumevanju kompleksnosti na politični desnici v času med obema svetovnima vojnima.

Kot sva že izpostavila, je shematska binarna delitev političnega polja medvojne Evrope analitično nezadostna. Za ustrezno razumevanje posameznih političnih ideologij (in njihovih medsebojnih razlik) je potrebna vsebinska analiza iz genealoškega, svetovno-nazorskega in političnega vidika. Šele na tej podlagi je mogoče sestaviti prepričljivo taksonomijo političnega spektra, kot v svojem klasičnem delu *Zgodovina fašizma* ugotavlja ameriški zgodovinar

⁹⁶ "Preganjano judovstvo", *Straža v vibarju*, 20. 10. 1938, št. 4, str. 13.

⁹⁷ Kot primer lahko izpostavimo najnovejši sintetični pregled slovenske zgodovine: "Korošec in nekateri drugi pripadniki konservativnega jedra Slovenske ljudske stranke niso skrivali simpatij do fašističnega modela oblasti in državne organizacije /.../" (Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II. zvezek* (Ljubljana, 2016), str. 570).

⁹⁸ Eric Hobsbawm, *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991* (Ljubljana, 2000), str. 117. Na to Hobsbawmovo tezo se sklicuje tudi Bojan Godeša; gl. *Čas odločitev*, str. 38.

Stanley Payne.⁹⁹ Sledeč temu pristopu je Payne skrajno desni pol političnega spektruma v obdobju med obema svetovnima vojnama, torej tisti del anti-marxističnih in anti-liberalnih gibanj in političnih strank, ki so zavračale liberalni politični sistem kot tak, razdelil na tri tabore, in sicer na fašizem, radikalno desnico in konservativno desnico.¹⁰⁰ Kot primere konservativne desnice Payne navaja npr. Domovinsko fronto v Dollfuss-Schuschniggovi Avstriji, Salazarjev režim na Portugalskem in špansko CEDO.¹⁰¹ Natančna analiza podobnosti in razlik stražarjev z omenjenimi gibanji bi presegla okvir te razprave, zdi pa se, da Paynov analitični model dobro pojasnjuje razlike med političnimi koncepti stražarjev oz. slovenske katoliške desnice v 30. letih v primerjavi s fašizmom.

Sledeč Paynovi razdelitvi bi lahko politični koncept stražarjev opredelili kot primer takratne konservativne desnice oz. političnega antimodernizma. Zaznamuje ga ne le zavračanje marksizma in marksističnih političnih projektov (komunizma in socializma), temveč celotne liberalne politične tradicije od francoske revolucije dalje. Vse "bolezni" modernega sveta naj bi se pričele tedaj, ko je človek postavil razum pred Boga. Temu je sledila reformacija, ki je rodila naturalizem, individualizem, racionalizem, materializem in liberalizem. Kot reakcija na slednjega sta se pojavila marksizem in kolektivizem.¹⁰² Pomembno pa je poudariti, da so med te "bolezni" uvrščali tudi fašizem, še posebno nemški nacionalsocializem, ki so ga na nekaterih mestih tudi eksplicitno enačili s komunizmom.¹⁰³ Kot je bilo že izpostavljeno, je *Straža v viharju* pogosto obsojala fašizem kot politično ideologijo in sistem urejanja družbenih razmerij, še posebej pa rasistično ideologijo Hitlerjevega režima.

Omenjene teze že nakazujejo bistvene genealoške, svetovnonazorske in politične razlike med (slovensko) katoliško desnico in fašizmom. Če je konservativna desnica bila v svojem bistvu reakcionarno gibanje, ki je vsaj deloma želela obrniti tok zgodovine nazaj, deloma celo v čas pred francosko revolucijo, pa je fašizem nasprotno predstavljal izrazit primer političnega modernizma, torej gibanja, ki se ni le pojavilo kot posledica aporij moderne dobe, temveč je nanje podajalo tudi izrazito moderne odgovore.¹⁰⁴ Kot so pokazale številne raziskave, je fašizmu neprimerno pripisovati reakcionarnost ali antimoder-

⁹⁹ Stanley Payne, *A History of Fascism 1914–1945* (London, 1997), str. 14–19 (dalje: Payne, *A History of Fascism*).

¹⁰⁰ Izraz konservativna desnica je deloma zavajajoč, saj implicira konservativnost kot splošni politični princip, kar za ta gibanja ni veljalo. Tudi stražarji so se v *Straži v viharju* otepali konservatizma kot oznake za svoje gibanje. Morda bi bilo zato bolj smiselno govoriti o reakcionarni ali antimodernistični desnici.

¹⁰¹ Payne, *A History of Fascism*, str. 15.

¹⁰² "Kristus – zapad", *Straža v viharju*, 20. 12. 1934, št. 6–7, str. 26.

¹⁰³ Mlakar, "O percepciji", str. 288.

¹⁰⁴ Pri tem slediva prelomni študiji Rogerja Griffina; gl. *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (Basingstoke, 2007) (dalje: Griffin, *Modernism and Fascism*).

nost. Vse osrednje točke fašistične ideologije imajo svoj izvor v različnih razsvetljenskih filozofijah in ideologijah, ki so se iz nje razvile, predvsem njene negacije krščanske vizije sveta in tradicionalnih družbenih razmerij. To velja za socialni darvinizem, predvsem pa za nov koncept nacionalne skupnosti, tesno povezan z rousseaujevsko idejo splošne volje. Sem lahko uvrstimo tudi idejo napredka in kult volje.¹⁰⁵ Prav tako izrazito moderni lastnosti sta tudi skrajni nacionalizem in prepričanje o možnosti palingenetičnega nacionalnega preporoda, preko katerega naj bi se rodil novi človek, rešen vezi tradicionalne (krščanske) morale in meščanske dekadence.¹⁰⁶ Iz palingenetičnih teženj sledijo za fašistične režime tipični primeri sakralizacije političnega življenja, predvsem v obliki množičnih strankarskih srečanj oz. javnih manifestacij. Iz tega razloga je italijanski zgodovinar Emilio Gentile fašizem posrečeno označil za obliko politične religije,¹⁰⁷ britanski zgodovinar Roger Griffin pa za primer političnega modernizma.¹⁰⁸

Poleg svetovnonazorskih in genealoških razlik lahko pomembne razlike opazimo tudi na področju družbene politike. Za fašistične režime je bila namreč značilna mobilizacija množic "od zibelke do groba" z namenom njihove vključitve v življenje nove totalne oblike politične skupnosti, kar je bila logična posledica fašistične težnje po palingenetičnem preporodu in zavračanja vsakršne avtonomije družbenih podsistemov.¹⁰⁹ Nasprotno so režimi konservativne desnice želeli nižje družbene sloje politično kar najbolj demobilizirati, skladno s težnjo po restavraciji predmodernih družbenih razmerij, kot ugotavlja Hagen Schulze:

Te avtoritarne diktature so si prizadevale, da bi množice demobilizirale in jim preprečile udeležbo v javnem življenju; namesto tega so prebivalstvu ponujale socialne vzorce, ki so določili premoženjska razmerja in družbeno členitev in se vračali k družbenim predstavam iz časa pred industrijsko revolucijo; še zlasti priljubljene so postale korporativne in stanovske državne ideologije.¹¹⁰

Končno morava na kratko obravnavati še tezo o domnevni podobnosti in kompatibilnosti fašizma s tedanjo katoliško desnico. Glede tega lahko ugotov-

¹⁰⁵ Payne, *A History of Fascism*, str. 8–9, 471–486. S tem seveda nočeva trditi, da je razsvetljenstvo inherentno vodilo k fašizmu, a dejstvo je, da je bil njegov doprinos nujen za (potencialen) razvoj fašistične ideologije.

¹⁰⁶ Griffin, *Modernism and Fascism*, str. 179–185.

¹⁰⁷ Emilio, Gentile, "Political religion: a concept and its critics – a critical survey", *Totalitarian Movements and Political Religions* 6, št. 1 (2005), str. 19–32; Emilio Gentile, *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista* (Roma–Bari, 2001).

¹⁰⁸ Griffin, *Modernism and Fascism*.

¹⁰⁹ Payne, *A History of Fascism*, str. 12–13.

¹¹⁰ Hagen Schulze, *Država in nacija v evropski zgodovini* (Ljubljana, 2003), str. 295–296.

vimo, da so med obema političnima družinama gotovo obstajale stične točke, predvsem v skupnem nasprotovanju komunizmu in liberalizmu. V nekaterih evropskih državah lahko tako opazimo primere sodelovanja,¹¹¹ a po drugi strani ne moremo reči, da bi to bilo splošno pravilo. Kot izpostavlja Mark Mazower, so v 30. letih prav nekateri tradicionalistični režimi v fašistih videli svoje najhujše nasprotnike in obratno.¹¹² Poleg nekaterih primerov sodelovanja je tako prihajalo tudi do ostrih spopadov med obema skupinama.¹¹³ Natančnejša analiza odnosov med fašisti in konservativno stanovsko-avtoritarno desnico v različnih državnih kontekstih bi presegala vsebinski fokus tega članka, vsekakor pa na podlagi analize pisanja *Straže v vibarju* lahko trdimo, da simpatij do fašizma ne moremo pripisovati stražarjem. Čeprav so deloma operirali z istim političnim besednjakom (korporativizem, antisemitizem), je njihov politični jezik sporočal bistveno drugačno vizijo družbe. V *Straži v vibarju* se zato vrstijo kritične obravnave fašizma, predvsem rasistične ideologije v Hitlerjevi Nemčiji. Nacizem je bil predstavljan kot oblika sodobnega poganstva in zato popolnoma nezdržljiv s krščanstvom.¹¹⁴ Zato se ne moreva strinjati z oceno, da naj bi bil družbeni koncept, ki ga je zagovarjala katoliška desnica na Slovenskem, "povsem kompatibilen s totalitarnim in rasističnim Hitlerjevim 'novim redom'".¹¹⁵ V svojem zavračanju modernosti so stražarji namreč kot moderni pojav povsem jasno in nedvoumno obsojali tudi fašizem, o čemer pričajo številni odklonilni zapisi. Po izbruhu vojne je to splošno oceno še enkrat strnjeno izrazil Ciril Žebot marca 1940:

Strnimo še enkrat: peklenski duh in satanski značaj revolucije, ki so ji shizma, renesansa, lažireformacija in enciklopedisti pripravili pot in ki je mati vseh političnih in socialnih anomalij 19. in 20. stoletja: individualizma, liberalizma, demokracije, parlamentarizma, zveze narodov, socializma, boljševizma, fašizma, nacizma, rasizma,¹¹⁶ – je v tem: Revolucija je vzela človeka kot središče in kot merilo, napravila ga je za vrhovnega stvarnika, za brezprizivnega sodnika vse družbe.¹¹⁷

¹¹¹ Npr. v času španske državljanske vojne, ko je v Španiji anti-republikanska koalicija združevala širok politični spekter, od karlističnih tradicionalistov do fašističnih falangistov.

¹¹² Mazower, *Temna celina*, str. 39.

¹¹³ Tako je npr. v Avstriji prav konservativni avtoritarni režim Engelberta Dollfussa in Kurta Schuschnigga predstavljal osrednjo opozicijo avstrijskim nacistom. Dollfuss je bil 25. julija 1934 ubit v okviru (neuspele) nacistične vstaje.

¹¹⁴ Gl. npr. "Narodni socializem in vera", *Straža v vibarju*, 1. 4. 1935, št. 15, str. 66–67.

¹¹⁵ Godeša, "Komunizem največja nevarnost naše dobe", str. 140.

¹¹⁶ Poudarila avtorja razprave.

¹¹⁷ Ciril Žebot, "Razkroj krščanske Evrope", *Straža v vibarju*, 14. 3. 1940, št. 24–25, str. 102.

Sklep

V razpravi sva skušala predstaviti Koroščev idejno-politični profil v zadnjem obdobju njegovega političnega delovanja. Pri tem sva se poleg drugih virov osredotočila na Koroščev odnos do Akademskega kluba Straža, ki je običajno predstavljen kot najpomembnejši primer slovenske katoliške desnice v 30. letih 20. stoletja. Spričo tesnih stikov, ki so se v tem času oblikovali med stražarji in Koroščem, se zdi smiselno sklepati, da lahko njegovo idejno-politično usmeritev v tem času res umestimo blizu tedanje katoliške desnice. To pa še ne pomeni, da je Korošec gojil simpatije do fašizma kot politične ideologije. Kot je pokazala analiza *Straže v viharju*, simpatij do fašizma kot celote tako na ideološkem kot na praktično-političnem nivoju ne moremo pripisati niti stražarjem. V pisanju njihovega glasila se slednji namreč kažejo kot tipični predstavniki tedanjega katoliškega antimodernizma, v številnih vidikih popolnoma nasprotni fašizmu, proti kateremu so tudi pogosto polemizirali.

Iz tega vidika razprava podaja tudi nov pogled na Koroščevo politiko od junija 1940 do smrti. Slednje ne moremo razlagati z domnevnim ideološkim sozvočjem, saj tega ne moremo pripisovati Korošču, kot tudi ne stražarjem. Tudi sam Korošec je svojo proti-nacistično usmerjenost, ki je bila pogojena že z njegovim slovenskim domoljubjem, jasno pokazal v zadnjih letih pred začetkom druge svetovne vojne s svojim političnim delovanjem kot notranji minister v Stojadinovičevi vladi.¹¹⁸ Če bi Koroščeva politična orientacija res bila idejno blizu fašizma, potem do domnevne "preobrata" po vsej verjetnosti ne bi prišlo šele po kapitulaciji Francije leta 1940, ampak mnogo prej. Koroščevo spremembo zunanjepolitične smeri leta 1940 lahko torej pripišemo predvsem strahu pred Nemci in skrbi za usodo Slovencev in Jugoslavije v novi mednarodnopolitični situaciji,¹¹⁹ ne pa ideološkim simpatijam z "novim redom", ki ga je tedaj v Evropi ustvarjala Hitlerjeva Nemčija. Da so negativni pogled na nemški "novi red" delili tudi stražarji, povsem jasno dokazuje tudi daljši zapis ob razpadu Češkoslovaške in ustanovitvi marionetne Tisove Slovaške republike, ki naj bi domnevno predstavljala "sen slovenskega klerofašizma".¹²⁰ Članek je bil zgovorno naslovljen "V senci tujega gospodstva", končal pa se je s primerjavo tedanjega položaja Slovakov s Kristusovim trpljenjem na Kalvariji.¹²¹

¹¹⁸ Poročila nemškega poslanštva v Beogradu in nemškega generalnega konzulata v Zagrebu zato ocenjujejo Korošca kot izrazito antinemškega in zlasti antinacionalsocialističnega politika. Glej: Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca", 45; Jerca Vodusek Starič, *Slovenski špijoni in SOE: 1938–1942* (Ljubljana, 2002), str. 123.

¹¹⁹ O Koroščevem strahu jasno priča izjava Vladka Mačka 19. junija 1940, ki jo je v svojem dnevniku zabeležil Mihailo Konstantinović: "Čujte, on je gotov. Premro je od straha od Nemaca." (Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 140).

¹²⁰ Tako je Tisovo Slovaško označil Franček Saje.

¹²¹ "V senci tujega gospodstva", *Straža v viharju*, 25. 5. 1939, št. 30, str. 124–125.

Matic Batič, Tomaž Ivešič

IDEOLOGICAL AND POLITICAL PROFILE OF ANTON KOROŠEC IN THE 1930s

SUMMARY

The treatise discusses the ideational and political profile of Anton Korošec in the final period of his life. Great changes characterising the political landscape of Europe in the 1930s were also reflected in the Yugoslav political sphere, especially after the death of King Alexander Karadordević. These changes also affected the Slovenian People's Party (SLS), which was the strongest political force in the Drava Banovina at the time. The rift within SLS, which entailed the political isolation of Christian socialists, pushed the party's profile further to the right. The question arises, however, what this means in concrete terms. Some historians advance the thesis that the political agenda of Anton Korošec, the uncontested leader of the party, moved towards fascism in the final period of his political career. Supposedly, this was definitively reflected in Korošec's political moves during his office as the education minister in the government of Dragiša Cvetković, which signalled the country was drawing closer to Nazi Germany.

In the treatise, we provide an overview of Korošec's political identification in the second half of the 1930s, focusing particularly on his attitude towards the Straža (Guard) academic club. While its spiritual leader was Dr Lambert Ehrlich, leading representatives of Straža also maintained close contacts with Korošec, both in Ljubljana and Belgrade. In fact, the first political agenda of Straža was drafted by Korošec, during his confinement on the island of Hvar (the so-called Hvar Agenda). In addition, he regularly lectured to Stražarji (Guards) on political issues, took care of material provisions for the society and helped members take up positions in the party. To understand Korošec's political profile, it is thus sensible to analyse his attitude towards Stražarji and, consequently, the attitude of Stražarji and their periodical, *Straža v viharju* (*Guard in the Storm*), to the most pressing issues of the time.

In particular, the treatise analyses Straža's understanding of corporatism and anti-Semitism as the two items on its agenda on which part of Slovenian historiography has based its thesis about the affinity of the Catholic right of the time with fascism. The analysis highlights the necessity of contextualising both concepts as the same name can carry several meanings. In fact, for Stražarji, the ideal of a corporatist society did not entail agreeing to the fascist model of corporatism, of which they were highly critical. Likewise, their anti-Semitism

was not based on race, which makes it different from the Nazi attitude towards Jews. Using a taxonomy of the spectrum of the political right in that period, developed by Stanley Payne, an American historian, we categorise Stražarji as part of the so-called conservative right. The writings in *Straža v viharju* are characterised by opposing modern society and by a desire to return to the past, so Stražarji can be labelled as political anti-modernists. On the other hand, fascism was a distinctly modernist movement glorifying the idea of progress and the cult of will, advocating the mobilisation of the masses into a new form of total political community with the aim of creating a new human. Despite some common ground in both movements (opposing Marxism and liberalism), Stražarji thus consistently held very negative views on fascism. It is thus possible and sensible to interpret Korošec's policy in the final months of his career as a (pragmatic) exploration of possibilities to maintain Yugoslav neutrality and not as a reflection of ideological

VIRI IN LITERATURA

Straža v vibarju – Ljubljana, letniki 1934, 1935, 1936, 1938, 1939, 1940.

.....

Batič, Matic, "Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani!: italijanski fašizem in njegov koncept italianità", *Acta Histriae* 24, št. 4 (2016), str. 819–836.

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo: 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Botz, Gerhard, "Corporatist state' and the enhanced authoritarian dictatorship: the Austria of Dollfuss and Schuschnigg (1933–38)", v: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 144–173.

Buchanan, Tom in Conway, Martin (ur.), *Political Catholicism in Europe, 1918–1965* (Oxford, 1996).

Conway, Martin, *Catholic Politics in Europe, 1918–1945* (London–New York, 1997).

Conway, Martin, "The Christian churches and politics in Europe, 1914–1939", v: *The Cambridge History of Christianity. Volume 9: World Christianity c.1914 – c.2000*, ur. Hugh McLeod (Cambridge, 2008), str. 151–178.

Dolenc, Ervin, "Slovensko zgodovinopisje o času med obema vojnama in kulturna zgodovina", *Prispevki za novejšo zgodovino* 38, št. 1–2 (1998), str. 43–57.

Dolenc, Ervin, "Dosedanje pisanje o Antonu Korošču in Ahčinovi spomini", v: *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, ur. Bojan Godeša in Ervin Dolenc (Ljubljana, 1999), str. 21–38.

Finžgar, Fran Saleški, *Zbrano delo. Dvanajsta knjiga* (Ljubljana, 1992).

Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach* (Oxford, 1996).

Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007).

Gentile, Emilio, *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista* (Roma, Bari, 2001).

Gentile, Emilio, "Political religion: a concept and its critics – a critical survey", *Totalitarian Movements and Political Religions* 6, št. 1 (2005), str. 19–32.

Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).

Godeša, Bojan in Dolenc, Ervin (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina* (Ljubljana, 1999).

Godeša, Bojan, "Ivan Ahčin in Anton Korošec", v: *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, ur. Bojan Godeša in Ervin Dolenc (Ljubljana, 1999), str. 13–19.

- Godeša, Bojan**, "Maršal Petain, 'razkroj Zahoda' in nacistični novi red v očeh katoliškega tabora v času pred napadom sil osi na Jugoslavijo", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 255–267.
- Godeša, Bojan**, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011).
- Godeša, Bojan**, "'Komunizem največja nevarnost naše dobe' – o idejnopolitičnem profilu vodstva političnega katolicizma na Slovenskem na predvečer napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 1 (2018), str. 121–145.
- Grafenauer, Bogo**, "Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 do konca 1940", v: *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991*, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 7–20.
- Grdina, Igor**, *Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja* (Ljubljana, 2005).
- Grdina, Igor**, "Bogdan Radica in Slovenci", *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022), str.
- Griesser Pečar, Tamara**, "Ciril Žebot in Akademski klub Straža", v: *Usode Slovencev v vrtincu 20. stoletja*, ur. Tamara Griesser Pečar in Jelka Piškurić (Ljubljana, 2019), str. 63–114.
- Griffin, Roger**, *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (Basingstoke, 2007).
- Hobsbawm, Eric**, *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991* (Ljubljana, 2000).
- Jesenšek, Marko (ur.)**, *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020).
- Juhant, Janez**, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda* (Ljubljana, 2022).
- Kaiser, Wolfram, in Wohnout, Helmut (ur.)**, *Political Catholicism in Europe 1918–1945. Volume 1* (London–New York, 2004).
- Kolar, Bogdan**, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 192–208.
- Konstantinović, Mihailo**, *Politika sporazuma: dnevniške beleške 1939–1941; londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998).
- Linz, Juan J.**, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder–London, 2000).
- Jurčec, Ruda**, *Skozi luči in sence. Tretji del (1935–1941)* (Buenos Aires, 1969).
- Maček, Vladko**, *Memoari* (Zagreb, 2003).
- Mazower, Mark**, *Temna celina. Dvajseto stoletje v Evropi* (Ljubljana, 2002).
- Mikuž, Metod**, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965).
- Mlakar, Boris**, "O percepciji oziroma o odnosu do vprašanja demokracije pri akademskem društvu Straža", v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski (Ljubljana, 2007), str. 279–290.
- Neumann, Klaus**, "Inter-war Germany and the corporatist wave, 1918–39", v: *Corpo-*

- ratism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 124–143.
- Payne, Stanley**, *A History of Fascism 1914–1945* (London, 1997).
- Pelikan, Egon**, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem* (Mari-bor, 1997).
- Pelikan, Egon**, "Straža v viharju", v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt (Ljubljana, 2005), str. 401.
- Pelikan, Egon**, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom* (Ljubljana, 2002).
- Pelikan, Egon**, "Vsi antikomunisti – vsi demokrati", v: *Mitsko in stereotipno v sloven-skem pogledu na zgodovino*, ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek (Ljubljana, 2006), str. 273–283.
- Pelikan, Egon**, "Slovenski politični katolicizem v tridesetih letih v luči evropskih vpli-vov", v: *Evropski vplivi na slovensko družbo*, ur. Nevenka Troha et al. (Ljubljana, 2008), str. 211–229.
- Pelikan, Egon**, "Teorije zarote po slovensko: antisemitizem brez Judov", *Časopis za kri-tiko znanosti* 43, št. 260 (2015), str. 54–68.
- Perovšek, Jurij**, "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str.
- Perovšek, Jurij**, *Politika in moderna. Idejnopolitični razvoj, delovanje in zareze v slo-venski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022).
- Pollard, John**, "The papacy", v: *The Cambridge History of Christianity. Volume 9: World Christianities c.1914 – c.2000*, ur. Hugh McLeod (Cambridge, 2008).
- Pollard, John**, "Corporatism and political Catholicism. The impact of political Catho-licism in inter-war Europe", v: *Corporatism and Fascism. The Corporatist Wave in Europe*, ur. Antonio Costa Pinto (London–New York, 2019), str. 42–59.
- Prlenda, Sandra**, "Young, Religious, and Radical: The Croat Catholic Youth Organiza-tions, 1922–1945", v: *Ideologies and National Identities: The case of Twentieth-Cen-tury Southeastern Europe*, ur. John Lampe in Mark Mazower (Budapest–New York, 2004), str. 88–109
- Prunk, Janko**, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977).
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54.
- Quadragesimo anno**, dostopna na: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, pridobljeno 5. 1. 2023.
- Rahten, Andrej**, *Izidor Cankar – Diplomat dveh Jugoslavij* (Ljubljana, 2009).
- Rahten, Andrej in Antoličič, Gregor (ur.)**, *O zgodovini slovenske krščanske demo-kracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).
- Rahten, Andrej**, "Akte in kronist Slovenske ljudske stranke", v: *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)*, ur.

- Andrej Rahten in Gregor Antoličič (Ljubljana, 2019), str. 223–292.
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Ratej, Mateja**, *Triumfator: Anton Korošec v prvi Jugoslaviji* (Ljubljana, 2022).
- Saje, Franček**, *Belogardizem. Druga, dopolnjena izdaja* (Ljubljana, 1952).
- Schulze, Hagen**, *Država in nacija v evropski zgodovini* (Ljubljana, 2003).
- Simčič, Tomaž**, "Mesto demokracije v miselnem sistemu Tomčevih Mladcev Kristusa Kralja", v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski (Ljubljana, 2007), str. 291–304.
- Škulj, Edo (ur.)**, *Ehrlichov simpozij v Rimu* (Celje, 2002).
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter**, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II. zvezek* (Ljubljana, 2016).
- Škerbec, Matija**, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, II. del* (Cleveland, 1957).
- Vidovič-Miklavčič, Anka**, "Idejnopolitični značaj Slovenske ljudske stranke od leta 1935 do začetka vojne leta 1941", *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001), str. 43–58.
- Vodušek Starič, Jerca**, *Slovenski špijoni in SOE: 1938–1942* (Ljubljana, 2002).
- Vovko, Andrej**, "Stališča Straže v viharju do nekaterih sodobnih vprašanj", v: *Ehrlichov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 2002), str. 221–233.
- Žebot, Ciril**, *Korporativno narodno gospodarstvo: korporativizem, fašizem, korporativno narodno gospodarstvo* (Celje, 1939).
- Žebot, Ciril**, *Nemiljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije* (Celovec, 1988).

Traitors, Cowards, Martyrs, Heroes: Youth Suicide as a Socio-Historical Phenomenon in the 1960s Slovenia

Meta Remec

Ph.D., Research Fellow
Institute of contemporary History
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: meta.remec@inz.si

Abstract:

The article deals with the phenomenon of youth suicide and attitudes towards suicide in Slovenia after World War II. Based on the police and State Security Service (SDV) reports on suicides, memoirs, newspaper articles, and other materials collected by investigators (such as suicide notes and witness statements), the article sheds light on the social conditions in Slovenia during the 1960s, analyses the discourse of the authorities, the media, and experts in psychiatry, psychology, and criminology on the subject of youth suicide, and highlights the methods used by the socialist authorities to control the citizens. The second part of the article focuses on the police investigation of nine suicides and five attempted suicides of public figures' children, which the authorities considered particularly problematic because the deceased youth were socially engaged, educated, and privileged individuals whose deaths attracted public attention.

Keywords:

suicide, Yugoslavia, 1968, socialism, youth, Aleš Kermauner, Svit Brejc, Borivoj Dedijer

Studia Historica Slovenica

Humanities and Social Studies Review

Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 203–238, 89 notes, 3 tables, 6 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

"Why was he so unhappy? Why was he such a coward? What else could he have wanted?" asked the Slovenian writer Jože Javoršek in the biography he wrote after his twenty-year-old son fell victim to suicide in 1968.

Javoršek's self-questioning reflects the socialist regime's fears and concerns regarding the alarming phenomenon of youth suicides in socialist Slovenia, which did not correspond to the image of healthy, hardworking, idealistic youth engaged in labour brigades to rebuild the destroyed homeland.

As one of the most developed Yugoslav republics, in the 1960s, Slovenia boasted notable economic development, low unemployment, and a gradually improving living standard. Nevertheless, it still had a suicide rate far above the Yugoslav average. Consequently, the fact that the considerable suicide rate was a Slovenian rather than a general Yugoslav phenomenon meant that the socialist regime was not to blame. The regime refused to accept the foreign newspapers' claims that the increase in the number of suicides was caused by social and political conditions. Instead, it argued that the reasons could be found elsewhere: in Slovenia's history, culture, and traditions, in its Habsburg heritage and its particular Central European mentality, which included tenacity, modesty, perfectionism, and self-aggression.² According to this discourse of intellectuals and media, suicide was seen as inseparable from the Slovenian national character, which was allegedly clearly "Habsburg, Central European, and melancholic".³ Slovenians, "subjugated since time immemorial", who were "pushed to the edge of life with their heads bowed like some unknown, strange, and malnourished European *negroes*", lived "the life that others had expressly determined for them" and were supposedly scarred by a series of psychological failures, including suicide.

"Centuries of slavery have left a negative impact on the strength of the nation." Therefore – even after World War II, which represented the most heroic chapter in this nation's history – Slovenians supposedly remained stuck at the "European periphery", "sad, anxious, and eternally dissatisfied, unable to connect with the optimism of their southern brothers".⁴

¹ The article was written in the context of the research project *Sin, Shame, Symptom: Suicide and Its Perceptions in Slovenia (1850–2000)*, No. J6-3123, financed by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS). I would like to thank Dr John Paul Newman and Orel Beilinson for their invaluable and constructive suggestions during the research and preparation of this text.

² Marko Kerševan, "Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem", in: Anton Dolenc (ed.), *Samomor na Slovenskem* (Ljubljana, 1990), pp. 183–187, here pp. 185–186 (hereinafter: Kerševan, "Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem").

³ Kerševan, "Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem", pp. 185–186.

⁴ Jože Javoršek, *Kako je mogoče* (Maribor, 1978), pp. 11–13 and p. 131 (hereinafter: Javoršek, *Kako je mogoče*).

Statistical data confirm that Slovenia – along with Austria, Hungary, and Czechoslovakia – was one of the former Habsburg territories where the suicide rate had increased the most since the beginning of statistical recording. After the "suicide epidemic" following World War I,⁵ the suicide rate continued to rise until it partially stagnated during World War II. The political authorities expected that socialism would bring a solution, but unfortunately, that did not happen. The authorities as well as the relevant intellectuals noted that there was still a clear "tendency to run away and hide" in the Slovenian society, and it was necessary to establish what people were avoiding and running away from. Suicide was understood as an escape, and the need to escape was supposedly caused by fear and apprehension because "we run away from something that we dislike and fear, and retreat to somewhere that is more convenient and pleasant for us". Is it possible that after all the sacrifices made for the liberation of the country and the nation, people became so dissatisfied and unhappy as to prefer the oblivion of death?⁶

The Slovenian suicide rate failed to align itself with the Yugoslav average and only moved further away from it instead. The sense of a crisis was also fuelled by the fact that the analysts focused on the data collected by Ivo and Bojan Pirc, who calculated an average suicide rate of 19.4 suicides per 100,000 inhabitants for the years from 1931 to 1935, clearly ignoring the fact that the suicide rate in the Slovenian territories that had been part of the Kingdom of Yugoslavia had already reached 26 suicides per 100,000 inhabitants in the years between 1937 and 1939.⁷ The police investigators, medical experts, and sociologists who studied the phenomenon of suicides after World War II were firmly convinced that the steep increase had started mainly after 1957, after "the war had long ended and the years of the most severe oppression were over", which was interpreted by the regime's critics as people awakening from the "collectivist euphoria and beginning to resist the oppression", though in a "typically

⁵ Hannes Leidinger, "Die Selbstmordepidemie. Zur Zunahme von Suizidfällen in der Zwischenkriegszeit", in: Wolfgang Kos (ed.), *Kampf um die Stadt: Politik, Kunst und Alltag um 1930* (Wien, 2010), pp. 215–19; Milan Radošević, "Umorni od života: Samoubojstva u Istarskoj provinciji za talijanske uprave između dva svjetska rata, *Problemi sjevernog Jadrana* 16 (2017), pp. 79–102, here p. 96 (hereinafter: Radošević, "Umorni od života").

⁶ Dimitrij Rupel, "Samomor naš vsakdanji", *Sodobnost* (1963) 14, No. 4 (1966), pp. 386–392 (hereinafter: Rupel, "Samomor naš vsakdanji").

⁷ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*. Knjiga 9 (Beograd, 1938–1939), p. 124; *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*. Knjiga 10 (Beograd, 1940), p. 95; Bojan Pirc and Ivo Pirc, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935* (Ljubljana, 1937), p. 62.

Slavic, self-destructive manner" – by resorting to suicide.⁸ Their data showed not only an increase in suicides but also a decrease in the average age of suicides, which became a special cause of concern as it indicated that more young people were taking their lives than ever before.⁹ While suicides of other age groups remained an overlooked issue and did not seem to interest the public, the increase in youth suicides during the 1960s became a particularly worrisome phenomenon. What had once been considered a rare phenomenon suddenly became the focus of attention for the authorities, experts, and media.¹⁰

Based on a study of suicide, the present article sheds light on the social conditions in Slovenia during the 1960s, analyses the attitudes of the authorities, the media, and experts in the fields of psychiatry, psychology, and criminology on the subject of youth suicide, and reveals the government's fears and the methods that the authorities used to control the citizens. The second part of the article focuses on a police investigation of nine suicides and five attempted suicides of children of politicians and public figures, which the authorities considered particularly problematic because the suicide victims were socially engaged, educated, and privileged individuals whose deaths attracted public attention. The article aims to show the perception of these events in various sectors of society and draws on the police and State Security Service (SDV) reports on suicides, memoirs, domestic newspapers, anti-regime émigré press, foreign newspapers, and other materials collected by the investigators, such as suicide notes, personal notes of the young suicides, statements of family members and other witnesses, etc.¹¹

The relevant police reports and other regime archive materials were strongly influenced by the contemporaneous ideology and therefore constitute problematic sources whose interpretation calls for their deconstruction and appropriate criticism of the sources. Therefore, the analysis must take into account the exaggerations, inventions, and ideological character of the language used in these sources, as well as the questions of who were the addressees of the reports, whom they intended to please, and – obviously, as we are dealing with the problem of suicide – the emotional burden and trauma involved in the sit-

⁸ Arhiv Republike Slovenije / Archives of the Republic of Slovenia (SI AS), fonds 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, 1416, Hašiš, pp. 189–193 (hereinafter: SI AS 1931, 1416, Hašiš); Francesco Russo, "Il club delle vene tagliate", *L'Espresso*, 23 February 1969, No. 8, pp. 16–17; Lev Milčinski, "Samomor in samomorilni poskus", in: Ljubo Bavcon, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec, and Boris Uderman (eds.), *Socialna patologija* (Ljubljana, 1969), pp. 180–213, here p. 187 (hereinafter: Milčinski, "Samomor in samomorilni poskus"); Niko Grafenauer, "Oblike slovenskega samomora", in: Anton Dolenc (ed.), *Samomor na Slovenskem* (Ljubljana, 1990), pp. 271–290, here pp. 276–278 (hereinafter: Grafenauer, "Oblike slovenskega samomora").

⁹ Grafenauer, "Oblike slovenskega samomora", pp. 276–278.

¹⁰ Thomas G. Masaryk, *Suicide and the meaning of civilization* (Chicago, 1970), p. 29.

¹¹ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 209.

uation.¹² The research shows that suicide, as in other totalitarian regimes, was perceived as a threat, a form of rebellion, and a means of social critique, even though the reasons for each suicide were intimate and not directly related to the regime. It is also shown that suicides can be an ideal rhetorical device to dramatise or stoke the sense of anxiety and fear, whether the perceived crisis is real and objective or not.¹³

Suicide: a public and political problem

In the 1960s, Yugoslavia was opening up to the West and gaining prominence on the international stage. It was on the path towards liberalisation, introducing market economy elements and providing people with Western-style consumption opportunities. However, in reality, prosperity remained an illusion for the majority. Income inequality increased and nearly 330,000 people were unemployed, 45 % of them under the age of 24.¹⁴ Disappointment spread among the youth, especially the educated. The socialist paradise they had been promised was crumbling.¹⁵

With the help of the SDV, the authorities had monitored negative tendencies among young people since the early 1960s, when student associations and alternative cultural groups began to emerge. At first, these groups – one of which was known as the "Black Cats" – were relatively harmless. However, their behaviour was increasingly often reminiscent of the socially maladjusted bourgeois Western youth, from listening to rock and roll music to wearing black jackets, black underwear, and black sunglasses. They were found to be organising private parties with orgies and partner swapping, all in an attempt to enjoy life to the fullest, as the "young miscreants" were convinced that World War III would soon break out. For the authorities, the main problem was that the "Black Cats" were undoubtedly rejecting the authorities and interfering in the political arena by lur-

¹² Muriel Blaive, "Introduction", in: Muriel Blaive (ed.), *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion* (London, 2019), pp. 1–12, here p. 6; Paul Corner, "Introduction", in: Paul Corner (ed.), *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nazism, Communism* (Oxford, 2009), pp. 1–13, here p. 12.

¹³ Moritz Föllmer, "Suicide and Crisis in Weimar Berlin", *Central European History* 42, No. 2 (2009), pp. 195–221, here p. 199 (hereinafter: Föllmer, "Suicide and Crisis in Weimar Berlin").

¹⁴ Hrvoje Klasić, "Leto 1968: Jugoslavija in študentske demonstracije", in: Miljana Cunta (ed.), *V iskanju svobode. Leto 1968 in njegova dediščina* (Ljubljana, 2018), pp. 31–44, here pp. 31–33 (hereinafter: Klasić, "Leto 1968").

¹⁵ Gorazd Kovačič, "Študentsko gibanje 1968 znotraj družbenih konfliktov jugoslovanskega socializma", in: Darko Štrajn, Lado Planko, Goranka Kreačič and Cvetka Hedžet Tóth (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 413–432, here pp. 421–425.

ing the children of high-ranking Party officials into their circles. Their behaviour became increasingly risky and (self)destructive. In their tempting fate by driving in the opposite lane and playing Russian roulette, the SDV agents recognised signs of suicidal behaviour, which puzzled the authorities.¹⁶

The data collected by the Institute of Criminology at the University of Ljubljana between 1964 and 1968 show that not only had the overall suicide rate increased, but that between the first and second halves of the 1960s, youth suicides had also become much more frequent. In fact, the youth suicide rate in Slovenia was the highest not only among the Yugoslav republics but also among the countries with the highest suicide rates in Europe.¹⁷

Table 1: The Yugoslav suicide rate, 1955–1964¹⁸

YU	BiH	Montenegro	Croatia	Macedonia	Serbia	Vojvodina	Kosovo	Slovenia
14.6	8.9	17.1	16.8	4.4	11.8	25.2	4.2	30.2

Table 2: Suicide in 1964 by age groups¹⁹

	Slovenia		Austria		Czechoslovakia		Finland		Hungary	
Age	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
10–14	5.3	-	2.4	1.7	2.4	0.5	2.1	-	5.0	12.7
15–19	20.4	14.5	16.9	6.5	17.3	7.0	8.3	2.3	21.1	15.4
20–24	40.4	12.6	27.2	8.0	29.8	9.3	23.2	4.9	40.9	12.3
25–29	46.5	7.9	26.8	13.3	30.7	8.6	21.1	9.0	35.2	14.7
30–34	44.6	13.2	32.5	10.0	35.5	10.7	42.0	7.4	44.3	13.5

¹⁶ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 168 and pp. 204–213; Juliane Fürst, "Introduction. To Drop or Not to Drop?", in: Juliane Fürst and Josie McLellan (eds.), *Dropping Out of Socialism. The Creation of Alternative Spheres in the Soviet Bloc* (Lanham, 2017), pp. 1–20, here p. 2–3 (hereinafter: Fürst, "Introduction. To Drop or Not to Drop?").

¹⁷ *Prevention of Suicide. WHO: Public Health Papers*, 35 (Geneva, 1968), p. 69; *Statistički godišnjak FNRJ* (Beograd, 1955–1964); SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 204–206.

¹⁸ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 206.

¹⁹ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 207.

Between 1964 and 1967, the increase was most pronounced in the 20–24 and 30–34 male age groups, where it had already reached an alarming rate of 70.8 suicides per 100,000 population.²⁰

Table 3: Slovenian youth suicide rate in 1967²¹

Age	Male	Female
Under 14	3.4	-
15–19	17.8	5.6
20–24	53.0	14.9
25–29	36.5	8.2
30–34	70.8	12.5

By 1968, the need to focus on young people was recognised, though without causing any drama and in a manner that would not alarm the public. The socialist regime opted for a typically totalitarian way of tackling suicide: the Ministry of the Interior instructed the media not to publish news of suicide and to devote more space to cultural, scientific, and industrial progress.²²

The prevalent belief was that the realisation of the socialist dream and ideals would solve the problem: manual workers saw the results of their labour at the end of the day; they were rewarded and satisfied while simultaneously too exhausted to dwell on absurd questions about the meaning of life. Most problems were supposedly caused exclusively by the intellectuals who did not see the real fruits of their labour, as their activities were often an end in itself.²³ Nevertheless, the authorities recognised the need for an integrated approach that required cooperation with experts from various fields. The Slovenian Youth Association called for "professional and political" research into the background of youth suicides, suicide attempts, and deaths due to high-risk activities such as mountaineering, which was supposedly a Slovenian particularity compared to the other Yugoslav nations. The roots of alcoholism, self-destructive tendencies, and apparent inferiority complexes, which were supposedly deeply rooted

²⁰ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 208; *Demografska statistika Zveznega zavoda za statistiko za leto 1964* (Beograd, 1967), p. 17.

²¹ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 208.

²² Radošević, "Umorni od života", pp. 99–100.

²³ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 168 and pp. 204–213.

in Slovenian society and represented an integral part of upbringing, were to be investigated.²⁴

The psychiatrist Lev Milčinski organised a group of experts, including a specialist in paediatrics and psychiatry, a sociologist, a psychologist, a criminologist, a jurist, and a journalist, to study the suicide cases of people under the age of twenty from various points of view. They recommended that a special centre for suicide prevention be established to study the phenomenon and coordinate prevention campaigns. The experts warned policymakers that suicide was a seismograph that indicated various disturbances in interpersonal and social relationships and that action had to be taken before a devastating shock occurred. If suicide was considered an indicator of what was going on at the very foundations of society, it was obvious that something or someone was undermining the foundations established after World War II and that a formal investigation was urgent.²⁵ Both the politicians and the expert group members were against discussing the issue in public because of the danger that it would be blown out of proportion and make a deeper impression than necessary and that the public would react with panic. It was noted that the relevant data should be analysed correctly, judiciously, and, most importantly, internally. However, while the experts were worried that a single suicide by a young person, especially a charismatic personality, could trigger an avalanche by encouraging others to engage in self-destructive acts that they themselves would not otherwise have the courage to do, the politicians were afraid that spreading news about suicides among young people could cause unfounded fears and result in an erroneous assumption of an epidemic and consequently threaten their position.²⁶

The Ministry of the Interior agreed to cooperate: while the Registry of Suicide and Suicide Attempts in Slovenia at the Ljubljana Psychiatric Hospital was not officially established until 1970, the archival materials indicate that close cooperation between the psychiatric profession and the Public Security Administration had already been established earlier. The police would report each case discovered in the field, and these would then be entered into the Registry together with the crucial relevant demographic data and information on the occupation of the deceased, an assessment of their mental state, and the basic findings of the police investigation such as the motive, state of intoxication before the crime, location of the act, manner in which the suicide was carried out, and whether there had been previous suicide attempts. These police reports, which were sub-

²⁴ SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 189–201; SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 168–185, 27 November 1969.

²⁵ SI AS 1931, 1728, 226, 24/2-2-69.

²⁶ Milčinski, "Samomor in samomorilni poskus", p. 183. This is proved by the case of a young man, Vladimir Kovič, who openly admired suicides, talked and read about them, and saw them a sign of courage before resorting to suicide himself (SI AS 1931, 1417, Kovič Vladimir – samomor).

mitted to the members of the expert group for further analysis, also included information on the social circumstances and the basic statements from witnesses and relatives, all of which was used to assess the mental health of the suicide victims and their motives for the suicide. The cooperation between the expert group and the police was excellent, and there were no differences between them at the discursive level. In the files of the investigated suicide cases, the same negative labels for the deceased youth can be found: spoiled, reckless, unpredictable, awkward around women, a product of the petty-bourgeois environment lacking solid moral and socialist foundations. Instead of contributing to a better, classless socialist society, the young individuals in question supposedly wasted their time drinking, partying, and engaging in immoral behaviour, and they were guilty of contempt for the authorities and rejection of all that was wholesome, industrious, and desirable. At all levels, investigators would find evidence of moral decay, unhealthy sexual practices, homosexuality, etc. Reports often pointed out that the individuals involved were illegitimate children and fatherless orphans (a common occurrence in the postwar period) and that they had been growing up in a prosperous and thoroughly female environment dominated by mothers, grandmothers, and aunts, without any strong male role models. The investigators wondered how these young people who played Russian roulette had been raised, why they were so self-destructive, and why their own lives meant so little to them. It is evident from these files that the youth were completely misunderstood and in distress because they could not overcome their inner struggles and cope with everyday life. The behaviour of the young suicides was considered "desertion", which contradicted their "positive qualities" and everything society expected of them.²⁷

The police investigators determined that the causes of the suicides were not related to the socialist regime but rather to physical and mental suffering, problems in school, domestic disputes, "overtiredness", delusions of love, or financial difficulties. Supposedly, most of these issues could have been easily overcome with the proper approach and stricter discipline and were no different than in the decades before the establishment of the socialist regime. For the politicians, however, this was no consolation: it meant that no progress (or at least not enough of it) had been made, that society had failed, and that the re-education system did not work.²⁸

²⁷ SI AS 1931, 1417, Smasek Alenka – samomor, p. 8–12, 18 June 1968; SI AS 1931, 1681/96, 24/G2-63; SI AS 1931, 1417, Hašiš, Batista Boris – podhladitev, Kogovšek Peter – nesreča, Grimm Vincenc – samomor?; SI AS 1931, 1416, Hašiš, Kovač Vojin-Chubby; Onja Tekavčič Grad, "Zgodovina suicidologije na Slovenskem", in: Saška Roškar and Alja Videtič Paska (eds.), *Samomor v Sloveniji in po svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava* (Ljubljana, 2021), pp. 37–52, here p. 39; SI AS 1931, 1728, Dokončani samomori, Poročanje centru za preprečevanje suicidov.

²⁸ Radošević, "Umorni od života", pp. 87–91; Föllmer, "Suicide and Crisis in Weimar Berlin", pp. 211–215.

"The suicide club" and the investigation "Hashish"

The attempts to solve the problem quietly failed. The turning point, however, was not the number of suicides but the release of a film. In 1967, the Slovenian director Mako Sajko presented the documentary *Suicides Beware! (Samomorilci, pozor!)* at the Martovski Documentary Film Festival in Belgrade, which publicised the problem of youth suicides in Slovenia.²⁹ In doing so, he opened Pandora's box by discussing a phenomenon that, according to the authorities and experts, was unsuitable to address in public. Although the film does not directly criticise the authorities or portray suicide as a rebellion against the regime, the picture of society presented by it was so poignant that it was banned. The story was picked up by the domestic, foreign (Italian, French and German), and regime-critical émigré press, which looked for signs of the imminent collapse of the socialist system in the rising youth suicide rates. In 1968, the scandal took on an additional dimension: after the suicides of Svit Brejc and other children of the Communist Party officials and prominent public figures, speculations began about the existence of a suicide club among students in Ljubljana that allegedly encouraged suicide in young people and even killed those who might change their minds before the end.³⁰

The Ministry of the Interior gave clear instructions that the matter was unsuitable for newspaper coverage.³¹ The media were instructed not to pay attention to these "individual decisions" because of the danger that these actions would be mythologised. The pressure was clear: the editor-in-chief, several Communist Party officials, and even Stane Kavčič, the Slovenian Prime Minister himself, tried to persuade the author of the article "Klub samomorilcev – da ali ne?" ("Suicide Club – Yes or No?") from publishing the article. However, the authorities did not use their powers of repression to prevent newspapers from openly speculating about the existence of an organised suicide club.³² The issue was also picked up by the Croatian newspaper *Vijestnik u srijedu* (Wednesday News) and especially by the Serbian newspaper *Politika Express* (Politics Express), which published six articles on the problem of suicide in Slovenia between 4 and 10 February 1969. The Slovenian press analysed the issue, presented the data on the increasing number of suicides, and called for action but refused to speculate on the causes of this phenomenon. Meanwhile,

²⁹ Gregor Kocijančič, "Ta film je postal svetovni problem. Mako Sajko, režiser dokumentarnih filmov", *Mladina*, 17 September 2021, No. 37, p. 56.

³⁰ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 189–193; Francesco Russo, "Il club delle vene tagliate", *L'Espresso*, 23 February 1969, No. 8, pp. 16–17.

³¹ SI AS 1931, 1719, 19; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 164–167.

³² Tone Fornezzi, "Klub samomorilcev – da ali ne?", *Tedenska tribuna*, 19 June 1968, No. 25, p. 2; SI AS 1931, 1416, Hašiš, p. 104, 17 June 1968.

SLOVENIJA PRVA NA SVETU PO MLADINSKIH SAMOMORIH!
KLUB SAMOMORILCEV – DA ALI NE?

The dilemma in the newspapers: "Suicide Club – Yes or No?" (Tone Fornezzi, "Klub samomorilcev – da ali ne?", *Tedenska tribuna*, 19 June 1968, No. 25, p. 2)

the Serbian and Croatian media were more critical and were used to attack the Slovenian authorities. The youth suicides in question supposedly represented a rebellion against the "Slovenian reality without ideals", a reflection of a nation that had never felt at home in the Yugoslav federation, where boredom and alienation reigned and where no real socialist ideals had ever existed. The Serbian press cynically reported that Slovenians were in such a state because they felt superior to the rest of the country, constantly looked towards the "north", and did not have the proper attitude towards the Yugoslav idea, the Communist Party, or the Yugoslav People's Army, and that the existence of a suicide club was a sign of incompetent leadership.³³

Rumours about such suicide clubs emerged elsewhere, especially during the period of crisis and social change,³⁴ but the Slovenian case attracted international attention and was picked up almost immediately by foreign newspapers. The émigré press wrote that the situation resulted from the experiments to which the authorities had subjected the population and was caused by constant intimidation, pressure, and control that they exercised.³⁵ Suicide was presented as the ultimate means of rebellion by the youth who no longer had any control over anything in their lives except life itself.³⁶ For the critics of the regime, the increase in suicides after 1960 represented proof that the new ideology had failed.³⁷ The evidenced decline in the average age of suicides was supposedly a clear sign that people were awakening from the "collectivist euphoria" and beginning to resist oppression, though in a typically Slovenian, passive-aggressive way.³⁸ The foreign media, which reported 117 youth suicides

³³ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 189–201; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 168–185, 27 November 1969; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 194–195; "Brei des Hasses", *Der Spiegel*, 3 March 1969, No. 10, p. 132.

³⁴ Marcin Zaremba, "Rozmowy Polaków przy wódce. Rok 1951" [Conversations of Poles drinking vodka. The year 1951], in: Piotr Kulas and Krzysztof Świrek (eds.), *Miejsca sporu. Księga dedykowana profesorowi Pawłowi Śpiewakowi* [Matters of dispute. A book dedicated to Professor Paweł Śpiewak] (Warszawa, 2020), pp. 315–327, here p. 316.

³⁵ "Kaj pišejo. Iz pisem iz domovine", *Svobodna Slovenija*, 29 August 1968, No. 35, p. 2.

³⁶ "Noče umreti", *Svobodna Slovenija*, 25 April 1968, No. 17, p. 1.

³⁷ Rupel, "Samomor naš vsakdanji", pp. 386–392; Milčinski, "Samomor in samomorilni poskus", p. 187.

³⁸ Grafenauer, "Oblike slovenskega samomora", pp. 276–278; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 189–201, 5 March 1969.

A dramatic newspaper title in the Italian press: "The slashed veins club. Ljubljana: Among the witnesses of the most dramatic wave of suicides that has ever occurred in Europe" (Francesco Russo, "Il club delle vene tagliate, *L'Espresso*", 23 February 1969, No. 8, p. 1).

in the Ljubljana area in 1968 alone, noted that Slovenian society had "left the countryside and the old religion behind" but could not (or would not) replace them with the communist ideology and was overwhelmed by a death wish. Especially the thoughtful, intellectual youth suffered because they saw no prospects for development or other means of escape.³⁹ Not only the media claimed that "Slovenian society was overwhelmed by a longing for death": Vladimir Bar-

³⁹ SI AS 1931, 1416, Hašič, pp. 189–201.

tol also describes the spiritual state of Slovenian society as harbouring a genuine desire "to die young like Klement Jug and Srečko Kosovel"⁴⁰ and claims that "never to grow old and infirm and to remain forever in the splendour of one's first youth, beautiful and unique" was seen as a kind of grace from the gods.⁴¹

⁴⁰ Klement Jug (1898–1924) was a Slovenian philosopher and writer who died during his ascent to mount Triglav in unclear circumstances (Marko Klavžar, "Klement Jug in njegov vstop v alpinizem", in: Gorazd Bajc and Borut Klabjan (eds.), *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med Severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca* (Koper, 2011), pp. 111–130). Srečko Kosovel (1904–1926) was a Slovenian modernist poet (France Koblar, "Kosovel, Srečko (1904–1926)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, available at: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi293661/#slovenski-biografski-leksikon>, accessed: 13 November 2022).

215

either in the case of the suicides among the Slovenian vanguard youth or for the deaths among the Slovenian youth in general. In fact, recent studies have shown that the critics of the regime did not have the mobilising power to influence the masses, as the average Yugoslav worker had no real reason to start a new revolution. Even most youth had no ambitions to challenge the regime's power and hardly felt oppressed. The student protests between 1968 and 1971 did not call for the system's overthrow but for its radicalisation. The first generation born and raised after the war called for changes in the political and social sphere, targeted the "old, revolutionary, Partisan generation", but remained firmly within the system. It did not demand that the regime be replaced: the Yugoslav generational conflict was based primarily on the fact that the "fathers" had lost the true path. The ruling elite was targeted because of its inefficiency in carrying out the socialist revolution: the youth demanded "the authentic Yugoslav socialism" they had been promised, not the version in which they had grown up.⁴²

Nevertheless, the damage was done, the atmosphere was tense, and the authorities were embarrassed by being dragged through the mud by the foreign media, so it was decided at the level of the Ministry of the Interior that the matter would be carefully investigated. The investigators noted that immediately after the publication of these articles, they received an abundance of information from concerned parents from various parts of the country to whom their teenagers confided that they were members of a suicide club. Most of these reports were dismissed on the grounds that they were merely attempts of spoiled teenagers to attract attention or excuses for poor school performance. Greater attention was paid only to the case of the 17-year-old Z. R., who attempted suicide after receiving a blank, partially burned piece of paper and a blue silk ribbon, which she took as a hint from Aleš Kermauner's friends to kill herself. The investigators also took into evidence an anonymous letter in which a sixteen-year-old schoolgirl S. M. had received instructions to commit suicide before 20 August 1968 or that someone would help her do it. Though the basis for their conclusion is unclear, the investigators determined that this was mere peer bullying rather than a genuine threat.⁴³

⁴² Gašper Troha, "Družbena vloga literarnega modernizma v slovenski dramatiki", in: Gašper Troha (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 6–15, here pp. 14–15; Mitja Čander, "Maškarada", in: Gašper Troha (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 150–169, here pp. 152–153; Klasić, "Leto 1968", pp. 31–33 and pp. 37–41; Pavle Kristan, "Leta, ki so pretresla svet in oblikovala generacijo: Za živ socializem", in: Darko Štrajn, Lado Planko, Goranka Kreačič and Cvetka Hedžet Tóth, (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 251–271, here p. 251; Ljubica Spaskovska, *The last Yugoslav generation: the rethinking of youth politics and cultures in late socialism* (Manchester, 2020), pp. 39–41 (hereinafter: Spaskovska, *The last Yugoslav generation*).

⁴³ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 4–6, p. 96 and pp. 110–111.

A police photo of Alenka Smasek's funeral (SI AS 1931, 1417, Hašiš, Alenka Smasek)

For a long time, the police refused to look for connections between the suicides. It insisted on a classic investigation of each suicide, looked for individual reasons such as school failure, failures with the opposite sex, or family problems, and the investigators were by no means willing to consider any systemic faults. All of this changed with the death of Svit Brejc, which came into focus because of his family situation, and especially the eighteen-year-old student Alenka Smasek. Whereas the previous suicide cases were characterised by the fact that the relevant materials were destroyed by the suicides themselves before their deaths to prevent others from peering into their minds or were taken and destroyed by friends of the deceased to prevent any in-depth analysis, Smasek left behind extensive materials that revealed the connections between the young intellectuals and enabled the police to launch an investigation. With her death, it became clear that several suicides since the death of the actor Janez Čuk in 1964 needed to be investigated.⁴⁴ It turned out that these young people moved in the same cultural circles, visited each other, and passed around tranquilisers, antipsychotics, and other drugs. The network of relationships and connections that emerged during the first part of the investigation

⁴⁴ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 189–203; "Janezu Čuku v spomin", *Delo*, 8 July 1964, No. 184, p. 5; "Osmrtnica", *Delo*, 9 July 1964, No. 185, p. 8.

appeared extremely troubling, especially when it became clear that more and more children of Party officials and public figures were involved. The authorities launched a large-scale investigation into nine suicides and five attempted suicides by prominent figures occurring between 1965 and 1968 called *Hashish*.

The investigations involved wiretapping, surveillance, photographing funerals to identify the acquaintances of the young suicides, and house searches. Due to the significant reduction of the State Security Service (SDV) personnel in 1966, the investigations were taken over by the Criminal Investigation Department, though in obvious cooperation with the State Security Service, which had the technical means to wiretap the persons of interest.⁴⁵ The cooperation with the SDV is not formally mentioned in the sources, but it certainly took place. Numerous unsigned and sometimes even comical reports of field operatives exist who carried out the surveillance and followed the persons under investigation at every turn, reporting even such trivial things as "They did not make any *čevapčiči* today". The investigators observed the funerals of the young suicides, noting who was present and who appeared particularly upset and grieving. Indeed, at Aleš Kermauner's, it was noted that Marko Pogačnik and the members of the group called OHO held a guard of honour wearing special uniforms and caps. It did not go unnoticed that the funeral became a part of their performance, and the authorities saw this as a mockery of the Partisan honour guard that traditionally performed at the funerals of former Partisan fighters.⁴⁶ The cooperation with the SDV is also evident from the occasional criminal investigators' complaints that they could not record conversations because the "installation of the device was not satisfactory" but that they were already "in agreement with the SDV to remedy this". Clearly, the authorities knew the content of private conversations and had access to letters that the suspects had received from abroad.⁴⁷ The fact that the reports detailing the results of the investigation were sent to the Slovenian Minister of the Interior and the Slovenian Prime Minister testifies to the fact that the authorities considered the suicides an extremely urgent problem.⁴⁸

⁴⁵ Ljuba Dornik Šubelj, "Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja, v dokumentih Arhiva Republike Slovenije", in: Aleksander Žižek and Jurij Perovšek (eds.) *Med politiko in zgodovino: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)* (Ljubljana, 2005), pp. 81–87 (hereinafter: Dornik Šubelj, "Aleš Kermauner"). See also: Ana Šela, Tadeja Melanšek and David Hazemali, "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 811–838.

⁴⁶ Taras Kermauner, *Med gledališčem in fikcijo. Med sanjami in budnostjo* (Ljubljana, 2007), p. 44 (hereinafter: Kermauner, *Med gledališčem in fikcijo*); SI AS 1931, 1417, Alenka Smasek.

⁴⁷ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 127–128; pp. 119–122, 2 November 1968.

⁴⁸ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 127–128; pp. 135–137, 17 December 1968; pp. 186–188, 30 June 1982; SI AS 1931, 1417, Smasek Alenka – samomor, pp. 3–6, 12 June 1968.

In addition to some prominent intellectuals like Dušan Pirjevec,⁴⁹ Ivan Mrak,⁵⁰ Marko Prepeluh,⁵¹ and Edvard Kocbek,⁵² who were already under SDV surveillance, another 57 suspects (14 women and 43 men) were identified. They were mostly students: ten of them were born between 1933 and 1944, while the rest were born after the war, between 1945 and 1952. Together with their family members, they were monitored because of their criminal background and their political, cultural, and artistic activities. The investigators divided them into seven subgroups, and each of these was assigned to a different investigator: "Mamila" (Drugs), "Generacija '47" (Generation '47), "OHO", "Grupa Stari trg 11" (Old Square 11 Group), "SNS" (Slovenian National Party), "Grupa 442" (Group 442), and "Katalogovci" (The Cataloguers). The authorities sought to determine the extent of these groups' political activities, dismantle the network of drug traffickers, identify those who corrupted the youth through a network of cultural and artistic groups suspected of hostile political activities, and, above all, determine whether a youth suicide club really existed. The wiretaps revealed that at the meetings of these cultural groups, political issues and social relations were discussed more often than literature and art. Because of the obvious educational disparity between the young academics and the members of the police and the SDV, who often had no formal education, investigators were usually unable to truly decipher the meaning of the conversations. The world of art and the philosophy of the absurd were foreign and incomprehensible to them, so they could only make sweeping judgments about the new art genres as "sick, abnormal, unrelated to real life" and take them as a sign of a "terrible mental

⁴⁹ Dušan Pirjevec (1921–1977) was a Slovenian Partisan, literary historian and philosopher. He was one of the most influential public intellectuals in post-World War II Slovenia and a Professor at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana (Martin Breclj, "Pirjevec, Dušan (1921–1977)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, available at: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi941730/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>, accessed: 15 November 2022).

⁵⁰ Ivan Mrak (1906–1986) was a Slovenian playwright, actor, director, writer, and essayist (Ivan Mrak, *Izbrano delo. Proza, drame, dnevniki* (Ljubljana, 1998).

⁵¹ Marko Prepeluh (1921–1998) was a Slovenian lawyer and son of the social-democratic politician Albin Prepeluh (Franc Rozman, "Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/18", *Prispevki za novejšo zgodovino* 28, No. 1–2 (1988), pp. 175–199).

⁵² Edvard Kocbek (1904–1981) was a Slovenian poet, writer, essayist, translator, member of the Christian Socialists within the Liberation Front of the Slovenian Nation, and a Slovenian Partisan. After the war, he was a Slovenian minister in the federal government until 1946. After his return from Belgrade in 1946, he was also the vice-president of the Presidium of the People's Assembly of the People's Republic of Slovenia and a federal deputy. Due to the political dispute surrounding the book *Strah in pogum* (Fear and Courage), which addressed some taboo issues from the Slovenian People's Liberation Struggle (Kocbek's outlooks on the death and liquidation of the political opponents, the issue of betrayal and deception among the Partisans, the issue of Catholics in the People's Liberation Struggle), he was forced to retire in 1952 and was under surveillance for the rest of his life (Andrej Inkret, *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo* (Ljubljana, 2011); Andrej Inkret and Peter Kovačič Peršin, "Edvard Kocbek naš sodobnik", *Sodobnost* 39, No. 6–7 (1991), pp. 565–579).

degeneration" that had to be eradicated or it might infect an entire generation of young people. The reporters described the young intellectuals as unbalanced and noted, with relief, that they were at least not political dissidents.⁵³

The suicides of two (or more) connected young people who took their own lives at the same time or in the same narrow time frame were most concerning, as this suggested a degree of organisation and planning. In these cases, the deceased could not simply be labelled as failed and lonely outcasts who could not cope with their own failures. The joint decision of two or more people to die by suicide without anyone around them noticing any negative tendencies meant that society had failed completely and that the entire social environment and every lead that was uncovered had to be examined meticulously.⁵⁴ The investigation was constantly hampered by the lack of written sources. The few farewell letters found were analysed but did not provide any answers to the questions that the deaths had raised. Borut Bartol, the self-proclaimed "Banzai philosopher" and the son of the eminent Slovenian writer Vladimir Bartol, stated that he was a *kamikaze* who "will fulfil his last task to the smallest detail". He also stated that "a person's entire life is completely absurd and illusory" and that he was retiring "at the age of 24, before graduation and at the beginning of a brilliant academic career, knowing that he will achieve absolutely nothing with his death", which meant that he would accomplish nothing with his life either and that his existence was completely meaningless. Puzzled by these records and wondering whether there was something else in the background that they did not understand, the investigators searched the records for hidden meanings and secret connections, feeling that they had missed something and that there was a threat to the system and society that they did not see because it was hidden in all the nonsense, as they did not want to believe that the deaths of these young people could be completely senseless.⁵⁵

Fathers and sons

The *Hashish* investigation focused particularly on the suicides of Aleš Kermauner (1946–1966), Borivoj Dedijer (1945–1966), and Svit Brejc (1947–1968), which were seen as the trigger for all other suicides and could also be interpre-

⁵³ SI AS 1931, 1417, Hašiš, Smasek Alenka – samomor, pp. 3–6, 12 June 1968; Marci Shore, "(The end of) Communism as a Generational History: Some Thoughts on Czechoslovakia and Poland", *Contemporary European History* 18, No. 3 (2009), pp. 303–329, here p. 309 (hereinafter: Shore, "(The end of) Communism").

⁵⁴ SI AS 1931, 1719, 19.

⁵⁵ SI AS 1931, 1417, Hašiš, Bartol Borut – samomor.

ted as examples of a showdown between the generation of war-hero fathers and sons who were "still receiving pocket money" at the same age – or, as Marci Shore noted, an "Oedipal revolt of each generation of sons against its succession". Such a generational break was not a Slovenian peculiarity, as it also occurred in other societies, not only socialist, except that the withdrawal of "Slovenian sons" was more extreme than elsewhere.⁵⁶ The historiographical, sociological, anthropological, and political study of this phenomenon has proven that "generation" is "often an elusive, slippery concept that requires more precise definition depending on the context of analysis".⁵⁷ The "deauthorisation of the fathers", "the radical alienation of the sons", and the recurrent political expressions of this alienation were studied from various viewpoints to understand the "self-sacrificing idealism, the populism, and the murderous and suicidal irrationalism of militant youth movements", as Alan Spitzer called them.⁵⁸ What was often the main question were the reasons for this disillusionment and rejection of the older generation's values and whether the "irrational youth" had grounds for rejecting the authority of their fathers. As early as the 1960s, Slovenian intellectuals noted that society tended to attribute all negative tendencies too quickly and too easily to harmful influences from the West when, in fact, there was a lack of self-criticism and self-reflection on the actual social situation in Slovenia.⁵⁹

Contrary to popular belief, the passive "young rebels" that were "characteristically the children of yesterday's radicals" and revolutionaries⁶⁰ had a very difficult time prospering despite their obvious privileges. In most cases, they could not compete or match their heroic Partisan and vanguard parents, and the question arose whether the children who chose suicide were the most determined and militant or those who faltered first.⁶¹

The relevant reports suggest that the three young students – Aleš, Borivoj, and Svit – were friends connected through drug use. They belonged to the same cultural groups and, above all, shared complicated relations with their fathers. The difficult family circumstances and disappointment with the role of the hero fathers seem to be a *leitmotif*: all three were children of writers, communists,

⁵⁶ Shore, "(The end of) Communism", p. 313; Fürst, "Introduction. To Drop or Not to Drop?", p. 2.

⁵⁷ Spaskovska, *The last Yugoslav generation*, pp. 7–8.

⁵⁸ Alan B. Spitzer, "The Historical Problem of Generations", *The American Historical Review* 78, No. 5 (1973), pp. 1353–1385, here p. 1365 (hereinafter: Spitzer, "The Historical Problem of Generations").

⁵⁹ Rupel, "Samomor naš vsakdanji", pp. 386–392.

⁶⁰ Kenneth Keniston, *Youth and Dissent* (New York, 1971), pp. 273–274; Spitzer, "The Historical Problem of Generations", p. 1366.

⁶¹ Meta Kušar, "Med arhetipom in kompleksom", in: Gašper Troha (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 16–43, here pp. 26–27 (hereinafter: Kušar, "Med arhetipom in kompleksom").

and active fighters against Nazism who, at some point, fell out of favour with the authorities. All three fathers were convicted at show trials by the regime and forced to "earn" their way back into the Communist elite. Vladimir Dedijer,⁶² Dušan Kermauner⁶³ (1903–1975), and Jože Javoršek⁶⁴ (1920–1990) were prominent public figures, and their children's suicides could not go unnoticed.

It was important for the regime to find a scapegoat. The finger was pointed at intellectuals and cultural figures such as Dušan Pirjevec and Edvard Kocbek, who were seen as harmful influences on the youth. The protagonists of the disputes and related showdowns were not the authorities directly but rather the intellectuals who supported the regime.⁶⁵ Jože Javoršek, who went from a regime's victim to its collaborator, played a crucial role. Javoršek attacked Dušan Pirjevec in his novel *Nevarna razmerja* (Dangerous Affairs) and publicly accused Edvard Kocbek of being involved in the suicide of his son and several suicides of young intellectuals during that period by inciting them to doubt everything and everyone.⁶⁶ According to Javoršek, it was under Kocbek's influ-

⁶² Vladimir Dedijer (1914–1990) was a Partisan, politician, scientist, and Tito's formal biographer. In the early post-war years, he represented Yugoslavia in the United Nations and was a senior government official. In 1954, Dedijer defended the political dissident Milovan Djilas and his right to freedom of expression before the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia. In response, Dedijer was expelled from the Party, removed from his political offices, and dismissed from his teaching position at the History Department of the University of Belgrade. Djilas was jailed, while Dedijer received a suspended prison sentence of six months. In 1959, Dedijer was allowed to leave the country with his family. From then on, he devoted himself to writing about history and teaching. He taught at the University of Belgrade and served as visiting professor of history at various universities in the United States (Michigan, Harvard, Stanford, Princeton, Yale) and Europe (the Sorbonne, Paris; Manchester, England; and Stockholm, Sweden). In 1978, he became a full member of the Serbian Academy of Sciences and Arts ("Vladimir Dedijer". *Wikipedia*, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Dedijer, accessed: 15 November 2022).

⁶³ Dušan Kermauner (1903–1975) was a politician, historian, publicist, and member of the Communist Party of Yugoslavia since 1920. He was arrested in 1948 and put to a show trial for his alleged collaboration with the Gestapo while imprisoned in the Buchenwald concentration camp during the World War II. After more than a year of physical and psychological torture in prison, he was released when he agreed to collaborate with the SDV and retire from public service (Taras Kermauner, "Dušan Kermavner kot komunist v slovenski zgodovini ali z osnutka za življenjepis Dušana Kermavnerja", in: Žižek, Aleksander and Perovšek, Jurij (eds.), *Med politiko in zgodovino: življenje in del dr. Dušana Kermavnerja* (1903–1975) (Ljubljana, 2005), pp. 7–14; Jože Pirjevec, "Dušan Kermauner", available at: <https://www.sazu.si/clani/dusan-kermavner>, accessed: 15 November 2022).

⁶⁴ Jože Javoršek alias Jože Brejc (1920–1990) was a Slovenian Partisan, communist, and writer. Javoršek was put to a show trial in 1948 and condemned to seven years in prison. He earned his way back among the communist elite by becoming an active member of the SDV and especially by monitoring Edvard Kocbek (Andrej Inkret, "Jože Brejc–Franček alias Jože Javoršek ali spregledano poglavje iz Kocbekove biografije", *Sodobnost* (1963) 75, No. 12 (2011), pp. 1596–1605) (hereinafter: "Jože Brejc–Franček alias Jože Javoršek ali spregledano poglavje iz Kocbekove biografije").

⁶⁵ Ivo Svetina and Meta Kušar, "Meta Kušar z Ivom Svetino", *Sodobnost* (1963) 72, No. 1 (2008), pp. 25–44 (hereinafter: Kušar and Svetina, "Meta Kušar z Ivom Svetino"); Anja Pirnat, "Jože Javoršek in Matej Bor: Korespondenca 1955–1988", *Slavistična revija*, 68, No. 2 (2020), pp. 153–156 (hereinafter: Pirnat, "Jože Javoršek in Matej Bor: Korespondenca 1955–1988").

⁶⁶ Pirnat, "Jože Javoršek in Matej Bor: Korespondenca 1955–1988", pp. 153–156.

The cover of Jože Javoršek's book *Kako je mogoče* (Jože Javoršek, *Kako je mogoče* (Maribor, 1969))

ence that contemporary Slovenian literature started to celebrate the cult of misfortune and death, while any expression of *joie de vivre* in art was labelled as shallow, naïve, and trivial. The Partisan movement and all those who remained faithful to its ideas and morality were ridiculed and "dragged through the mud" because of Kocbek and his associates. "The only heroic chapter in the nation's history" was maligned, and anaemic quasi-intellectuals were celebrated, filling the minds of the youth with theories of chaos and absurdity.⁶⁷

However, the person that Javoršek attacked most resolutely was his own son and his generation of "cowards, incompetents, and failures". In the biography *Kako je mogoče* (How Is It Possible), first published in 1969, Javoršek called his son a "traitor" and wrote openly that he considered his son's suicide a clearly anti-Slovenian act and a betrayal, which he deeply resented his son for. He was ashamed of him as a father, a communist, and a Slovenian. In his opinion, the youth of such a small nation as Slovenia should develop greater creative powers than that of larger nations, and it should be revolutionary, courageous, and bold. Instead, the Slovenian youth were mindless, disintegrated,

⁶⁷ Inkret, "Jože Brejc–Franček alias Jože Javoršek ali spregledano poglavje iz Kocbekove biografije, pp. 1596–1605, here p. 1604; Javoršek, *Kako je mogoče*, pp. 12–13.

idle, and, sadly, among the first in the world in terms of suicide rate. The new generation had allegedly lost all the positive qualities of the previous generation of fighters and, according to Javoršek, consisted of weak eternal whiners, although they no longer had any reason for this.⁶⁸ Javoršek asked himself where all the energy and belief in a better future had gone and was deeply disappointed with the turn the society had taken. It seemed that the youth had adopted the worst from the past as well as from the contemporaneous society: the "*dolce far niente balcanese*" attitude undermined the traditional Slovenian work morale, while the Slovenian youth did not possess the energy, optimism, and vitality like the other Yugoslav nations. Javoršek accused his son of escaping rather than developing his talents and putting them at the service of the nation. Instead of thanking those who gave him a life of peace and prosperity, he chose death by suicide. Javoršek wrote:

No fear of life could or should have driven you to death. All you should have done was roll up your sleeves and work like millions of others, and in addition to all the weekdays and everything they involve, you would have also experienced holidays. I would only accept your action if it were crystal clear that you would go hungry for the rest of your life, forced to walk around naked in the street and lie down wherever you happened to find yourself when you were exhausted. I say to myself: my son has evaluated the hardships of life and the nothingness of death, and the hardships seemed immeasurably worse, so he decided to die. It would be sad, as any misery is sad. But none of life's hardships threatened you.⁶⁹

Javoršek represented the older "generation of fighters and Partisan heroes", "the avant-garde", and "the carriers of progress". He was convinced that the youth were undoing these achievements, although they were only holding up a mirror to the fathers and showing them that in the two decades after the end of the war, they had turned into ordinary and very boring petty-bourgeois *apparatchiks*.⁷⁰

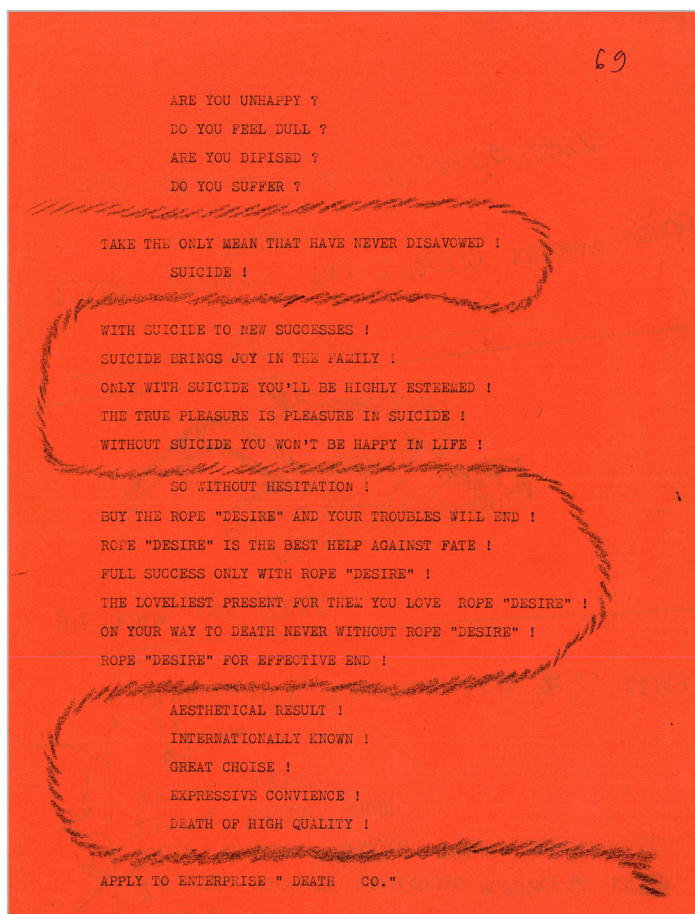
Alongside the discourse that suicide was a senseless act of the spoiled and cowardly, another type of discourse emerged: the opinion of many intellectuals who argued that the suicides were rational and reasoned decisions and, as such, criticised society.⁷¹ The "Schopenhauerian and Leopardian" mindset of the Slovenian youth was seen as no coincidence, and young intellectuals

⁶⁸ Javoršek, *Kako je mogoče*, pp. 7–9, p. 25 and p. 105.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 27

⁷⁰ *Ibid.*, p. 169, p. 182 and p. 234; Shore, "(The end of) Communism", p. 307.

⁷¹ Dornik Šubelj, "Aleš Kermauner", pp. 81–87; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 127–128; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 119–122, 2 November 1968.

Aleš Kermauner's poem *Are You Unhappy?* (SI AS 1931, 1417, Alenka Smasek – samomor)

opposed Javoršek and his theses in articles such as "*Marsikako je mogoče*" ("In Many Ways Is It Possible").⁷² However, the police reports and field observations indicate that the authorities did not consider the opinions of the academics particularly problematic, as they could be silenced in "one way or another". The real problem was that society in general did not condemn these individuals as the authorities expected. According to police investigators, there was a real danger that a "Slovenian Palach" would emerge. In fact, Aleš Kermauner, instead of being labelled a traitor, became a legend among the younger generation, although his brother Taras Kermauner repeatedly emphasised that Aleš

⁷² Taras Kermauner, "Marsikako je mogoče", *Naši razgledi*, 5 September 1969, No. 17, pp. 504–505; 19 September 1969, No. 18, pp. 536–537.

had not been Jan Palach, that he had not killed himself in protest in the middle of Ljubljana, and that his death was not a statement but an intimate act.⁷³

The investigators focused on Kermauner's friends, who were supposedly determined to prove that the young poet's suicide had not been an act of cowardice and escape from trouble and that the other suicides had been rational and well-considered decisions as well. Based on the secret records of the meetings of literary and cultural groups, the investigators concluded that Kermauner was becoming an idol and a hero or even a saint and a martyr and that a myth was being created around him and his death. His poems were analysed, recited, and translated into other languages. It was clear that his death triggered numerous artistic performances and intensive activities in the field of literature and philosophy, of which two contributions by the young Slavoj Žižek attracted the most attention. The chief investigator highlighted the need to undermine Kermauner's work, poetry, and public image in order to stop the posthumous editions of his poems, which had achieved the status of cult works and now circulated among the youth. It was emphasised that this could not be achieved by the police but rather by the loyal personnel in the cultural circles.⁷⁴

The authorities were also concerned with the role of Svit Brejc, who was accused of drug use, theft, vandalism, as well as illegal political activities. His nationalist political organisation, the SNS, supposedly strived for the disintegration of Yugoslavia and Slovenian independence. It was said that the collapse of these ideas was the reason for his death. Allegedly, Svit had realised that his ideas were isolated and limited to a narrow circle of like-minded individuals, that other young intellectuals did not support them, and that he was an outcast as well as a personal and ideological failure. Svit's ideas were essentially undermined by his father, who warned the authorities about his son's activities.⁷⁵ The investigators also analysed the role that Javoršek played as a father. Javoršek, who was a completely absent father for a long time – not only because of his imprisonment but also because he could hardly accommodate his son's Bohemian lifestyle in search of a deeper meaning of life – eventually returned to Ljubljana, more out of profound homesickness for the "Slovenian hills and valleys" and his hometown

⁷³ Marko Juvan, "Literarni modernizem, teorija in politika 'dolgega leta '68' med centrom in periferijo", in: Darko Štrajn, Lado Planko, Goranka Kreačič and Cvetka Hedžet Tóth (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 357–372, here pp. 369–370; Kermauner, *Med gledališčem in fikcijo*, p. 20.

⁷⁴ SI AS 1931, 1417, Hašiš, Kermauner Aleš – samomor; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 105–107; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 1–29, 23 December 1968; Slavoj Žižek, "Aleš Kermauner. JAZ–VLOGA", *Tribuna*, 13 October 1967, No. 1, p. 5; Slavoj Žižek, "Aleš Kermauner. Zveza artikel-ime", *Tribuna* 18, 23 October 1967, No. 2, p. 10.

⁷⁵ SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 1–29, 23 December 1968; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 129–134, 5 November 1968; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 123–126, 4 November 1968.

than due to any longing for his son.⁷⁶ He became a father when it suited him, and at that point, he noticed disturbing negative tendencies in his son. In the months before Svit's death, Javoršek decided to "help" him by committing him to the closed ward of the Ljubljana Psychiatric Hospital, where Svit was kept under heavy sedation. Svit deeply resented his father for this and wrote a short story titled *Pavilijon št. Polje* (*Pavilion No. Polje*). The story, which was never published but circulated among Svit's friends, describes Svit's experience, representing the apparent rupture in the relationship between him and his father. Javoršek had in fact never tried to understand his son's positions and, in his testimonies, ridiculed Svit's efforts to create an independent Slovenia, calling them "futile attempts". Javoršek wrote: "How were you, poor soul, supposed to overturn the institutions shaped by the alternately wise and unwise centuries? How could you, frivolous boy, think you were going to win? Impossible."⁷⁷ According to Javoršek, Svit was rightly not taken seriously by the authorities, as he and his friends were utterly incapable of doing anything meaningful, let alone leading a *coup d'état*.⁷⁸

The case of the Dedijer family represented a particular problem caused by the suicide of two sons and the attempted suicide of the third. The first child, barely thirteen years old, resorted to suicide as early as 1959, immediately after being interrogated by the SDV without the presence of his parents. The second son's suicide took place in 1966, while the third attempted suicide in 1968. Two contradictory ideas about the reasons leading to the death of the second son, Borivoj, can be gleaned from the investigation files and interrogations. Father Vladimir claimed that political pressure was exerted against him and his family, while Borivoj's girlfriend stated that the family situation was to blame for the suicide. The situation she described was supposedly common to many families in the post-war period: the parents, active participants in the fight against Nazism, had seemingly suffered many war traumas but also played essential roles in the immediate post-war period during the mass executions of the occupiers' collaborators. She characterised Vladimir Dedijer as a tyrant, dictator, and even a terrorist who could not function as a father but was merely a commander who considered his children as extensions of himself. She stated that Borivoj's records, which she had destroyed in the weeks after his suicide, were replete with signs of profound disappointment with his parents, as Borivoj believed they had abandoned their principles and kept quiet in the face of blatant human rights violations only to remain among the post-war socialist

⁷⁶ Javoršek, *Kako je mogoče*, pp. 225–227.

⁷⁷ Ibid., *Kako je mogoče*, p. 38.

⁷⁸ SI AS 1931, 1417, Hašiš, pp. 135–137, 17 December 1968; SI AS 1931, 1417, Hašiš, Svit Brejc – samomor, pp. 6–7, 28 May 1968; Javoršek, *Kako je mogoče*, pp. 180–181; Ivo Svetina, *Smisel rože* (Ljubljana, 2022), pp. 174–195.

elite.⁷⁹ He was one of the many 1960s youngsters who were ashamed that their parents had "a fetish for guns" and were "tainted with blood".⁸⁰

The file on the Dedijer family contains some of Borivoj's personal belongings, photographs of his room, macabre souvenirs he collected, threatening letters that the family received, wiretap transcripts, and interrogations. Vladimir Dedijer conducted a private investigation and provided the investigators with alleged evidence to convince them to conduct a proper investigation. He later became aware that he and his family were being systematically monitored. This role was allegedly played by Borivoj's girlfriend M. K., who was also Vladimir's office assistant and had been recommended for the job by Jože Javoršek. The true nature of her role became clear after Borivoj's suicide, as she married Jože Javoršek just three weeks later. Vladimir Dedijer demanded that the authorities investigate their role, but this did not happen. Only in 1968, after the suicide attempt of Dedijer's youngest son, who was just fifteen years old at the time, was the case officially opened. The boy had problems with drugs, but his father suspected that he had been deliberately addicted, as he was apparently receiving the drugs for free. All attempts to relocate him and get him out of the circle that had put him under its spell were unsuccessful, while Dedijer's daughter was also being pressured. Jože Javoršek and Mitja Ribičič were allegedly personally responsible for the situation in the family, which Vladimir, of course, was unable to prove.⁸¹

In the case of the Dedijer family, the investigators rejected the idea of political pressures against the family as the cause of the suicides and once again emphasised the role of the father, who was supposed to be held responsible for the deaths of his children. They stuck to Borivoj's alleged statement that his father was a liar and a false hero, that the first suicide in the family had apparently not been enough for him to change his behaviour, and that perhaps a second one was required to teach him a lesson.⁸²

Conclusion

During the 1970s, the media seemed to lose interest in this phenomenon, although the problem itself did not disappear. In fact, the general number of

⁷⁹ SI AS 1931, 1417, Borivoj Dedijer – samomor, pp. 1–3, 9 December 1968; pp. 9–10, 25 March 1969.

⁸⁰ Kušar, "Med arhetipom in kompleksom", p. 37.

⁸¹ SI AS 1931, 1417, M.D., poskus samomora, pp. 4–5, 9 December 1968; pp. 11–13; pp. 240–241, 1 July 1986; SI AS 1931, 1416, Hašiš, pp. 135–137, 17 December 1968; pp. 150–151.

⁸² SI AS 1931, 1417, Borivoj Dedijer – samomor, pp. 9–10, 25 March 1969; p. 213; pp. 33–39, 1 June 1969.

suicides continued to increase, while the cases of suicides of children of prominent personalities also continued. The latter phenomenon culminated in 1971 with the suicide of Borut Kardelj (1941–1971), the son of Edvard Kardelj (1910–1979), the second most important politician in Yugoslavia, the main author of the Yugoslav Constitution, and allegedly the person responsible for the extrajudicial massacres during the immediate post-war period. According to the memoirs, Borut, who openly hated and feared his parents and was under constant control of the SDV, killed himself in his parents' house during the New Year's celebration attended by the political leaders of the time.⁸³ The way his death was handled was already a reflection of the "leaden 1970s" when the Communist Party's conservative wing regained the upper hand. The media were once again more strictly controlled, and there was no longer any room for the discussion of issues that might cast a bad light on the situation in socialist Yugoslavia. Edvard Kardelj never spoke out on the subject publicly. According to Josip Vidmar (1895–1992), a prominent Slovenian literary critic, essayist and politician, Kardelj hardly ever mentioned his son's suicide, even in the closest circles of friends, and they talked about it only on a single occasion, when they were discussing Borut's poems and the possibility of publishing them. It was one of the few occasions when Kardelj showed his feelings and said that "everything in him [e.g., in Borut] was corroded".⁸⁴ Nevertheless, the members of the Slovenian political elite, as well as foreign observers, noticed Kardelj's profound pain due to his son's death. The Russian intelligence even reported that Edvard Kardelj was severely affected by his son's suicide and often sought comfort in a drink. Analyses pointed out that such events greatly weakened Party officials and the government in general and that they could be exploited by the foreign media and the enemies of the regime to undermine the internal unity of the Yugoslav nations and their will to remain on the Yugoslav path to socialism.⁸⁵ Therefore, the media remained completely quiet about Borut's suicide, and no newspaper reported it. Only a single émigré newspaper reported that Borut Kardelj "has joined the hundreds of thousands whom the vagaries of time and society have led to the final despair in which death is the only salvation from earthly torments".⁸⁶ The archives contain no evidence of any investigation into his death, while the police investigation into the phenomenon of youth suicide had in fact been closed in 1969 for no clear reason and without

⁸³ Svetlana Makarovič, Matej Šurc and Kotik, *Luciferka* (Ljubljana, 2019), pp. 130–133.

⁸⁴ Josip Vidmar, *Obrazi* (Ljubljana, 2011), pp. 159–160. See also: Janko Kos, *Umetniki in meščani: spominjanja* (Ljubljana, 2015), pp. 177–178.

⁸⁵ Jože Pirjevec, "Iskanje socializma s človeškim obrazom", *Annales* 24, No. 4 (2014), pp. 763–788, p. 772; Kušar and Svetina, "Meta Kušar z Ivom Svetino", pp. 25–44.

⁸⁶ "Vesti iz Slovenije. Kardeljev sin napravil samomor", *Ameriška domovina*, 14 February 1972, No. 31, p. 2.

any results. Nevertheless, it seems that the investigators were still relatively satisfied. They were unable to prove the existence of a *de facto* suicide club, but they did manage to stop drug trafficking and file some criminal charges for minor offences such as burglary, theft, and vandalism. The suicide investigation led to the establishment of secret surveillance of many of those involved, and some files were never closed. The investigators allegedly established that the individuals under surveillance and investigation were not valid representatives of the Yugoslav youth generation and that they were not just alienated from the older generation but also from their peers, even if they shared with them the same socio-historical processes and experiences.⁸⁷ By exerting various pressures against the young intellectuals, the authorities succeeded in breaking up the most problematic cultural groups and an illegal nationalist organisation that proved to be completely amateurish and without any potential to spark a revolution. The failed and isolated individuals had already been marginalised by society, proving that in the two decades following the war, the regime had managed to develop a strong and internally coherent socialist order resistant to such attempts.

The reasons for the deaths in question were categorised as private: as solitary acts of lonely young people without any audience or higher truth. These young individuals were not declarative or loud like Jan Palach, nor were they witnesses to social injustices or rebels against oppression. They were perfect representatives of a generation that Juliane Fürst describes as not

primarily set out to be subversive, counter or subaltern, even if they might not have excluded these conditions as a consequence of their actions. However, they all consciously wanted distance – spatial, mental, and ideological – from the regime under which they lived. And they wanted to achieve this aim by *not* doing rather than doing something.⁸⁸

The youth suicides were compared to Stanislav Neumann, a Czech actor who succumbed to suicide in 1975 at the age of 73 out of disappointment because he no longer had the strength and courage to fight the system. The Slovenian suicides, even if they were mostly still teenagers, were also apparently exhausted and aware that there was no point in "dropping out" by being subversive and militant, as there was "nothing better around the corner". There was no hope, no solution, and nothing to change, so their "dropping out" could

⁸⁷ Karl Mannheim, "The Problem of Generations", in: Paul Kecskemeti (ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (London, 1959), pp. 276–322.

⁸⁸ Fürst, "Introduction. To Drop or Not to Drop?", p. 3.

only be absolute and definitive.⁸⁹ The earlier reproaches against the generation seen as selfish and incapable of great deeds and sacrifices turned into a sense of relief. Supposedly, the young individuals in question chose death because they were personally defeated, bored, and without any ideas. It was certainly better for the regime and the social *status quo* that they died not in the name of higher ideas and values but because – allegedly – they had no ideas at all.

The study of suicide as a specific phenomenon reveals the authorities' clear fear of Western influences, public opinion, and underground social ferment. It demonstrates the means of power used by the authorities, such as wiretapping, persecution, and censorship. The latter still existed in the 1960s, although media control was not as brutal as a decade earlier or later when a public debate about the social causes of suicide would have been impossible. As the suicide rate continued to increase, peaking in the late 1980s, the phenomenon of suicide became a vital part of the nationalist discourse and an instrument for preserving and creating a distinct Slovenian identity in Yugoslavia. However, there was an important twist: if, during the 1960s, the considerable Slovenian suicide rate was attributed to the Habsburg, Central European, and Catholic tradition, in the 1980s, Yugoslavia became the main culprit, as it supposedly suffocated Slovenians to the point where they chose death instead, unable to attain freedom.

⁸⁹ SIAS 1931, 1416, Hašiš, pp. 189–193; SIAS 1931, 1417, Hašiš, Kermauner Aleš – samomor; SIAS 1931, 1416, Hašiš, p. 1; Shore, "(The end of) Communism", p. 313; Fürst, "Introduction. To Drop or Not to Drop?", p. 4.

Meta Remec

IZDAJALCI, STRAHOPETCI, MUČENCI, HEROJI: SAMOMOR MED MLADIMI KOT SOCIALNOZGODOVINSKI FENOMEN V SLOVENIJI V 60. LETIH 20. STOLETJA

POVZETEK

Slovenija se je kot najbolj razvita med jugoslovanskimi republikami v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ponašala z gospodarskim razvojem, nizko brezposelnostjo in rastjo življenjskega standarda. Idilično podobo napredka in blagostanja je kazila vse višja stopnja samomorilnosti, ki je ostajala visoko nad jugoslovanskim povprečjem in ki je bila za nasprotnike režima dokaz, da je novi ideologiji spodletelo ter da so ljudje nesrečni do te mere, da se umikajo v smrt. Oblast je te argumente zavračala in poudarjala dejstvo, da je bila visoka stopnja samomorilnosti slovenski in ne splošno jugoslovanski pojav, in da torej krivde ni bilo mogoče pripisati socialističnemu režimu. Režim ni hotel sprejeti trditve tujih časopisov, da je porast samomorov posledica družbenih in političnih razmer, in trdil, da naj bi bili razlogi drugeje: v slovenski preteklosti, kulturi in tradiciji, v njeni habsburški dediščini in v njeni posebni srednje-evropski mentaliteti, ki je vključevala vztrajnost, skromnost, perfekcionizem in avtoagresivnost. Pričakovanja, da bo uresničitev socialističnih sanj in ideala prinesla rešitev problema, se niso uresničila. Slovenska stopnja samomorilnosti se ni približala jugoslovanskemu povprečju, ampak se je od njega le še bolj oddaljevala. Zlasti problematika samomora med mladimi je vzbujala precejšen nemir. Oblasti so s pomočjo Uprave državne varnosti (UDV), oz. po letu 1967 Službe državne varnosti (SDV), spremljale negativne tendence med mladimi že od zgodnjih šestdesetih let prejšnjega stoletja in do leta 1968 je bila prepoznana potreba po osredotočenju na mlade, vendar na način, ki ne bi vznemirjal javnosti. Fenomen so želeli raziskati brez nepotrebnega dramatiziranja in to kljub dejstvu, da je bila stopnja samomorilnosti med mladimi v Sloveniji najvišja ne le med jugoslovanskimi republikami, ampak tudi med državami z najvišjo stopnjo samomorilnosti v Evropi. Oblasti so prepoznale potrebo po celostnem pristopu, ki je zahteval sodelovanje s strokovnjaki različnih področij, ter po "strokovnem in političnem" raziskovanju ozadja samomorov med mladimi, pa tudi poskusov samomora, smrti zaradi tveganih dejavnosti, korenin alkoholizma, nagnjenj k samokaznovanju in navideznih manjvrednostnih kompleksov, ki naj bi bili globoko zakoreninjeni v slovenski družbi in bili sestavni del vzgoje. Poskusi, da bi problem obravnavali tiho in interno, niso uspeli. Prelomnica pa ni bil število samomorov, ampak javno predvajanje filma *Samomorivci, pozor!*, ki ga je

leta 1967 slovenski režiser Mako Sajko predstavil na festivalu dokumentarnega filma Martovski v Beogradu. Film je osvetlil problem samomorov mladih v Sloveniji in s tem odprl Pandorino skrinjico fenomena, ki po mnenju tako oblasti kot stroke ni bil primeren za javno obravnavo. Zgodbo je prevzel domači, tuji (italijanski, francoski in nemški) in režimsko kritični emigrantski tisk, ki je v naraščajoči stopnji samomorov med mladimi iskal znake propada socialističnega sistema. Leta 1968 je škandal dobil še dodatno razsežnost: po samomorih Svita Brejca in nekaterih drugih otrok partijskih funkcionarjev in uglednih javnih osebnosti se je začelo javno ugibanje o obstoju samomorilskega kluba med študenti v Ljubljani, ki naj bi spodbujal mlade k samomoru in celo ubil tistega, ki si je pred koncem premislil. Pristojni na Ministrstvu za notranje zadeve so se odločili zadevo poglobljeno raziskati in začeli preiskavo z imenom Hašiš, pri kateri je sodelovala tudi SDV. Osrednji del preiskave so bili samomori Aleša Kermaunerja (1946–1966), Borivoja Dedijerja (1945–1966) in Svita Brejca (1947–1968), ki naj bi bili povod za vse druge samomore in jih je mogoče razlagati tudi kot primer obračuna med generacijo očetov, vojnih herojev, in sinov, ki so pri istih letih "še pobirali žepnino". Vladimir Dedijer (1914–1990), Dušan Kermauner (1903–1975) in Jože Javoršek (1920–1990) so bili vidne javne osebnosti in samomori njihovih otrok niso mogli ostati neopaženi. V javnosti sta se pojavila dva tipa diskurza: da je samomor nesmiselno dejanje razvajenih in strahopetcev ter mnenje številnih intelektualcev, ki so trdili, da so samomori racionalne in razumne odločitve in kot taki kritika družbe, očitno pa je bilo, da javnost teh posameznikov ni obsojala tako, kot je oblast pričakovala. Zlasti Aleš Kermauner je, namesto da bi bil označen za izdajalca, postal legenda med mlajšo generacijo in po mnenju policijskih preiskovalcev je obstajala realna nevarnost, da se ustvari mit o "slovenskem Palachu", kar je bilo potrebno na vsak način preprečiti. Proučeni arhivski viri razkrivajo jasn strah oblasti pred vplivi Zahoda in pred notranjimi sovražniki režima, pred javnim mnenjem, podtalnim družbenim vrenjem z uporabo sredstev, kot so prisluškovanje, preganjanje in cenzura za nadzor nad vpletenimi.

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so mediji na videz izgubili zanimanje za ta pojav, čeprav sam problem ni izginil. Pravzaprav je število samomorov na splošno še naprej naraščalo, nadaljevali pa so se tudi primeri samomorov otrok uglednih osebnosti. Fenomen je dosegel višek leta 1971 s samomorom Boruta Kardelja (1941–1971), sina Edvarda Kardelja (1910–1979), drugega najpomembnejšega politika v Jugoslaviji. Način, kako so obravnavali njegovo smrt, je bil že odraz "svinčenih sedemdesetih", ko je konservativno krilo Komunistične partije spet prevzelo premoč. Mediji so bili spet strožje nadzorovani in ni bilo več prostora za razpravo o temah, ki bi lahko metale slabo luč na razmere v socialistični Jugoslaviji. Policijska preiskava pojava samomora mladih je bila prav tako uradno zaključena leta 1969, vendar tajni nadzor mno-

gih vpletenih ni bil nikoli preklican. Z različnimi pritiski na mlade intelektualce je oblasti uspelo razbiti najbolj problematične kulturne skupine in ilegalno nacionalistično organizacijo, ki se je izkazala za popolnoma amatersko in brez vsakršnega potenciala revolucije v družbi. Ugotovljeno je bilo, da je propadle in izolirane posameznike družba že marginalizirala, kar naj bi dokazovalo, da je režimu v dveh desetletjih po vojni uspelo zgraditi močno in notranje koherentno socialistično ureditev, ki je bila odporna na takšne pretese. Razlogi za obravnavane smrti so bili označeni kot zasebni: ti samomori naj bi bili osamljena dejanja osamljenih mladih ljudi, brez občinstva ali višje resnice. Prejšnji očitki generaciji, ki je veljala za sebično in nesposobno velikih dejanj in žrtev, so se spremenili v občutek olajšanja. Vsekakor je bilo za režim in družbeni *status quo* bolje, da niso umrli v imenu višjih idej in vrednot, temveč zgolj zato, ker naj bi bili osebno poraženi, zdolgočaseni in brez vsakih idealov.

SOURCES AND LITERATURE

SI AS – Arhiv Republike Slovenije / Archives of the Republic of Slovenia, SI AS

1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, 1416, 1417, 1719, 1728.

Demografska statistika Zveznega zavoda za statistiko za leto 1964 (Beograd, 1967).

Statistički godišnjak FNRJ (Beograd, 1955–1964).

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije. Knjiga 9 (Beograd, 1938–1939).

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije. Knjiga 10 (Beograd, 1940).

"Vesti iz Slovenije. Kardeljev sin napravil samomor", *Ameriška domovina*, 14 February 1972, No. 31, p. 2.

"Janezu Čuku v spomin", *Delo*, 8 July 1964, No. 184, p. 5.

"Osmrtnica", *Delo*, 9 July 1964, No. 185, p. 8.

"Noče umreti", *Svobodna Slovenija*, 25 April 1968, No. 17, p. 1.

"Brei des Hasses", *Der Spiegel*, 3 March 1969, No. 10, p. 132.

"Kaj pišejo. Iz pisem iz domovine", *Svobodna Slovenija*, 29 August 1968, No. 35, p. 2.

Brecelj, Martin, Pirjevec, Dušan (1921–1977). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, available at: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi941730/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>, accessed: 15 November 2022.

Koblar, France, "Kosovel, Srečko (1904–1926)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, available at: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi293661/#slovenski-biografski-leksikon>, accessed: 13 November 2022.

Pirjevec, Jože, "Dušan Kermauner", available at: <https://www.sazu.si/clani/dusan-kermavner>, accessed: 15 November 2022).

"Vladimir Dedijer". *Wikipedia*, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Dedijer, accessed: 15 November 2022.

.....

Blaive, Muriel, "Introduction", in: Blaive, Muriel (ed.), *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion* (London, 2019), pp. 1–12.

Corner, Paul, "Introduction", in: Corner, Paul (ed.) *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nacism, Communism* (Oxford, 2009), pp. 1–13.

Čander, Mitja, "Maškarada", in: Troha, Gašper (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 150–169.

Dornik Šubelj, Ljuba, "Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja, v dokumentih Arhi-

- va Republike Slovenije", in: Žižek, Aleksander and Perovšek, Jurij (eds.), *Med politiko in zgodovino: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja, (1903–1975)* (Ljubljana, 2005), pp. 81–87.
- Fornezzi, Tone**, "Klub samomorilcev – da ali ne?", *Tedenska tribuna*, 19 June 1968, No. 25, p. 2.
- Föllmer, Moritz**, "Suicide and Crisis in Weimar Berlin", *Central European History* 42, No. 2 (2009), pp. 195–221.
- Fürst, Juliane**, "Introduction. To Drop or Not to Drop?", in: Fürst, Juliane and McLellan, Josie (eds.), *Dropping Out of Socialism. The Creation of Alternative Spheres in the Soviet Bloc* (Lanham, 2017), pp. 1–20.
- Grafenauer, Niko**, "Oblike slovenskega samomora", in: Dolenc, Anton (ed.), *Samomor na Slovenskem* (Ljubljana, 1990), pp. 271–290.
- Inkret, Andrej**, "Jože Brejc–Franček alias Jože Javoršek ali spregledano poglavje iz Kocbekove biografije", *Sodobnost* (1963) 75, No. 12 (2011), pp. 1596–1605.
- Inkret, Andrej**, *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo* (Ljubljana, 2011).
- Inkret, Andrej, Kovačič Peršin, Peter**, "Edvard Kocbek naš sodobnik", *Sodobnost* 39, No. 6–7 (1991), pp. 565–579.
- Javoršek, Jože**, *Kako je mogoče* (Maribor, 1969).
- Javoršek, Jože**, *Kako je mogoče* (Maribor, 1978).
- Juvan, Marko**, "Literarni modernizem, teorija in politika 'dolgega leta '68' med centrom in periferijo", in: Štrajn, Darko, Planko, Lado, Kreačič, Goranka and Tóth, Cvetka (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 357–372.
- Keniston, Kenneth**, *Youth and Dissent. The Rise of a New Opposition* (New York, 1971).
- Kermauner, Taras**, "Marsikako je mogoče", *Naši razgledi*, 5. September 1969, No. 17, pp. 504–505.
- Kermauner, Taras**, "Marsikako je mogoče II", *Naši razgledi*, 19. September 1969, No. 18, pp. 536–537.
- Kermauner, Taras**, *Med gledališčem in fikcijo. Med sanjami in budnostjo* (Ljubljana, 2007).
- Kermauner, Taras**, "Dušan Kermavner kot komunist v slovenski zgodovini ali z osnutka za življenjepis Dušana Kermavnerja", in: Žižek, Aleksander and Perovšek, Jurij (eds.), *Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)* (Ljubljana, 2005), pp. 7–14.
- Kerševan, Marko**, "Razmišljanje o sociološkem ozadju samomorilnosti na Slovenskem", in: Anton Dolenc (ed.), *Samomor na Slovenskem* (Ljubljana, 1990), pp. 183–187.
- Klasić, Hrvoje**, "Leto 1968: Jugoslavija in študentske demonstracije", in: Cunta, Miljana (ed.), *V iskanju svobode. Leto 1968 in njegova dediščina* (Ljubljana, 2018), pp. 31–44.
- Kocijančič, Gregor**, "Ta film je postal svetovni problem. Mako Sajko, režiser dokumentarnih filmov", *Mladina*, 17. September 2021, No. 37, p. 56.

- Kos, Janko**, *Umetniki in meščani: spominjanja* (Ljubljana, 2015).
- Kovačič, Gorazd**, "Študentsko gibanje 1968 znotraj družbenih konfliktov jugoslovanskega socializma", in: Štrajn, Darko, Planko, Lado, Kreačič, Goranka, and Töth, Cvetka (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 413–432.
- Kristan, Pavle**, "Leta, ki so pretresla svet in oblikovala generacijo: Za živ socializem", in: Štrajn, Darko, Planko, Lado, Kreačič, Goranka, and Töth, Cvetka (eds.), *1968: Čas upora, upanja in domišljije – Zgodbe študentskega gibanja 1964–1974* (Ljubljana, 2020), pp. 251–271.
- Kušar, Meta**, "Med arhetipom in kompleksom", in: Troha, Gašper (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 16–43.
- Leidinger, Hannes**, "Die Selbstmordepidemie. Zur Zunahme von Suizidfällen in der Zwischenkriegszeit", in: Kos, Wolfgang (ed.), *Kampf um die Stadt: Politik, Kunst und Alltag um 1930* (Wien, 2010), pp. 215–219.
- Makarovič, Svetlana, Šurc, Matej and Kotik, Luciferka** (Ljubljana, 2019).
- Masaryk, Thomas G.**, *Suicide and the meaning of civilization* (Chicago, 1970).
- Mannheim, Karl**, "The Problem of Generations", in: Kecksemeti, Paul (ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (London, 1959), pp. 276–322.
- Milčinski, Lev**, "Samomor in samomorilni poskus", in: Bavcon, Ljubo, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec, and Boris Uderman (eds.), *Socialna patologija* (Ljubljana, 1969), pp. 180–213.
- Mrak, Ivan**, *Izbrano delo. Proza, drame, dnevniki* (Ljubljana, 1998).
- Pirc, Bojan and Pirc, Ivo**, *Življenjska bilanca Slovenije v letih 1921–1935* (Ljubljana, 1937).
- Pirjevec, Jože**, "Iskanje socializma s človeškim obrazom", *Annales* 24, No. 4 (2014), pp. 763–788.
- Pirnat, Anja**, "Jože Javoršek in Matej Bor: Korespondenca 1955–1988", *Slavistična revija* 68, No. 2 (2020), pp. 153–156.
- Prevention of suicide. WHO: Public Health Papers*, 35 (Geneva, 1968).
- Radošević, Milan**, "Umorni od života: Samoubojstva u Istarskoj provinciji za talijanske uprave između dva svjetska rata", *Problemi sjevernog Jadrana* 16 (2017), pp. 79–102.
- Rozman, Franc**, "Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/18", *Prispevki za novejšo zgodovino* 28, No. 1–2 (1988), pp. 175–199.
- Rupel, Dimitrij**, "Samomor naš vsakdanji", *Sodobnost (1963)* 14, No. 4 (1966), pp. 386–392.
- Russo, Francesco**, "Il club delle vene tagliate", *L'Espresso*, 23 February 1969, No. 8, pp. 16–17.
- Shore, Marci**, "(The end of) Communism as a Generational History: Some Thoughts on Czechoslovakia and Poland", *Contemporary European History* 18, No. 3 (2009), pp. 303–329.

- Spaskovska, Ljubica**, *The last Yugoslav generation: the rethinking of youth politics and cultures in late socialism* (Manchester, 2020).
- Spitzer, Alan B.**, "The Historical Problem of Generations", *The American Historical Review* 78, No. 5 (1973), pp. 1353–1385.
- Svetina, Ivo and Kušar, Meta**, "Meta Kušar z Ivom Svetino", *Sodobnost (1963)* 72, No. 1 (2008), pp. 25–44.
- Svetina, Ivo**, *Smisel rože* (Ljubljana, 2022).
- Šela, Ana, Melanšek, Tadeja and Hazemali, David**, "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 811–838.
- Tekavčič Grad, Onja**, "Zgodovina suicidiologije na Slovenskem", in: Roškar, Saška and Videtič Paska, Alja (ed.), *Samomor v Sloveniji in po svetu. Opredelitev, raziskovanje, preprečevanje in obravnava* (Ljubljana, 2021), pp. 37–52.
- Troha, Gašper**, "Družbena vloga literarnega modernizma v slovenski dramatiki", in: Troha, Gašper (ed.), *Literarni modernizem v 'svinčenih letih'* (Ljubljana, 2008), pp. 6–15.
- Vidmar, Josip**, *Obrazi* (Ljubljana, 2011).
- Virk, Tomo**, *Bakle in diktatorji. Jug. Bartol et consortes* (Ljubljana, 2016).
- Zaremba, Marcin**, "Rozmowy Polaków przy wódce. Rok 1951" [Conversations of Poles drinking vodka. The year 1951], in: Kulas, Piotr and Świrek, Krzysztof (eds.), *Miejsca sporu. Księga dedykowana profesorowi Pawłowi Śpiewakowi* [Matters of dispute. A book dedicated to Professor Paweł Śpiewak] (Warszawa, 2020), pp. 315–327.
- Žižek, Slavoj**, "Aleš Kermauner. JAZ–VLOGA", *Tribuna*, 13 October 1967, No. 1, p. 5.
- Žižek, Slavoj**, "Aleš Kermauner. Zveza artikel-ime", *Tribuna*, 23 October 1967, No. 2, p. 1.

DOI 10.32874/SHS.2023-07

Some Phonotactic Statements about the Slovene Pronunciation of English Consonant Clusters from the Perspective of MDH and Optimality Theory

Klementina P. Jurančič

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of English and American Studies
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenia
e-mail: klementina.jurancic@um.si

Bernhard Kettemann

Ph.D., Full Professor
University of Graz, Institute for English Studies
Heinrichstrasse 36, A-8010 Graz, Austria
e-mail: bernhard.kettemann@unigraz.at

Abstract:

The present paper discusses English consonant clusters pronounced by Slovene speakers by considering two approaches. One is the Markedness Differential Hypothesis (MDH) tested on English speakers by Eckman (1977). Based on typological universals such as the implicational relationship it maintains e. g. that if a language has a word initial two-member onset or syllable/word-final two-member coda consisting of two stops (or two fricatives) this implies that it also has one consisting of a stop (plosive) and fricative. The second approach used in this presentation is Optimality Theory (Prince and Smolensky, 1993). Making use of the inherent conflict that constraints and their violations impose on the candidate set of produced consonant clusters and their features it is possible through the resolution of this conflict to arrive at the optimal candidate of a particular grammar.

Key words:

consonant clusters, English, Markedness Differential Hypothesis (MDH), Optimality Theory (OT)

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 239–268, 15 notes, 12 tables, 15 figures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

0. Introduction

The research on the pronunciation of English in Slovenia in which the two approaches (Markedness Differential Hypothesis – MDH and Optimality Theory – OT) are discussed, was conducted on the primary school and secondary school Slovene population with a non-experimental causal pseudo-longitudinal descriptive method accompanied by a statistical analysis. For informant selection in data collection, the Artificial Neuron Network (ANN) system¹ was employed. We established that the ANN procedure was the only way to ensure the coverage of the whole Slovene territory and the seven large dialect groups. The theoretical framework for the analysis was an initial (strong) contrastive analysis (CA) study with which we wished to determine the possible and potential differences between the sound systems of individual Slovene dialects and the sound system of the target foreign language, namely English. With respect to the latter, the British variety was chosen because this was the variety taught in schools. The American variety of English, however, due to limitless exposure, could not be ignored, which is why it was necessary in the analysis to employ strategies separating results which could be attributed to the influence of this target variety from results of L1 dialect interference. Strong CA, which only predicted potential difficulties or interferences in the learning or acquisition of English as an L2/FL, could not provide proof for the existence of such interference, which is why weak CA was employed which involves comparing the L1 and the L2 systems, identifying potential difficulties and on the basis of error analysis (EA), namely analysis both of errors and non-errors, to identify the features in the pronunciation of informants which could be attributed to L1 dialect interference. The first part of the research was completely based on gathering and analysis of material, presenting the results in tables and discussing the conclusions, namely the inductive approach to research. The second part of the research was planned to gain fieldwork material in order to use it in the framework of linguistic theories. Slovene learners of English across the whole of Slovenia (chosen by means of the ANN system) where for this reason given tasks involving chosen English samples focusing particularly on final consonant clusters were administered to the 289 respondents. The materials were dealt with in the framework of the MDH and Optimality Theory, providing the research of pronunciation of English in Slovenia with an overall deductive

¹ For a more detailed description see Klementina P. Jurančič, "Artificial neuron network (ANN) techniques in investigating L1 dialect interference in the pronunciation of English in Slovenia", *Studia Historica Slovenica* 17, No. 1 (2017), pp. 399–419 (hereinafter: Jurančič, "Artificial neuron network (ANN) techniques in investigating L1 dialect interference in the pronunciation of English in Slovenia").

note. The results of employing both theoretical frameworks (MDH and OT) are presented in this paper.

1. Markedness Differential Hypothesis

One of the typological universals is that involving at least two structures in an implicational relationship: if x then y. This means, for example, that if a language has a word initial two-member onset or syllable/word-final two-member coda consisting of two stops (or two fricatives) this implies that it also has one consisting of a stop (plosive) and fricative. No language has only the stop-stop combination. This and similar problems have been dealt with by the Markedness Differential Hypothesis (MDH).²

Other studies relating to markedness are based on the *sonority distance* criterion influenced by universal syllable structure conditions. These maintain that the universal characteristic of "intrinsic" syllable structure (e.g. CVC) is the symmetry of the initial and final segments with regard to their degree of sonority. Each syllable has a peak, usually a vowel. If additional segments are present at the beginning and the end of the syllable, they have a tendency for sonority to decline from the peak to the peripheral parts of the syllable.³ Closest to the peak are glides, then come the sonorants (first liquids, then nasals) and then the obstruents (first fricatives, then plosives).

plosive ✕ fricative ← nasal ← liquid ← glide ← vowel → glide → liquid → nasal → fricative → plosive

This is the so-called Universal Canonical Syllable Structure (UCSS). There are, however, languages with language-specific syllable structures that violate the UCSS (e.g. *st* and *str* in English, German and Slovene onsets,...). Such clusters would thus qualify to be marked as opposed to the unmarked "rule-abiding" clusters.

In *one-member groups* of codas (e.g. in English), final voiceless realisations

² Fred Eckman, "Markedness and the Contrastive Analysis Hypothesis", *Language Learning* 27 (1977), pp. 315–330. For the pronunciation of German as a foreign language in Slovenia, see Teodor Petrič, "Acquisition of Marked Consonant Clusters in German as a Foreign Language", *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 37 (2001), pp. 157–186.

³ Joan Hooper, *An Introduction to Natural Generative Phonology* (New York, 1976); Paul Kiparsky, "Metrical Structure Assignment is Cyclic", *Linguistic Inquiry* 10 (1979), pp. 421–441; Elisabeth Selkirk, "On the Major Class Features of Syllable Theory", in: *Language Sound Structure*, ed. M. Arnoff and R. Oehrle (Cambridge, 1984), pp. 107–136.

of voiced consonants would qualify as *marked* compared with the *unmarked* voiced ones.

In *two-member groups* of coda, the fricative-plosive codas would classify as *unmarked*, plosive-plosive and fricative-fricative combinations as more marked and plosive-fricative codas as less marked than the latter. The succession from unmarked to marked codas would thus be: *fricative-plosive*, *plosive-fricative*, *plosive-plosive*, *fricative-fricative*.

A *three-member group*, especially if it is an onset, is considered *marked* in comparison with two-member groups, as the only three-member onset in English is a two-member group preceded by s-. Three-member codas are quite common in English and in Slovene. In English they usually consist of an extra-syllabic (suffix) element causing the sonority principle to be violated.

Regularities, also in the Sonority Distance Hypothesis (mentioned above), can be expected in primary languages. They have not, however, been examined enough in non-primary languages, such as child-language, *second language*, distorted speech, etc.

In the last decade of the previous century assumptions were made for second languages or interlanguages (ILs) that

- a. The forms, or representations, that L2 learners produce are systematic⁴;
- b. L2/FL learners internalise a series of rule systems which may be separate from both the native language (NL) and the target language (TL);
- c. Interlanguages are in some well-defined sense simpler than the TL in question.

If the IL and target language are related through markedness statements, the IL and TL are related the same way that other genetically unrelated languages are related. But what if they are not related and the IL tends to break TL rules rather than be related to them?

1.1 Experiment

Part of the reading test administered to the respondents (cf. test types and administration of tests) consisted of a list of selected words with two-member and three-member codas. Some of the words dealt with in this part of the study also originate from the core of the test, namely the sentences at the very beginning of the test and general word lists. Due to the length of the whole test

⁴ Corder Pit, "The Significance of Learners' Errors", *International Review of Applied Linguistics* 5 (1967), pp. 161–169.

it was necessary to reduce the word lists for the fifth-graders (their concentration span would not allow them to read the required words adequately, since they were placed at the very end of the test). The respondents were given no instructions as to what they were reading or how they should read it. The aim of the word list was to give some insight into the Slovene speakers' interlanguage (processes and rules) regarding final consonant clusters. It was also desirable to establish whether the rules of this interlanguage corresponded to the rules of primary languages in general or not. The advantage of this study as regards the presented problem is not so much in the number of items as it is in the selection of respondents, who are representatives of all Slovene regions, which eliminates dialect interference. The results of the data are presented for all four age groups.

1.2 *Questions which need to be asked in relation to consonant clusters*

- (1) With voiced one-member codas, Slovene speakers of English will simplify the pronunciation of codas by pronouncing them as voiceless rather than voiced (due to universal markedness rules of simplification and the fact that it is the unmarked feature for Slovene obstruent codas in general). Voiceless codas are expected to remain unchanged.
- (2) With two member codas, Slovene speakers of English will simplify plosive-fricative codas by means of metathesis resulting in the fricative-plosive coda-structure. Three-member codas consisting of one fricative and two plosives or one plosive and two fricatives are also expected to result in two-member codas preferably of the fricative-plosive type. (cf. also question (4)).
- (3) Voiced/lenis two-member codas consisting of plosive-fricative or fricative-plosive will be simplified to appear as voiceless codas irrespective of the sequencing of fricatives and plosives, since in one-member codas the plosives and fricatives are both rendered voiceless before a pause. Voiceless two-member codas will remain unchanged.
- (4) The reaction of native speakers of English to a three-member cluster is to shorten it in such a manner that the suffix is maintained (i.e. the third person singular "s", plural inflection "s", regular past tense suffix "-ed"). They will pronounce a word like "rafts" as "rafs", namely with a F-F coda cluster. Speakers of English as L2/FL are expected to omit the last element, e.g. pronounce a word like "rafts" as "raft" or reduce the final cluster to produce a form such as "rats". It is difficult to predict which of the two variants (the F-P or the P-F) they are most likely to produ-

ce. The Marked Cluster Constraint (MCC)⁵, however, predicts that final tri-literal or three-member clusters which underlyingly consist of two stops and one fricative or two fricatives and one stop, should be shortened to S-F or F-S clusters rather than S-S or F-F, which are more marked than the former. This would be a characteristically interlanguage feature, differing entirely from TL solutions. It was assumed that Slovene speakers of English will resort to the same forms of simplification when it comes to three-member codas.

1.3 Results and comments

Comments on (1): Neutralisation of voiced and voiceless obstruents in final position is a characteristic feature of Slovene phonology (similar to that of German and Russian). Fortition of voiced/lenis obstruents in codas would thus normally be treated within the framework of L1 or even dialect interference⁶. However, as will be mentioned in the following, proof has been found that fortition of final obstruents can be a strategy of L2 learners for simplification, so that it became an interlanguage rule, independent of both, the L1 and the L2/FL.

Broselow⁷ studied coda stops in the English speech of Mandarin speakers. As neither voiced or voiceless stops are permitted in Mandarin codas, the asymmetry between voiced and voiceless coda stops with Mandarin speakers producing English words came as something unexpected. It would seem more logical that voiced and voiceless codas caused the same amount of difficulty for speakers who had neither in their L1. The prevailing portion of voiceless scores also for voiced coda stops in the case of Mandarin speakers gives rise to scepticism toward the claim that the same phenomenon in the case of Slovene speakers could be attributed entirely to L1 interference. Slovene speakers neutralise the word-final obstruents before a pause or another obstruent in their L1, which conveniently served as an explanation for replacing voiced codas with voiceless variants in their pronunciation of English. Judging from the Mandarin example, some of the erroneous voiceless scores could be explained by L1 interference. However, the general human/physiological factor, that is the limitations of the human vocal tract, should also be taken into consideration. Or to

⁵ Fred Eckman, "The Reduction of Word-final Consonant Clusters in Interlanguage", in: *Sound Patterns in Second Language Acquisition*, ed. Allen James and James Leather (Dordrecht, 1987), pp. 143–162.

⁶ Klementina P. Jurančič, *The Pronunciation of English in Slovenia* (Maribor, 2007).

⁷ Ellen Broselow, "The Emergence of the Unmarked in Second Language Phonology", *Studies in Second Language Acquisition* 20, No. 2 (1998), pp. 261–280.

put it in linguistic terms because voiceless stops are generally considered less marked than voiced stops in coda position, Eckman's Markedness Differential Hypothesis predicts that the less marked voiceless stops should be easier for learners than the more marked voiced stops.

In the following we refer to the results of our study regarding voiced codas.

Processes like elision, epenthesis and devoicing are characteristic of the Slovene speakers'/students' IL, however, unlike the other elements of the IL – especially L1 interference, which do not occur with the native speaker of English, speech errors do occur (randomly). While the source for the IL devoicing rule can be found in the source language/L1 (i.e. Slovene) phonology, explanations for ellipsis and epenthesis are not particularly readily found in the L1 and L2 phonology/grammar.

Comments on (2 and 3): Developmental substitutions usually include cluster simplification processes, such as deletion of a consonant, vowel or consonant epenthesis or metathesis.

From the developmental point of view it can be said that, in the case of S-S and F-S codas, reading English words with S-S and F-S clusters elicits simplification processes such as epenthesis with younger Slovene speakers (cf. *Tables 1–11*; fifth-graders) and devoicing to complete voicelessness with older speakers (cf. *Tables 1–11*; third year). Different strategies are thus employed at different levels. The developmental aspect also helps to prove that devoicing is a strategy of simplification more present in voiced S-F codas (cf. *Table 5*, third year) than in voiced F-S codas (cf. *Table 3*, third year). In the case of younger speakers, it is impossible to compare the results for "rubs" and for "buzzed", since the latter was almost always produced by means of the insertion of an intervening vowel between the /z/ and /d/, probably as a result of orthographic interference.

The simplification rule of devoicing in the case of Slovene speakers of English does not only hold for one-member voiced codas, but also for two-member voiced codas, especially those containing two stops or a stop and a fricative. E.g. [-bz] in "rubs" was mainly pronounced as voiceless [-ps]. This devoicing is an unmarked feature compared to the opposite process, which would be voicing of voiceless /-ts/ e.g. in "puts" or "lets". These two were never pronounced as voiced in our study.

The same words "lets" and "puts" (cf. *Table 2*) demonstrate yet another point. Slovene speakers of English will never, or hardly ever, simplify two-member S-F codas by means of a F-S coda, even though this would be abiding by rules of the UCSS. On the contrary, there is proof in our study (cf. *Table* for "nest") of a preference by Slovene learners of English (as a Slovene-English inter-language rule) to replace less marked F-S codas with the more marked S-F ones. In this

they are breaking the Sonority Distance rule.

In the case of the word "clothes" (cf. *Table 7*), the most frequent reaction of native speakers of English is to produce a uni-literal/one-member coda rather than a bi-literal/two-member one, usually by omitting the first fricative. The Slovene speakers of English in our study seldom did that. They preferred to use a less marked coda than the target one (namely the P-F as opposed to the target F-F) maintaining the number of members. They used the dental or alveolar plosive instead of the dental fricative. ("clothes": /klɒðz/ pronounced as [klɒz] by native speakers of English and usually as [klɒdz] or [klɒts] by Slovene speakers of English).

Further evidence for the preference of S-F codas by Slovene learners of English is the reduction of the three-member F-S-F coda in "nests" (cf. *Table 12*) to [-ts], a S-F coda. The shortening in itself follows the rule of markedness, the two-member coda being less marked than the three-member one, and it also follows the MCC (cf. (4) above), but it breaks the sonority distance rule, namely the preference of a F-S coda over the S-F one.

Comments on (4): Many studies on syllable structure have found that markedness of both onsets and codas increases with length. Some studies in inter-language phonology have revealed that shorter onsets and codas are preferred over longer onsets and codas. If the length of consonant clusters is modified, less marked clusters result. It was observed in the study that younger speakers especially found it difficult to reduce final consonant clusters by means of elision. Instead they used vowel epenthesis, especially if the cluster also contained the regular past tense inflection -ed (cf. responses for "bugged", "buzzed", "backed", "stopped", and particularly "gasped", "lispd", etc.), and pronounced -ed as [ɪd] or [ɪ].

The MCC predicts that speakers of English as L2 will reduce final three-member consonant clusters to two member ones, but that it is difficult to say which consonant will be left out, and which two remain. The only thing that is certain is that it will most probably contain a F and a S, irrespective of order. Our results show that in most cases of epenthesis, the remaining cluster did include a F and a S, but it was normally the case that the consonant representing the inflectional morpheme was omitted (cf. responses for "lispd" and "gasped"). Or for example in the case of "acts", the most frequent erroneous response type was "act", and seldom "axe". With more complicated codas, namely four-member ones, like in "sixths" and "twelfths" (*Tables 10 and 11*), the central consonants in the coda were omitted on account of the plural inflectional morpheme -s, creating less marked two member codas in the case of "sixths" χ[sɪks] and three member codas in the case of "twelfths" χ[twɛlfz] which is also the usual L1 elision of English speakers. The problem with words like "clothes", "sixths"

and "twelfths" is that they involve a dental fricative, which is not part of the Slovene sound system. Slovene learners of English are well aware of this sound (or sounds), they also (with few exceptions) know how to pronounce it, but still they will not use it (in single consonant clusters they will use them more frequently than in two or more member cluster). Therefore, this sound is part of their "internalised description", but not their performance. The dental fricative is replaced by the dental stop by Slovene speakers of English.

Tables with data on final consonant clusters in the words "nest", "puts", "clocks", "buzzed", "closed", "rubs", "bugged", "backed", "stopped", "leaves", "clothes", "lisped", "gasped", "waxed", "sixths" and "twelfths":

Responses for coda in "nest"

Table 1: Number of responses for final fortis (F+S) consonant cluster in "nest" for seventh grade, first year and third year and in "cost" for 5 graders; scores in (%) for correct responses (the unmarked feature), for metathesis of final consonant cluster (the marked feature), scores for epenthesis and elision and other

		- marked	+marked	epenthesis		elision	+marked	
nest	n resp	[-st] (FS _{vel}) %	[-ts] (SF _{vel}) %	[-tst] (SFS) %	[-sts] (FSF) %	[-s] (F) %	[-ss] (FF) %	other %
5 grade	114	87.7	0.7	0.0	0.0	1.8	0.0	9.2
7 grade	105	88.6	6.7	1.0	1.9	0.0	1.0	0.9
I year	30	86.7	3.3	3.3	6.7	0.0	0.0	0.0
III year	26	92.3	7.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Responses for coda in "puts" and "clocks"

Table 2: Number of responses for final fortis (S+F) consonant cluster in "puts" and "clocks" for seventh grade, first year and third year; scores in (%) for correct responses (marked compared to "nest", for metathesis of final consonant cluster (the unmarked feature), scores for epenthesis and elision and other

		+marked	-marked	epenthesis	elision	marked	
puts/ clocks	n resp	[-ts/-ks] (SF _{vel}) %	[-st/-sk] (FS _{vel}) %	[-tst] (SFS) %	[-t/-k] (S) %	[-kt] (SS) %	other %
7 grade	213	92.4	0.5	1.9	3.8	0.5	0.0
I year	60	98.3	1.7	0.0	0.0	0.0	0.0
III year	52	98.1	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9

Responses for coda in "buzzed"

Table 3: Number of responses for final lenis (F+S) consonant cluster in "buzzed" for fifth grade, seventh grade, first year and third year; scores in (%) for correct responses (marked compared to "nest", unmarked compared to "rubs") and for fortition in the final cluster (the marked feature), scores for epenthesis and elision and other

		-marked	+fortis	epenthesis		
buzzed	n resp	[-zd] (FS _{vd}) %	[-st] (FS _{vcl}) %	[-zχd] (FVS _{vd}) %	[-zχ] (FVS _{vcl}) %	other %
5 grade	109	9.2	0.9	74.3	12.8	2.8
7 grade	108	30.5	13.0	41.7	13.0	1.9
I year	28	39.3	39.3	21.5	0.0	0.0
III year	27	59.3	1.5	25.9	0.0	0.0

Responses for coda in "closed"

Table 4: Number of responses for final lenis (F+S) consonant cluster in "closed" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses (marked compared to "nest", unmarked compared to "rubs") and for fortition in the final cluster (the marked feature), scores for epenthesis, epithesis, metathesis and other

		-marked	+fortis	epenthesis		elision	metath	
closed	n resp	[-zd] (FS _{vd}) %	[-st] (FS _{vcl}) %	[-zχd][[-zχ] (FVS _{vd}) (FVS _{vcl})	[-sχd][[-sχ] (FVS _{vd}) (FVS _{vcl})	[-z][[-s] (F _{vd})(F _{vcl})	[-ts] (SF) %	other %
5 grade	106	20.8	9.4	20.8/5.7	5.7/27.4	7.5/2.8	0.9	0.9
7 grade	106	40.6	22.6	5.7/2.8	10.4/9.4	3.8/0.0	1.9	2.8
I year	28	67.8	25.0	3.6/0.0	0.0/0.0	3.6/0.0	0.0	0.0
III year	29	72.4	13.8	6.9/0.0	0.0/0.0	3.4/0.0	3.4	0.0

Responses for coda in "rubs"

Table 5: Number of responses for final lenis (S+F) consonant cluster in "rubs" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses (marked compared to "puts", unmarked compared to "bugged") and for fortition in the final cluster (the marked feature), scores for epenthesis and elision and other

			+fortis	epenthesis	elision	
rubs	n resp	[-bz] (SF _{vd}) %	[-ps] (SF _{vd}) %	[-bʁ/-bʁ] (SVF) %	[-b] (S) %	other %
5 grade	94	20.2	76.6	0.0	0.0	3.2
7 grade	105	26.7	71.4	0.0	0.9	0.9
I year	27	37.0	59.3	0.0	0.0	3.7
III year	27	29.6	66.7	3.7	0.0	0.0

Responses for coda in "leaves"

Table 6: Number of responses for final lenis (F+F) consonant cluster in "leaves" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses and for fortition (the marked feature), scores for epenthesis and elision and other

			+fortis	epenthesis	elision		
leaves	n resp	[-vz] (FF _{vd}) %	[fs] (FF _{vd}) %	[vʁ] (FVF) %	[-f/-v] (F ₂) %	[-z] (F ₂) %	other %
5 grade	109	29.4	35.8	27.5	3.7	2.8	0.9
7 grade	106	49.0	42.5	5.7	1.9	0.9	0.0
I year	31	61.3	35.5	3.2	0.0	0.0	0.0
III year	28	50.0	42.9	3.6	3.6	0.0	0.0

*Responses for coda in "clothes"**Table 7:* Number of responses for final lenis (F+F) consonant cluster in "clothes" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses and those +fortis; and for F₁ X₁, scores for epenthesis, metathesis, elision and other.

			+stop	+ stop +fortis	elision	elision	epenth.	epenth.+ metath.	metath	
clothes	n resp	[X ₁][X ₁] (FF _{vd})/(FF _{vel})	[dz] (SF _{vd})	[ts] (SF _{vel})	[z]/[s] (F2 _{vd} /F2 _{vel})	[t][X ₁] (S ₁)/(F ₁)	[tX ₁] (SVF)	[sX ₁][zX ₁] (FVS _{vel}) (FVS _{vd})	[st][zd] (FS _{vel}) (FS _{vd})	other %
5 grade	114	0.0/0.0	4.4	37.7	14.0/4.4	2.6/1.7	14.0	4.4/2.6	0.9/2.7	10.5
7 grade	95	1.1/1.1	6.3	72.6	15.8/4.2	1.1/2.1	6.3	1.1/0.0	1.1/1.1	1.1
I year	29	0.0/0.0	17.2	51.8	10.3/13.8	0.0/0.0	0.0	0.0/0.0	0.0/0.0	6.9
III year	27	0.0/3.7	14.8	63.0	7.4/0.0	0.0/7.4	0.0	0.0/0.0	0.0/0.0	3.7

*Responses for coda in "lisped" and "gasped"**Table 8:* Number of responses for final fortis (F+S+S) consonant cluster in "lisped" and "gasped" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses and those +lenis; scores for epenthesis, metathesis, elision and other

			+lenis	epenthesis	epithesis			elis. +meta.		
lisped gasped	n resp	[-spt] (FSS) %	[-zbd] (FSS) %	[-spχ] (FSVS) %	[-spχ̥] (FSVS) %	[-pt] (SS) %	[-sp] (FS ₁) %	[-st] (FS ₂) %	[-ps] (S ₁ F) %	other %
5 grade	206	9.2	0.5	19.4	65.0	0.0	1.5	0.0	0.9	3.4
7 grade	219	36.5	0.4	18.7	34.7	0.9	2.3	1.4	1.4	3.2
I year	54	70.3	0.0	7.4	20.4	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9
III year	50	52.0	0.0	16.0	24.0	0.0	2.0	4.0	0.0	2.1

Responses for coda in "waxed"

Table 9: Number of responses for final fortis (S+F+S) consonant cluster in "waxed" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses; scores for epenthesis, metathesis, elision and other

			epenthesis			epenth+elis.	elision	
waxed	n resp	[-kst] (SFS) %	[-ksχl] (SFVS _{vd})	[-ksχ] (SFVS _{vd})	[-kstχ] (SFSVS)	[-kχl/t] (SVS) %	[-ks] (SF) %	other %
5 grade	105	15.2	56.2	18.1	0.9	3.8	2.9	2.9
7 grade	107	38.3	34.6	19.6	1.9	1.9	0.9	2.8
I year	31	80.6	9.7	6.6	0.0	0.0	0.0	3.2
III year	28	85.7	3.6	10.7	0.0	0.0	0.0	0.0

Responses for coda in "twelfths"

Table 10: Number of responses for final fortis (L+F+F+F) consonant cluster in "twelfths" for 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses; scores for epenthesis, metathesis, elision and other

				metath.	epenth.	elision	elision	elision	elision	
twelfths	n resp	[-lftTs] (LFFF) %	[-lfts] (LFSF) %	[-lftst] (LFFS) %	[-lftəs] (LFSVF)	[-lfs] (LFF)	[-lft] (LFS)	[-lts] (LSF)	[-lf] (-LF ₁)	other %
7 grade	105	1.9	22.9	4.8	2.9	58.0	3.8	1.9	0.9	2.9
I year	28	3.6	28.6	10.7	0.0	46.4	3.6	0.0	7.2	0.0
III year	27	4.7	11.1	3.7	0.0	55.5	7.4	7.4	3.7	3.7

Responses for coda in "sixths"

Table 11: Number of responses for final fortis (L+F+F+F) consonant cluster in "sixths" for 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct responses; scores for elision of various types and other

					elision	elision	elision	elision	
sixths	n resp	[-ksTs] (SFFF) %	[-ksts] (SFSF)	[-kstst] (SFSV)	[-kst] (SFS) %	[-ks] (SF) %	[-kts] (SSF) %	[-st] (FS)	other %
7 grade	108	1.9	30.6	6.5	26.9	23.1	7.4	0.0	3.7
I year	28	3.6	39.3	0.0	28.6	21.4	3.6	0.0	3.6
III year	26	3.8	53.8	0.0	30.8	7.6	0.0	3.8	0.0

Responses for coda in "nests"

Table 12: Number of responses for final fortis (F+S+F) consonant cluster in "nests" for 5 grade, 7 grade, I year and III year; scores in (%) for correct and for elision in the final cluster into S+F clusters or F+S clusters, respectively, scores for epenthesis and other

			elision	elision	epenthesis	
nests	n resp	[-sts] %	[-ts] (SF) %	[-st] (FS) %	[-stls] (FSVF) %	other %
5 grade	106	98.6	2.4	3.8	0.0	0.9
7 grade	105	80.9	9.5	5.7	1.9	1.9
I year	30	86.7	6.7	0.0	0.0	6.6
III year	28	96.4	3.6	0.0	0.0	0.0

2. Optimality Theory and final consonants (consonant clusters) in the pronunciation of English by Slovene learners

The research on the pronunciation of English in Slovenia employed both approaches to research, namely the inductive method and the deductive approach. The part using the inductive approach was conducted with a non-experimental causal pseudo-longitudinal descriptive method accompanied by a statistical analysis of data collected during fieldwork. Test items were chosen based on (strong) contrastive analysis (CA) the possible and potential differences between the sound systems of individual Slovene dialects and the sound system of the target foreign language, namely English, were determined. With respect to the latter, the British variety was chosen because this was the variety taught in schools. The American variety of English, however, due to limitless exposure, could not be ignored, which is why it was necessary in the analysis to employ strategies separating results which could be attributed to the influence of this target variety from results of L1 dialect interference. Error analysis (EA) was used in the treatment of data, namely analysis both of errors and non-errors, to identify the features in the pronunciation of informants which could be attributed to L1 dialect interference, alongside accounting for other potential sources of interference such as influence of the target General American English, orthographic interference especially in the case of reading tests, influence of the test situation resulting in speech errors etc. Results were presented in tables in explained in the discussion (cf. Jurančič (2007)).

The second part of the study was designed in a deductive manner. The aim was to test Eckman's (1977) Markedness Differential Hypothesis in the pronun-

ciation of English consonant clusters by Slovene learners. Tests were designed to observe how Slovene learners would tackle English coda consonant clusters, which in sonority distance differ from Slovene ones and would thus be subject to potential L1 interference also in this respect. All 287 respondents participating in the first part of the study (5th graders and 7th graders of primary schools, and 1st year students and 3rd year students of secondary schools from all 7 dialect regions) took part also in this segment, the only adjustments made were fewer examples for the fifth graders, because they were beginners learners of English.

Results for MDH are presented in the previous chapter, while results for OT are presented in this chapter.

MDH has proven to be useful not only in explaining the influence of sonority distance on potential pronunciations of coda consonant clusters and by comparing markedness in different languages also pointing out possibilities of choice making in learners of English as a foreign language, considering sonority rules in both languages, it is also a useful tool for discussing decision-making when processes in coda consonant clusters are dealt with by Optimality Theory⁸. As it happens, the exact same processes usually dealt with by Optimality Theory in relation to consonant clusters, namely fortition, epenthesis and elision, were found to occur in the pronunciation of coda consonant clusters administered to the respondents as part of the MDH study. For this reason, we shall discuss some of the most prominent examples fortition, epenthesis and elision dealt with by means of Optimality Theory.

An Optimality Theory (OT) grammar is an input-output device in which the optimal candidate is selected from a set of other candidates generated by the grammar. In this theory, generalizations are expressed in terms of ranked constraints rather than rules. Candidates are evaluated simultaneously to select the most harmonic output. The most harmonic, i.e. the 'winning' candidate is the one that incurs fewest violations of higher ranked constraints⁹.

Most importantly, OT explains decision-making of the users of a certain language in terms of preferences of pronunciation outcomes with regard to phonological features relating to that language. It also accounts for possible cross-linguistic influences including them into the ranking order of the regular features of the language treated with OT (e.g. accounting for general phonological features of Slovene in the pronunciation of English by Slovene learners as a possible source of influence).

⁸ Alan Prince and Paul Smolensky, *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar* (New Brunswick, 1993).

⁹ Konert-Panek Monika, *From Mentalism to Optimality Theory – Notion of the Basic Phonological Segment* (Warsaw, 2021).

Constraints used in this study are divided into Markedness Constraints and Faithfulness Constraints.

Markedness Constraint	Faithfulness Constraint
AGREE (voice): Agree in specification of voice =*OBSTRUENT (voice)	MAX-IO: Maximize all input segments in the output (<u>no deletion</u>) DEP-IO: Output segments are dependent on having an input correspondent (<u>prevents insertion</u>) IDENT-IO (voice) Correspondent segments must agree in voicing

Kager¹⁰ estimates unmarked values being cross cross-linguistically preferred and basic in all grammars, and marked values being cross-linguistically avoided and used by grammars only to create contrast, which means that markedness constraints overall reinforce well-formedness of the output candidate, prohibiting structures that are difficult to produce or comprehend.

In contrast, faithfulness is understood as the combined grammatical factors that 'preserve the lexical contrasts'. Faithfulness constraints demand similarity between input and output (candidates).

The interaction of faithfulness and markedness constraints leads to the optimal choice. This can be illustrated with the regular pluralization process which (alongside the formation of the third person singular and regular past tense forms) constitutes the majority of examples dealt with in this chapter on OT and the pronunciation of English by Slovene learners.

If in a phonology GENerator generally creates infinite sets of theoretically possible candidates for output (e.g. plural of bag – bags /bæg+z/: bægz, bægs, gægs, bæks, bægx, bækz, bægx, bægxɫæg, bɔgz,...n), the present study provides possible candidates for analysis on the basis of actual pronunciation variants of coda consonant clusters by Slovene learners of English. Optimality Theory provides explanations to the decision-making process, accounting for the different pronunciation variants of plural and past tense structures forming final consonant clusters on the basis of phonological characteristics of English (in which the words are produced) and phonological characteristics of Slovene which is the respondents' native language and also a source of influence (especially neutralization of voiced and voiceless obstruents in word-final position (e.g. plural of leaf – leaves /li:f + z/: li:vz, li:fs, li:vɤ, li:v/f, li:z,.../). These variants serve as competing candidates in the OT analysis, the variant occurring most

¹⁰ René Kager, *Optimality Theory* (Cambridge, 1999).

frequently (cf. tables in previous chapter, the MDH section) being the potential winner which is shown in the tableaux of ranking constraints and the degrees of violations of these constraints for each candidate.

The majority of cases in this study has to do with the English plural marker '-s' and the third person singular marker '-s' with the same two distributional variants in words like "nests", "clothes", "leaves", "puts", "rubs", and English past tense marker '-ed' in words like "waxed", "buzzed",... Generally, the interaction of faithfulness and markedness constraints lead to the optimal choice. The phonologically determined allomorphs in English for the plural marker '-s' have two realizations in terms of voicing: [s] and [z]. The choice of any of them depends on the voicing of the final sound of the respective noun where the pluralization takes place or the respective verb where third-person-singular form takes place. The phonologically determined allomorphs in English for past-tense marker '-ed', too, have two realizations in terms of voicing: [t] and [d], also depending on the voicing of the final sound of the respective verb in which transition to past-tense form takes place. In the case of Slovene learners of English, however, the neutralization of voiced and voiceless obstruents in word-final position needs to be taken into consideration when defining the hierarchy of constraints and the choice of constraints themselves. Namely, the ranking process of the constraints is crucial in achieving the optimal output.

OT thus provides a constraint-based competition system where a set of candidates (minimum two) compete among themselves. At least one of these candidates could be identical to the input and the rest are somewhat modified in the structure. Generally, the candidate identical to the input is the winner. This may not entirely be the case when it comes to candidates which are not 'perfect speakers', groups like producers of 'child language', 'sign language', etc. which in this study include learners of English as a second language. If in the choice and ranking of constraints of the former, general characteristics of 'child language' need to be taken into consideration, then in the choice and ranking of constraints of the latter (i.e. learners of English as a second language) need to consider the phonological features of those learners' first language (especially neutralization of voiced and voiceless obstruents in word-final position). This does not influence the winning candidates, but it does explain the discrepancy in the percentage of winning candidates identical to the input (lower in the case of nouns and verbs ending with lenis obstruents and therefore higher in the case of nouns and verbs ending with fortis obstruents which naturally coincide with the result of the neutralization of the word-final voiced and voiceless obstruents. For this reason, the examples in this study are here divided into two larger groups, depending on whether the noun or verb ends with a voiceless (fortis) consonant cluster or a voiced (lenis) one.

Especially in the group of nouns and verbs ending in voiced (lenis) codas, the constraint *OBSTRUENT(voice) or 'voiced/lenis consonant' in final position which is necessarily violated due to the feature neutralization of voiced and voiceless obstruents in final position (a characteristic of Slovene phonology), but in order for the Slovene learner to produce it correctly and for the winning output candidate to match the input in the tableau, the violation must be minimal.

Fig. 1: Tableau for /nests/

Input: /nest+s/ "nests"	MAX-IO	DEP-IO	IDENT (voice)	*OBSTRUENT (voice)
a. nests				
b. nets	*!			
c. nest	*!			
d. nestʂ		*!		

The competing candidates in Fig. 1 are arranged according to the frequency of occurrence. *OBSTRUENT (voice) was allowed to be the lowest ranking constraint (most to the right in the table) due to correspondence with the neutralization of voiced and voiceless word-final consonant clusters in Slovene and did not need to be presented as a constraint normally violated in Slovene when it comes to lenis word-final obstruents. If all possible generated candidates were considered (e.g. nezdz, nezts, nesd,...) constraints *OBSTRUENT (voice) and IDENT-IO (voice) would possibly be violated at one point or the other, which is why they are included in the table. The winning output candidate *nests* corresponds to the input and at the same time to the highest percentage of the respondents' (i.e. Slovene learners of English) actual responses. It does not violate any of the constraints, not even one, which testifies to the fact that it possibly presented least difficulties to Slovene learners pronunciation-wise.

Fig. 2: Tableau for /pʌs/

Input: /pʌ+s/ "puts"	SSP - CODA F-P	NO CODA- METATHESIS	MAX-IO	DEP-IO
a. pʌs	*			
b. pʌt		*!		
c. pʌst	*			*!
d. pʌ			*!	

The word "puts" in *Fig. 2* violates the sonority distance rule (or Sonority Sequence Principle – SSP) in its final consonant cluster. It was thus expected that the metathesis of the word-final consonant cluster (in order to rectify this issue) would account for the second largest number of responses in the pronunciation of English by Slovene learners, making it a competing CANDidate. This is why the constraint NO CODA-METATHESIS ranked second highest in the tableau.

Fig. 3: Tableau for /wæksɪt/

Input: /wæksɪt/ "waxed"	SSP - CODA F-P	MAX-IO	DEP-IO	*OBSTRUENT (voice)
a. wækst	*			
b. wæksɪt/	*		*!	
c. wæksɪtʃ	*		*!	
d. wæks	*	*!		

In the case of the word "waxed" in *Fig. 3* the sonority distance rule SSP - CODA F-P is also violated, but not enough to exclude any of the CANDidates from the competition. Metathesis in the coda consonant cluster was not considered a constraint, because it did not occur in any of the competing pronunciation variants of the word in question. It is assumed that the violating of the sonority distance rule in the final consonant cluster, however minimal, in the initial phases of the pronunciation process did pose a certain amount of difficulty in the pronouncing of this word compared to the word "nest" where such a violation was not necessary.

Fig. 4: Tableau for /nest/

Input: /nest/ "nest"	MAX-IO	DEP-IO	SSP - CODA F-P	*OBSTRUENT (voice)
a. nest				
b. nets			*!	
c. netst		*	*!	
d. nes	*!			

Unlike the plural form of the word "nest", namely "nests" in *Fig. 1*, the singular form "nest" in *Fig. 4* itself can account also for the sonority distance rule F-S of the coda consonants, considered the highest-ranking constraint assigned to

CANdicates produced by Slovene learners of English for the word "nest". There is no ambiguity as is in the case of "nests", where it is impossible to say whether "nets" is the result of elision and metathesis, or elision without metathesis. This is also why the constraint SSP - CODA F-P was not included in "nests".

English items/words respondents (Slovene learners of English as FL) were asked to pronounce which contain a voiced/lenis coda instigating the need for accounting for the constraint IDENT-IO (voice) as one of the higher-ranking constraints.

The treatment of these words can be compared to the treatment of so-called 'child language' and is due to the imperfection of pronunciation of English as a foreign language dealt with in a similar manner as 'child language' is treated (as opposed to the treatment of a 'perfect speaker' in the case of any language, the phonology of which is part of the L1. The pronunciation of a foreign language is automatically 'contaminated' with interfering phonological characteristics of the speaker's native language which is why these characteristics cannot be ignored (even though if the examined items have no connection with the native language)).

Example of the treatment of L1 'child language' and how it differs from OT treatment of so-called perfect adult pronunciation of the L1 (cf. Boersma (2003))¹¹.

Tableaux for potential pronunciation candidates for "duck" (Fig. 5) and for perceived candidates for "duck" (Fig. 6):

Fig. 5: The child's production of "duck" (adapted from P. Boersma (2003): The child's production of "cat") to demonstrate high-ranking constraints represented by phonological characteristics of imperfect "child-language", a developmental stage towards perfect "adult language"

Input: /dʌk/ "duck"	NO-CODA	DEP-IO	IDENT-IO	MAX-IO
a. dʌk	*!			
b. dʌ				*
c. dʌki		*!		
d. dʌ			*!	

¹¹ Tableaux for potential pronunciation candidates for "duck" and for perceived candidates for "duck" were adapted by Paul Boersma, "Optimality Theory and Phonological Acquisition", *Annual Review of Language Acquisition* 3 (2003), pp 1–50.

Fig. 6: Child's comprehension of "duck" (adapted from P. Boersma (2003): The child's perception of "cat"). The perceived candidate, not the produced candidate is also the desired IO candidate

Input candidates	Perceived candidates	NO-CODA	MAX-IO	IDENT-IO	DEP-IO
a. dʁ	dʁ	*			
b. dɣ	dʁ	*	*!	*	
c. ɣ	dʁ	*	*!		
d. dɣ	dʁ	*		*!	
e. stʁki	dʁ	*			*!

Tableaux for potential pronunciation candidates for "bag" (Fig. 7) and for perceived candidates for "bag" (Fig. 8):

Fig. 7: The Slovene learners' production of "bag" (adapted from The child's production of "duck" in Fig. 5) to demonstrate high-ranking constraints represented by phonological characteristics of imperfect FL pronunciation including L1 phonological features, a developmental stage towards perfect "native-like" pronunciation of FL/L2"

Input: /bæɡ/ "bag"	CODA OBSTRUENT (voice)	DEP-IO	IDENT-IO	MAX-IO
a. bæɡ	*!			
b. bæk			*	
c. bægi		*!		
d. bæ				*!

Fig. 8: Slovene learner of English's comprehension of "bag" (adapted from Child's comprehension of "duck" in Fig. 6). The perceived candidate, not the produced candidate is also the desired IO candidate

Input candidates	Perceived candidates	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO	MAX-IO	DEP-IO
a. bæɡ	bæɡ	*			
b. bæk	bæɡ		*!		
c. bægi	bæɡ	*			*!
d. dɣ	bæɡ	*	*!		
e. bæ	bæɡ	*		*!	

The following tables will include *OBSTRUENT (voice) as the highest-ranking constraint, because the perceived candidate and not necessarily the produced candidate (taking into account the voiceless neutralization of voiced and voiceless word-final obstruents) is the desired IO candidate.

Also, it is the key assumption of optimality theory that the resolution to the conflicts among the universal constraints are the grammars and the differences between various languages rest in different rankings of a single set of universal constraints. 'Reranking' of constraints thus constitutes the grammars of languages and resolves conflicts arising from dealing with the second or foreign language rather than the first or native one, which is the case of the present research.

Fig. 9: Tableau for /bʁd/

Input: /bʁz+d/ "buzzed"	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO (voice)	MAX-IO	DEP-IO
a. bʁɔd	*			
b. bʁɔt		*!		
c. bʁɔɔl/t	*			*!

The words "buzzed" and "closed" were chosen to be dealt with first in this group in terms of OT due to their not violating the sonority distance rule in the word final consonant cluster, namely by preserving the sequence F-S. However, as is the case in all of the words in this group, despite them being English words with a high frequency of occurrence, they were pronounced by Slovene learners of English and it was necessary to take into consideration a potential source of interference the general phonological characteristic of Slovene as a native language, namely the neutralization of word-final voiceless and voiced obstruents into resulting voiceless ones to the extent that speakers are not even aware of this when it comes to Slovene lenis word-final obstruents, because they associate them with the spelling ("med" /met/ En.: *honey* vs. "medu" /me'du/ as in "Ni medu", En.: "There is no honey", convinced that they pronounce the letter "d" as the sound /d/ in both cases. In truth, "med" is systemically pronounced as /met/ (voiceless), especially before a pause, and so are all the other word-final obstruents in the Slovene consonant sound system. For this reason we shall in all the following tables consider the *OBSTRUENT (voice) constraint as highest ranking in the tableau and when violated in order to achieve the winning IO candidate, the violation (as in the case of violating the constraint NO CODA in 'child language' which should be minimal when the desired CODA results are the goal), here, too, should be minimal.

Fig. 10: Tableau for /klɔz+d/

Input: /klɔz+d/ "clothes"	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO (voice)	MAX-IO	DEP-IO	SSP - CODA F-P
a. klɔd	*				
b. klɔst		*!			
c. klɔɔd/t	*			*!	
d. klɔ/s	*		*!		
e. klɔs					*!

The pronunciation of the word "clothes" by Slovene learners of English had several competing outputs, the winning candidate being /klɔd/ minimally violating the highest-ranking constraint of neutralization of voiced and voiceless word-final obstruents characteristic of Slovene phonology. It is a characteristic the Slovene learner of English needs to overcome in order to pronounce the word-final consonant cluster correctly and not violate the IDENT-IO (voice) constraint, which is in the second candidate /klɔst/ fatally violated, excluding it fairly early from the competition. Candidates c. and d. were excluded after fatally violating DEP-IO with epenthesis and MAX-IO with elision, respectively. Since MAX-IO allows for epenthesis, but not for elision, it is here presented as higher ranking than DEP-IO. Candidate e. through metathesis fatally violates the sonority sequence principle (CODA F-S)¹². This candidate, however, did not violate the *OBSTRUENT (voice) constraint. It can be assumed that Slovene learners of English are not encouraged to violate a constraint which naturally makes the pronunciation of the word-final consonant cluster easier.

Fig. 11: Tableau for /li:vz/

Input: /li:v+z/ "leaves"	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO (voice)	MAX-IO	DEP-IO
a. li:vz	*			
b. li:fs		*!		
c. li:vʃ	*			*!
d. li:v/f li:z	*		*!	

¹² SSP in the tableau stands for Sonority Sequencing Principle, which basically means the same as the "sonority distance rule". It is a syllable well-formedness principle that states that the relative sonority of the segments should rise from an onset to nucleus and decline from the nucleus to coda. Following SSP, and onset cluster should have an increasing sonority, while a coda cluster should have a decreasing sonority.

The word "leaves" provides a similar set of candidates as "clothes" instigating the same ranking order of constraints and resulting in similar exclusions of candidates due to fatal violations of those constraints. The constraint SSP - CODA F-P, however, was not included in the ranking order, since no pronunciation variants by Slovene learners of English occurred in this word involving metathesis of the final consonant cluster.

Fig. 12: The expected outcome for the pronunciation of the word "clothes" by Slovene learners of English considering the neutralization of voiced and voiceless obstruents in word-final position being the subconscious constraint (and therefore higher ranking) and the preservation of place (dental) being the conscious constraint

Input: /klʌz/ "clothes"	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO (voice)	MAX-IO	DEP-IO	NO METATHESIS	PLACE (dental)
a. klʌz	**					
b. klʌs		*!				
c. klʌs						*!
d. klʌz	*		*!			
e. klʌs				*!		*
f. klʌd	**				*!	*

In the case of the word "clothes" (cf. *Fig. 12*) the constraint *OBSTRUENT (voice) was highest-ranking due to the assumption that Slovene learners of English employed neutralization of voiced and voiceless word-final obstruents subconsciously, and it was not considered a fatal violable constraint, which would still make the candidate a. the winning candidate. The constraint PLACE (dental), a phonological characteristic of one of the sounds in the word-final consonant cluster, was considered a conscious constraint which is why it was ranked lowest to enable the candidate a. klʌz to win.

However, what happened in reality (cf. *Table 7*) was that Slovene learners of English mostly opted for not only neutralization of voiced and voiceless word final obstruents but also violation of place in the case of the dental fricative, which brought about the need for reranking the constraints and placing the constraint PLACE (dental) second highest in the hierarchy in order to obtain the actual winning candidate in the tableaux, namely c. klʌs (cf. *Fig. 13*). The change can be explained by shifting the assumption that Slovene learners of English were not aware of the neutralization of voiced and voiceless word-final obstruents, which could result in b. klʌs rather than a. klʌz would be the winning candidate and they would be aware of PLACE (dental) since it does not exist in the Slovene sound system for fricatives. As it happens, supported by results in *Table 7*, Slovene learners of English cannot count on awareness of

PLACE (dental), which makes it, like neutralization, a subconscious phonological characteristic.

Fig. 13: The actual outcome for the pronunciation of the word "clothes" by Slovene learners of English considering the neutralization of voiced and voiceless obstruents in word-final position being the subconscious constraint (and therefore higher ranking) and the preservation of place (dental) also being a subconscious constraint

Input: /klɒz/ "clothes"	CODA OBSTRUENT (voice)	PLACE (dental)	MAX-IO	DEP-IO	NO METATHESIS	IDENT-IO (voice)
a. klɒz	*!					
b. klɒs						*!
c. klɒs		*				
d. klɒ	*		*!			
e. klɒs		*		*!		
f. klɒd	**	*			*!	

The word "rubs" (*Fig. 14*) is interesting for OT analysis, because it, unlike all the previous cases, would require the inclusion of the constraint SSP - CODA F-P. Its final consonant cluster violates this constraint. The results of the analysis of Slovene learners' pronunciation of this word showed that they had no difficulty in pronouncing the P-S final sequence resulting in no actual case of metathesis (e. g. rɒzb), which is why it is not included in the tableaux as a candidate. The constraints are ranked in such an order as to assume that the winning candidate is also the correct candidate.

Fig 14: Tableaux for /rɒbz/, the winning candidate is the "correct" candidate

Input: /rɒbz/ "rubs"	CODA OBSTRUENT (voice)	IDENT-IO (voice)	MAX-IO	DEP-IO
a. rɒbz	*			
b. rɒps		*!		
c. rɒbz/s	*			*!
d. rɒb	*		*!	

Fig. 15 demonstrates the decision-making of Slovene learners of English as they pronounce the word "rubs". While *Fig. 14* shows how the winning candidate is also the "correct" candidate (which is the case with the majority of words discussed in this chapter also when it comes to the pronunciation variants of Slovene learners of English), *Fig. 15* shows the actual winning candi-

date, with by far the highest percentage of utterances (cf. *Table 5*), due to the obvious violation of the constraint *OBSTRUENT (voice). In order to show how b. *rɰps* could be the winning candidate, the constraints needed to be reranked. It can be assumed that were there more similar cases in the tasks offered to Slovene learners of English during collecting of materials, more such results would have occurred. This proven true, it might be considered a generalization and part of the system of Slovene learners of English¹³.

Fig. 15: Tableau for /*rɰbz*/, the winning candidate is the actual resulting candidate in the case of Slovene learners of English

Input: / <i>rɰb+z</i> / "rubs"	CODA OBSTRUENT (voice)	MAX-IO	DEP-IO	IDENT-IO (voice)
a. <i>rɰbz</i>	*!			
b. <i>rɰps</i>				*
c. <i>rɰbzɰ/s</i>	*		*!	
d. <i>rɰp</i>	*	*!		

3. Conclusions

The deductive approach to the study of the pronunciation of English in Slovenia involved the treatment of materials gathered in fieldwork and the obtained results in the framework of linguistic theories which lent themselves to show the potential of defining an interlanguage system of the English spoken by Slovene learners (in the framework of the MDH theory) and to highlight decision-making as Slovene learners of English pronounce final consonant clusters of English words (in the framework of Optimality Theory).

Admittedly, only a limited number of examples of two or more member codas were treated in this study, as the latter was not specifically designed to prove a theory but rather observe processes in the Slovene-English interlanguage of Slovene speakers tutored in English. We showed possibilities of defining the rules of Slovene-English Interlanguage, which deviate from the L1 ones as well as the L2 ones. One such rule is the preference for S-F final clusters rath-

¹³ It is the key assumption of optimality theory that the resolution to the conflicts among the universal constraints are the grammars. A set of universal constraints ranked in a specific way builds the grammar of a particular language. Thus, the differences between various languages rest in different rankings of a single set of universal constraints. In this regard, 'reranking' of constraints actually constitute the grammars of languages.

er than F-S ones. If we add the fortition of final RP /v/ before a pause¹⁴ and the extreme opening of RP /e/ in Upper Carniola¹⁵, we can say this is a beginning for systematising Slovene English Interlanguage. Also, the obtained results did not vary as much as if less competent, as well as more proficient students, had been included in it (a wider range of various deviations would then occur) since our students were mainly from the top third of their class. There is the developmental issue, however, which using the obtained data appropriately could be seen as we proceed from one age group to another (as was the case with e.g. "buzzed"). Certain partial conclusions could also be made as to how Slovene learners of English react to English final consonant clusters.

Also, this paper shows that a linguistic theory does not necessarily have to rely solely on the system (e.g. OT generating candidates from a pool of potential pronunciation variants defined by the system), but can, if used appropriately, make use of materials reflecting the actual pronunciation of respondents. In the case of the present study it is the pronunciation of English by Slovene learners who in the framework of OT, with their variants of pronouncing individual words or parts of words, i.e. word-final consonant clusters provide the candidates in the tableaux. On the basis of information from both phonological systems, the Slovene one (L1) and the English one (FL), the pronunciation variants actually produced, and on the careful ranking of constraints from both languages in the OT tableaux, we can explain why certain pronunciation choices were made in the English produced by Slovene learners.

¹⁴ See Klementina P. Jurančič, "Voiced labiodental fricative /v/ and some phonotactic statements regarding the English by Slovene learners", in: *Talking English phonetics across frontiers*, ed. Biljana Čubrović and Tatjana Paunović (Newcastle, 2009), pp. 53–72.

¹⁵ See Klementina P. Jurančič, "The 'magnet effect' – a powerful source of L1 dialect interference in the pronunciation of English as a foreign language", in: *The play's the thing: eclectic essays in memory of a scholar and drama translator*, ed. Tomaž Onič and Simon Zupan, ELOPE, No. 11 (Ljubljana, 2014), pp. 45–64.

Klementina P. Jurančič in Bernhard Kettemann

**NEKAJ FONOTAKTIČNIH UGOTOVITEV V ZVEZI Z IZGOVORJAVO
ANGLEŠKIH SOGLASNIŠKIH SKLOPOV PRI SLOVENSKIH GOVORCIH
Z VIDIKA TEORIJE ZAZNAMOVANOSTI MDH IN OPTIMALNOSTNE
TEORIJE**

POVZETEK

Pričujoči članek opiše vse-slovensko raziskavo izgovorjave angleščine v Sloveniji v tistem delu, kjer so podatki, pridobljeni induktivno, t. j. z zbiranjem gradiva na terenu v vseh sedmih regijah, ki sovpadajo z glavnimi slovenskimi narečnimi skupinami, in analizo teh podatkov, obravnavani na deduktivni način – v okviru teorije zaznamovanosti in Ekmanove različice znotraj le-te (i. e. MDH) in v okviru Optimalnostne teorije (OT), ki je nadgradnja teorije zaznamovanosti. OT se običajno rabi pri razlagi teoretskih problemov v fonetiki in fonologiji. V članku pokažemo, da lahko teorijo enako uspešno apliciramo na izgovorna gradiva pridobljena v praksi, t. j. pri terenskem delu.

Zaznamovanost sklopov je vezana na hipotezo o pojemanju zvočnosti z razdaljo od samoglasnika, namreč da obstaja univerzalna notranja struktura zloga, ki razvršča glasove od samoglasnika navzven v strogo določenem redu: samoglasnik – drsniki – likvidi – nosniki – priporniki – zaporniki. Temu redu pravimo univerzalna kanonična struktura zloga (UCSS). Klub temu je v dodelnem končnem soglasniškem sklopu zveza pripornik-zapornik običajno nezaznamovana, zvezi zapornik-zapornik (Z-Z) in pripornik-pripornik (P-P) zaznamovani in zveza zapornik-pripornik manj zaznamovana kot Z-Z in P-P. Pravilnost tega se je pokazala v rezultatih izgovorjave besed "lets", "puts", kjer se zdi, da je slovenskim učencem v procesu poenostavljanja znotraj slovensko angleškega medjezika ljubši zaznamovani (Z-P) tip soglasniškega sklopa kot pa nezaznamovani tip (P-Z). Rezultati za besedo "nest" pa zgoraj omenjeno ugotovitev znova zanikajo in slovenske govorce angleščine postavlja ob bok predvidljivosti prevlade zveze Z-P nad zvezo P-Z.

Eckman se dotakne tudi problema t. i. "medjezika". Medjezik je oblika tujega jezika, ki jo govorijo nenaravni govorniki tega jezika in ima pravila, ki so neodvisna tako od prvega jezika kot drugega jezika. Eckman meni, "da bi univerzalne posplošitve, ki veljajo za primarne jezika, morale držati tudi za medjezik". Glavno vodilo pa ostaja, da morajo posplošitve medjezika biti neodvisne od prvega jezika in od drugega jezika. Pričujoča raziskava demonstrira potencialno pravilo, ki ustreza tem pogojem, namreč pogostejša raba zaznamovanega (Z-P) končnega soglasniškega sklopa od nezaznamovanega sklopa tipa Z-P. To bi ob še dveh podobnih ugotov-

vljenih pravilih v vse-slovenski raziskavi izgovorjave angleščine v Sloveniji, namreč fortis izgovorjavi končnega angleškega zobno-ustničnega /v/ na Gorenjskem, ki bi moral po analogiji biti izgovorjen dvoustnično (Jurančič, 2009), in pretirano odprti angleški /e/ pri dijakih in študentih prav tako z območja Gorenjske (Jurančič, 2014) lahko predstavljal začetek snovanja pravil slovensko angleškega medjezika.

OT pri končnih soglasniških sklopih ugotavlja zaporedje odločitev v zvezi s posameznimi fonološkimi značilnostmi izgovora besede ali dela besede, ki vplivajo na končni izgovor sklopa, tako pravilnega kot nepravilnega. V pričujočem članku uporabimo podatke, ki smo jih dobili pri analizi na terenu pridobljenega gradiva, ki smo ga nato obdelali z vidika teorije zaznamovanosti. Teorija zaznamovanosti prispeva pomembne podatke, ki jih optimalnostna teorija uporabi za nadaljnjo analizo.

V 90-ih letih prejšnjega stoletja je, namreč, OT, postala vodilni teoretski okvir za analizo fonološkega gradiva v fonologiji ali slovnici določenega jezika. Osrednja ideja, ki jo OT opredeljuje, je, da se dejanske ali 'površinske' oblike besed ali potencialni realni govor razvije prek ocenjevanja tekmujočih in razvrščenih ali rangiranih omejitev ('constraints').

Omejitve, ki jih rangiramo od leve proti desni v tabelah, imenovanih 'tableaux', se določijo iz seznama fonoloških lastnosti glasov, ki se pojavijo, ko ti tvorijo večje enote (na primer soglasniške sklope) v besedah ali delih besed.

Po tem ko omejitve, kot so izpust ('deletion'), epenteza (vrinjeni glas), sprememba v zvonečnosti ('voice'), sprememba v mestu izgovorjave ('place') itd. rangiramo v tabeli po pomembnosti od leve proti desni, v levi stolpec vnesemo tekmujoče možne oblike izgovorjave obravnavane besede ali dela besede. Slednje nato tekmujejo med seboj tako, da ugotavljamo, kje so omejitve ujemajo s tekmujočo varianto izgovorjave in kje se pravila v omejitvah kršijo. Zmagovalna varianta je tista, ki doživi najmanj kršitev ('violations') ali pa so kršitve majhne. Če so kršitve pogubne ('fatal'), varianta izpade. S postopnim izpadanjem pridemo do zmagovalne variante.

Pri fonologiji prvega jezika (F1) sta tako seznam omejitev kot razporeditev omejitev po pomembnosti dokaj določena. Pri drugem ali tujem jeziku (F2 ali FL) pa nastane težava, ker je potrebno upoštevati omejitve prvega in drugega jezika in jih od primera do primera pravilno razvrščati po pomembnosti.

Pričujoča študija raziskuje angleščino kot drugi ali tuji jezika, kjer lahko OT v teroetičnem smislu predvidi izide obenem pa vključuje dejanske rezultate izgovora končnih soglasniških sklopov pri učencih in dijakih iz območij vseh sedmih slovenskih narečnih skupin. OT tu razloži, zakaj so v nekaterih primerih zmagovalne variante drugačne od t. i. pravih angleških variant, ter kje in zakaj se zmagovalne variante pri slovenskih učencih in dijakih pokrivajo s pravih. Imamo, torej, opraviti z izjemnim primerom povezovanja teoretičnega sistema (OT) s praktičnimi rezultati raziskave dejanskega govora.

LITERATURE

- Boersma, Paul**, "Optimality Theory and Phonological Acquisition", *Annual Review of Language Acquisition* 3 (2003), pp. 1–50.
- Broselow, Ellen**, "The Emergence of the Unmarked in Second Language Phonology", *Studies in Second Language Acquisition* 20, No. 2 (1998), pp. 261–280.
- Corder, Pit**, "The Significance of Learners' Errors", *International Review of Applied Linguistics* 5 (1967), pp. 161–169.
- Eckman, Fred**, "Markedness and the Contrastive Analysis Hypothesis", *Language Learning* 27 (1977), pp. 315–330.
- Eckman, Fred**, "The Reduction of Word-final Consonant Clusters in Interlanguage", in: James, Allen and Leather, James (eds.), *Sound Patterns in Second Language Acquisition* (Dordrecht, 1987), pp. 143–162.
- Hooper, Joan**, *An Introduction to Natural Generative Phonology* (New York, 1976).
- Jurančič, Klementina P.**, *The Pronunciation of English in Slovenia* (Maribor, 2007).
- Jurančič, Klementina P.**, "Voiced labiodental fricative /v/ and some phonotactic statements regarding the English by Slovene learners", in: Čubrovič, Biljana and Paunović, Tatjana (eds.), *Talking English phonetics across frontiers* (Newcastle, 2009), pp. 53–72.
- Jurančič, Klementina P.**, "The 'magnet effect' – a powerful source of L1 dialect interference in the pronunciation of English as a foreign language", in: Onič, Tomaž and Zupan, Simon (eds.), *The play's the thing: eclectic essays in memory of a scholar and drama translator*, ELOPE, št. 11 (Ljubljana, 2014), pp. 45–64.
- Jurančič, Klementina P.**, "Artificial neuron network (ANN) techniques in investigating L1 dialect interference in the pronunciation of English in Slovenia", *Studia Historica Slovenica* 17, No. 1 (2017), pp. 399–419.
- Kager, Rene**, *Optimality Theory* (Cambridge, 1999).
- Kiparsky, Paul**, "Metrical Structure Assignment is Cyclic", *Linguistic Inquiry* 10 (1979), pp. 421–441.
- Konert-Panek Monika**, *From Mentalism to Optimality Theory – Notion of the Basic Phonological Segment* (Warsaw, 2021).
- Petrič, Teodor**, "Acquisition of Marked Consonant Clusters in German as a Foreign Language", *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 37 (2001), pp. 157–186.
- Prince, Alan & Paul Smolensky**, *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar* (New Brunswick, 1993).
- Selkirk, Elisabeth**, "On the Major Class Features of Syllable Theory", in: Arnoff, M. and Oehrle, R. (eds.), *Language Sound Structure* (Cambridge, 1984), pp. 107–136.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2023-01

Author: VISOČNIK Julijana

Ph.D., Assistant Professor
Archiepiscopal Archives Ljubljana
Krekov trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: A NEW MILESTONE FROM CARINTHIA IN THE CONTEXT OF THE ALREADY KNOWN
MILESTONES FROM CELEIA AND ITS AGER**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 11–46, 64 notes, 1 table, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: the antiquity in Slovenia, Roman roads, milestones, Alexander Severus, epigraphy

Abstract: The construction of the third line of development was the reason for archaeological land surveys in Podgorje near Slovenj Gradec and so in March 2022 a precious Roman milestone was found there, verified as a part of the Roman road. The milestone of the emperor Alexander Severus will be made known in this place the first time, presented according to the methodology of the epigraphy. The monument with an inscription was found *in situ*, therefore it will help a lot in further research of the line of the Roman road which is at this place known only on rough lines. This new discovery of the milestone from Celeia and its ager presents the starting-point and the simulation for the presentation of all the milestones of the Celeia area and to place it in this context.

DOI 10.32874/SHS.2023-02

Author: FERLEŽ Jerneja

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, University of Maribor Library
Gospojna ulica 5, SI–2000 Maribor, Slovenia

Co-Author: LIPAVIC OŠTIR Alja

Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of German Studies
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: CAUSES OF DEATH AND DWELLING PATTERNS BETWEEN KOZJAK, POHORJE AND HALOZE
AT THE END OF THE 19TH CENTURY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 47–104, 145 notes, 6 tables, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in German)

Keywords: dwelling conditions, smokehouses, causes of death, civil registers, age, sex

Abstract: In this article we show the correlation between dwelling conditions and causes of death recorded in 13,330 records from the civil registers from the end of the 19th century for Maribor, Kozjak, Pohorje, Juršince and Cirkulane. The temporal and local context is based on the prevalence of archaic house type – so-called smokehouses in the Pohorje and Kozjak areas, which is defined through sources and literature in the article, showing the way of life in smokehouses and their development and decay. By analysing the causes of death, we confirm the parallels between deaths due to tuberculosis in an environment of industrialisation and urbanisation (Maribor) compared to rural areas (Pohorje, Kozjak) and conclude that smokehouses did not have a statistically significant influence on the causes of death or that their influence was nullified by other life circumstances. We show that a sufficiently large corpus of records eliminates the anomalies of non-professional identification of causes of death and that the age and sex parameters in the corpus confirm the general findings for Styria and suggest avenues for further research.

Author: VODOPIVEC Barbara

Ph.D., Research Associate

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: ON THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF AUSTRIAN CIVIL SERVANTS
IN OCCUPIED BOSNIA AND HERZEGOVINA:
THE LIFE AND WORK OF JUDGE AUGUSTIN OBLAK (1867–1935)**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 105–144, 73 notes, 20 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: annexation and occupation of Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian civil servants in Bosnia and Herzegovina, Augustin Oblak, Banja Luka, secret student associations

Abstract: Based on literature, archival sources from the Archives of the Republic of Serbia and family archives, as well as interviews with relatives, historians and legal experts, the article describes activities of the judge Augustin Oblak (1875, Vrhnika – 1935, Ljubljana) during his work as a civil servant in Bosnia and Herzegovina between 1895 and 1934. His life and work are placed in the context of the occupation and annexation of Bosnia and Herzegovina, the establishment of a new administrative and legal system, the activities of secret student associations and the repressive reaction of the authorities. At the same time, the text traces the social conditions of the ethnically and religiously diverse environment of the time and devotes particular attention to Banja Luka, where Oblak and his family lived for the longest time. The article is based on the methods of historiography and biographical research and draws on the contexts of microhistory and cultural transfer.

Author: SELIŠNIK Irena

Ph.D., Assistant Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: 1920 AS THE YEAR OF INTENSIVE EFFORTS FOR WOMEN'S RIGHT
TO VOTE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 145–168, 92 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: election, women's right to vote, 1920, women's associations, political parties, demonstrations, gender, interwar period

Abstract: In the article we will focus on key demand of the first wave of the women's movement, on the women's right to vote in the Slovenian part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. With the establishment of the new state multiple legislation drafts and proposals for women's suffrage were created in Provincial Government for Slovenia. We would be interested in political parties and their different approaches to solve the question and how in this framework women's movement was engaged. Especially in 1920 numerous associations organized collective actions for suffrage through petitions, calls, media articles, in this framework particularly Slovenska ljudska stranka was active.

DOI 10.32874/SHS.2023-05

Author: BATIČ Matic

Ph.D., Research Associate

Co-Author: IVEŠIČ Tomaž

Ph.D., Research Associate

Study Centre for National Reconciliation

Tivolska 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: IDEOLOGICAL AND POLITICAL PROFILE OF ANTON KOROŠEC
IN THE 1930S**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 1, pp. 169–202, 121 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Anton Korošec, Academic Club Straža, political antimodernism, fascism, political thought

Abstract: The treatise discusses the political orientation of Dr Anton Korošec in the 1930s, i.e. in the final period of his political career. The authors find that an important source for studying this theme is the close relations Korošec developed with Stražarji (Guards), a group of Catholic students at the University of Ljubljana who, under the spiritual guidance of Lambert Ehrlich, advocated integrationist and corporatist views. Thus, the treatise analyses the ideological profile of Stražarji by analysing their periodical, *Straža v vibarju* (Guard in the Storm), emphasising that political concepts need to be adequately contextualised to be understood correctly as the same concepts can have different meanings. Based on this, the authors find that it is sensible to explore Stražarji as an example of the conservative right or as representatives of Catholic anti-modernism. This point of view outlines many differences from fascism, an ideology of political modernism.

DOI 10.32874/SHS.2023-06

Avtor: REMEC Meta

Dr., znanstvena sodelavka

Inštitut za novejšo zgodovino

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija

**Naslov: IZDAJALCI, STRAHOPETCI, MUČENCI, HEROJI: SAMOMOR
MED MLADIMI KOT SOCIALNOZGODOVINSKI FENOMEN
V SLOVENIJI V 60. LETIH 20. STOLETJA**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 203–238, 89 cit., 3 preglednice, 6 slik

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: samomor, Jugoslavija, 1968, socializem, mladina, Aleš Kermauner, Svit Brejc, Borivoj Dedijer

Izvleček: Članek se osredotoča na fenomen samomora med mladimi in na odnos do samomora v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Na podlagi policijskih poročil in poročil Službe državne varnosti o samomorih, spominov, časopisnih člankov in drugega gradiva, ki so ga zbrali preiskovalci, kot so poslovilna pisma in izjave prič, osvetljuje družbene razmere v Sloveniji v šestdesetih letih, analizira diskurz oblasti, medijev in strokovnjakov s področja psihiatrije, psihologije in kriminologije na temo samomorov mladih ter prikazuje vzvode, s katerimi je oblast nadzorovala državljane. Drugi del se osredotoča na policijsko preiskavo 9 samomorov in 5 poskusov samomorov otrok javnih osebnosti, ki so bili za oblast posebej problematični, saj so bili to družbeno angažirani, izobraženi in privilegirani posamezniki, čigar smrt je pritegnila pozornost javnosti.

Avtor: **JURANČIČ Klementina P.**

Dr., docentka

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za angleške in ameriške študije
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

Soavtor: **KETTEMANN Bernhard**

Dr., redni profesor

Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Anglistik und Amerikanistik / Univerza Karla in Franza v Gradcu,
Inštitut za anglistiko in amerikanistiko
Heinrichstrasse 36, A–8010 Graz, Austrija

Naslov: **NEKAJ FONOTAKTIČNIH UGOTOVITEV V ZVEZI Z IZGOVORJAVO
ANGLEŠKIH SOGLASNIŠKIH SKLOPOV PRI SLOVENSКИH GOVORCIH
Z VIDIKA TEORIJE ZAZNAMOVANOSTI MDH IN OPTIMALNOSTNE TEORIJE**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 23 (2023), št. 1, str. 239–268, 15 cit., 12 preglednic, 15 diagramov

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: soglasniški sklopi, angleščina, teorija zaznamovanosti (MDH), Optimalnostna teorija (OT)

Izvleček: Pričujoči prispevek obravnava angleške soglasniške sklope, ki jih izgovarjajo slovenski učenci in dijaki, z vidika dveh pristopov. Prvi je teorija zaznamovanosti MDH, ki jo je na angleških govorcih preizkušal Eckman (1977). Na osnovi tipoloških univerzalij kot je implicitnostni odnos, teorija zagovarja, da če se beseda začne na dva zapornika ali konča na dva zapornika (ali dva pripornika), to pomeni, da v jeziku obstaja samo en sklop v sestavi zapornik in pripornik. Drugi obravnavani pristop v tem prispevku je Optimalnostna teorija (Prince in Smolensky, 1993). Teorija uporabi inherentni konflikt, ki ga omejitve in kršitve teh omejitev povzročijo seriji variant soglasniških sklopov in njihovim fonološkim lastnostim. Skozi reševanje nastalega konflikta pridemo do optimalnega kandidata določene slovnice.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com
4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: s **povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se **v naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo **v roku treh dni**; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft *Word for Windows*) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source**.

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

8. An alphabetical list of SOURCES and LITERATURE should be added at the end of the article (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, Aš 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar ⌘ Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days**; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS